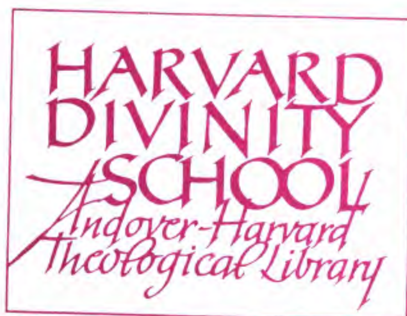

HARVARD
DIVINITY
SCHOOL
Andover-Harvard
Theological Library

SMAASKRIFTER

TIL

OPLYSNING FOR KRISTNE.

UDGIVNE

AF

Dr. FREDRIK NIELSEN,

PROFESSOR VED KJØBENHAVNS UNIVERSITET.

1887.

KJØBENHAVN.

KARL SCHØNBERGS FORLAG.

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.

1887.

Indhold.

RETTELSER.

I R. Flints: Positivismen,

S. 27, L. 12 og 13 f. o. Kultur, læs: Kultus

HANS ADOLF BRORSON.

AF

A. D. JØRGENSEN,
GEHEJMEARKIVAR.

KJØBENHAVN.
KARL SCHØNBERGS FORLAG.
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.
1887.

I. Brorsons Hjem og Studenteraar.

Salmedigteren Brorson var af en Præsteslægt i Løgherred paa Sønderjyllands Vestkyst. Hans Oldefader var Bonden Peder Pedersen i Drengsted, Døstrup Sogn, en af de Byer, hvis Gaarde dels hørte til Kongeriget, dels til Hertugdømmet, og paa den Tid dels stod under Kongen, dels under Hertugen af Gottorp. I Aaret 1642 blev hans Søn Broder Student fra Ribe Skole og 7 Aar senere Præst i Randrup under Trøjborg Gods, der ejedes af Daniel Rantzov, Sønnesøn af sin berømte Navnes Broder Tønne. Af Broder Pedersens Sønner blev tre Præster, Broder efter sin Fader i Randrup (1685), Peder i Nabosognet Ballum og Anders paa Øen Amrom, alle under Ribe Stift og Amt. De to sidste ægtede Døtre af Præsten Kristoffer Bruun i Løgumkloster, Broder fik en Datter af Forvalteren paa Trøjborg, Nikolaj Clausen, Katrine Margrete. Han tiltraadte Embedet med sit lige fyldte 23de Aar og giftede sig faa Aar efter; blandt hans Sønner var Hans Adolf Brodersen, eller som han senere skrev sit Navn: Brorson.[1])

Randrup ligger ved Bredaaens Engstrækninger op imod det Højdedrag, som fra Vesterhavets Kyst mellem Højer og Ballum strækker sig et Par Mil ind i Landet

[1]) Brorsons Slægt hos Giessing: Jubellærere, I 552. 557.

for at tabe sig i den store mellemslesvigske Slette. Dette lille Højland grænser mod Syd til Vidaaens brede Dalstrækning og frugtbare Marskland, mod Nord til Bredaaen, der dannes af smaa Vandløb fra Landets Højderyg i Egnen vest for Gennerbugt og forbi Kirkebyen Brede flyder ud i Vesterhavet; her skjærer den sig et Leje gjennem den flade Strand mod sydvest ned til Listerdyb mellem List og Røm. I Nærheden af denne Aamunding antager Landet Karakteren af en smal Marskstrækning, og frugtbare vidtstrakte Enge fortsættes herfra langs begge Aaens Bredder ind ad Landet; under stærke Højvande, især om Vinteren, er man her som overalt, hvor Diger mangler paa denne Kyst, udsat for Oversvømmelser.

Egnens politiske og Rets-Forhold var meget brogede, de ældre Tiders vilkaarlige Delinger bestod endnu i hele deres Mangfoldighed. Medens hele Egnen i den ældre Middelalder havde dannet et eneste Syssel, lige fra Ribeaa i Nord til Søholmaa, sydvest for Flensborg, i Syd, og til Alssund i Øst, opnævnt efter Byen Ellum ved Løgbæk, saa var den nu udskiftet i en Række mindre Omraader. Dronning Margrete havde af Klavs Limbek erhvervet Trøjborg med en Del af Løgherred og pantsat det til Biskopperne af Ribe; det henlagdes tilligemed Kronens og Bispestolens øvrige Ejendomme i Sønderjylland, deriblandt Møgeltønder og Ballum Birker, under Viborg Landsting. Saaledes dannedes de saakaldte nørrejydske Enklaver, der som bekjendt bestod indtil 1864.

Det fulgte af de ejendommelige Forhold i Middelalderen, at det, der saaledes kom i nærmere Forbindelse med Kongeriget, ikke var et skarpt afgrænset Omraade som et Herred eller Sogn, men et meget blandet og spredt Distrikt. Hvad der paa Fastlandet hørte til Kongeriget var ikke saa meget en Række Sogne som et Antal Bøndergaarde, fordelte over 14 Sogne, af hvilke dog de 9 var overvejende kongelige og laa nogenlunde samlede i en større „Enklave“; men der var kun faa Byer, som

ikke var „blandede“, i hvilke der ingen hertugelige Gaarde fandtes.

Hertugdømmet, som omgav denne Enklave, var selv delt mellem Hertugslægtens forskjellige Linier. Tørninglen, som laa nord for Løgherred, hørte til Kongehusets, Tønder Len og Løgumkloster derimod, som omgav det paa de andre Sider, til Gottorpernes Arveland. Herved opstod altsaa den største Mangfoldighed i Indbyggernes retslige Forhold, nyere dansk Ret og gammel jydsk Lov gik Side om Side; de nærmeste Naboer stod i undersaatligt Troskabsforhold til forskjellige Herrer, de offenlige Anliggender styredes af Amtmændene i langt fra hinanden liggende Stæder: Tønder, Aabenraa, Haderslev og Ribe. Af disse brugte de tre første tysk Forretningssprog i den udelukkende dansktalende Egn, ja endog i Ribe Skole havde man kaldt Broder Pedersen fra Drengsted for en „Holstener“. Kirkerne hørte indtil 1660 saa godt som allesammen under Ribe Stift, hvis Grænse fra Middelalderen af fandtes ved Vidaa; efter Freden i Kjøbenhavn, hvorved Hertugen af Gottorp fik fuld Uafhængighed af Kongen, udskiltes derimod Tønder og 6 af de nærmeste Landsogne fra deres gamle Forbindelse med Stiftstaden.

Disse brogede Forhold virkede dog næppe uheldigt paa Befolkningen; Bonden indtog i det hele en ret fordelagtig Stilling; Skinsygen mellem de forskjellige Herrer var snarere til Gavn end til Skade for Almuen, ligesom ogsaa Stæderne opnaaede en større Selvstændighed i Hertugdømmet end i Kongeriget. De frisiske Egnes Selvstyrelse og den overvejende Kvægavl gjorde sit til her paa Vestkysten at mildne Bondens Kaar og at gjøre Hoveriet langt mindre trykkende. Paa den anden Side bidrog adskilligt til i en stor Del af Sønderjylland at vække et noget rigere Aandsliv, end det paa den Tid almindeligt fandtes blandt Almuen. Det offenlige Forretningssprog var overalt tysk, Folkets Præster og Embedsmænd var for en stor Del oplærte i det fremmede

Sprog, der ligeledes taltes af mange Handelsmænd; Kystbefolkningen drog gjerne til Søs. Vistnok er denne Indflydelse udefra ilde anskreven i vor Tid, da vi har maattet føle dens bitre Virkninger; men det kan ikke nægtes, at den ved Siden af har sine gode Sider, ligesom det jo henregnes til almindelig Dannelse at gjøre sig bekjendt med fremmede Sprog. Alene det at kjende et fremmed Sprogs Ord og Vendinger, at holde det ude fra sit eget og lægge Mærke til dettes Ejendommeligheder, virker utvivlsomt i høj Grad vækkende og kan bidrage meget til at gjøre en Befolkning modtagelig for yderligere aandelig Paavirkning. At dette netop var Tilfældet her, og det endog i høj Grad, vil vi senere faa Lejlighed til at se.

Vi vender tilbage til vor Præsteslægt i Løgherred. Broder Brodersen i Randrup sendte sine Sønner samme Vej, som han selv var gaaet for at forberede sig til sit Præsteembede, til Ribe Skole og Kjøbenhavns Universitet; i Aarene 1710 og 12 blev Nils, Broder og Hans Adolf Brodersen Studenter. Det blev dog ikke deres Fader forundt at se sine Sønners Opdragelse fuldendt; han døde i Aaret 1704 og efterfulgtes af Oluf Holbek, der Aaret efter ægtede deres Moder. Da hun var Datter af Godsforvalteren paa Trøjborg, der i alle Sager var Ejerens Fuldmægtig, maa dette vistnok have været en stiltiende eller udtrykkelig Betingelse ved hans Kaldelse. Rantzoverne var den Gang uddøde paa Trøjborg; Daniel efterlod sig kun en Datter, som ægtede Hans Adolf Buchwald paa Borstel, og denne havde efterladt Godset i Arv til sin Søn Otto Fridrich; de kom kun en sjælden Gang til deres jydske Gods, hvis Bestyrelse var overladt Forvalteren. — Broder Brodersen havde opkaldt sin ældste Søn efter Svigerfaderen, den yngste, Salmedigteren, efter Godsejeren.

Stedfaderen opfyldte trolig sine Forpligtelser mod de faderløse Drenge: han læste med dem, til de kunde optages i Ribe Skole, hvorfra de da et Par Aar senere

sendtes til Universitetet, de to yngste samtidig; den ældste. Nils, vendte to Aar efter tilbage til Ribe som „Hører“ (Lærer). Den gamle Stiftsskole var ikke i nogen blomstrende Forfatning, da de tre Brødre modtog deres lærde Undervisning ved den; først samtidig med deres Bortgang kom den udmærkede Sprogmand Kristian Falster til at styre den, og fra nu af opnaaede den snart igjen sit gamle Ry. Hvad der lærtes paa disse Skoler var i det hele efter vor Tids Forestillinger ikke ret meget, Latin var det væsenligste, dertil kom lidt Græsk for at kunne tyde det ny Testamente, de forskjellige Religionsfag, nogen Mathematik og Øvelser i Skrivning, Tegning, Regning, Sang o. s. v. Skolernes Forfatning var i Reglen meget daarlig: den ældre Tids strænge Disciplin var i Opløsning, den religiøse Tone ikke mere saa fremtrædende, og dog havde man intet Vederlag fundet i ny Undervisningsfag, bedre stillede Lærere eller et større Apparat i det hele taget; først Kristian den sjette gjennemførte som bekjendt Skolernes Reform baade i det ydre og det indre.

Universitetet var ikke stort bedre, især for det theologiske Fakultets Vedkommende; Hans Bartholin, Hans Stenbuch og Hans Trellund synes væsenlig at have staaet paa samme Standpunkt: en aandløs Gjentagelse af det theologiske Systems forlængst fastslaaede Dogmer, uden selvstændig Behandling, uden særlig Veltalenhed eller Lærddom, mistænksomme mod alt det ny saavel i Videnskaben som i Kirken. Da Søren Lintrup, der var en Mand af rigere Begavelse og større Energi, optraadte (1716), havde Nils og Broder alt forladt Universitetet, og Hans Adolf var overanstrængt af andre Studier.

Broder var født den 12te September 1692, Hans Adolf den 20de Juni 1694. De havde fulgtes ad til og fra Ribe Skole, de indskreves samme Dag, den 25de Juli 1712, i Universitetets Matrikel, de valgte samme Privatpræceptor, den berømte Islænding Arne Magnussen, og

tog samme Dag, den 8. Maj 1713 den anden Examen. Men herefter skiltes deres Veje atter for en Tid, Broder blev Aaret efter theologisk Kandidat og forlod Hovedstaden for med Understøttelse af sin Mosters Mand. Gaardejer Adolf Lorenzen paa Pelvorm, at fortsætte sine Studier ved det holsten-gottorpske Universitet i Kiel. Herfra vendte han tilbage til Randrup og blev nu af Biskop Thura i Ribe antagen til at undervise hans to begavede Sønner, samme Aar som Nils forlod Skolen for at tiltræde sit første Præstekald i Bested i Aabenraa Amt, der imidlertid var bleven kongeligt. Hans Adolf derimod blev i Kjøbenhavn tre Aar efter sin Broders Afrejse uden endda at faa sin theologiske Attestats.

Hans Begavelse har sikkert ikke været ringere end Broderens, siden han havde kunnet følge ham saa langt, skjønt han var to Aar yngre; der maa have været andre Grunde, som gjorde, at hans Ophold ved Universitetet trak ud over den sædvanlige Tid, og det uden at føre til det nærmest foresatte Maal. Erik Pontoppidan antyder i sin korte Biografi af Digteren, og selvfølgelig efter dennes egen Opgivelse, hvad den egenlige Grund var: han studerede ved Siden af sin Theologi andre, verdslige Videnskaber, Filosofi, Historie og Sprog. Allerede Udfaldet af den saakaldte filosofiske Examen viser det; thi medens Broder bestod den med bedste Karakter, naaede Hans Adolf ikke saa vidt; han stod især noget tilbage i Græsk og Hebraisk, medens han var fremmeligere i Astronomi og Fysik. Hvad der senere fortælles om Brorson gjør det utvivlsomt, at det, som drog ham bort fra det theologiske Studium, ikke blot var Lyst til at lære andet og mere at kjende, men væsenlig en bestemt Ulyst til at befatte sig med Kirkens Lære, en personlig Stemning mod den. Man nævnte ikke sligt bagefter i en Biskops Levned for ikke at vække Forargelse; der var nok endda, som kunde give den.

Theologien var i Begyndelsen af det attende Aarhundrede ogsaa hos os naaet hen til en af disse Kriser, der siden den middelalderlige Udviklings Opløsning synes at komme igjen med regelmæssige Mellemrum for efterhaanden at omdanne den Lærebygning, som det første Tusendaar af Kirkens Levnedsløb havde optaarnet. Kjendskabet til Oldtidens Sprog, Historie og Filosofi havde i Forening med de store Opdagelser sprængt den snævre Synskreds, hvori Middelalderen fandt sin Verden; dennes dybe Religiøsitet havde ligesom udtømt sig i Korstogene. Af den store troende Kirke udskilte sig en Del, som brød med det overleverede og hvis Dannelse søgte Tilfredsstillelse ad andre Veje; Folkenes store Masse sank derved dybere i aandløs Overtro, og Kirken gik sin fuldstændige Opløsning i Møde. Reformationen var i Virkeligheden ikke noget nyt Led i denne Opløsning, men en Reaktion imod den, der med et kraftigt Tag reddede den ældste og bedste Del af Kirkens Traditioner. Saa slog man sig en Stund til Ro dermed; læg og lærd, Adel og Almue fulgtes atter ad i fælles Tro og inderlig Religiøsitet, medens den ny Lærebygning, den „rene Lære“, udvikledes til et ejendommeligt System. Hos os var det fuldendt af Jesper Brokmand i Lærdommen, af Thomas Kingo i Salmedigtningen.

Kunde dette System nu have Haab om at faa Verdensudviklingen til at standse? Dertil indeholdt det en alt for ensidig Opfattelse af det kristelige, en alt for snæver Forestilling om Naturen og Historien. Denne Retfærdiggjørelse ved Troen alene, som havde grebet Luther og hans Samtid i Modsætning til Papismens aandløse Opfattelse af det rent ydre Forhold i Religionen, var udartet til en lige saa aandløs Overtro paa en vis Lærebygnings forløsende Magt; den enkeltes personlige Forhold til Gud, hans Kamp for Troen og hans Livsførelse i den var tabt af Syne.

Medens Reformationen slog Rod i de nordevropæiske Lande og Katholicismen i mange Maader for-

bedrede sin Organisation, gik Granskningen og Oplysningen sin stille Gang; den ene Videnskab kom til Verden efter den anden; Jorden undersøgtes, ikke blot ad hele sin Overflade, men ogsaa efter sin indre Natur; Stjærnehimlen aabenbarede sine hemmelighedsfulde Love; Emnerne opløstes, Kræfterne maaltes, Organismernes Livsvirksomhed eftersporedes. Og en forbavsende Lærddom kastede sig over de fremfarne Tider. Hvad der var tænkt, hvad der var handlet og lidt, saa langt skriftlige Optegnelser naaede tilbage, blev samlet, drøftet og gjort til Gjenstand for de oplystes Overvejelser. Alle Vegne fra mældte der sig Tvivlsmaal om Kirkelærens Grundlag, den historiske Beretning i de hellige Skrifter, og selve disse Tvivlsmaal tilskyndede til altid ny Anstrængelser for at finde Sandheden. Det var en Kamp, som ingen, der vilde naa Højdepunktet af sin Tids Aandsdannelse, kunde undgaa; men Udfaldet maatte blive meget forskjelligt efter den enkeltes Personlighed.

Det er ikke meget, vi véd om Brorsons Forhold i de Aar, han tilbragte i Kjøbenhavn som Student. Under 16. Marts 1715 fik han den ene af de to Pladser, som Ole Borch paa sit Kollegium havde bestemt for Studenter fra Ribe Skole. Han fik nu Ro til at fortsætte sine Studier; ikke blot Universitetet tilbød ham adskilligt i de andre Videnskaber, ogsaa selve Kollegiet havde en rig Bogsamling, og det var paa den Tid ikke vanskeligt i Hovedstaden at komme over det vigtigste af den evropæiske Literaturs samtidige Frembringelser. Den juridiske Professor Reitzer gav saaledes gjerne enhver, som ivrig syslede med Videnskaberne, Adgang til sit Bibliothek, især af historiske Værker; Arne Magnussen, Brorsons Privatpræceptor, var en lige saa lærd som velvillig Vejleder i Studiet af Nordens Historie, der ved Tormod Torfæus's Værker var bleven Dagens Spørgsmaal i den lærde Verden. Naturvidenskaben havde ingen Steder fundet ivrigere Dyrkere end i Danmark, Tyge Brahe var kun den første i en Række af udmærkede Mænd, der

hver havde givet sit Bidrag til den store Fællesopgaves Løsning: en dybere Forstaaelse af Livets Love og Betingelser. Her var nok at fordybe sig i for en lærelysten Student, og at Brorson ikke forsømte Lejligheden, fremgaar af den Underretning, vi faar om hans Bortgang fra Universitetet: han maatte rejse hjem i Foraaret 1717 paa Grund af en Overanstrængelse, der havde nedbrudt hans Helbred, og, maa vi vel tilføje, forstyrret Ligevægten i hans Sind.

II. **Løgum-Kloster.**

Der var foregaaet store Forandringer i Brorsons Fødeegn, medens han laa ved Universitetet. Den store nordiske Krig, som Danmark atter havde deltaget i fra Aaret 1709, var fra Skaane gaaet over til Tyskland og fra Tyskland til Sønderjylland. Fredrik IV indtog i Aaret 1712 de svenske Hertugdømmer Bremen og Verden og vendte sig mod den stærke Fæstning Stralsund i Pommern. Men den tapre Magnus Stenbok fik med stor Anstrængelse en Hær samlet og mødte Kongen ved Gadebusch i Meklenburg; efter et blodigt Slag maatte den danske Hær trække sig tilbage til Holsten og nord paa. Stenbok fulgte sin slagne Fjende, lige som Karl Gustav havde gjort, men med mindre Held; thi næppe var han kommen over Ejderen, før han fik at føle, at den danske Hær vel var overvunden, men ikke ødelagt. Han traadte da i Underhandling med den gottorpske Regering og fandt et Tilflugtsted i Fæstningen Tønning i Ejdersted. Men Kongen var ikke sen til at benytte det heldige Øjeblik, der aabnede ham Udsigt til at faa en Ende paa Striden med sine hadske Frænder paa Gottorp. Medens han forberedte sig paa at belejre

Stenbok, erklærede han (under 13. Marts 1713) i et aabent Brev til alle Indbyggerne i Slesvig og Holsten, at den hertugelige Del af disse Lande skulde anses for fuldstændig indlemmet i den kongelige; — Afgjørelsen ved Vaabenmagt, som de snedige Politikere paa Gottorp ikke mere havde kunnet undgaa, var en Gang for alle gaaet dem imod, og alle Indsigelser bag efter maatte falde til Jorden. I Maj Maaned kapitulerede Stenbok. Hvad vilde der være sket, om han havde sejret? Den afdøde Hertug Fredrik, Karl XII's Svoger, havde ingen Hemmelighed gjort af, at han vilde indføre tysk Kirke- og Skolesprog, saa langt han formaaede, og der kunde ingen Tvivl være om, at en sejrrig Hær vilde have lagt den kongelige Del til den hertugelige.

Kongen forsømte ingen Lejlighed til at faa sin Ret til hele Slesvig stadfæstet fra alle Sider; den ene Magt efter den anden gav sit Samtykke til, at dette skulde optages i den endelige Fred. Da derfor denne var kommen i Stand i Aaret 1720, skete den endelige Indlemmelse af Sønderjylland i den danske Krone, og Stænderne hyldede den 4. September 1721 paa Gottorp Kong Fredrik IV som deres eneste Arveherre og hans Efterfølgere efter Kongeloven.

Der forlyder ikke stort om Befolkningens Holdning overfor disse Begivenheder. Det fejler ikke, at jo de svære Paalæg, som gjordes, indjog den en høj Grad af Frygt og holdt enhver Bevægelse nede. Paa den anden Side var det en egen Sag uden videre at glemme sit Troskabsforhold og adlyde det ny Herskab. Dog var Overgangen ikke saa stor, som det kunde synes; efter Hertugdømmets ejendommelige offenlige Ret var Kongen ingen fremmed Herre; han var tvært imod ikke blot Hoved for den regerende Slægts ældre Linie, men en Slags Medregent i hele Landets vigtigste Anliggender og som saadan optagen i den offenlige Kirkebøn. Heller ikke paatvang han nu Befolkningen andet eller mere, end hvad Krigsforholdene førte med sig; Landet betragt-

edes, saa længe Krigen varede, ikke som hans Ejendom, men som indtil videre „beslaglagt“. Da saa den endelige Afgjørelse kom, vakte den ingen Modstand; der havde dannet sig et Parti af besindige Mænd, som indsaa, at kun ad denne Vej kunde man tænke paa at faa varig Fred og Ro, og Fremtiden viste, at de havde Ret.

Ingen Steds foregik denne Overgang lettere end i de nordligste rent danske Amter, Aabenraa og Løgum Kloster. Alt under 4. Marts 1713 udnævntes General-Krigs-Kommissær v. Platen til deres Amtmand, og Overførsteren Ritter paatog sig at føre Regnskaberne, da de hertugelige Embedsmænd ikke vilde tjene den ny Styrelse. Aabenraa Amt var ikke saa vanskeligt at overkomme, da det kun bestod af to Herreder tillige med Varnes Birk; Kloster var derimod et meget vidtløftigt Distrikt, det bestod af et Birk og spredte »Fogderier“ i ikke mindre end 8 Herreder, nemlig alt det gamle Klostergods forøget med en Del Bispegods. Det var derfor ikke saa underligt, at Amtmanden maatte se sig om efter en Mand til at forestaa dette Omraade, og han fandt da ingen mere passende end Forvalteren paa Trøjborg, Nikolaj Clausen, en Søn af Brorsons Morfader (af samme Navn); Bønderne, som hørte til dette Gods, boede spredte mellem Klosterbønderne. Kongen stadfæstede hans Udnævnelse som Amtskriver, og Clausen flyttede ind paa „Slottet“ ved Løgum Kloster-Kirke.

Det var ikke nogen ganske let Post, han her var sat paa; den hertugelige Amtskriver Stahl var Gaardejer der i Byen og havde desuden forpagtet Avlsgaarden paa længere Aaremaal; paa samme Maade ejede den forrige Husfoged, Berendt Møller, et Hus med Jord, medens den ny, Henning Møller, var fremmed. De to danske Embedsmænds Stilling svækkedes yderligere, da Amtmanden v. Platen faldt i Unaade og blev fængslet uden foreløbig at faa nogen Efterfølger. Under disse Forhold blev det nødvendigt at gjøre noget for Nikolaj

Clausen, og han fik da ogsaa Husfogedbestillingen forenet med Amtskriveriet og kort efter Navn af Amtsforvalter: „thi det giver noget mere Avtoritet overfor de fyrstelige Embedsmænd, der alt i Forvejen er misundelige.“ Ved Siden af vedblev han fremdeles at være Godsejerens Fuldmægtig paa Trøjborg.

Da Hans Adolf Brorson svag og mismodig kom tilbage fra Universitetet, fandt han først et Hjem hos sin Bròder Nils i Bested, en lille Mil øst for Kloster, der nylig var bleven gift og levede et lykkeligt Familieliv med sin unge Hustru. Herfra tog han hjem og begyndte at gaa Stedfaderen til Haande i sin Præstegjerning og ved Undervisning; men inden Aaret var omme, tog han atter herfra til Løgum Kloster som Huslærer for sin Morbroder Nikolaj Clausens Børn; der blev han i henved fire Aar.

Løgum var lige som de fleste andre Klostre anlagt i en smuk Egn, der, hvor den fiskerige Løgbæk (Bredeaa) dannes ved Sammenløb af Ris- og Fiskebækken. Nu er Egnen bar, og Heden strækker sig næsten helt ind til Byerne, men fordum fandtes der her frodige Egeskove mellem Kjærene.

Munkene havde faaet bygget en prægtig Klosterkirke, en af de skjønneste Kirkebygninger i Norden, i den ædleste Stil, med 30 Alen høje Hvælvinger, synlig vidt og bredt over Sletten. Ogsaa Klostret selv var bygget af Sten med svære Hvælvinger, det dannede en Firkant med Kirken. Endnu staar den ene Længe, den, hvori Brødrenes Sovestue var; en bred Stentrappe fører herfra ned i Kirken; denne Vej gik de til „Natsangen“, „Nattevagten“ og „Ottesangen“. Efter Reformationen forfaldt Klostret, det blev Sæde for en hertugelig Amtmand, der voksede en By op omkring Klostermuren, og Kirken blev dens Sognekirke. Omsider blev Størsteparten af den mørke Klosterbygning brækket ned, og et bedre indrettet Amtshus, det saakaldte „Slot“, opført i

Stedens for; her, lige op ad Kirken, boede nu den danske Amtsforvalter.

Under disse Omgivelser gjenvandt Brorson sit Sinds Ligevægt; „han søgte at anvende sin Ensomhed, siger Pontoppidan, til en inderligere Omgang med Gud i Kristo, i hvilken Aandens Skole han under mange Prøvelser beroer Guds-Troskab, ja ret fornam og saa, hvor venlig Herren er mod dem, som haabe paa ham.“ [1]) Andre vilde kalde dette en Afbrydelse af en smuk begyndt aandelig Udvikling, der kunde have ført en saa begavet Mand langt frem som Bannerfører for sin Tid og sit Folk. Det vil være vanskeligt at danne sig en Mening herom efter det lidet, vi i Virkeligheden kjender til ham; det er ikke givet, at han egnede sig til at blive en „Fører for Aanderne“, selv om han tilvisse var en dyb og tankefuld Natur og en ren og kraftig Karakter. Det er vel muligt, at han kunde have naaet videre i sin Digtning og maaske have udmærket sig ogsaa i Videnskaben, om han var bleven i det store Liv, som han alt nu for bestandig havde forladt; men som protestantisk Salmedigter kunde han næppe have oplevet noget bedre, end hvad der timedes ham, efter sine bevægede Studenteraar at finde en Havn som den i Løgumkloster.

Den antikirkelige Retning i de store Kulturlande havde alt fremkaldt en Reaktion, der i mange Maader minder om Reformationen, kun at den forsøgte paa at føre Menigheden endnu et Skridt længere tilbage til den oprindelige Kristenhed; det var den tyske Pietisme. Navnet er selvfølgelig taget af det latinske pietas, Fromhed, Gudsfrygt, og den hele Retning betegnes ogsaa fuldstændig derved, dens Maal var at hidføre en stærkere personlig Bevægelse, at vække Ansvarsfølelsen, den religiøse Samvittighed, og adsprede den Sikkerhedstaage, som havde lagt sig over Kirken. Ved Siden af Troen

---

[1]) E. Pontoppidan: Annales eccl. Dan. IV, 160—62 er en samtidig Hovedkilde til Brorsons Levned.

opstillede den derfor Fordringen paa et „helligt Liv“, en stadig Kamp for i sit Levned at udtrykke Troens Lærdomme, og med fuld Føje fandt den i Kirkens hellige Skrifter en ganske særlig Vægt lagt paa denne Helliggjørelse.

Pietismen var efter sin Grundtanke utvivlsomt den herskende Kirke langt overlegen; den kaldte en Side af Kristendommen frem, som Protestantismen i sin Ensidighed næsten havde overset, og det en Side, som kunde drage mange til sig, der ellers maatte anses for tabte for Kirken. Men den havde i sin historiske Fremtræden en ubodelig Mangel: den blev ikke, som fordum Protestantismen, baaren af en stor og fremragende Personlighed. Derfor kommer den op uden Myndighed, den forstaar ikke at finde sin Plads, den kan ikke tage sit Parti; paa den ene Side bliver den til Sværmeri, følelsesfuld indtil det uhyggelige, paa den anden bøjer den sig for Orthodoxiens Dogmatik. Den fuldender derfor snart sit Kredsløb og smelter sammen med den gamle Kirke efter at have givet den noget af sin Livskraft; det er kun ved et fortroligere Bekjendtskab, at man opdager Forskjellen mellem den ældre og den nyere Orthodoxi; men at den er til Stede, viser den følgende Tid.

Pietismen var paa denne Tid endnu næsten slet ikke trængt ind i Danmark, den kjendtes kun af Navn, og dens Navn var Gjenstand for en taabelig Frygt, ligesom forhen Kalvinismen og endnu tidligere Papismen. Det var først fra Sønderjylland, den skulde mælde sig; de tyskdannede Præster kjendte den selvfølgelig til Gavns og havde længe ført haarde Kampe om den.

Det laa i Sagens Natur, at ogsaa danske Sønderjyder drog til tyske Universiteter, thi ikke blot den hertugelige, men ogsaa den kongelige Regering satte Pris paa en tysk Uddannelse, og i hele den sydlige Tredjedel af det dansktalende Land (der jo den Gang gik til Danevirke) prædkedes der Tysk i Kirken, og Børnene

oplærtes, saa godt det lod sig gjøre, i det fremmede Sprog. Saaledes var da Pietismen alt trængt nordpaa over Folkegrænsen. Blandt de Præster, som i deres Huse holdt „gudelige Forsamlinger“ med Bøn og Sang, var ogsaa Nils Brorson i Bested. Hans yngre Nabopræst, Otto Rise i Agerskov, hvis Søstre var gifte med hans Brødre, nedskrev herom i sin Embedsbog: „Saavidt mig er bekjendt, blev han den første, som med en ret Iver og Nidkjærhed antog sig Kristendommens Sag; han var en lærd og redelig Orthodox. Hans Sag blev at udrydde den døde Tro og derimod at drive paa et praktisk Væsen. Han var i sin Tid et brændende og skinnende Lys, hvorover Studenter fra andre Steder søgte hen og opholdt sig hos ham.“ [1])

Den ivrigste i den Retning blev dog Nikolaj Evalds Søn i Højst, en Mils Vej længere mod Syd. Enevold Evald, den store Digters Fader, var født i Aaret 1696; han havde faaet sin første Undervisning i Hjemmet, havde derpaa gaaet i Tønder Skole, hvor Kristoffer Bluhme, den senere bekjendte Hofpræsts Fader, var Rektor, og studeret Theologi i Jena og Halle. Straks efter sin Hjemkomst begyndte han fra Prædikestolen at foredrage den „ny Lære“, ligesom han holdt Forsamlinger og Katekisationer. Han havde saa stort Tilløb, at man blev betænkelig ved den Bevægelse, han afstedkom; ikke blot Nabopræsterne, men ogsaa hans Fader mente, at det gik for vidt, og at han maatte holde igjen paa sin Iver; særlig søgte Superintendenten Clausen, (den samme, som havde viet Kongen til hans anden Hustru, medens den første endnu levede), at skade og fortrædige ham. Evald var imidlertid en lige saa stille og tilbageholdende som veltalende og nidkjær Mand, og det lykkedes ham i en Række Aar at fortsætte sin Virksomhed i Hjemmet.

Hvad Evald især lagde Hovedvægten paa, var Bibellæsning, den enkeltes Bekjendskab med og jævnlige For-

---

[1]) Knud Aagaard: Beskrivelse over Tørning Lehn, S. 153.

dybelse i de hellige Skrifter. Han selv havde alt før sit fyldte 14de Aar læst den hele Bibel fire Gange fra Ende til anden, uden selvfølgelig at forstaa en stor Del af den; men han mente dog senere, at det havde haft sin store Betydning for hans indre Liv. Dette fortrolige Kjendskab til Skriften bar senere lærde Frugter; men det viste sig ogsaa i hans Virksomhed som Præst, det gav ham en Lighed mere med de gamle Reformatorer. Men han tilstaar tillige, at der var en Tid, og det netop under Opholdet i Højst, da dette Grundlag for hans aandelige Liv truede med at svigte, da han fattede Tvivl om den kirkelige Læresætning, der kaldte Skrifterne indblæste af Gud. Han tilføjer, at denne Tvivl dog kun gjorde ham ivrigere i Studiet for at faa et Svar og en Afgjørelse.

Evald skulde ogsaa blive den første, som bragte Pietismen paa Prædikestolen i Kongeriget; thi fra Højst gjorde han flere Rejser til Kjøbenhavn, hvor han da optraadte i den tyske Kirke og havde stort Tilløb. I Aaret 1727 blev han Lærer ved Vajsenhuset paa Gammeltorv og Aaret efter Præst samme Steds. Han var nu en Tid den egenlige Bærer for den ny Retning her hjemme, og ved sin Veltalenhed dannede han en stor Menighed, ligesom han snart efter fik Efterfølgere indenfor Standen; man havde atter det Syn, som havde været ukjendt siden Reformationstiden, at rig og fattig, læg og lærd uden Hensyn til Rang og Stand samledes i tætte Skarer for at høre Guds Ord.[1])

Om Brorson stod i noget personligt Forhold til Evald, ved vi ikke, om det end er sandsynligt, da dennes Optræden i Højst falder sammen med Brorsons Ophold i Kloster; men i alle Tilfælde var han nu traadt i umiddelbar Forbindelse med den tyske Retning. I den prægtige Klosterkirke prædikedes der Tysk hver tredje

---

[1]) Danske Samlinger, IV, 84. E. Ewald: Visdomskilden, Fortale til Læseren.

Søndag, og Salmesangen var tysk, selv til den danske Gudstjeneste; det samme var Tilfældet i Aabenraa og Tønder og i en Del Landsogne. Præsten Johan Roost var fra Tønder og havde siddet der fra den gottorpske Tid, da man tænkte paa helt at udelukke Folkets Modersmaal fra Kirke og Skole. I Amtsforvalterens Hus taltes der selvfølgelig Dansk som overalt paa den Tid, men hans Forretningssprog var ikke des mindre Tysk baade over for Regeringen og sit Godsherskab paa Trøjborg; den ældste Søn Otto Fredrik kom et Par Aar efter Brorsons Ankomst hjem fra tyske Universiteter for at gaa sin Fader til Haande ved hans vanskelige Embede.

Under disse Forhold var det, den unge Theolog kom til Ro og fordybede sig i de personlige Spørgsmaal, som var bleven satte i Bevægelse af de videnskabelige. Ved Siden af vaagnede en ny Side af Sjælelivet hos ham, da han i en af sine Elever, hans Søskendebarn Katrine Stenbæk Clausen, der næppe var 12 Aar gammel, da han først kom i Huset, fandt en Gjenstand for sin varmeste Kjærlighed. Saaledes blev Ensomheden for ham, som den har været for saa mange, der følte sig ilde ved det store Livs Tanker og Fordringer, en Kilde til Lægedom og Livsmod.

Vi tager sikkerlig ikke fejl ved at tilføje, at Brorson ogsaa netop her blev Digter. Der er nemlig bevaret i det mindste et Digt, om hvilket det vides at være skrevet i denne Tid, og dets Form tyder noksom paa, at den, der har skrevet det, ikke har været uvant med at bøje Sproget og udtale sine Tanker og Stemninger i Vers. Anledningen til det gav hans Svigerindes Død og Begravelse i Bested. Ved denne Lejlighed udtrykte alle tre Brødre deres Følelser i Vers, og 6 Aar efter udgav Nils en lille Samling i Flensborg: „Nicolaj Brorsons sidste Afsked med sin i Livet højt-elskede og i Døden højst-besørgede Ægtehustru, den fordum hæderbaarne, meget gudelige og dyd-zirede, nu salige Matrone, salig Anna Christina Brorson, til hendes hæderlige Be-

gravelse her i Bested Kirke den 19. Juni 1721". Modsætningen mellem Brødrene, der senere kaldtes „det sjældne Kløverblad fra Randrup", er ret paafaldende i disse Sørgevers; medens Nils selvfølgelig er stærkest personlig greben og i stærke Udtryk skildrer sin Hustrus fortrinlige Egenskaber, for da at søge Trøst i Troen paa Gjensynet, taber Broder sig i aandelige Billeder og sirlige latinske Ordspil, og Hans Adolf synker hen i en tungsindig Forherligelse af Døden og Graven som vort sande og eneste Paradis, medens der dog atter falder et mildt og kjærligt Lys over den hedengangne Slægtning. I poetisk Kraft taaler Brødrenes Vers ingen Sammenligning med dette, der i Udgaven kommer tilsidst og med mindre Typer.

Digtet begynder saaledes:

Om jeg Kristines Grav et Paradis vil kalde,
da skal vel mangen en i slige Tanker falde:
hvor kan en Aske-Krog, den sorte Orme-Vraa
med Frydens Paradis i nogen Ligning staa?
før skulde Herreslot sig rime med en Tue,
det mindste Nattelys med Solens blanke Lue,
det store Verdenshav med mindste Draabe Vand,
før Eden lignet blev med Gravens mørke Land! —

Derpaa udføres og forsvares denne Lignelse: Graven er i Virkeligheden Frihedens Skanse, vor Længsels Hovedsum, de ved Jesu Død „befriede Neder-Lande", vort Paradis, efter at det første er mistet, — og han ender med denne Henvendelse til den afdøde:

Her er en Rose lagt (trods Edens Rosmariner),
af „Kristi Roser", af de rareste „Kristiner",
en Rose himmelsød, imens vi hende saa,
hvis Længsels Minde vi til Døden bære maa,
at og den Jord og Sted, hvor hun sig lod begrave,
er os et Blomsterbed og yndig Rosenhave, —
sov sødt, du yndigste, udi din Rosendal!
i Evighedens Vaar du evig blomstre skal.

Endvidere havde han sat Vers paa de Vaabenplader, der prydede Kisten; paa den ene stod:

De Lys og Æretegn, paa Herrens Alter sat,
skal ikke føre os din Yndighed i Sinde,
som bæres af enhver i dybest Længsels Minde,
men vidner, at du varst et Lys i Mørkheds Nat.

III. Randrup og Tønder.

Et Par Maaneder efter denne Begivenhed aabnede der sig pludselig en dobbelt Fremtidsudsigt for den unge Digter; Biskop Thura, der to Aar tilforn havde kaldet Broder til Rektor i Lemvig Skole, udnævnte i Avgust 1721 Hans Adolf til Rektor i Holstebro. Men i samme Maaned døde hans Stedfader Oluf Holbek i Randrup, og Kaldsretten, som tilkom Godsejeren paa Trøjborg, udøvedes selvfølgelig af Fuldmægtigen Nikolaj Clausen. Brorson afslog derfor Rektoratet, og i September modtog han Otto Fredrik Buchwalds Kaldelse til Sognepræst i Randrup; han rejste straks til Kjøbenhavn for at bringe sin Examen i Orden, og alt den 6te Oktober fik han theologisk Attestats. I Vinterens Løb kaldtes dernæst ogsaa Broder til Mjolden, der ligeledes laa under Trøjborg, og de to Brødre mødtes saaledes atter for en Stund; begge indviedes den 6te April 1722 af Biskop Thura, og anden Søndagen efter indførte deres gamle Farbroder Peder Brodersen i Ballum dem som Herredsprovst i deres Kirker. Samme Aar ægtede Hans Adolf sin 16aarige Fæstemø fra Løgumkloster,[1]) og Aaret efter fik Broder en Datter af Præsten i Agerskov, Antonette Rise.

---

[1]) De fik som Søskendebørn Dispensation til Ægteskab d. 25. Septbr. 1722. (Danske Kancellis jydske Registre).

De Aar, som fulgte herpaa, hørte til Brorsons lykkeligste; hans unge Hustru skænkede ham flere Børn, hans Moder med sin yngre Datter havde sit Enkesæde hos ham, og hans aandsbeslægtede Broder var deres nærmeste Nabo, kun skilt fra dem ved Aaen med sine blomstrende Engstrækninger. Hvor lyse og venlige de Minder var, som denne Tid efterlod hos ham, fremgaar af hans Datters Meddelelse, at han lige til sin Død elskede Randrup frem for alle andre Steder og endnu som Biskop jævnlig tog derned for at gjæste sin Søster, der havde ægtet hans Eftermand Jens Jakob Hygom. Men da var den Kreds af Slægtninge, som den Gang havde omgivet ham, forlængst opløst, hans første Hustru og hans Moder var døde, og Broder var bleven Biskop i Aalborg, Nils var fra Bested kommen til Hovedstaden.

Begge Brødrene var nidkjære Præster og meget veltalende Mænd, de levede med deres hele Sjæl i det Kald, som var dem betroet. Ved Siden af søgte de Vederkvægelse i Sang og Musik; endnu i sine sidste Aar tilbragte Hans Adolf paa denne Maade flere Timer daglig i sin Families Skjød. Hans Sprog som Digter viser noksom, hvor opladt hans Øre var for Ordenes Velklang og Rytmernes forskjellige Fald, og det ukunstlede Ordlag staar i god Forbindelse med den Sans for Folkevisen og Folketonen, som tillægges ham; kun havde han den Svaghed, i det mindste i sine senere Aar, ikke at kunne finde sig i de verdslige Ord, hvorfor han satte gudelige Vers til de tiltalende verdslige Melodier.

Da Brorson aldrig selv har givet Oplysninger om sin digteriske Virksomhed, og vi ligeledes mangler enhver Efterretning af andre om dette Punkt, og da han intet lod trykke, før han kom til Tønder, og ydre Forhold gav Anledning dertil, saa har vi intet udtrykkeligt Vidnesbyrd om, at nogen af hans Salmer alt er skreven i Randrup, og dog er der en aldeles overvejende Sandsynlighed derfor. Thi ikke blot var hans Stemning den Gang saaledes, som den lyser os i Møde af flere af de

bedste Salmer, men Udgivelsen fandt desuden Sted paa en saadan Maade, saa systematisk og i saa kort en Tid, at det alene deraf fremgaar, at den egenlig digteriske Periode har ligget forud for Offenliggjørelsen. I Tønder kom han derimod ind paa en omfattende Oversættervirksomhed og Tendens-Digtning, der snarere skadede end gavnede ham som selvstændig Digter. Der er derfor ogsaa i de udgivne Samlinger en Dobbelthed tilstede, som for en stor Del maa tilskrives Tidsforholdet; de jævnere, mere inderligt bevægede, i det hele livsglade Sange maa sikkert være forfattede allerede i Randrup, da det var Øjeblikkets Trang og Sjælens indre Rørelse, som skaffede sig et frit Udtryk, medens senere mangehaande ydre Hensyn maatte gjøre sig gjældende.

I Aaret 1728 indtraf der en Begivenhed i Tønder, der fik stor Betydning for Byens og Egnens aandelige Liv; man fik nemlig en ny Førstepræst. Det var Johan Herman Schrader, født 1684 i Hamborg, i flere Aar Informator for Kong Fredrik IV.'s Datter Charlotte Amalie, derpaa indviet til Præst i Oldeslo, til samme Tid som vore to Brødre viedes i Løgherred. Han var en meget veltalende Mand, stærkt greben af den ny Retning i Kirken, nidkjær og opofrende i sit Kald. Efter Tronskiftet 1730 blev han en af den ny Konges stadige Raadgivere i Kirkens Anliggender, og hverken Kirken eller Kongen havde Grund til at være misfornøjede med hans Raad. I sin mærkelige Bog „Menoza, en asiatisk Prins, der drog Verden om for at finde Kristne“, anvender Pontoppidan et helt Kapitel til at omtale denne Mand og det Liv, han som Præst og Provst i Tønder Provsti vakte i en Del af den sønderjydske Kirke. Ikke blot blev Kirkegangen langt almindeligere, end den forhen havde været, men ogsaa Husandagten fik en Betydning, som man ikke tidligere havde kjendt, ja man kunde se Folkene paa Marken tage deres Salmebøger frem under Maaltidet eller føre Samtaler om religiøse Anliggender. Schrader var tillige en Mand uden Menneske-

frygt; da han en Gang ved en formuende Mands Begravelse efter Skik og Brug læste de skriftlige „Personalier“ op, som Familien leverede ham, og uden at gjøre sig nogen Tanke om det var kommen langt frem i en højtravende Lovtale over den afdøde, afbrød han pludselig Beretningen med det Udbrud: „hvad er det, jeg her læser? lutter Løgn, dertil er hele Byen Vidne!“ — og han holdt nu en alvorlig Tiltale til de efterlevende, som havde villet dække Mandens vitterlige Brøst ved den falske Ros. At sligt skaffede ham mange Fjender, er en Selvfølge. Ogsaa i Menighedens ydre Anliggender viste han samme Energi. Raadmand Peder Struck og Hustru havde ved Testamente efterladt deres Formue til en Stiftelse for seksten forældreløse Børn, men Testamentet havde alt i en Række af Aar ligget skjult og uopfyldt, uden at nogen turde røre ved den Sag. Det lykkedes dog Schrader i forholdsvis kort Tid at skaffe Lys i Sagen og tvinge de uretmæssige Arvinger til ikke blot at udlevere Arven, men ogsaa at erstatte de uretfærdig oppebaarne Renter, som beløb sig til 19,000 Rigsdaler. Saaledes grundlagdes Vajsenhuset, og der udsattes store Legater for andre hjælpeløse.

Det maatte selvfølgelig være af største Betydning for en Mand som Schrader at faa Mænd ved sin Side, som han kunde arbejde sammen med og faa den tilbørlige Støtte af. Da derfor Aaret efter hans Ansættelse i Tønder den gamle Diakon Zwerg døde, fik han Embedet delt, saaledes at der blev ansat en tysk Arkidiakon og en dansk Diakon. Efter Schraders Ønske valgtes til det første en vis Arends, der var født i Tønder, og til det andet Hans Adolf Brorson i Randrup (Oktbr. 1729).

Som enhver kraftig kirkelig Retning lagde Pietismen megen Vægt paa Salmesangen, og ogsaa i den Henseende blev Schraders Virksomhed af Betydning. Allerede i Aaret 1731 udkom hans store tyske Salmebog, der gjorde Epoke i Hertugdømmerne ved at indføre den

Rigdom af gudelig Digtning, som var fremkommen i Tyskland i de sidste Menneskealdre. Den indeholder ikke mindre end 1157 Salmer, og det ikke af de korteste; Teksten fylder 1423 tospaltede Sider. Schrader var ikke blot en ivrig Samler, men en Mand af Smag og ikke uden digterisk Begavelse; han var selv Forfatter til 23 af Salmerne [1]), deriblandt Originalen til Brorsons bekjendte Oversættelse: „Vor Tro er den Forvisning paa, at vi Guds Naade have“ (Nr. 590: „Der Glaub' ist eine Zuversicht“). At han heller ikke manglede Øre for den danske Salmesang, viser en anden af dem (Nr. 456), idet den er digtet paa Melodi „nach einem in Dänemark gebräuchlichen Liede: In Jesu Nahm'n“. Det var ganske vist ikke ubekjendt for Schrader, at hans Diakon var dansk Salmedigter, mere end noget andet har vistnok netop det bragt ham til at lokke Brorson ind til det lille Diakonat i Tønder; man har endog sagt, at denne har havt Del i Samlingen af hans store Bog, og det er ingenlunde usandsynligt, da Brorson var usædvanlig belæst i den tyske Salmedigtning. Men i alle Tilfælde var det Samlivet med Schrader og de ejendommelige kirkelige Forhold i Tønder, der bragte ham til først at optræde som Forfatter.

Ogsaa dansk Salmedigtning havde fundet sine Dyrkere i denne mærkeligt bevægede Egn. Berthold Kristian Gødesen (Ægidii) fra Bylderup havde som Præst i Varnes i Sundved 1717 udgivet en meget brugt Salmebog (den saakaldte Flensborg Salmebog), hvori der er mange Oversættelser fra Tysk, men ogsaa adskillige originale af Udgiveren. [2]) Ogsaa Evald fra Højst havde forsøgt sig i samme Retning. Men i Tønder, saa vel som i Løgumkloster og Aabenraa, bestod som før

---

[1]) Efter Opgivelse af Arends, nemlig Nr. 4, 216, 220, 260, 286, 319, 395, 443, 456, 494, 506, 507, 515, 523, 590, 601, 619, 626, 632, 637, 865, 869, 895 (Gen. Kirke-Inspekt.-Koll. Arkiv, Pakken Nr. 1 a.).

[2]) Brandt og Helveg: Dansk Salmedigtning, II. S. XLIX.

anført det Misforhold, at man sang tyske Salmer til den danske Gudstjeneste, en Ordning, der i høj Grad maatte støde enhver Præst, som var vant til at bruge Modersmaalet i Sang saa vel som i Tale, selv om Menigheden efterhaanden havde vænnet sig til det og i Steden for at finde det stødende maaske endog hængte ved det som en ærværdig Fortids Skik. Det er uberegneligt, hvad der i den Henseende kan faa Hævd hos den enkelte og i et helt Samfund, især i det kirkelige Liv, hvor det, der er lært i Barndommen, udgjør en saa betydningsfuld Del af den aandelige Næring for hele Livet.

Det fejler ikke, at den Fristelse maatte frembyde sig for Brorson, som bragte flere af vore senere Skjalde til Fald, — at blive Digter i det fremmede Maal. Han maa have kjendt det omtrent lige saa nøje som sit Modersmaal, han fandt et kraftigere aandeligt Liv repræsenteret i dets Literatur, hans Omgivelser var helt eller halvt tysk dannede, han brugte tyske Salmer i sin Kirke; men der er ikke Spor til, at han har givet efter for denne Fristelse, vi kjender ikke et Rim fra hans Haand uden paa Dansk. Det er Bevis nok paa, — om vi ellers trængte til det, — hvor vel han forstod at vurdere sin egen Styrke, og hvor fri han var for al usand Pral og Lyst til at glimre.

Hvad der da nærmest gav ham Anledning til at lade Salmer trykke, var sikkert Trangen til at synge Dansk med sin Menighed; det kunde synes at være den lempeligste Form at faa begyndt derpaa, naar han selv havde skrevet dem. Henimod Jul 1732 udgav han det første lille Hefte paa to Ark, indeholdende 10 Salmer, under Titel: „Nogle Julesalmer, Gud til Ære og kristne Sjæle, især sin elskelige Menighed til Opmuntring; til den forestaaende glædelige Julefest enfoldig og i Hast sammenskrevne af H. A. B.“ Disse faa Blade var en Julegave til hele det danske Folk, „i Hast sammenskreven“, men næppe overtruffen og sjældent naaet

af senere Skjalde; det skal aldrig glemmes, at den først blev given til en sønderjydsk Menighed og at det for den var den første Sang i Modersmaalet.

Det var en sjælden Række af Julesalmer, der her paa en Gang saa Lyset, alle Stemninger, som denne Nordens Højtid vækker, fandt her deres fyldigste Udtryk. Først var der den frejdige Jubelsang: „I denne søde Juletid“:

Guds Ark er kommen i vor Lejr,
thi sjunge vi om Fryd og Sejr,
mens Hjærtet sig kan røre,
vi sjunge om den søde Fred,
at Helvede skal skælve ved
vor Julesang at høre!

— dernæst den inderlige Fordybelse i Evangeliets Hemmelighed:

Mit Hjærte al Tid vanker
I Jesu Føderum,
did samles mine Tanker
i deres Hovedsum,
der er min Længsel hjemme,
der har min Tro sin Skat,
jeg kan dig aldrig glemme,
du søde Julenat.

En Perle, der forgættes,
saa nøje ledes op,
den blanke Demant sættes
i gylden Krones Top,
man kaster ej en Drue
blandt tørre Grene ned, —
skal jeg min Gud da skue
i saadan Usselhed?

— den kjærlige Paamindelse til alle, at betænke Kristendommens Kaar: „Hvordan takke vi Vorherre, for han gav sin Søn herned?“, der atter giver Plads for den første Glæde: „Frisk op, endnu en Gang vi vil med Bøn og Sang i Aanden os forene —“, og den vidunderlig

gribende Kjærlighedssang: „Den yndigste Rose er funden“, med sin Fryd over Kristi Komme og sin vemodige Klage over Sjælenes Modstand:

Alt siden vi tabte den Ære
Guds Billedes Frugter at bære,
var Verden forvildet og øde,
vi alle i Synden bortdøde.

Da lod Gud en Rose opskyde
og Sæden omsider frembryde,
at rense og ganske forsøde
vor Vækstes fordærvede Grøde.

Al Verden nu burde sig fryde,
med Salmer mangfoldig udbryde;
men mangen har aldrig fornummen,
at Rosen til Verden er kommen.

Ak søger de nedrige Steder,
i Støvet for Frelseren græder,
saa faar I vor Jesum i Tale,
thi Roserne vokse i Dale!

Lad Verden mig alting betage,
lad Tornene rive og nage,
lad Hjærtet kun daane og briste:
min Rose jeg aldrig vil miste!

Og han gjentager de samme Tanker i „en liden Salme for Børnene“ med en Højhed og en Lidenskab, der maa betage enhver:

Vi løbe dig med Sang imod
og kysse Støvet for din Fod, —
o salig Stund, o søde Nat!
da du blevst født, vor Sjæleskat! —

Al Verden stod i Satans Pagt,
da brød vor Jesus frem med Magt
og rev os ud med blodig Haand
af alle vore Fjenders Baand!

Her staar vi nu i Flok og Rad
om dig, vor skjønne Hjærteblad,
ak hjælp, at vi og alle maa
i Himlen for din Trone staa!

Ved Siden af disse seks Julesalmer staar den bekjendte Nyaarssang: „Kom Hjærte, tag dit Regnebræt!“ med sin indtrængende Paamindelse om at opgjøre det aandelige Aarsregnskab, der frembyder saa bedrøvelig en Balance.

Det fejler sjælden, at jo ogsaa en Forfatters Svagheder kommer frem i det første literære Arbejde; allerede den første Salme i denne Samling er et saadant Offer til det forkrænkelige, det er en prosaisk Tiltale til Menigheden om at afskaffe „den gamle Juleskik.“ Det sømmer sig ikke for den Kristne paa en Højtid af aldeles kirkelig Karakter at hengive sig til verdslig Glæde, derfor bør Legestuer, Dans, Julegaver og alt overflødigt Gjæsteri afskaffes, man har nok med at betænke Juleevangeliets Sødme, der er Glæde nok i Kirkens Skjød. Fristelsen kunde ligge nær at skyde dette ud for Digterens Vedkommende som ude fra indbragt i hans Digtning; Sproget er saa blødt og Glæden saa ren i de andre Sange, at man kunde have Lyst til at gjøre Indsigelse mod denne haarde Tale. Men den historiske Sandhed kræver en anden Opfattelse og en fuld Anerkjendelse af denne Ensidighed hos Brorson og hans Tid; den kommer alt for ofte igjen, og den er alt for konsekvent gjennemført, til at den ikke skulde være et væsenligt Træk i hans aandelige Karakter, et Tegn paa dens Styrke, ikke mindre end paa dens Svaghed. Thi det er jo dog ikke blot et Bevis paa et begrænset Syn paa Livets Forhold, naar den enkelte af religiøse Grunde forkaster al verdslig Glæde i de hellige Tider, men nok saa meget et Vidnesbyrd om en aandelig Spændighed, der er stor nok til at fordybe sig i de religiøse Stemninger uden Trang til verdslig Adspredelse og rent legemlige Nydelser. Videre gaar han da heller ingen-

lunde i sin Bodsprædiken, og man maa lige saa lidt beskylde ham for at have brudt Staven over al verdslig Glæde som den samtidige Konge, hvem det ofte lægges til Last at have forbudt al Lystighed, Skuespil, Sommeroptog o. s. v., medens Sandheden er, at han kun forbød det paa de hellige Tider, og at han bestemte Søndagen til en Hviledag, ikke blot fra Arbejde, men ogsaa fra Nydelse. At en sand og alvorlig Tanke ligger paa Bunden af denne og lignende Fremtoninger, vil vel ingen kunne nægte; Fejltagelsen ligger kun i, at det krænker den personlige og kristelige Frihed saaledes at vælge Dage efter jødisk Forbillede og lægge et aandeligt Forhold under en ydre Tvang.

Aaret efter udkom der et nyt Hefte paa halvtredje Ark under følgende Titel: „Nogle Advents-Salmer; tilligemed et Tillæg til de forhen udgivne Julesalmer, Gud til Ære og hans Kirke til Opmuntring, sammenskrevne af H. A. B.“ I det følgende Aar kom hertil under iøvrigt lignende Titler: Nogle Paaske-Salmer (2 Ark), nogle Himmelfarts- og Pinsesalmer (2 Ark) og nogle Passions-Salmer (2. Oplag, nøjere gjennemset og formeret, 1735, $3^1/_2$ Ark). Endvidere maa der samtidig være udgivet et nu tabt Hefte, indeholdende Salmer til de mindre Festdage, vor Frue, St. Hans, Mikkels og alle Helgens Dagene.

Hermed havde Brorson altsaa forsynet sin Menighed med danske Salmer til alle de store Kirkehøjtider, og videre kunde han rimeligvis efter den bestaaende Kirkeorden ikke gaa; vi skal nu et Øjeblik dvæle ved Indholdet af de seks Hefter. i alt 70 Numre. Hvad der da først er paafaldende, er den Omstændighed, at kun 20 af dem er originale, medens de 50 er Oversættelser fra Tysk, alle sammen efter Schraders Salmebog. Man har søgt Forklaringen hertil i Digterens formentlige Mangel paa Selvstændighed; men dette vilde kun med Rette kunne siges, hvis vi fandt det stadfæstet i hans originale Sange, hvad der ingenlunde er Tilfældet. For-

klaringen ligger langt nærmere i, hvad der her er fremsat om de ejendommelige kirkelige Forhold i Tønder og overhovedet i Mellemslesvig; man vænner sig til sine Salmer, selv om de synges i et fremmed Sprog; Kirkegængeren undværer nødig et Udtryk for den Tanke, det Billede, der en Gang er vakt i ham, han vrager, hvad der maaske i sig selv er bedre, hellere end at han skulde give Slip paa det tilvante. Brorson vilde virke for og paa sin Menighed, han bejlede ikke til et Navn som Digter; han maatte derfor fremsøge dens Salmer og gjengive dem paa Modersmaalet for saaledes muligt at gjøre dem dobbelt kjære og forstaaelige. At dette Hensyn var overvejende, vil vi senere faa et slaaende Eksempel paa; han skjød en beaandet Oversættelse til Side for at trykke en nøjagtig, der vel nok kunde tiltale Folk, som kjendte Originalen, men vanskeligt den, der først lærte Oversættelsen at kjende.

Men Brorson maatte endnu have en anden nærliggende Grund til at oversætte; han vilde give sin Menighed en lille Samling til alle Højtider, men han følte sig ikke kaldet til selv at digte Salmer efter et Skema. Digtningen var ikke hans Fag; han havde vel lejligheds vis skrevet Salmer, men det forslog kun lidt til at udgjøre et om end nok saa lille Hele til Gudstjenestens Behov. Noget kunde han jo altid strække sig efter Opgaven, men hans Frembringelsesevne var for lidt udviklet til, at han kunde eller vilde paatage sig et saa voveligt Forsøg. Han fulgte da kun andres Eksempel ved at ty til Oversættelser af det gode i den beslægtede tyske Kirke.

Og alligevel er Hovedindtrykket af alle de senere Hefter, ene det første Julehefte undtaget, at det er en ude fra sat Opgave, der her søges løst, en Beslutning, der udføres, ikke en indre Trang, der tilfredsstilles. Vel findes der enkelte fortrinlige Originaler, som Nyaarssangen:

Lad dit Rige alle Vegne
bredes ud paa denne Jord.

Paaskesalmen:

Hvad er dog Paaske sød og blid
for dem, som kjende Naadens Tid
og Syndens Jammer finde;

og Salmen paa Marie Renselsesfest om den gamle Simeon:

Et helligt Liv, en salig Død
hinanden kjærlig møde;

og der findes tillige en Del velvalgte og stemningsrige Oversættelser:

Op, thi Dagen nu frembryder (Advent),
Immanuel, vi sjunge dig (Jul),
Vor Jesus kan ej noget Herberg finde (Jul),
Dig, min søde Skat, at møde (Hellig tre Konger),
Kom Helligaand, kom hjærtemild (Pinse);

men Hovedindtrykket af den hele Samling er dog en vis Mathed, der især er mærkelig, hvor Lidelsen skal skildres. Hele denne Side af den kirkelige Digtning laa ikke for Brorson, skjønt den er et saa væsenligt Led i Pietismens ejendommelige Udskejelse; han kan skildre Menneskets Sjælenød som faa, men den ydre Lidelse formaar han ikke at give det gribende Farveskjær, der har tiltrukket og stadig tiltrækker saa mange i Digt og Prædiken.

Næppe var denne lille Samling Festsalmer udkommen, før den vakte levende Opmærksomhed; Eftertryk udkom i Flensborg, og Salmesangens Venner fik Afskrifter af endnu utrykte Numre. En saadan er, som det synes ved et Tilfælde, endnu bevaret fra Aaret 1734, indeholdende i alt 19 af Hans Adolf, flere af Nils og Broder Brorson, desuden enkelte af Falster og Thura.[1]) Det manglede da vel heller ikke paa Til-

[1]) I den før nævnte Pakke i Gen. Kirke-Inspekt.-Koll. Arkiv: Revision af den Tønderske Salmebog. Heftets Affattelsestid

skyndelse til at fortsætte Udgivelsen af ældre og nyere Ting, som han kunde have liggende, og endnu før Festsalmernes Række var afsluttet, synes Digteren at have havt sin Plan fuldt færdig, sit Stof ordnet og altsaa vel saa godt som alle de senere udgivne Salmer liggende, eller i alle Tilfælde, for saa vidt det var Oversættelser, udpegede til Optagelse i Samlingerne.

Den tidligere Udgivelsesmaade i Smaahefter fortsattes, rimeligvis af Hensyn til Salget, der gik langt lettere saaledes, især blandt Almuen, paa hvem jo det hele Foretagende særlig var beregnet; der udkom den Gang, man kunde sige dagligdags, slige Hefter eller Blade med et Par „aandelige Sange“, i Reglen uden Aar, Trykkested eller Forfatter. Et lykkeligt Tilfælde har bevaret et sammenbundet Eksemplar af de fleste af disse Smaahefter, som Brorson udgav i Aarene 1734—35[1]); de danner hver for sig sammenhængende Afsnit af den senere udgivne Samling „Troens rare Klenodie“, og der kan saaledes ingen Tvivl være om, at ogsaa de Afsnit, som vi mangler, har været udgivne paa samme Maade, saa meget mere som Pontoppidan udtrykkelig siger om hin Samling, at den forhen havde været udgiven i Smaahefter, ligesom en Slutningsvignet i den siger:

Af mange Blade blev nu dog
tilvejebragt saa stor en Bog.

Den Inddeling, Brorson lagde til Grund for sine Hefter, er aldeles original; naar man har troet at opdage en Lighed med den, Schrader fulgte, er det uden al Grund, uden for saa vidt som der altid gjør sig en vis Lighed gjældende i Samlingerne fra hin Tid, da de jo støtter sig til den samme Lærebygning. Men ved en Betragtning af Brorsons Inddeling maa man holde sig

---

fremgaar af, at det kalder Nils for Præst i Bested (til 1735) og indeholder enkelte Salmer, som er trykte 1734.

[1]) Paa Universitetsbibliotheket.

til Hefterne, ikke umiddelbart til den senere Samling, skjønt den selvfølgelig maa tages med paa Raad. Der maa da først og fremmest ses bort fra de alt tidligere udgivne Festsalmer, der i „Troens rare Klenodie“ er kommen til at udgjøre en første Afdeling under Titel: „Troens Frydefest“, hvorved Planen i sin Helhed er bleven mindre gjennemsigtig. Salmerne i den Helhed, som Digteren fra først af tænkte sig som „Troens Klenodie“, er da ordnede i seks forskjellige Grupper, der atter deler sig i to Rækker med tre Led i hver. Den første Række betegner Troens dogmatiske Udvikling efter den lutherske Lære; den begynder med „Troens Grund“, dens Gjenstand er Gud og Kristus og Retfærdiggjørelsen ved ham; den gjennemgaar derpaa dens „Midler“: Ordet, Bønnen og Sakramenterne, og ender med dens „Frugt“: Tillid og Kjærlighed til Gud, et helligt Levned i Glæde, Visdom og Hengivenhed. Den anden Række slutter sig til Sjælens Liv i Troen; den begynder med „Troens Kamp og Sejr“: Korsets Hemmelighed, aandelige Anfægtelser og den aandelige Aarvaagenhed; udfoldes derpaa i „Troens Herlighed“: de troendes Adelskab, Foreningen med Kristus og det forborgne Liv i Troen, og havner i „Troens Ende“: Livets Forfængelighed, Døden og den evige Salighed. — I denne Ramme samlede Brorson ialt 185 Salmer, af hvilke 49 er originale, Resten Oversættelser, alle paa tre nær af Schraders Salmebog. Forfatteren begyndte Udgivelsen med at dele det første Afsnit i fire smaa Hefter, senere udgav han hele Afsnit ad Gangen i større Hefter. Det første lille Hefte har følgende Titel: Nogle Salmer om Troens Grund, Gud til Ære og hans Kirke til Opmuntring forfærdigede af H. A. B. 1734. Det er kun $1^1/_2$ Ark og indeholder 6 Salmer: om Guds Væsen og Egenskaber og om hans evige Naadevalg. Hertil slutter sig tre lignende Hefter uden særskilt Titelblad, da de kun indeholder ny Afsnit af det samme Hovedstykke; det første har 8 Salmer: om Skabelsen og Guds

Forsyn og Regjering, det andet 12: om Jesu Navn, Embeder og Stænder, det tredje 7: om Guds Billede, Guds Venlighed og Kjærlighed. Enkelthederne herved omtales, fordi disse Hefter kun synes at være til i et Eksemplar, og fordi man stadig har anset dem for ældre end alt andet, som Brorson har udgivet, da de fremtræder uden Titel. At det imidlertid ikke forholder sig saaledes, fremgaar ikke blot af det ganske naturlige Forhold, hvori de staar til det udkomne Titelblad, saaledes som det ses af deres Plads i „Troens rare Klenodie“, men ogsaa af hele deres Udstyrelse, der henviser dem til Aaret 1734, (de er uden Sidetal, som de andre Hefter fra dette Aar, medens de senere er paginerede, ligesom det første fra 1732), og det stadfæstes yderligere derved, at det før omtalte haandskrevne Hefte indeholder en af de her optagne Salmer, medens det ikke har nogen af dem i de foregaaende Aar eller i de fleste Hefter fra 1734 trykte.

Blandt de i det omtalte Bind bevarede Hefter findes endnu et fra 1734: „Troens Frugt“ (42 Salmer, 8 Ark) og to fra 1735: „Troens Grund, anden Part“ (24 S. 5$^{3}/_{4}$ Ark) og „Troens Kamp og Sejr“ (33 S. 7 Ark). Mellem og efter disse er der da utvivlsomt udkommet tre til: „Troens Midler“ (21 S.), „— Herlighed“ (22 S.) og „— Ende“ (10 S. med Tillæg af en Morgen- og en Aften-Salme); flere af disse findes alt i Haandskriftet fra 1734. Dermed var Brorsons digteriske Forfatter-virksomhed foreløbig afsluttet, en Omstændighed, der stærkt tyder i den forhen angivne Retning, at hans egenlige Digterperiode snarest laa forud for Opholdet i Tønder, selv om maaske største Delen af Oversættelserne først fremkaldtes her.

Idet vi da gaar over til noget nøjere at dvæle ved dette „Troens rare Klenodie“, vil vi først udskille disse Oversættelser; ikke fordi de ikke skulde indeholde saare meget godt og smukt, men fordi de dog kun tildels tilhører vor Digter selv. Og dog kunde man fristes til at

sige, at intet er mere betegnende for en Digter end den Maade, hvorpaa han oversætter; man kan lægge Mærke til hans Valg af Originaler, man hører den forskjellige Tone, som i Gjengivelsen overalt kommer frem, man ser ham vrage Originalens Vendinger, ikke blot fordi Modersmaalet vil have det sagt anderledes, men fordi særlig han ynder en anden Udtryksmaade, eller fordi ny Billeder dukker frem i hans Sjæl, medens han sysler med det fremmede. Ingen Steds viser da ogsaa Brorson i højere Grad sin jævne danske Tankegang, sin enfoldige Fromhed, sin inderlige Hengivelse, end netop der, hvor han har været fuldt med og har gjengivet af sit eget Hjærte. Af og til synes derimod hans Pietet mod det fremmede Forbillede at have sat sig op imod og overvundet den første digteriske Indskydelse. Der er saaledes af en enkelt Oversættelse opbevaret to Former, den trykte og en haandskreven i det før omtalte Hefte. En Sammenligning mellem begge maa nødvendigvis vække blandede Følelser; thi det er her saa aabenbart, at Digteren først har skrevet en selvstændig og højst ejendommelig Gjengivelse af Originalen, medens han senere tillige med enkelte mindre heldige Udtryk har udslettet alle Afvigelser fra Originalens Udtryksmaade. Naar den tyske Digter begynder saaledes:

Es glänzet der Christen inwendiges Leben,
obgleich sie von aussen die Sonne verbrannt, —

saa oversætter den trykte Salme det saaledes:

Hvad ere de Kristne dog glimrende smukke,
indvortes! udvortes har Solen dem brændt, —

medens Digteren først havde fuldstændig besejret den uklare Tanke og gjengivet den i et let og tiltalende Billed:

Som Liliens Hjærte kan holdes i Grøde,
skjønt Solen de yderste Blade har brændt —.

Hvad om det er gaaet mange andre som denne Salme?

Vi indskrænker os iøvrigt for Oversættelsernes Vedkommende til at nævne de mest bekjendte, der findes i enhver Salmebog, om end selvfølgelig i en mere eller mindre læmpet Skikkelse:

O Gud, Fornuften fatter ej
dit Forsyns skjulte Naade —;

Bryd frem, mit Hjærtes Trang at lindre,
o arme Syndres Dag og Sol —;

Vægter, vil det mørke Rige ej bortvige?

Vor Sjæl er dertil født og baaren
i Gud at vorde skjøn og rig; —

Vor Tro er den Forvisning paa,
at vi Guds Naade have; —

Jeg er rede til at bede; —

Falder paa dig Modgangs Hede,
Nød og Jammer, Spe og Spot; —

Min Jesu, mit Lives livsaligste Brønd; —

Min Jesus han er mig Begyndelse og Ende; —

Alle Vegne, hvor jeg vanker,
jeg min Jesum har i Tanker —.

Blandt de originale Salmer vil vi finde mange langtrukne og matte, uden indre Glød; de synes at være fremkaldte af ydre Hensyn uden indre Kald, det er Præsten, ikke Digteren, som taler. Om „Troens Midler“ har han følt sig opfordret til at skrive ni Salmer, af hvilke ingen hæver sig til at være et Digt; vi faar Budene og Kirkens Dogmer, men har en Fornemmelse af, at alt dette er sagt langt bedre i Luthers lille Katekismus; der er ingen Tilgift af Mandens eget Tanke- eller Følelses-Liv. Paa samme Maade gaar det paa flere Steder. Man gjør næppe vel i bestandig at optrykke disse mislykkede Forsøg, fordi samme Forfatter

har skrevet saa fortrinlige Ting, der bestandig vil blive læste og sungne; hvorfor skal hver Læser gjøre det Arbejde at finde ud, hvad der kan opbygge ham, eller lade sig skræmme tilbage af alt det forældede? Vore Digtere har ingen værre Fjender end dem, der vil gjøre dem udødelige i deres tilfældigste Frembringelser.

Brorson vilde af sine egne bedste Salmer have kunnet danne et „Troens rare Klenodie", ligesom han af sine Julesalmer vilde kunnet danne en „Troens Frydefest" uden at tilkalde andres Hjælp. De i det følgende omtalte Salmer udgjør i Virkeligheden en kostelig Samling, hvis enkelte Led gjennemløber alle Troens Stadier, om end just ikke dem, Digteren selv opstiller efter sin kirkelige Betragtningsmaade.

Det første Led er da den berømte Salme om Skabelsen, en af de skjønneste, ædleste og mest barnlige Lovsange, som nogen Sinde er opstegne af et Menneskebryst:

Op al den Ting, som Gud har gjort,
hans Herlighed at prise!

Det er dette uforgængelige, overvældende Vidnesbyrd om den levende Gud, som Naturen aflægger Aar efter Aar, hver Dag og hvert Øjeblik, i det største og i det mindste, der har givet ham Harpen i Haand og lagt en Fylde og en Inderlighed i hans Sang, som maa rive enhver med sig:

Det mindste Græs jeg undrer paa
i Skove og i Dale,
hvor skulde jeg den Visdom faa
om det kun ret at tale?

Hvad skal jeg sige, naar jeg ser,
at alle Skove vrimle,
de mange Fuglesving der sker
op under Herrens Himle?

Hvad skal jeg sige, naar jeg gaar,
blandt Blomsterne i Enge,
naar Fuglesangen sammenslaar
som tusend Harpestrænge!

Man har ment, at det var en Svaghed, naar Digteren efter „det uforlignelige Vers“:

Gik alle Konger frem i Rad
i deres Magt og Vælde:
de mægted ej det mindste Blad
at sætte paa en Nælde!

lader dette følge:

ja, alle Engles store Kraft,
som Himlescepter føre,
har ingen Tid den Evne haft
det mindste Støv at gjøre!

men dette er dog kun en Miskjendelse af Salmens hele Anlæg og Grundtanke.[1]) Denne er jo nemlig, at Himmel og Jord lover Herren, lover ham ikke blot ved sin Herlighed, men tillige ved sin Afmagt; og skjønt Digterens sunde Blik har sagt ham, at han kun i det enkelte kunde og skulde skildre det, han kjendte, Jordens vidunderlige Skjønhed, saa kunde han dog heller ikke give denne Skildring sin rette Baggrund uden et Blik ind i den Aandeverden, som efter Aabenbaringen omgiver den synlige Verden, og hvis Tilværelse efter vore Fædres fromme Tro er en eneste ren Lovsang. Digteren vil ikke forherlige Naturen, men han vil synge en Lovsang for Skaberen, og han vil udtrykke den skjønne Tanke, der er saa gammel som al Religion, at Skabningens hele Fylde selv er en uophørlig Lovsang for Gud, at der hver Morgen gaar et Henrykkelsens Udbrud over Jorden, og at der hver Nat høres en Takkesalme fra det høje.

I et Par andre Sange lader Digteren Mennesket træde frem som Midpunkt for Skabelsen:

Den Luft, hvori vi gaa,
den Jord, vi trine paa,
den Mur af Hav og Bække,
det stjærnepynted Dække —
blev fyldt med godt og Glæde
til Adams Herresæde.

---

[1]) N. M. Petersen: IV, 403. Gjentaget af P. Hansen I, 629.

Alt var herligt og vel, redet som en Brudesal, og alt dette gav Gud Adam —; hvem?

Et Støv fik denne Ære
al Verdens Spir at bære!

Saa blæser Gud ham ind
en Aand af Himmelsind,
Forstand og alle Dyder,
som Herrens Bolig pryder,
dér satte Gud sit Stempel,
dér tog han selv sit Tempel!

Men Digteren sigter paa en endnu større Herlighed end den at bære al Verdens Spir; han er Gjenstand for Guds Kjærlighed:

At du est herlig, høj og stor,
den vide Himmel, brede Jord
og dybe Hav betegne,
det alt er kun en Draabe Vand,
ja næppe som et Sole-Gran
udi din Haand at regne!
Og du — dog nu
her i Tiden — mig, en liden
Askebolig,
Søger, elsker, favner trolig!

I denne Bevidsthed begynder Kristendommen:

Du est min egen søde Gud,
hvor vilde jeg det raabe ud,
om jeg kun havde Evne!

Det er Troens første Kjærligheds-Glæde; Tilværelsen synes da at maatte blive en uendelig Række glade Øjeblikke i Tilegnelsen af en altid dybere Kundskab om den evige i hans Gjerninger og hans Ord.

Men saaledes er Menneskets Vilkaar ikke:

Man ser din Skabning daglig paa,
dog ser man, som man ikke saa,
og gaar i andre Tanker.

Derfor er Livet en Kamp, fuld af Nederlag, selv for den bedste; for mangfoldige bliver det end ikke nogen Kamp, men en uværdig Trældom, en modstandsløs Hengivelse til Fortabelsen. Digteren advarer og kalder for at udrive den vildfarende og lunkne af sin Ligegyldighed, snart varmt og indtrængende som en Broders Tiltale:

Ak vidste du, som gaar i Syndens Lænke,
hvor hart det er, det Satans Slaveri,
du skulde dig ej Øjeblik betænke
at søge den, som dig kan gjøre fri;
ak, hvilken rolig Dag du fik,
om du begyndte nu, i dette Øjeblik!

Ak kunde du, — du kunde, om du vilde! —
dog gribe ret Guds milde Hjærte fat,
nu kan det ske, nu, før det er for silde,
det mørknes alt mod Evighedens Nat; —

snart vemodigt som Frelserens Klage over den fortabte Søn:

Ak, min Rose visner bort,
bliver baade bleg og sort,
ak, mit Blomster stod
før som Mælk og Blod,
falmer nu fra Top til Rod! —

snart truende og mægtigt som i „Guds Kald“:

Han kalder ved sit Ord og sætter stærk i Rette:
hvor længe skal min Aand med eders Vanart trætte?
Er jeg den store Gud som eder selv har skabt,
hvi har J da mit Bud saa ganske glemt og tabt?

Din Ondskab er saa stor, du arme Støv paa Jorden,
jeg kunde finde dig med Band og Skræk og Torden,
men vil du vende om, jeg sværger højt derpaa:
saa sandt jeg lever! skalt du Liv og Naade faa!

Denne Overgang fra Fortabelsens Sorg til Frelsens glade Budskab er jo Kristendommens Begyndelse

og Ende; hos Brorson kommer den idelig igjen. Han skildrer Frelsens Gaade:

At Livet blev til Sinds mod Dødens Skaal at tage,
den Herre, Himlens Prins, Forbandelsen at smage; —
den Sag var sælsom for Guds Engles dybe Sinde,
de kunde ingen Spor til saadant Under finde [1]),
de maatte haanes ved at se din Skjændsel paa,
de hørte nu om Fred, som ingen kan forstaa.

Med hvilken Spændighed slaar hans frejdige Haab ikke ud i disse Vers:

Hvo vil mig anklage
og for Dommen drage
hen paa Sinai?

Synden jeg bekjender,
men til Jesum vender,
dermed er jeg fri:
mød mig da
paa Golgatha,
Jesus skal min Sag antage:
hvo vil mig anklage?

og hvilken vidunderlig Glans lægger ikke disse Ord over hans Aasyn:

Det er en liden Tid,
saa har jeg vunden,
saa er den ganske Strid
med et forsvunden;
saa kan jeg hvile mig
i Rosen-Sale
og uafladelig
min Jesum tale.

Ved Siden af denne kommer saa den anden Tankerække: den troendes stille Kamp imod sine Tvivl og

[1]) d. e. Sporet til Underets Forstaaelse.

Anfægtelser, Tilbagefaldet i Ligegyldighed og Lunkenhed, Frafaldet fra den Pagt, som Sjælen sluttede med sig selv i sin Ungdoms glødende Nidkjærhed:

Hvad fattes mig, hvi er jeg dog
saa søvnig og saa lunken?
ret som min Sjæl var spændt i Aag,
ja ned i Jorden sjunken;
hvor er den Lyst, jeg havde før
til Ordets Brød at sanke,
hvi kan jeg ej paa Naadens Dør
med Kraft og Iver banke?

Hvi est du dog mit Paradis,
for mig saa fremmed blevet;
er jeg paa Adams gamle Vis
fra Livsens Træ fordrevet? — —
den Tid maa rettes op igjen,
som er saa plat forsovet,
Guds kjære Søn, min Sjæleven,
skal knuse Slangens Hoved!

Det er Tanker, som kommer igjen atter og atter:

Hèr løber jeg i Blinde
og véd ej selv, hvorhen?
jeg kan ham ikke finde,
som hedder Syndres Ven;
jeg kan ham ikke miste,
jeg kan ham ikke faa,
saa Hjærtets Baand maa briste
og Livets Kraft forgaa.

Hvi blev saa snart en Enke
af saadan lystig Brud,
af Brudebaand en Lænke,
af Solskin Regn og Slud,
af Frydens Sol et Fængsel,
af gylden Dragt en Sæk,
af Himlen Helveds Trængsel,
Forfærdelse og Skræk.

O Hjærte Jesu lille,
jeg er saa haardt bespændt, —
er Naadens søde Kilde
fortørret og forvendt?
har Solen ingen Varme,
har Ordet ingen Grund,
vil Gud sig ej forbarme
at gjøre Sjælen sund?

Men disse Anfægtelser er kun en Indøvelse i „Korsets Hemmelighed“, et Tegn paa, at vi tilhører den Orden, som strider for alt godt og stort i Livet:

Vor Trængsel er en Gave
af Jesu milde Haand,
et Tegn, som de skal have,
der drives af Guds Aand;
vor Trængsel er en Ære,
som Gud os dertil gav
vor Jesu lig at være,
det rose vi os af.

Vor Trængsel er vor Bane
for Himlens Kirkeflok,
vor Trængsel er vor Fane
mod Satans hele Skok;
vor Trængsel er vort Anker
mod alle Lysters Sø,
som holder vore Tanker
fra Verden, til vi dø.

Vor Trængsel er vort Vaaben
og adelige Skjold,
staar Himlen selv dog aaben
for Jesu Kæmpers Vold!
vor Orden er oprunden
af Kristi Kamp og Sved
og staar med Gud forbunden
i evig Pagt og Ed!

I denne Tro finder da Hjærtet sin Hvile. Som Digteren kunde skildre Tvivlens Uro i de hurtige og

usikre Vers, der ligesom stakaandet haster afsted fra det ene Angestens Udbrud til det andet, saaledes skildrer han i rolige og faste Ordføjninger Forvisningens Trøst og Glæde:

Den Tro, som Jesum favner
og Hjærtet røre kan,
den Tro hvormed man havner
i Himlens Frydeland:
den Tro er stærk og maa
al Verden undertræde,
i Sorrig og i Glæde
sin Prøve kunne staa.

Det er en Sag at mærke
til Trøst i Kampens Tid:
de svage blive stærke
i allerstørste Strid,
jo værre det gaar til,
jo mere skalt du vinde
og større Kraft befinde,
naar du kun stride vil.

Eller i den storslaaede Sang: „Tillid til Gud": „Jeg gaar i Fare, hvor jeg gaar":

Jeg gaar blandt Engle, hvor jeg gaar,
de skal mig vel bevare,
slet intet Satans Magt formaar
i saadan Himmelskare;
bort Verdens Suk og Sorg,
jeg gaar i Engleborg,
trods nogen rører mig et Haar,
jeg gaar blandt Engle hvor jeg gaar.

Og i denne Forvisning og dette glade Evigheds Haab vendes da Tanken udad til Menigheden og det store Menneskesamfund, der kæmper sin vanskelige Kamp rundt omkring os. Naar vi selv anfægtes saa haardt, hvor tør vi da gaa i Rette med de lunkne; naar vi selv har saa uendelig meget at takke for, hvor kan

vi da undlade at række dem en hjælpende Haand, hvis Kamp er endnu haardere end vor? Det er dette smukke Digtersyn, der har fundet sit Udtryk i Sangen „den almindelige Broderkjærlighed“, denne kraftige og dybtfølte Indsigelse imod alt religiøst Sektvæsen. Verden er en Ørk, udbryder Digteren, det mørke, kolde og onde har dækket alt, som Sneen dækker Vinterjorden; men der er dog en lille Flok, som endnu elsker Gud:

et Gosen i Ægypti Land,
som intet Mørke dæmpe kan; —
paa Jorden en forborgen Skat
og dog et Lys i Verdens Nat.

Det er ikke nogen Farisæerflok, som vil udskille sig for ikke at være som de andre; tvært imod, hver af dem véd og erkjender, at han har Fjenden i sig selv:

Man føler vel det onde Sind,
men dæmper det og trænger ind
i Jesu søde Kjærlighed, —
saa synker Hjærtets Taage ned —.

Og alle fyldes de af den Tanke at udbrede Samfundet alt mere og mere, i Steden for at afslutte sig fra Verden i ufrugtbar Selvgodhed:

I Bygning sættes Sten paa Sten,
de blive alle som til én,
de store jævnes med de smaa,
at de mod Ild og Vand bestaa,
saa samles alle frommes Sind
og vies til Guds Tempel ind.

Naar dette himmelstærke Baand
i Verden tager Overhaand,
da vokser Kjærlighed til Gud,
da bredes Jesu Rige ud
og drager daglig andres Sind
i dette Himmel-Selskab ind.

Naar man henvender Opmærksomheden paa Salmernes Form: Versenes Rytme og Ordenes Fald, vil det være overraskende i Holbergs Tidsalder at træffe en saa fin Sans for Sprogets simple Skjønhed som den, der her træder os i Møde. Vel mangler det ikke paa Udtryk, der støder vort Øre. enten fordi de nu er forældede og har skiftet Betydning, eller de er valgte uden den Kritik, som en lang æsthetisk Literaturudvikling siden Digterens Tid har skærpet til Overmaal, — men det er aldrig nogen tom Pathos, som stikker frem af dem, aldrig en blot sirlig Gjentagelse af noget som alt er sagt en Gang, blot for at faa det sagt en Gang til paa en anden Maade; vi møder tvært imod overalt en sund jævn Tankegang, der vel kan falde ned og blive tør og kedelig, men aldrig misbruger Sproget til kun at være Vers. Hvor Brorson er Digter, fordi han behandler et Emne, der sætter hans Sjæl i Bevægelse, dêr finder han bestandig den rette Form og de rette Ord. Hvilken Mangfoldighed af Rytmer har han ikke haft Brug for; hver Stemning har hos ham sit Tonefald, sin Versbygning og sit Ordlag. Og man føler sjælden denne Kamp med Sproget, der er betegnende for en begyndende Literatur; det, han vilde sige, var jo ikke noget nyt, ingen banebrydende Ideer, det var kun det gamle bekjendte, der skulde siges igjen, „om muligt inderligere“, som Kierkegaard udtrykte det, eller som Pontoppidan lader Schrader sige i sin Menoza: „Disse lærer intet nyt, men driver ikkun paa de gamle ustridige Sandheders Udbredelse, Øvelse og Efterlevelse“. Det Sprogforraad, som Brorson brugte, forelaa vel udviklet i den danske Bibeloversættelse, men det bliver ikke des mindre hans store Fortjeneste, at han brugte det saa vel og holdt det saa rent, selv i sine Oversættelser; thi de enkelte Vendinger, som kan støde an mod Skriftsprogets Brug, hidrører nok saa ofte fra hans sønderjydske Modersmaal som fra det fremmede.

IV. Ribe.

Kong Kristian VI var en Ven af den religiøse Opvækkelse. og han betragtede det som en af Kongens første Pligter selv at vaage over Folkets Anvisning til sand Gudsfrygt. Hvor meget han i den Henseende fik udrettet, hvor gjennemgribende en Betydning hans Regering fik for hele Aandsudviklingen i vort Fædreland, og hvilke Fejlgreb han paa den anden Side begik, er endnu næppe bleven fremstillet med den Upartiskhed, som Historien kræver. Derom turde der dog alt være Enighed blandt alle kyndige, at han havde en sjælden god Vilje og store personlige Adkomster til at have en Mening om kirkelige Forhold og Personer, og at det væsenlig skyldes hans Maadehold og Retfærdighedsfølelse, at ikke det ene Parti fuldstændig forkætrede og undertrykte det andet. men at der kom et religiøst Liv til Frembrud, hvis Mage man ikke havde set siden Reformationstiden. Medens Schrader og Brorson virkede i Tønder, hver i sin Retning, var Striden kommen til Udbrud i Hovedstaden, og det var Folk fra denne Egn, som førte det ny frem. Evald fra Højst var alt tidligere optraadt i Vajsenhuset, Bluhme fra Tønder fik en betydelig Indflydelse paa Kongen, og Nils Brorson var fra Bested, hvor han blev forfulgt for sine gudelige Forsamlingers Skyld, kaldet til Nikolaj Kirke i Kjøbenhavn. Endvidere var Erik Pontoppidan fra Als, hvor han havde haft lignende Rivninger med sin Provst, kaldet til Fredriksborg; ogsaa han fik snart Indflydelse ved Hove. Det samme var i endnu højere Grad Tilfældet med Andreas Højer fra Karlum, en Slægtning af Bluhme, paa en Gang fremragende lovkyndig og fordomsfri Deltager i den kirkelige Styrelse.

I Sommeren 1736 foretog Kongen en Rejse til Hertugdømmerne; et af hans Formaal var at undersøge den kirkelige Tilstand paa selve Stedet og at stifte nærmere Bekjendtskab med de Præster, som især havde tildraget sig Opmærksomhed. Af et Brev fra ham til Bluhme ses, at denne havde medgivet ham en Fortegnelse over dem, han kjendte og ønskede, at Kongen skulde høre. Søndagen den 6. Maj var han saaledes paa Koldinghus og herhen var Broder Brorson kaldet for at prædike for ham; han vandt stort Bifald og stod for Fremtiden blandt de Mænd, Kongen agtede at bruge i højere Embed. Derfra tog han til Gottorp, hvor han opholdt sig nogle Uger og hørte en Del Præster. Af det før omtalte Brev, som er dateret Gottorp den 23de Maj, ses det, at blandt andre Schrader var i hans Omgivelser; Kongen havde læst nogle Prædikener af hans Postil og udbryder: ak, den Schrader er en sand Præst (ein echter Gottesgelehrter). Her paa Gottorp udstedtes ogsaa den 17de Maj det bekjendte Reskript til General-Superintendenten Conradi om Skolevæsenet i Slesvig, der var i en særdeles maadelig Forfatning, et Reskript, som gav Anledning til, at de ulykkelige Sprogforhold for første Gang blev fremdragne og en Tid tegnede til at skulle blive afhjulpne, saaledes at Skole- og Kirkesproget overalt kom til at stemme med Menighedens Modersmaal. Det var uden al Tvivl nærmest Højer, som dette skyldtes, da han den Gang havde Kongens Øre i alle kirkelige Forhold, og vi om ham véd, at han af egen Erfaring vidnede, at Sproget i Angel var „godt gammelt Dansk". Herved bliver det ogsaa forklarligt, at Sagen atter faldt paa Grund af de højere Embedsmænds onde Vilje; Højer døde nemlig samme Aar, som det Reskript udstedtes (10. Juli 1739), hvorved det erklæredes for Kongens Vilje at raade Bod paa de Misligheder, som herskede i det danske Slesvig. Kristian VI var selv for svag til at fastholde sine Planer over for en almindelig

Modstand, han trængte til at have kraftige Mænd ved sin Side.[1])

Det var et Sagn i Brorsons Slægt, at Kongen en Gang skulde have kaldt ham til sig og spurgt, om han var Forfatter til Salmen: „Op al den Ting, som Gud har gjort“, og da han bekræftede det, lovet ham Bispestolen i Ribe. Dette kan ikke have fundet Sted paa denne Maade; thi da Brorson blev Biskop (1741), havde han alt i fire Aar været Stiftsprovst og maatte altsaa selvfølgelig være Kongen vel bekjendt. Derimod er det meget sandsynligt, at denne er bleven gjort opmærksom paa ham under sit Ophold paa Gottorp, særlig af Schrader, at denne har vist ham de nylig udkomne Salmer, der som trykte i Tønder næppe forhen var kommen Kongen for Øje, og at denne derefter har ønsket at se Forfatteren, der alt maatte vække hans Opmærksomhed som Broder til de to ham vel bekjendte udmærkede Præster. Det stemmer da tillige saare vel med Kongens ydmyge Karakter og uskrømtede Fromhed, at særlig Lovsangen over Skabelsen med sin storslaaede Udtalelse om Kongernes Afmagt maatte gribe hans Sind. Men til dette personlige Bekjendtskab med Digteren kan man da ogsaa med fuld Føje henføre hans kort Tid efter beviste Naade mod Præsten.[2])

Kort efter sin Tilbagekomst fra Rejsen i Hertugdømmerne udnævnte Kongen (17. Avgust) Broder Brorson til Stiftsprovst og Sognepræst ved Domkirken i Ribe. Aaret efter døde Biskop Kristoffer Mumme i Aalborg, og Broder udnævntes til hans Efterfølger (26. Juli 1737). Det var heller ikke ved Smiger, han gjorde sin Lykke.

---

[1]) Allen: Det danske Sprog i Sønderjylland, I, 157. J. Møller: Mnemosyne, IV, 382.

[2]) At Brorsons Forfremmelse skyldtes Kongens personlige Vilje, stadfæstes af de i Kancelliet bevarede Notitser. Af disse fremgaar tillige, at Biskop Herslebs Paastand om Generalkirke-Inspektionskollegiets Indflydelse i denne Sag savner al Grund.

Under sit Ophold i Kjøbenhavn i Anledning af Bispevielsen prædkede han atter for Kongen og der er opbevaret et Brev derom fra denne til Hofpræsten Bluhme, dateret Vallø den 28de September. Det hedder heri: „Biskop Broder Brodersen har prædiket for os forrige Søndag i Frederiksborg. Endnu har ingen saaledes udlagt Teksten om de ti spedalske, som han gjorde; han har rørt vort Hjærte. Han er et udvalgt Redskab i Guds Haand, og det er næsten Skade med Hensyn til hans Prædiken, at han skal være Biskop; thi saa har ingen Nytte af den Gave. Jeg har ladet ham give mig Prædikenen og vil endnu en Gang gjennemlæse den til min Opbyggelse. Ak, jeg er uren og haver vel Renselse behov! Denne Biskop overgaar langt sin Broder“.[1])

Samme Dag som Broder udnævntes til Biskop i Aalborg, kaldtes Hans Adolf til hans Efterfølger i Ribe. Nogle Maaneder senere døde Schrader i Tønder, og dermed var da den Kreds sprængt, som her havde virket sammen i nær Forening. Stiftsprovsteembedet var i og for sig byrdefuldt, og snart forøgedes hans Arbejde yderligere ved Biskoppen, Mathias Anchersens Uefterrettelighed i Pengesager; han maatte paatage sig Styrelsen af alle offenlige Midler i Stiftet. Næppe to Aar efter døde Biskoppen, og under 5te Maj 1741 udnævntes Brorson til hans Efterfølger.

Ved denne Tid brast endnu et og det vigtigste Baand, som knyttede ham til en lykkelig Fortid; da han stod i Begreb med at tage til Kjøbenhavn til Bispevielsen, døde hans Hustru i Barselseng med deres trettende Barn; han blev saa modfalden over denne Tilskikkelse, at han endog tænkte paa at frasige sig det ansvarsfulde Embede, som nylig var bleven ham til Del. Senere ægtede han dog en Søster til sin Broders Hustru,

[1]) Nils Brorson ved Nikolaj Kirke. Jens Møller, Mnemosyne, IV, 401.

Johanne Kristiane Rise fra Agerskov, der skjænkede ham tre Børn, medens ikke mindre end ti af den første Kones døde i Løbet af kort Tid og i en ung Alder. Disse forskjellige Omstændigheder synes i Forening at have virket stærkt paa Brorson; hans Sind, der af Naturen var muntert og livligt, formørkedes ofte af Tungsind, og naar hans Sjæl løftedes til Sangens Rige, dvælede den helst ved Udfrielsen af det jordiske Fængsel.

Der var imidlertid kommen Røre ogsaa i Salmebogssagen. Kongen lod gjennem Bluhme Erik Pontoppidan opfordre til at ordne et større Tillæg til Kingos berømte Samling, der ikke mere tiltalte saa umiddelbart som forhen. Ved denne Lejlighed blev ogsaa Brorson mere bekjendt, og en Boghandler F. C. Mumme foranstaltede en samlet Udgave af hans Smaa-Hefter; den udkom 1739 under Titel: „Troens rare Klenodie, i nogle aandelige Sange forestillet af Hans Adolf Brorson, forhen Sognepræst i Randrup under Trøjborg i Løherred under Ribe Stift, siden den tredje Præst i Tønder, men nu Stiftsprovst og Sognepræst til vor Frue Kirke i Ribe“. Den indeholder ialt 257 Salmer af Brorson og dertil 3 af hans Broder Nils og 2 af en vis Thomas Hansen, der efter en Notits i Universitetsbibliothekets Exemplar af Bogen synes at have været hans Børns Lærer.

Aaret efter udkom Pontoppidans „nye Salmebog“, der indeholdt 88 Salmer af Brorson, hvoraf Halvdelen originale. Man fandt nu saa megen Behag i hans Poesi, at det blev nødvendigt at oplægge den samlede Udgave paany et Par Aar efter; den forøgedes med 15 ny Salmer af Brorson, flere af hans Brødre og en poetisk Tilegnelse til Kongen. Denne sidste er karakteristisk ved sin Tankegang og tiltalende ved sin ædle Simpelhed. Han undskylder, at ikke den første Udgave tilegnedes Monarken, men han undsaa sig for at møde med en saa ringe Gave eller gjøre Fordring paa at vække sin Konges

Opmærksomhed, der daglig er delt mellem saa mange Klager og Bønner alle Vegne fra. Men netop denne sidste Betragtning har nu vendt sig mod hans tidligere Beslutning: skulde den Konge, som tager mod hvert Ord, der rettes til ham, hver Klage, som indsendes, ikke ogsaa modtage disse Blade?

Hvor kunde jeg da sige nej
til Bogens Længsels Smerte,
da her er dog en alfar Vej
til Kongens milde Hjærte.
Det maa al Verden tro dig til,
Kong Kristian den sjette,
du selv din Byrde bære vil
og alle andres lette; —
o høj-velsignede Monark!
hvi skulde jeg forbyde
da mere disse Sjungeark
den Herlighed at nyde,
at vorde til et Offer lagt
for Danner-Kongens Trone
som Vidnesbyrd om Troens Magt,
dens Sværd og Skjold og Krone?
En Samling er i dette Baand
af ydmyge Supplikker,
som Israel ved Troens Haand
til Himlen daglig skikker;
det er ėt Neg og liden Høst
af Aandens Førstegrøde,
en Tone til at gaa med Lyst
den sidste Dag i Møde —.

De tilkomne ny Salmer er samlede i et Tillæg. der ogsaa blev udgivet særskilt; 6 af dem er Oversættelser, de 9 originale. Af hine maa især mærkes de bekjendte: „Hvor Gud mig fører, gaar jeg glad“, og: „O havde jeg dog tusind Tunger“, af disse den stemningsrige Dødssalme:

Min Død er mig til Gode,
thi Jesus er min Ven.

Der udkom endnu flere Oplag af „Troens rare Klenodie“ i Brorsons Levetid, men uden væsenlige Forandringer; enkelte Lejlighedsdigte uden synderligt Værd optoges i denne eller udkom særskilt. Faa Bøger er bleven udgivne saa ofte i det Hundredaar, som fulgte efter hans Tid; lige indtil vore Dage er det ene Oplag fulgt efter det andet, baade i Danmark og Norge, og i Sønderjylland har den bestandig hørt med til den mest yndede Folkelæsning. Den omhyggeligste Udgave skyldes P. A. Arlaud (1867), i hvilken man tillige finder en Redegjørelse for Brorsons hele Forfattervirksomhed; men det er dog især kun de samlede Udgaver, der her er underkastede en nærmere Prøvelse.

Efter Brorsons Død udgav hans Søn, Præsten Broder, en ny Samling aandelige Digte under Titel: „Doct. Hans Adolf Brorsons, fordum Biskop over Ribe Stift, Svane Sang“ (1765). I Fortalen hedder det: „Sangene er efterhaanden forfattede i de sidste Aar af hans Levetid, fornemmelig til hans egen og nærmeste paarørendes indbyrdes gudelige Opmuntring, under hans ofte store Sinds- og Legems-Lidelser, uden at den Tid havdes nogen egenlig Hensigt med deres Bekjendtgjørelse ved Trykken.“ Det har imidlertid vist sig, at der var mange og til Dels fejlfulde Afskrifter i Omløb, lige som mange ønskede at eje dem: „saa har man saa meget mindre taget i Betænkning at udgive denne liden af hans egne Sange alene bestaaende Samling, som det noksom er bekjendt, med hvor stor Begjærlighed og Opbyggelse hans for mange Aar udkomne og siden ofte oplagte Salmer er og bliver søgte og brugte af mange i vort danske og norske Zion.“ Hertil føjes endnu følgende Oplysning af hans yngre Datter Katrine Stenbek (gift Fogtman): „I det selskabelige var hans Yndlingsmorskab Musik og Sang, hvori han selv deltog, og som han helst underholdt sig med i sin Familie og i Vennekredse, og dertil digtede han de Arier, som min Broder

efter hans Død gav i Trykken under Navn af Svanesang"[1]).

Denne Samling bestaar af ikke mindre end 70 Sange, paa en nær originale. Men de fleste af dem bærer Præg af at være bleven til for Melodiernes Skyld: Biskoppen holdt af de ørefaldende verdslige Melodier, men kunde ikke gjøre sig fortrolig med de verdslige Ord. Det vilde have sin Interesse at faa oplyst, hvilke „Arier" der har givet Tonerne til disse Salmer; i et Eksemplar, som har tilhørt Nils Bønnelykke (1782, nu Universitetsbiblioteket), opgives tre af dem, nemlig „Studentermarche", (til Nr. 69), „aller dejligste Clemine" (til 6, 7, 11, o. fl.) og „sæt Fuglen i forgyldne Bur" (19). Da Brorson imidlertid ikke selv har bestemt Samlingen til Offenliggjørelsen, vilde det være ubilligt at gaa i Rette med de Svagheder, der her findes; vi vil nøjes med at dvæle ved de enkelte Perler, den indeholder, uden dog dermed at ville afgjøre, at ikke andre skulde kunne finde endnu adskilligt andet af Værdi mellem de letformede Vers.

Det Navn, Sønnen gav sin Faders efterladte Digte, er forfejlet og har stillet Samlingen i et falsk Lys; der er kun enkelte Sange, som med nogen Føje kunde taale Benævnelsen „Svanesang"; naar f. Eks. „Kæmpevisen om Goliath og David":

Goliath
drog fra Gath
for at lægge Savl i Skat, —

ses i denne Belysning, er det hele ikke langt fra at blive komisk.

Og dog er der noget i Samlingen, som taler for Udgiverens Tanke: næsten alt, hvad der har større poetisk Værd, minder om, at det er en Sjæl, som har sin sidste Dag i Minde, der her lader sig høre; først der, hvor Tanken føres hen imod de lysere Egne, i

[1]) L. R. Tuxen: Brorsons egne Salmer, S. XV.

Erindringen om Kristi Komme eller i Forventningen om hans Gjenkomst, for at sysle med det Haab og den Udfrielsens Længsel, der for ham knytter sig til Døden, bliver Tonen saa stærk, at den griber Tilhøreren og river ham med sig.

Jesus kommer til sin Stad; han er Livet, hans Færd er et Brudetog; hvem skulde tro, at det var en tungsindig Digter fra Holbergs Tid, som kan skildre dette saaledes:

Livet med sin Brudeskare
drager ind i Salems By,
Luften syntes sød som Manna
af hans Følges Hosianna,
Salmer[1]) gik med hine klare
Jubeltoner op i Sky, —
Livet med sin Brudeskare
drager ind i Salems By!

Eller med et lignende Billed:

Her er Sang paa Juda Bjærge!
siger Zion: se, din Gud,
Ærens Konge, er til Stede
dig i Purpurdragt at klæde;
Ja, din Brudgom og din Værge
bringer selv det søde Bud!

I sikker Fortrøstning sætter han sin Lid til Forsynets Styrelse ud af Forkrænkeligheden —

Gaar det over alle Bredde, —
Gud skal nok sin Sandhed redde,
Efter Trængsels Midnat følger
Trøstens klare Morgenstund! —

og han frydes ved at dvæle i de Tanker, som Verden skyder fra sig:

Naar mit Øje,
træt af Møje,
vaadt og mørkt af Taareregn,
ser med Længsel
af sit Fængsel
op mod blide Salems Egn:

[1]) Udgaverne har „Palmer“, uden Tvivl en Trykfejl for „Psalmer“.

O, hvor svinder da min Ve
bare ved derop at se!

Ja, jeg skuer
dine Druer,
Paradis, den Livets Frugt,
dine søde
Roser møde
mig nu alt med deres Lugt,
give Tidens Aandedrag
Evighedens Luft og Smag.

Men ogsaa de strænge og højtidsfulde Toner, som i tidligere Tid lød som Basunstød i hans Sang, staar endnu til hans Raadighed, som i disse Linjer, der kunde fortjene Plads i Evalds ypperste Digtninge:

Hisset kommer Jordens Dommer,
agt paa hin Basunes stærke Klang!
op I døde, frem at møde,
al Ting røres, Engle høres,
hele Himlen staar i Sang!

Vi skal dog kun endnu et Øjeblik dvæle ved den Sang, der mere end nogen anden fortjener at sættes i Forbindelse med Digterens Død: „Her vil ties, her vil bies“ (Nr. 82). Den lyder i sin oprindelige Skikkelse saaledes:

Her vil ties, her vil bies,
her vil bies, o svage Sind!
vist skal du hente — (kun ved at vente,
kun ved at vente!) vor Sommer ind!
her vil ties, her vil bies,
her vil bies, o svage Sind!

Trange Tider langsomt skrider,
langsomt skrider, det har den Art;
Dagene længes, Vinteren strænges,
Vinteren strænges, og det er svart!

„Turteldue, kom at skue,
kom at skue bag Gjærdet hist!
der skal du finde Forsommers Minde [1])
— Forsommers Minde! — alt grøn paa Kvist!“

[1]) det, der minder om den kommende Forsommer.

„Eja, søde Førstegrøde,
Førstegrøde af bliden Vaar;
lad det nu fryse, lad mig nu gyse,
— lad mig nu gyse, — det snart forgaar."

„Due, kunde du begrunde[1])
du begrunde, hvad der nu sker:
Kulden den svækkes, Blomsterne dækkes,
Blomsterne dækkes, jo mer det sner."

„Kom min Due, lad dig skue,
lad dig skue med Olieblad!"
„Se, nu er Stunden næsten oprunden,
— næsten oprunden! — som gjør dig glad!"
„Kom min Due, lad dig skue,
lad dig skue med Olieblad!"

Der er i „Svanesangen" trykt en Prædiken af Brorson, der efter Sønnens Forklaring „var hans sidste Arbejde i Tiden", dens Gjenstand er „Frelserens første Aabenbaring efter sin Opstandelse." Her kaldes de 40 Dage for Guds Kirkes livlige Vaar, da det hedder i Højsangen: „Staa op, min væneste, min dejlige og gak du hid; thi se, Vinteren er forbigangen, Regnen er fremfaren og er bortgaaen, Blomsterne er sete i Landet, og Sangens Tid er kommen, og Turtelduernes Røst er hørt i vort Land." Det er dette Udbrud af den østerlandske Digter, som har fremkaldt Brorsons Længselshymne, der saa uforligneligt udtrykker Sjælens Utaalmodighed og den lønlige Kamp mellem Øjeblikkets Trængsler og Forvisningen om en snarlig Udfrielse. Den lille Salme er imidlertid ikke bleven opfattet efter Digterens Tanke, hvad de nyere Omdigtninger tilfulde viser, den maa utvivlsomt forstaas som en Samtale mellem Mennesket og Kristus, saaledes som selve Højsangen den Gang fortolkedes.

De to første Vers er Sjælens Enetale i sin Forlængsel: vist skal den komme den Dag, da vi henter Sommeren ind (fra Skoven til Byen), men der maa ties

[1]) udgrunde,

og bies forinden, langsomt skrider de trange Tider. Man kan læse disse Vers atter og atter uden at blive træt af Tonefaldet, der ligesom maler Taalmodighedens stille Kamp med den snigende Tid. Saa kommer Frelserens Røst med det glade Budskab: staa op, min væneste, min Due, — Vinteren er forbigangen, Sangens Tid er kommen! — Kvistene knoppes i Løn; det er et Varsel om Skjærsommer. Og idet nu Sjælen fordyber sig i sin Glæde over Vaarens Bud, uden længer at ænse Øjeblikkets Kulde, peger den guddommelige Ven paa den Gaade, der her fremstiller sig for Øjet: Livet hviler under Døden, og jo mere Sneen breder sig, des sikrere forberedes Blomsternes Skjønhed. Da bryder Længselen atter frem med forstærket Magt; det var ikke saa, at den var bragt til Ro ved Haabet under Sneen. Den griber Billedet af Duen, hvormed Frelseren har tiltalt Sjælen, for at give det en ny Betydning: den bliver Noahs Fugl, som varslede Flodens Fald; den fandt et Olietræ og bragte sin Herre en Kvist deraf. Saaledes føler Digteren sig hensat paa det øde umaadelige Hav, delt mellem Haab og Frygt; skal Jorden atter vise sig i sin Skjønhed?

Kom min Due, lad dig skue,
lad dig skue med Olieblad!

og Frelseren svarer atter:

Se, nu er Stunden næsten oprunden,
— næsten oprunden, — som gjør dig glad!

Man har som bekjendt jævnlig sammenstillet Brorson med Kingo og Grundtvig som vore uden Sammenligning ypperste Salmedigtere, og herimod er der intet at indvende. Men en nærmere Sammenligning imellem dem indbyrdes er meget vanskelig og kan ikke foretages

retfærdigt, uden at hver tillige ses i sin hele Samtids Belysning. Langt nærmere ligger det historisk at sammenstille Brorson med Johannes Evald; mellem dem er der et umiddelbart personligt Slægtskab, og den ene fuldender i genial Kraft, hvad den anden har varslet med saa klare Toner. Det var ingen Tilfældighed, at den yngre Digter var Søn af Brorsons jævnaldrende Aandsfælle og Landsmand; de havde en fælles Opgave: at overføre en mægtig Aandsudvikling fra vore sydlige Frænder, ikke i ufri Efterligning, men saaledes, at den nationale Aand bragtes sin Gjenfødelse i Møde. Der laa netop et halvt hundred Aar mellem den Dag, da Brorsons Julesalmer saa' Lyset i Tønder, og den, da det danske Folk stod ved Evalds tidlige Grav; men Eftertiden vil dømme, at det dybest personlige, det mest tankevægtige og i højeste Forstand nationale, som denne Alder frembragte, kom fra disse to tungsindige Skjalde, der var opfostrede paa Grænsen af dansk og tysk.

Man vil ejheller kunne dvæle ved denne Tid og dens aandelige Udvikling uden at mindes Holberg, om end hans Værk ligger forud for den, baade i Tid og efter sin Natur. Man har kun til Dels Ret i at begynde en ny Tidsalder med ham; hans Betydning er lige saa meget at afslutte Fortiden som at grundlægge Fremtiden. „Den danske Skueplads“, som han skabte, blev en Dommedag over Samtiden, men den førte ikke selv nogen ny og frugtbar Tanke frem for Folket; Leander er nøjagtig en Søn af Jeronimus, og Kandestøberen og den forvandlede Bonde er Indlæg mod de „ufrie Stænder“, lige saa brutale som den Stok, der overbeviser Erasmus Montanus om, at Jorden er flak.

Holberg vilde ved sin Forfattervirksomhed, som han sagde, „polere“ sine Landsmænd og Sproget; han kunde næppe have valgt noget bedre Udtryk, thi det var i Virkeligheden ad mekanisk Vej, han vilde fremme Udviklingen. Fortrolig med de ny Tanker, som havde

gjort sig saa stærkt gjældende i de store Kulturlande og derfra ogsaa var trængte frem til vore Egne, mente han dog, at en lang Fortid umulig kunde have taget fejl i noget saa væsenligt som Ordningen af Samfundsforholdene eller de religiøse Grundanskuelser, og han ansaa' det altsaa for den højeste Visdom at holde Ligevægten mellem alle Yderligheder, undgaa ethvert afgjørende Valg, mægle mellem modstaaende Anskuelser og vogte sig for Konsekvensmageri. At prøve alt og beholde det bedste, var for ham en gylden Leveregel; men han saa' ikke, at enhver har sit „bedste", og at kun den, der vil noget af hele sin Formue, har Myndighed til at vælge og vrage efter at have prøvet.

Holberg var Nordmand; han var dannet paa Rejser i Holland, England og Frankrig, de Lande, af hvis rige Kulturliv vi her hjemme havde draget Næring i hele det 17de Aarhundrede. Tyskland ringeagtede han derimod og berørte det saa godt som aldrig paa sine Rejser; Folk fra Hertugdømmerne, f. Eks. fra Flensborg, var ham imod og forekom ham at være enten komiske eller irriterende. Dette kan næppe betragtes som en tilfældig Særhed hos den store Mand, det hænger sammen med hans stærke Begrænsning i Blik for Aandslivet i det hele. I det tyske havde han kun Øje for Skyggesiderne, det tunge, smagløse, til Dels overspændte; den Mand, der fandt selve Homer og Virgil latterlige, kunde umulig have Sans for „tysk Komedie", og den Historiker, der i Kirkens Udvikling væsenlig saa' de menneskelige Daarskabers Historie, skulde have ondt ved at finde Smag i Tysklands brogede Fortid og endnu mere brogede Samfundstilstande. Han kunde ikke herigjennem opdage den rige Folkeaand, der gjennem Tiderne havde formet sig saa forskjelligt i de forskjellige Egne og nu led under Ophobningen af alle disse Former uden at kunne magte dem og omstøbe dem efter Tidens Behov, sønderlemmet og afmægtigt som det var efter uhørte Kampe og Anstrængelser for at klare de store

kirkelige Spørgsmaal. Han havde intet Øre for den religiøse Digtning, som havde holdt Folkets Mod oppe under alle Lidelser, ej heller Sans for den Flid og Ihærdighed, hvormed Videnskaben havde ryddet Vej paa mangfoldige Omraader. Og dog laa der heri en aandelig Magt, som snart skulde vise sin Evne til ogsaa at omdanne Samfundet og dets Tankegang, ikke blot i Hjemmet, men ogsaa hos os.

Det var derfor en uvurderlig Lykke for Aandslivets Fremvækst i Danmark, at hverken Holberg eller den tyske Indflydelse kom alene, men at de optraadte næsten samtidig; det blev Grundbetingelsen for vor folkelige Selvstændighed i den nyere Tid. Uden Holberg vilde det 18de Aarhundrede være bleven som det 16de, en mattere Gjenklang af hvad der rørte sig i Tyskland; med Holberg alene vilde vort Liv være sygnet hen i en ufrugtbar Selvironi og en filisteragtig Skræk for at tænke, føle eller være noget helt. De to Slægtaldre fra Holbergs Optræden til Evalds Død udfyldes af denne Modsætning, hvis mest geniale Frembringelser er Holbergs Komedier og Evalds Lyrik. Holberg har sin Efterfølger i Vessel, Evald har sin Forløber i Brorson. —

Som Biskop var Brorson efter de foreliggende Vidnesbyrd en nidkjær Embedsmand; han gjorde ikke blot i ualmindelig Grad Fyldest i Kirkens indre Anliggender, Lære- og Tilsynsembedet, men ogsaa de verdslige Forretninger fandt i ham en aarvaagen, baade human og karakterfast Embedsmand. Naar han prædkede i Domkirken, var Tilstrømningen saa stor, siges der, at flere af Tilhørerne laa paa Gulvet, og selv fra fjærnt liggende Øer strømmede der Folk til Kirken. Hvad der især optog hans Tanke og Omhu var de aarlige Visitatser i Menighederne, ved hvilke han ligesom Schrader lagde Hovedvægten paa, om den rette kirkelige Aand var vakt, og om alle mindedes deres kristelige Børnelærdom. Faldt en saadan Prøve ud til hans Tilfredshed, da

POSITIVISMEN

OG

DEN POSITIVISTISKE RELIGION.

ET FOREDRAG

AF

DR. ROBERT FLINT,
PROFESSOR VED UNIVERSITETET I EDINBURGH.

KJØBENHAVN.
KARL SCHØNBERGS FORLAG.
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.
1887.

Det her meddelte Foredrag udgjør det femte af en større Række, som Forfatteren holdt som *Baird lecturer* for 1877 og senere udgav under Fællestitlen: *Anti-theistic theories.* Oversætteren har fulgt Originalens tredje Udgave. (Edinburgh 1885).

I.

Positivismen staar — baade hvad denne Læres Historie og Karakter angaar — i nær Forbindelse med Skepticismen paa den ene Side og Materialismen paa den anden. Den skylder disse to Theoriers snart samarbejdende, snart indbyrdes stridende Virksomhed sin Tilværelse; den er et Mellemled imellem dem, en Krydsning eller Bastard, i hvilken deres respektive Egenskaber ere sammenføjede, uden at de dog have været i Stand til at danne nogen virkelig, harmonisk Enhed.

Man har haft en Del at indvende mod Udtrykket Positivisme baade af sproglige og logiske Grunde, men selv om det end har sine Mangler, saa har disse i ethvert Tilfælde ikke synderligt at sige, og jeg vil søge at undgaa al Strid, som helt, eller i alle Tilfælde væsentlig, drejer sig om Ord. Det havde maaske ikke været strængt nødvendigt at danne et saadant Udtryk, og det er næppe heller det bedste, som kunde tænkes; men nu, da man en Gang har fundet paa det, og da det har vundet saa almindelig Indgang, kan man ikke blive det kvit, og vi maa nøjes med blot at passe paa, at det ikke bliver brugt paa en Maade, der er beregnet paa at avle eller nære Fordomme. Det blev sat i Omløb af Auguste Comte (1798-1857), der var en udmærket begavet og aandskraftig Mand, men rigtig nok ogsaa udstyret med grænseløst Aands-Hovmod og Arrogance.

Comte kan ikke gjøre Fordring paa at betragtes som Grundlægger af den Theori, som han gav et nyt Navn, og til hvis Fremgang han har bidraget saa mægtig. Den var i alt væsentligt udtænkt allerede af Protagoras og andre Grækere mere end fire hundrede Aar før Kristi Fødsel; Positivismen er de græske Sofisters Fænomenalisme, kaldet til Live igjen og læmpet efter Nutidens Krav. Hume[1]), Kant[2]) og Saint Simon[3]) var Positivister før Positivismen. Med Undtagelse af Comtes Tanker om den videnskabelige Methode vil man næppe i hans Skrifter kunne finde et oprindeligt Synspunkt, som er almindelig optaget af dem, der kalde sig hans Disciple. Ganske vist havde han en stor Mængde Tanker, som i fuldeste Forstand maa kaldes hans egne, men disse Fostre af hans Hjærne har kun faa, selv af hans varmeste Beundrere, følt sig opfordrede til at antage. Det er lutter løse Indfald og Privatmeninger, og de maa lades ude af Betragtning, naar man vil dømme om Positivismens almindelige Lære. Men skjønt Hovedtankerne i Comtes Filosofi er blevet klart og ofte udtalt af tidligere Tænkere, saa har den franske Filosof dog udvist stor Dygtighed ved sin Evne til at sætte Videnskabens Læresætninger i System og anvende dens Principer nøjagtig; og hans Indflydelse har været baade udstrakt og indtrængende.

Den Positivisme, han udviklede, er — som Helhed betragtet — paa en Gang en Filosofi, en Politik og en Religion. Den gjør Paastand paa at sætte al videnskabelig Kundskab i System, at organisere alle Former af industriel og social Virksomhed og at tilfredsstille alle aandelige Længsler og Tilbøjeligheder. Den paatager sig at forklare Fortiden, at lægge Nutidens gode

---

1) David Hume, født i Edinburgh 1711, † 1776.
2) Immanuel Kant, født i Kønigsberg 1724, † 1804.
3) Claude Henri, Grev Saint Simon, født i Paris 1760, † 1825.

og slette Sider, dens Styrke og dens Svaghed for Dagen, og endelig mener den at kunne forudse Fremtiden. Den vil anvise enhver Videnskab og enhver almen Sandhed, ethvert Princip og enhver Virksomhed i den menneskelige Natur, og ikke mindst enhver stor Samfundsmagt, dens rette Plads; den vil opstille et Tænkesæt, som rummer alt, hvad der er fuldt ud stadfæstet Sandhed, og udkaste Planen for et politisk og religiøst Liv, i hvilket Pligtsans og Lykke, Orden og Fremskridt, Tankeliv og Handlekraft vil blive forenet og bringes til at virke med hinanden i lige Grad til den enkeltes og hele Samfundets Vel. Den sætter sig med andre Ord saa højt og stort et Maal, som overhovedet kan tænkes, og da Comte nu mente, at det var lykkedes ham fortrinlig at udføre sit store Værk, saa kan vi næppe undres over at han, dristig nok, har kunnet gjøre Fordring paa at have tjent sin Tid paa en Gang som en Pavlus og en Aristoteles.

Er dette System nu lige saa sikkert, som det er omfattende? Comtisterne selv kan ikke blive enige om, hvad der skal svares paa dette Spørgsmaal. Nogle af de mere begejstrede og rettroende blandt dem svare bekræftende og antage Systemet i hele dets Udstrækning. Et langt større Antal svarer derimod benægtende og vil ikke have noget med den positivistiske Religion at gjøre. Jeg skal ikke tage Parti i denne Sag, og den har heller ikke videre stor Betydning; men da Comtes Filosofi og Religion begge er antitheistiske, og da de — efter min Mening — ikke kan bestaa sammen, saa maa jeg betragte dem hver for sig: den ene for saa vidt som den simpelt hen vil skubbe Theismen til Side, og den anden, for saa vidt som den søger at tilvejebringe en Erstatning for denne.

Hvorledes stiller den positivistiske Filosofi sig da til Religionen? For saa vidt som denne repræsenteres af Comte, maa Svaret lyde saaledes: vi kjender ikke og kan ikke kjende noget andet end de fysiske Fænomener og deres

Love. Sanserne er Kilderne til al sand Tænkning, og vi kan ikke erkjende noget andet end de Fænomener, som disse opfatter, og de Ligheds- eller Følgeforhold, hvori Fænomenerne staar til hverandre. Aandelige Fænomener kan alle forklares som materielle Virksomheder, og det er umuligt at opdage noget, der ligner enten virkende Aarsager eller Øjemedsaarsager; vi finde hverken Oprindelse eller Hensigt i Verden og selvfølgelig heller ikke nogen skabende eller forsynsstyrende Aand. Menneskeaanden opdager nødvendig under sin Udvikling, at Fænomenerne fornuftigvis ikke kan henføres til o v e r n a t u r l i g e Aarsager; paa et senere Standpunkt indser den ogsaa, at de heller ikke kan henføres til s k j u l t e Aarsager, men at de maa tages saaledes, som de selv frembyder sig for Sanserne, og blot o r d n e s efter de Forhold, hvori de staar til hverandre med Hensyn til Tidsfølge eller Samværen, Lighed eller Forskjel. Overalt, hvor der findes theologisk Spekulation, dér er Tanken i sin Barndom.

Det første, denne Synsmaade giver os Anledning til at bemærke, er, at den ikke vil kunne hævde sig som særlig p o s i t i v i s t i s k Theori. Den falder i meget væsentligt sammen med M a t e r i a l i s m e n, og for saa vidt den er Materialisme, er den ikke særlig Positivisme. Materialismen antager Materien for mere end et Fænomen. Den betragter den som Substans og som Aarsag. Positivisten kan hertil svare, at saadanne Fænomener som Følelser og Tanker maa forklares ikke som materielle Aarsager og Substanser, men som materielle F æ n o m e n e r. Selvmodsigelsen er imidlertid ikke s a a let at slippe for. Dersom vi blot kjender Fænomenerne, kan vi aldrig med Sikkerhed paastaa, at de, som vi kalder sjælelige, kan føres tilbage til dem, vi kalder fysiske. Vi kan kun med Sikkerhed sige, at de to Klasser af Fænomener fremtræder for os som samtidige eller sukcessive, som hinanden lige eller ulige. Comte

gaar langt ud over dette og dermed langt ud over en følgerigtig Positivisme, d. v. s. Fænomenalisme.

Men ogsaa Begrænsningen eller Tilbageførelsen af Fænomenerne til materielle Fænomener er uberettiget. Vi har en direkte og umiddelbar Erkjendelse af Tænken, Følen og Villen, og ligefrem som Fænomener er disse bestemt adskilte fra de Fænomener, vi kalder materielle. De er aldrig hvad de materielle Fænomener altid er: Gjenstand for vore Sanser. Men vi er i det mindste ligesaa sikre paa deres Tilværelse som paa de materielle Fænomeners Tilværelse, og at benægte eller overse deres Tilværelse, er at forkaste eller lade haant om det, der er allermest utvivlsomt. Der er intet Vidnesbyrd saa ubestrideligt som Bevidsthedens umiddelbare Bevidnelse. Naar vi føler eller tænker eller vil, naar vi begriber eller erindrer, elsker eller hader, saa véd vi med absolut Sikkerhed, at vi gjør det. Den Bevidsthed, et Menneske har om en eller anden sjælelig Tilstand i det Øjeblik, han undersøger den, er ikke tilstrækkelig til at sige ham, om denne Tilstand er enkelt eller sammensat, oprindelig eller afledet, om den er særlig for den menneskelige Bevidsthed eller om den ogsaa udstrækker sig til de lavere Dyrs, om den er ejendommelig for en Del af Menneskeslægten eller kun for ham selv alene; den er ikke tilstrækkelig til at bestemme, om der er noget udenfor ham, der svarer til den; men den er tilstrækkelig til at fastslaa som utvivlsomt, at man kommer til en saadan Kjendsgjerning, naar man undersøger den menneskelige Aand. Den radikaleste Skepticisme vil ikke kunne indvende noget mod dens Øjensynlighed, og vi har i Virkeligheden her den eneste Hindring, som kan standse den filosofiske Tvivl. Skepticismen vægrer sig ved at indrømme, at Tingene ved den ydre Opfattelse, Sansernes Opfattelse, viser sig for os saaledes som de virkelig, i og for sig, er, men den betvivler ikke, at den indre Bevidsthed, Selvbevidstheden, opfatter sin Gjenstand saaledes som den virkelig er. Ved den ydre Sans-

ning er det Sjælen eller Aanden, som er den opfattende, og det, som opfattes, tilhører en helt anden Verden, som maaske staar i Forhold til den, maaske ikke. Ved den indre Opfattelse derimod ligger Gjenstanden selv indenfor Bevidstheden, den eksisterer kun som den erkjendes, og erkjendes kun som den eksisterer, idet Bevidsthed og Tilværelse her træffer sammen og virkelig er ét. Den indre Bevidsthed medfører altsaa en langt større umiddelbar Sikkerhed end Sanserne. Den saakaldte Positivisme, der paastaar, at Sansegjenstandene er de eneste Fænomener, som begribes, holder sig derfor ingenlunde saa nær til Kjendsgjerningerne, som den gjør Fordring paa at gjøre; den modsiger tværtimod de Kjendsgjerninger, som Erfaringen i hvert eneste bevidst Øjeblik frembærer det mest ligefremme og afgjørende Vidnesbyrd om. Den mest betegnende Karakteristik, som kan gives denne Lære, er derfor netop Ringeagt for Kjendsgjerninger. Som Følge heraf har en Del af Positivismens Tilhængere forladt Comte paa dette Punkt; de paastaar fuldkommen rigtig, at de aandelige Tilstande ogsaa er positive Kjendsgjerninger, og at de særlige Kjendsgjerninger, Naturvidenskaben arbejder med, ingenlunde kun er fysiske Virksomheder.

De Forsøg, man har gjort paa at forsvare Comtes Stilling ved at paastaa, at Fænomenernes Tanke, Følelse og Vilje ingenlunde er benægtede, men blot henførte til den legemlige Organisation og derved indbefattede blandt de materielle Fænomener, begaar en dobbelt Fejl. For det første kan den ikke give noget Bevis for sin Paastand. Aandelige Tilstande maa have saa mange fysiske Betingelser og Forudsætninger, de vil, men ingen Aandstilstand er nogen Sinde bleven virkelig forklaret ved at reduceres til noget fysisk. For det andet: dersom Bevidstheden kunde forklares ved Organisationen alene, saa vilde dette kun bevise, at Materialismen var Sandhed, men denne er — som allerede bemærket — uforenelig med Positivismen. Naar Positiv-

ismen siger mere, end at de Fænomener, som kaldes aandelige, forholder sig saadan eller saadan til de saakaldte materielle Fænomener; naar den siger, at de første kan forklares som eller tilbageføres til de sidste, saa at de virkelig bliver materielle Fænomener, saa forudsætter den, at det, den erklærer at ville benægte, virkelig er Sandhed, nemlig Aarsagernes og Substansens Realitet; den forudsætter. at Materien ikke er et Aggregat af Fænomener, men en Substans eller Aarsag eller begge Dele.

Vi ser heraf, hvor lidt konsekvent Positivismen i Virkeligheden er. Den gaar kun saa langt, som det er den tjenligt, ikke saa langt, som den logisk burde gaa. Comte betragter de materielle Fænomener som det første og det sidste vi kjender, det, hvormed Videnskaben maa begynde, og det, hvorved den maa standse. Men den Betragtning, vi nylig opstillede, viser os, at denne Antagelse er fuldstændig ugrundet. Det første, Skepticismen gjør det af med, har altid været Sanseverdenen, selve de materielle Fænomener. Den har altid fundet, at dersom Sanserne er vore eneste Erkjendelsesmidler, saa maa det eneste, vi kjender, være Sansninger, og Sansninger er Bevidsthedstilstande, aandelige og ikke materielle Fænomener. Dersom vi kun kjender Fænomener, da er det ikke materielle, men aandelige Fænomener, vi kjender. Hvad vi kalder materielle Fænomener er i dette Tilfælde rene Illusioner. Comtes materialistiske Positivisme er i dette Tilfælde nødt til at vige for Mill's[1]) idealistiske Positivisme, som begrænser al vor Erkjendelse til aandelige Fænomener.

Dette fører os afgjort videre paa Vejen mod det Maal, som Positivismen, enten den vil det eller ikke, maa komme til, nemlig til Skepticismen. Det er ikke Troen paa Gud alene, den maa affærdige, men ogsaa Troen paa Materien; og ikke blot Troen paa Materien

[1]) John Stuart Mill. født 1806, † 1873.

i dette Ords særlig filosofiske Forstand, ikke blot Troen paa et eller andet materielt Væsen eller en materiel Substans, adskilt fra Fænomenerne, men netop Troen paa selve de materielle Fænomener. Dersom vi kun kjender Fænomener, kjender vi kun aandelige Fænomener. Hele Universet er under denne Forudsætning et Aggregat af Bevidsthedstilstande, og naar vi tænker paa Tid eller Rum, Himmel eller Hav, som noget, der ligger udenfor os, da bedråger vi os selv; der gives ikke og kan ikke gives nogen Viden om, hvad der ligger udenfor os. Stuart Mill prøver ganske vist paa at bevare noget og vise, at vi kan være Filosoffer og dog tro paa et „udenfor“ eller en materiel Verden; vi maa tro paa det, siger han, som en „bestandig Mulighed for Fornemmelser“. Dette er urigtigt. En Mulighed er ikke et Fænomen. Dersom vi kun kjender det fænomenale, saa kan vi ikke kjende det mulige som noget, der er adskilt fra og tjener som Forklaring til det fænomenale. Ej heller kan en blot Erfaring af Fænomenerne lære os, at noget af dem vil være „bestandigt“, eftersom Erfaringen nødvendig er begrænset til det virkelig nærværende, til det, der er og det, der har været. Udtrykket „en bestandig Mulighed for Fornemmelser“ er uforstaaeligt. Meningen med det maa enten være: en bestandig Mulighed for Frembringelse af Fornemmelser, eller: en bestandig Mulighed for Erfaring af Fornemmelser. Men Materien kan paa ingen Maade kaldes en Mulighed for Fornemmelser. At Materien selv skulde være fornemmende, er en ren Fantasi og ikke nogen positiv Kjendsgjerning, skjønt enkelte Tænkere og Drømmere i Tidernes Løb har fastholdt denne Tanke. Lige saa lidt kan Materien blive en Mulighed for Frembringelse af Fornemmelser for en følgerigtig Positivismes Betragtning, da denne jo vægrer sig ved at anerkjende alt, hvad der hedder Aarsager. En konsekvent Positivisme maa blive rent idealistisk. Selv den taagede Skygge af Materie, som Stuart Mill vil beholde, maa forsvinde.

Og ikke nok dermed. Ogsaa Aanden maa vige. Aanden kan ikke gjøres til ét med de Fænomener, i hvilke den træder frem. Dersom vi kun kjender Fænomenerne, kjender vi kun en Række Bevidsthedstilstande. Vi kan under denne Forudsætning ikke have Ret til at sige som Stuart Mill, at Aanden er en „Traad af Bevidsthed“. Den kan kun blive et almindeligt Udtryk for en Rækkefølge af Bevidsthedstilstande, som ikke er forbundne ved nogen Traad. Dersom Positivismen er sand, har vi ikke Ret til at bruge et Sprog som dette: „Ligesom Legemet er det gaadefulde noget, der tilskynder Aanden til at fornemme, saaledes er Aanden det gaadefulde noget, som føler og tænker“. Det er ikke Positivisme at henvise os til noget gaadefuldt; tvært imod: saalænge den har den mindste Sans for at være konsekvent, vil den stedse advare os mod at have noget at gjøre med noget som helst „gaadefuldt“ og henvise os til udelukkende at holde fast ved de Fænomener, vi erfarer.

Positivismen maa altsaa opgive baade Materie og Aand. Hvad bliver der da tilbage? Kun Fænomener — og de er endda reducerede til at være blotte Bevidsthedstilstande, der hverken har Objekt eller Subjekt; Bevidsthedstilstande, der synes at være, men ikke er, hvad de synes; Bevidsthedstilstande, som Bevidstheden ikke er sig bevidst, og som Tanken ikke kan begribe. Det er til denne Grænse, Positivismen uundgaaelig maa komme. Fornuften kan kun føre den til Tilintetgjørelse.

Comte banlyser al Spekulation over Ting som Verdens Oprindelse og lignende. Han fordømmer baade Theisme og Atheisme, baade Bekræftelsen og Benægtelsen af Guds Tilværelse. Tro og Vantro er efter hans Mening lige ufornuftige i en Sag som denne.. Tanken skal afgjort vægre sig baade ved at tro paa og ved at fornægte et saadant Væsen. Nu er en saadan Synsmaade aabenbart meget urigtig og højst urimelig undtagen under de to Forudsætninger, at der enten

ikke er skjellig Grund til at antage hverken Theisme eller Atheisme, eller at Grundene for den ene Antagelse holde Grundene for den anden fuldstændig i Ligevægt. Vi har ingen Ret til at tilbageholde Troen, hvor der er fornuftig Grund til at tro, ej heller til at tro, hvor Troen ikke stemmer med Fornuften. Men alle Former for theoretisk Atheisme giver Grunde for deres Krav paa at antages, og Theismen hævder til Gjengjæld, at den langt overvejende har Fornuften paa sin Side. Under disse Omstændigheder har man lige lidt Ret til at hindre eller fremme Troen mere, end man selv finder for godt. Ingen har Ret til at unddrage sig Forpligtelsen til omhyggelig at overveje, hvad man skal tro og ikke tro i den største Sag, som den menneskelige Tanke kan sysselsætte sig med, fordi man opstiller den vilkaarlige og ugrundede Forsikring, at Tro og Vantro her begge er lige upaalidelige. Ingen har Ret til at fremsætte en saadan Paastand uden at prøve paa at bevise den. Den kræver ligesaa nødvendig Bevis, som enhver Theori om Verdens Oprindelse gjør det.

Imidlertid synes en saadan Paastand — i alt Fald ved første Betragtning — ikke at være saa let endda at bevise. Thi hvorledes maatte et saadant Bevis tage sig ud? Det maatte aabenbart baade indeholde en Gjendrivelse af alle de Theorier, som man i Tidernes Løb har dannet om Tingenes Oprindelse — Theisme, Pantheisme, Polytheisme, ja selv Materialisme — og bevise, at alle de Theorier om det samme Æmne, som maatte dukke frem i kommende Tider, maa være lige saa forfejlede. Det sidste Arbejde overgaar et Menneskes Evne. Den menneskelige Aand kan ikke vide i Dag, hvad der vil blive aabenbaret ved menneskelig Aand om hundrede, om tusende eller om Millioner af Aar. Kun en uendelig Aand kan forud vide, hvad en endelig Aand vil kunne komme til at erkjende i Løbet af en uendelig Tid. Det er urimeligt af en Filosofi, der paastaar at begrænse sig til Erfaringen, at ville opstille en Lære om

hvad man har Mulighed for at komme til at erkjende, og hvad ikke. Den, der vil bevise, at Gud ikke kan erkjendes, maa bevise, at der er en væsentlig Selvmodsigelse i Begreberne om Guds Tilværelse og Guds Væsen. Men dette kan ikke bevises ved Erfaring; hvis det overhovedet kan bevises, da maa dette gjøres ved en Kritik af selve Fornuften, ved en saadan metafysisk Udvikling, som Positivismen vil erklære for værdiløs.

En ligefrem Gjendrivelse af de Beviser, som man har fremført til Bedste for de forskjellige Former for Religionen, maa betragtes som et mere haabefuldt Foretagende, men selv ikke hermed har Positivismen været heldig. Den har ikke bragt noget nyt for Dagen mod Pantheismen; den har begunstiget Materialismen i Stedet for at overvinde og fordrive den; dens Beviser mod Theismen har for en stor Del bestaaet af gamle, overfladiske Slutninger, hvis Betydning er for intet at regne sammenlignet med de Grunde, der kan anføres paa modsat Side. Førend man kaster en Overbevisning som Troen paa Gud til Side — en Tro, som er fastholdt af en lang Række Slægter, af Millioner af Mennesker, af de ædleste Aander, som Verden nogen Sinde har kjendt; en Tro, som ikke kunde borttages, uden at ryste Samfundet fra øverst til nederst — saa kan man i det mindste fordre, at Prøvelsen af dens Grundlag er dyb og uhildet; men Positivismen har ikke foretaget nogen Undersøgelse af den Natur.

Det eneste af Positivismens Beviser mod Theismen, som kan gjøre noget Krav paa at anses for originalt og skarpsindigt, og som adskillige af dens Tilhængere derfor have heholdt, er den saakaldte „Lov om de tre Standpunkter“ (*les trois états*). Comte mener — hvad enhver, der overhovedet kjender noget til hans Synsmaade, véd — at vor Verdensanskuelse først er theologisk, senere metafysisk og endelig positiv; eller med andre Ord, at den først sætter Fænomenerne i Forhold til en overnaturlig Vilje, dernæst til skjulte

Kræfter, men at den til sidst blot søger at ordne dem efter deres Tidsfølge og Samværen, Lighed eller Ulighed. Han mente at have slaaet fast, at den menneskelige Tankes fremadskridende Gang bevæger sig fra det første til det sidste af disse tre Standpunkter, og at naar det sidste er naat, saa er dermed de tidligere tilbagelagte; han mente, at naar man var naaet frem til positiv Videnskab, saa maa theologisk og metafysisk Spekulation nødvendig betragtes som utilstedelig og værdiløs.

Nogle af dem, der mener at have optaget denne Lov — som afdøde Stuart Mill og John Morley[1] — vil imidlertid se bort fra dens negative Retning, i det mindste mod Theologien; efter deres Opfattelse skulde Positivismen kun ville hævde, at alle Fænomener, fysiske saavelsom sociale, paa det positive Standpunkt vil vise sig at følge en bestemt Orden, selv om denne Orden maatte siges at være fastsat af Gud. Mod Positivister af denne Klasse skal jeg i nærværende Sammenhæng ikke tage til Orde. Det forbavser mig kun, at de virkelig kan tro, at de har forstaaet Comtes Lov saaledes som han selv har fremsat den. Hvis han havde set, at den positive Tankegang ikke udelukker en theologisk Synsmaade; hvis han havde forstaaet, at den, der er kommen til en Lov for Fænomenerne — saa langt den end er fra at have noget at gjøre med Spørgsmaalet om, hvor vidt disse Fænomener staar i noget Forhold til Gud eller ikke — derved blot er bragt til at spørge: er denne Lov da ikke en Guds Anordning, et Udtryk for hans Vilje? — hvis han havde indsét dette, da skulde jeg ikke have noget at indvende imod ham. Men dersom han havde indsét dette, saa vilde han ogsaa have sét, at hans Positivisme kun er en stykkevis og ringe Ting, hvor sand den end kan være indenfor de snævre Grænser, som i saa Tilfælde bliver den anvist. Men han indsaa det ikke; det er saa vist som noget! Han tænkte

---

[1]) John Morley, f. 1838.

tvært imod klart og bestemt det modsatte; han mente udtrykkelig, at Positivismen i den Grad udelukker al Metafysik og Theologi, at fuldkommen Positivisme vilde være ét med Metafysikkens og Theologiens Fjærnelse fra den Verden, vi kunne forstaa.

For dette Dogme gav han imidlertid intet historisk Bevis. Der var heller ikke noget at give. Ingen videnskabelig Undersøgelse har endnu i noget Tilfælde gjort det nødvendigt at benægte en Lovgiver; hos intet Folk er Menneskeaanden naaet til et Standpunkt, der hæver sig over eller stiller sig udenfor Theismen, eller fra hvilket det kan ses, at Theismen er usand, og ikke en eneste Videnskab eller nogen som helst videnskabelig Sandhed har kunnet tvinge den dertil, Vi har derfor Ret til at paastaa, at Comtes Lov, saaledes som han selv har fremlagt den, i sin negative Skikkelse — den, der udelukkende interesserer os her — aldeles savner Kjendsgjerningernes Støtte. Comtes Misforstaaelse er den, at han har antaget tre samtidig bestaaende Standpunkter for at være tre sukcessive Udviklingstrin, har forvekslet Synspunkter med Tidspunkter. I Steden for blot at følge paa hinanden, saaledes at hver grundlagde sit eget Tidsrum for Theologi, Metafysik og positiv Videnskab, har tvært imod hver for sig gjennemløbet alle tre Udviklingstrin og har bestaaet sammen fra de første Tider til den Dag i Dag. Intet af dem viger for de andre. Enhver ny positiv Videnskab fører Grundsætninger med sig, som Metafysikeren finder det fornødent at underlægge en kritisk Prøvelse, og i hvilke han finder nyt Stof at anstille Betragtninger over; deraf fremgaar endvidere, efterhaanden som dette Arbejde lykkes ham, Resultater, hvori Theologen finder en ny Aabenbaring af Guds Tanker og Væsen. Under al positiv eller empirisk Viden ligger der Metafysik, og over al saadan Videnskab er der Theologi — de tre ere saaledes forbundne, at ethvert Fremskridt, som Videnskaben gjør, efterhaanden maa udvide Synskredsen baade for den

sande Metafysik og for al sand Theologi. Historien viser os derfor ingenlunde, at Theologi og Metafysik udelukkende hjemfalder til dens Omraade; den vil tvært imod, idet den gjennemgaar de Tankens Trin, der har forberedt den positive Videnskab — de Menneskehedens Barndoms- og Ungdomsillusioner, som Tanken maa gjennemløbe, før den naar til Modenhed — nødvendig fastslaa som en Kjendsgjerning, at alle tre bestandig har bestaaet sammen. Historien viser, at efterhaanden som enhver af disse Synsmaader gradevis have frigjort sig fra de andres Indblanding og Tilsyn, har den ganske vist haft megen Fremgang og udviklet sig paa sit eget Omraade, men stadig dog kun i nær Forbindelse med de andre; den viser, at man vel kan skjelne imellem dem, men ikke skille dem ad, at de repræsenterer forskjellige Synspunkter, hvorunder Tilværelsen maa betragtes, og at de hver for sig svarer til en Side af Menneskehjærtets aldrig stillede Attraa. Positivisternes Paaberaabelse af Historien som Vidnesbyrd mod Theismen fremkalder blot Bevisligheder, der taler til dens Forsvar.

Lad os da et Øjeblik betragte Positivismens Paaberaabelse af Fornuften. Paa dette Punkt er Comtes dybeste Indsigelse mod Theisme og Theologi den, at de forudsætter, at man kan naa til Kundskab om Aarsager, endskjønt alt hvad der hedder Aarsager efter hans Mening er aldeles utilgængeligt for den menneskelige Tanke. Han indrømmer, at en religiøs Verdensanskuelse, en Tro paa et guddommeligt Ophav til Verden var uundgaaelig, hvis Fornuften kunde naa til Aarsager; men det nægter han, at den kan. Nu! at benægte er altid let nok; men at bevise sin Nægtelse, det er det vanskelige. For at bevise den foreliggende Benægtelse maatte Comte have bevist, at han heller ikke var Aarsag selv, at det ikke med Rette kunde sluttes, at han var det forstandig virkende Ophav til de Bøger, som han gjorde Fordring paa selv at have skrevet; at de til-

syneladende klare Vidnesbyrd om Aand, der træder frem i disse Værker er bedragerisk og ikke borger for noget Forhold mellem dem og en Aand, der har været deres Aarsag. De Grunde, han anførte mod det theistiske Ræsonnement vilde strængt taget føre ham til at ophæve enhver aarsagsbegrundet Dom, der findes i hans egne Værker. Han vilde have ligesaa gode Grunde til at erklære sin egen Tilværelse for illusorisk, som til at ringeagte Vidnesbyrdene om Guds Tilværelse, skjønt de selvfølgelig langt fra ikke vare tilstrækkelige til nogen af Delene. Dersom vi fra Bogstavernes Sammenstilling i en Bog med Rette kan slutte til en Forfatters Aand som idetmindste en af Grundene til dens Tilværelse, saa er Erkjendelsen af Aarsager — i alt Fald i den Forstand, hvori Theisten kan have Interesse af at fastholde deres Erkjendelighed — aabenbart ikke utilgængelig for den menneskelige Forstand, men ligger fuldstændig inden for dens Rækkevidde. Dersom Positivisterne derimod har Ret i at forsikre, at Aarsager er fuldstændig uerkjendelige, saa maa de ikke vente, at vi skal tro, at de selv er Forfattere til Bøger og Taler, at deres usynlige Tanker og Viljer har frembragt Ord, som kan læses og høres. Men, dersom en menneskelig Aand i en vis Forstand kan tilkjendegive sig selv som Aarsag ved Hjælp af Papir og Bogtrykkersværte, saa er det yderst vilkaarligt at nægte, at den guddommelige Aand i samme Forstand af Ordet kan aabenbare sig som Aarsag gjennem Legemverdenens Ordning og Former.

Hele Positivisternes Bevisførelse mod Antagelsen af Aarsager kan reduceres til det eneste sidste Argument: vi kan ikke se Aarsagssammenhængen, og derfor kan vi ikke erkjende Aarsager; vore Sanser viser os Tidsfølge, men ikke Aarsagsforbindelsen, noget forudgaaende og noget efterfølgende, men ingen Aarsag og Virkning; vi kjender intet andet, end hvad vore Sanser viser os, og vi har ikke Ret til at tro paa noget andet. Med andre Ord: deres hele Bevisførelse bliver til en overfladisk

Hypothese om Erkjendelsens Natur — en Hypothese, der ikke har bemærket, at Aanden selv er den betydeligste Faktor i Erkjendelsen, og at den simpleste og ligefremmeste Erfaring forudsætter en Ordning i Tanken saa vel som i Tingene. Positivismen slutter, at Aarsager kun er metafysiske Opdigtelser, fordi den antager Sansningen for det eneste Erkjendelsesmiddel, den eneste sande Grund, hvorpaa en Tro kan bygges, ja Tilværelsens fuldkomne Maalestok. Men disse Paastande er kun raa og ugrundede Dogmer. For dem, der mener, at der ikke gives nogen Tilstand, hvor alt beror paa Sansning alene, som mener, at Tænkning og Tro bestandig overskrider Sansningen, at Forestillingen om Aarsager er nødvendig Betingelse for aandelig Virksomhed og at Fænomenerne alene kan opfattes og forstaas ved Hjælp af denne Forestilling — for dem maa den positivistiske Tankegang staa som en Række fuldstændig løse og vilkaarlige Paastande.

Med Hensyn til Comtes Indvendinger mod Antagelsen af Øjemedsaarsager skal jeg i denne Sammenhæng indskrænke mig til nogle ganske faa Bemærkninger. Comte hævder paa dette Punkt, at vi aldeles ikke kan vide noget om, hvor vidt Tingene har en Hensigt at udfylde eller ej; og han støtter denne Paastand ved at erklære, at dersom der var nogen Hensigt med Tingene, da burde de ogsaa have virkeliggjort den bedre, end de har. Det er indlysende, at hvis han vilde være konsekvent, burde han aldrig have fremført en saadan Paastand. Naar vi ikke har nogen som helst Forestilling om Hensigten med en Ting, saa kan vi heller ikke udtale os om, hvorvidt den udfylder sin Bestemmelse godt eller slet. Comtes uberettigede Nægtelse af Muligheden af at erkjende Tingenes Formaal, er aabenbart uforenelig med hans Forsøg paa at bevise, at Tingene burde have været indrettede paa en bedre og mere formaalstjenlig Maade. For en Mand, der erklærer sig fuldstændig uvidende om Tingenes Hensigter, er det

at ville vise, at de ikke virkeliggjør deres Formaal, eller at de burde gjøre det med større Held — virkelig det mest selvmodsigende og selvfortærende Foretagende, man kan tænke sig. Det viser, at han selv maa ansé det for umuligt at tro det, han er saa rask til at paastaa; det viser, at Troen paa Hensigtsaarsager til Trods for hans egen Theori er saa rodfæstet i hans intellektuelle Natur, at han bruger den, selv hvor han vil føre Beviser imod den.

II.

Hvis Positivismen var uangribelig som Filosofi, vilde der ikke blive Plads for nogen Religion i almindelig Forstand af Ordet. Naar vor Aand ikke kan erkjende andet end de umiddelbart erfarede Fænomener, naar Sansninger og Fornemmelser bliver Stoffet for alle dens Tanker, naar Gud staar fuldstændig udenfor dens Erkjendelse, saa er den uomgængelig henvist til at indskrænke sin Tro, sine Anelser og sin Frygt og sin Glæde til denne Tingenes synlige og timelige Skueplads. Men naar dette er Tilfældet, hvor kan der da være Tale om nogen Religion? Endnu til et forholdsvis sent Punkt af sin Udvikling mente Comte heller ikke, at der var nogen, og følte ikke Savnet af nogen. Han betragtede Religiøsitet udelukkende som en Svaghed, en Tilstaaelse om Mangel paa Kraft. I den sidste Del af sit Liv gjennemgik han imidlertid forskjellige Prøvelser, der overbeviste ham om, at Hjærtet var en ligesaa væsentlig Del af Mennesket som Hovedet, at Følelsen krævede Tilfredsstillelse ikke mindre end Forstanden. Han følte en Attraa i sig, som den blotte Videnskab ikke kunde tilfredsstille, og han lærte deraf at indsé, at Menneskeslægten ikke kan undvære Religion. Med den Uforfærdethed, der var ham egen, tog han sig nu for at

udfinde noget, som han fandt for godt at kalde Religion. Denne saakaldte Religion har endnu ikke vundet mange Tilhængere, og det synes ikke som den har Udsigt til større Held i Fremtiden, endskjønt dens Grundlægger ikke nærede ringeste Tvivl om, at den meget hurtig vilde overfløje alle tidligere Trosformer. Kun meget faa af dem, der ere Positivister i Filosofien, har ogsaa antaget den positivistiske Religion. I Reglen har Positivisterne slet ingen Religion, og heri, skulde jeg mene, handler de konsekvent.

Comte lagde Grunden til den religiøse Reformation, han foreslog, ved fuldstændig at forandre Betydningen af Ordet Religion. Tidligere har man altid ment, at Religion betød Troen paa en Gud og beroede paa Hævdelsen af det overnaturlige. Comte derimod ønskede som Religion at forelægge en Livsanskuelse, der ikke indeholdt nogen Tro paa en Gud eller nogen Anerkjendelse af det overnaturlige. Han naaede sit Maal ved at bruge Ordet Religion i en ganske særlig Betydning; men naturligvis vilde og kunde det ikke lykkes ham at forsvare en saadan Fremgangsmaade. Menneskeslægten har ligeoverfor et Ord som Religion Rettigheder, der ikke kan ofres for Enkeltmands Vilje. Det er en Tænkers Pligt, naar han beskjæftiger sig med et Ord som dette, at bestemme, hvad man hidtil har forstaaet dermed og hvad det virkelig betyder; det er hans Pligt at bruge det saaledes, som andre Mennesker har gjort og endnu gjør; at paatvinge andre en Brug af Ordet, som han selv har dannet, er en ligesaa vilkaarlig som hensynsløs Handling, der kun tjener til at fremkalde Forvirring og Fejltagelser. En Religion, der er uafhængig af Troen paa en Gud, er et Begreb af samme Slags som en Cirkel, hvis Radier ikke alle ere lige store. Tro paa en Gud er netop det væsentlige i alt, hvad man har været vant til at kalde Religion, og hvad der ikke indeholder denne Tro, burde betegnes med et andet Udtryk end Religion.

Hvad er nu imidlertid Religion ifølge Comte. Det er, siger han, „en synthetisk Idealisation af vor Tilværelse“ eller „den fuldkomne Enhedstilstand, der giver Menneskelivet dets særegne Præg baade som Enkelteksistens og Samfundsliv, naar alle de væsentlige Elementer i hans Natur, de moralske saavelsom de fysiske, ere blevne vænnede til at samle sig til en fælles Enhed.“ Stuart Mill optog Comtes Betragtning af denne Sag og udtrykte den i klare og simple Ord. Efter hans Mening er de nødvendige Betingelser for Grundlæggelsen af en Religion i den positivistiske Betydning af Ordet følgende: „Der maa være en Tro eller Overbevisning, som kan fordre Herredømmet over hele Menneskelivet, en Tro eller en Række af Trossætninger, som er antaget efter fuld Overvejelse, som tager Hensyn til Menneskets Bestemmelse og Pligter, og under hvilken den troende med fuld Bevidsthed og med frit Samtykke indordner sine Handlinger. Fremdeles maa der være en Følelse, som er knyttet til denne Tro eller er i Stand til at fremkaldes af den, og som er stærk nok til virkelig at give den den Myndighed over Menneskelivets Førelse, paa hvilken den i Theorien gjør Krav.“ I Overensstemmelse med denne Lære hedder det, at „dersom et Menneske har et Ideal for sig, til hvilket han føler sig saaledes knyttet og forpligtet, at denne Følelse er i Stand til at lede og beherske alle hans andre Følelser og Tilbøjeligheder, og foreskrive ham en Regel for Livet, da har dette Menneske en Religion.“

Saaledes lyder den Forklaring, som Comte og Mill har givet af Religionen. Hvad skal vi nu mene om den? Den kunde vel næppe være mere unøjagtig, end den er. Hvis det ikke udtrykkelig var sagt, at det skulde være en Forklaring af Religionen, skulde jeg virkelig aldrig have kunnet tænke mig det, og selv efter at det er bleven sagt, falder det noget vanskeligt at tro det. De Mænd, der har givet denne Beskrivelse af Religionen, har dermed aldeles ikke tegnet noget Bil-

lede af Religion, men af Moral, og har som Følge deraf idelig gjort, hvad de kunde, for at sammenblande Religion og Sædelighed. Samvittigheden, det øverste lovgivende Princip i Mennesket, er selvfølgelig den Magt, der har Livets synthetiske Ideal i sin Besiddelse. Dens Forskrifter grundlægger den Lov om Enhed, til hvilken alle Menneskenaturens Sider og Evner efterhaanden skal lære at samle sig. Den bestaar væsentlig i „en Tro eller Overbevisning, der kræver Myndighed over hele Menneskelivet, og en Følelse, knyttet til denne Tro, som giver den det Herredømme over Menneskelivet, paa hvilket den theoretisk gjør Krav.“

Bruger man særlig det Udtryk: „hvis et Menneske har et Ideal for sig, til hvilket han føler sig saaledes knyttet og forpligtet, at denne Følelse er i Stand til at have Tilsyn med og styre alle hans andre Følelser og Tilbøjeligheder og foreskrive ham en Regel for Livet“ — saa er dette Menneske derfor ikke i Besiddelse af nogen Religion, men maa kun siges at være en god, en moralsk Karakter. For saa vidt svarer den Comteske Forklaring af Religionen til en vis Grad til Sædelighed; men med Religion har den ikke det mindste at gjøre. For at bevise dette, kan man blot søge at anvende den paa de hedenske Religioner — Buddismen alene fraregnet —, og dens Unøjagtighed vil vise sig med det samme. Kun Buddismen svarer til den, for saa vidt som den er et filosofisk System og en Sædelov, lige saa vel som en Religion.

Religionen er ikke væsentlig synthetisk; den behøver ikke nødvendig at stræbe mod Enhed, og endnu mindre er den en fuldkommen Enhedstilstand. I næsten alle dens lavere Former, ja selv i Indiens og Grækenlands Gudsdyrkelser, vil den vise sig at have arbejdet i Retning af Adskillelse og Mangfoldighed. Bestræbelserne for at danne en Enhed, kommer først frem i Religionen, naar en theoretisk Fornuft faar Herredømmet over Indbildningskraft og Fantasi. De mythologiske Udviklinger

er just det modsatte af Synthese eller Enhedsdannelse. Det kan heller ikke siges, at Religionen i og for sig nødvendig foreskriver nogen almindelig og omfattende Regel for Livets Førelse. En af de mest tvingende Kjendsgjerninger, som Religionens Historie frembyder, er, at Religionen altid først i sine højere Former indgaar Forbindelse med Moralen for at billige og hellige den almindelige Sædelov. Religionen som Religion kan være, og er i utallige Tilfælde, sørgelig adskilt fra enhver Følelse af Pligt. Denne Adskillelse maa naturligvis beklages, men det, at den er mulig, ja endnu mere dens hyppige aabenbare Virkelighed, beviser, at det er aldeles utilstedeligt at betragte Religion og Moral som et og det samme. Og fremdeles: Religion betyder ikke Idealisation i den Forstand, som er ment hos Comte og Mill. Utvivlsomt spiller Indbildningskraften en stor Rolle i al Religion, og religiøse Folk har altid paa en eller anden Maade opfattet deres Guder som Væsener, der var højere og mægtigere end de selv. Men Idealisationen, den bevidste Dannelse af fuldkomne Typer eller Fantasiens frivillige Forherligelse af noget, som derved gjøres idealt i Modsætning til det reelle, det er ikke nogen religiøs, men udelukkende en æsthetisk Proces. Idealer kan aldrig uden videre blive til Idoler.

Dog kunde Comte i sin Opfattelse af Religionens Natur have fjærnet sig længere fra Sandheden end han gjorde. Den Idealisation, han krævede, var en Forherligelse af en Realitet, af „det store Væsen“ eller Menneskeheden. En saadan Idealisation er ikke nogen ren Fiktion, der fuldstændig ser bort fra Sandheden og ikke har nogen som helst Forbindelse med nogen Realitet. Comte henstillede det som muligt, at en eller anden Efterfølger kunde vinde Ry for Originalitet ved at hævde, at Religionens Væsen var en saadan ren og skær Idealisation uden Spor af Grund i Virkeligheden. Jeg beklager at maatte sige, at det netop er det, der er gjort

af Fr. Alb. Lange[1]) i hans „Geschichte des Materialismus“. Han har ganske fulgt den Vej, som Comte har aabnet, skjønt den ender med en Afgrund; men han er da heller ikke undgaaet at styrte ned i den. Ganske vist foreslaar han ikke — saaledes som Strauss[2]) — at erstatte Religion med Poesi, men han betragter Religionen udelukkende som en Affødning af Poesien. Mennesket, mener han, véd ikke noget om, hvad der ligger udenfor den positive Erfarings Omraade, kan ikke erkjende nogen overnaturlig Virkelighed eller tilegne sig nogen aandelig Sandhed. Men samtidig mener han rigtignok ogsaa, at Viden, Erfaring og Sandhed er utilstrækkelige til at tilfredsstille Menneskenaturens Længsler og Krav. Han paastaar, at der er en saadan Stræben, et Hjærtets Instinkt, der kræver ideale Gjenstande, som svarer til de ideale Bevægelser. Sjælen kan efter hans Betragtning kun finde Fred ved at skabe sig et Hjem i den ideale Verden. Men den maa vogte sig for den bedrageriske Tro, at denne ideale Verdens Indhold skulde være Sandhed. Den maa betragte den alene som en Række af Midler, der tjener til at udvikle og pleje disse ædle Drifter. Hymner som „O Haupt von Blut und Wunden“[3]) o. l. kan beholdes til andægtigt Brug, naar man kun bestandig husker paa, at de er blot og bar Poesi, at de ikke har nogen Grund i Virkeligheden.

Den blotte Skildring af en saadan Synsmaade er tilstrækkelig til at gjendrive den. Hvad den fremstiller som Religion, er en letsindig og moralløs Eftergjørelse af Religionen. Lange har ikke givet nogen Grund for at hævde den, og jeg behøver derfor ikke at

---

[1]) Friedrich Albert Lange, f. 1828, † 1875.

[2]) David Friedrich Strauss, f. 1808, † 1874.

[3]) Denne Passionssalme, der i den latinske Skikkelse tillægges den hellige Bernhard, er efter Paul Gerhardts tyske Oversættelse gjengiven paa Dansk af Fr. Rostgaard som: O Ansigt, højt forhaanet.

give nogen for at forkaste den. Jeg har blot henledt Opmærksomheden paa den for at vise, at der i Opfattelsen af Religionens Natur gives et lavere Standpunkt, end det, hvortil Comte er sunket. Han manglede Blik for, at kun en Religion, som er grundet paa Overbevisningen om, at der findes en Virkelighed, højere end Menneskets højeste Idealer, kan tilfredsstille Tanke og Hjærte, og han bildte sig som Følge deraf ind, at et endeligt Væsen, et Væsen, der kan ophøjes og forherliges ved Idealisation, var en passende Gjenstand for Tilbedelse; men hvor stor hans Fejltagelse end var, var den dog mindre unaturlig end Læren om, at Religionen kan være fuldstændig uafhængig af Tro paa en Sandhed eller Virkelighed, og at Menneskene i Fremtiden bør dyrke noget, om hvilket de véd, at det kun er et Foster af deres egen Aand.

Den positivistiske Religion opstiller en Trehed af Væsner, som Gjenstand for vor Tilbedelse: Jorden, Rummet og Menneskeheden. Jorden kalder Comte *le grand fétiche*, Rummet *le grand milieu* og Menneskeheden *le grand être*. Det paahviler Positivisten som Pligt at mindes de Tjenester, vor store Moder Jorden og hendes jævnbyrdige, Rummet, har ydet; men Menneskeheden er dog det, hans Dyrkelse først og fremmest skal rette sig mod. Sand Fromhed bestaar i bestandig at have sine Tanker, sin Følelse og sin Vilje henledt paa Menneskehedens Bevarelse og Forbedring. Denne „Menneskehed“ er imidlertid paa ingen Maade det samme, som det, vi i Almindelighed kalder Menneskehed. Det er noget ganske særegent: hverken Menneskenaturen eller Menneskeslægten eller Indbegrebet af de nu levende Mennesker. Det er en Organisme, i hvilken Individer og Slægter, hvad enten de tilhører Fortid, Nutid eller Fremtid, er uadskillelige Led; og dog udelukker den en stor Mængde af Menneskene, medens den til Gjengjæld har Plads for nogle af de højere Dyr. Den medoptager ikke vilde og stillestaaende Folk eller Individer

uden særlige Fortjenester. Den bestaar for største Delen af de døde og de ufødte. Det store Flertal af dem, der lever, er kun deres Tjenere, og kan ikke straks med det samme blive dens Organer. Det er først syv Aar efter deres Død og under Forudsætning af, at de bliver fundne værdige til den subjektive Udødelighed, at de bliver „indlemmede i det store Væsen“. Indlemmelsen sker ved Stemmegivning i det positivistiske Folkeraad. Da Positivisterne imidlertid mener, at alt, hvad der dør, bliver fuldstændig til intet, og da de kommende Slægter endnu ikke er til, er hans „store Væsen“ aabenbart aldeles ikke noget Væsen. En Væren, der for største Delen ikke er til, er et saa selvmodsigende Begreb, at det kun kan udtrykkes i et Sprog, der synes anlagt paa at forvrænge det.

At dette skulde blive Tilfældet, er saa meget mere mærkværdigt, som Comte meget godt havde Øje for, hvor magtpaaliggende det maatte være ham at give en nøjagtig Bestemmelse af hvad man skulde forstaa ved Menneskeheden. Han indsaa fuldt vel, at en klar og konsekvent Opfattelse af dette Udtryks Betydning var lige saa uundværlig for hans religiøse Anskuelse som en solid og sikker Grundsten for en Bygning. Han indsaa, at det var hans første Pligt at vinde en saadan Opfattelse, dersom han skulde kunne danne den ny Tro, som det var hans Ønske at udbrede; han saa, at hvis han forfejlede dette Punkt i sin store selvbeskikkede Mission, vilde hans Bejlen til en Pavlus' Rang ogsaa mislykkes aldeles. Med denne Overbevisning kunde han som en samvittighedsfuld Tænker ikke undgaa at sætte meget Arbejde ind paa en Bestemmelse og Forklaring af dette Begreb: Menneskeheden, som efter hans Mening skulde være Gjenstand for Dyrkelse. At hans Forsøg slog fejl, har ikke sin Grund i, at han gyste tilbage for de nødvendige Anstrængelser; han sled længe og haardt nok i det for at faa Rede paa denne Sag; og dog opnaaede han ikke noget derved. Begrebet Menneskehed

er, saaledes som han fremstillede det i sin „positive Politik“, skjønt det er Hovedhjørnestenen i hans Religion, dog saa selvmodsigende og meningsløst, at det kun kan udtrykkes i hans ejendommelige og forskruede Sprog. Det er sammensat af konkrete og abstrakte, positive og metafysiske Elementer, af Sandhed og Digtning, Væren og Ikke-Væren. Med et saadant Begreb for Øje, vil det næppe være vanskeligt at slutte, at Comte næppe kan have grundlagt Menneskehedens Religion.

Medens Gjenstanden for den positivistiske Tro saaledes er yderst slet defineret, er dens Organisation og Kultur bestemt til de mindste Enkeltheder. Denne Kultur er imidlertid ikke udviklet som Konsekvens af den positivistiske Religions eget selvstændige Fornuftindhold, men er en ligefrem Efterligning af den romerske Katholicisme. Medens Comte forlod de store, almindelige Grundtanker, som Romerkirken har tilfælles med den øvrige kristne Verden, beholdt han mange af de særegne Fordomme, som denne har frembragt og billiger, og han efterlignede dens Politik og Ritual, idet han ordnede Forfatning og Kultus for det, der efter hans Mening skulde blive Fremtidens Religion. Han fordrede, at der til Menneskehedens Betjening skulde indrettes en Orden af Præster eller Vismænd (*savants*), som bestod af positivistiske Filosofer, hierarkisk ordnede med en Ypperstepræst i Spidsen, hvem den absolute Magt i aandelige Sager skulde betros. Dette Præsteskab, der lønnes af Staten, har hele Omsorgen for den offentlige Opdragelse og for Lægekunstens Udøvelse; det er den verdslige Magts højeste Raadgiver og kan, om fornødent, irettesætte denne. Ypperstepræsten skal bo i Paris, den ny Religions hellige By; der findes ogsaa det kirkelige Hof og Raad. Templerne skal alle vende mod Paris og skal forsynes med Altre, Billeder o. l. Præsternes Dragt er mere kvindelig end mandlig. En og tyve højtidsfulde Fester af forskjellig Rang skal udgjøre den Dyrkelse, som aarlig ydes det store

Væsen af dets Tjenere, der da forsamler sig i dets Templer. Ethvert Trin i Livet skal have sin særegne Indvielse; derfor er den ny Religions Sakramenter ni i Tal (*présentation*, *initiation*, *admission*, *déstination*, *mariage*, *maturité*, *retrait*, *transformation*, *incorporation*). Private Bønner skal holdes tre Gange om Dagen; Morgenbønnen skal vare en Time, Middagsbønnen et Kvarter, og Aftenbønnen en halv Time. Det skjønne Billede, som den middelalderlige Aand har skabt: Kvinden med Barnet paa sin Arm, er Menneskehedens Symbol; og for nu at give dette Symbol Liv og Kraft og for at gjennemføre sin Dyrkelse i Almindelighed, skal enhver Positivist optage sin Moder, sin Hustru og sin Datter som Gjenstand for Tilbedelse, idet han ofrer sin Moder største Delen af sin Dyrkelse, men forøvrigt lader dem alle tre virke ligelig paa sig, idet de for hans Betragtning tilsammen forestille Menneskeheden som forbigangen, nærværende og kommende.

Jeg behøver ikke at gaa længere ind paa Beskrivelsen af denne skrækkelige Blanding af Fetichisme, Ultramontanisme og Ritualisme, som gjør Fordring paa at være Menneskehedens Religion, saa umulig og urimelig den er. Der er omtrent kun et eneste ædelt Træk at finde i dens Lære, det er den Selvfornægtelse, den synes at aande, naar den med megen Styrke erklærer det for Pligt, at leve for andres Bedste. Paa dette Punkt har den — endskjønt kun *longo intervallo* — efterlignet Kristi Evangelium. Men Forskjellen er, at medens Positivismen ganske vist paabyder Kjærlighed til Næsten med al tilbørlig Kraft, saa aabnes der ingen friske Kilder for denne Kjærlighed, og der bringes ingen ny Bevæggrunde til den for Lyset. En rent theoretisk Beregning af Forpligtelsen til virksom og villig Godgjørenhed er den højeste Tjeneste, Positivismen som religiøst System kan naa at gjøre os; hvad den videre har tilføjet hertil er unyttigt, ja ligefrem skadeligt, fordi

det stræber mod at gjøre Kjærlighedens „kongelige Lov" latterlig.

Er det ikke lærerigt at se, at Comte ikke har kunnet finde paa noget bedre end denne saakaldte Religion, hvorom jeg har talt, og at hverken han eller nogen anden, der har forsøgt at give en Erstatning for Kristendommen paa Basis af Videnskaben, kun derved klart er kommet til at vise sin egen Skrøbelighed og Uforstand? Det Præg, som Nutidens nyopfundne Religion bærer, er et ikke ringe Vidnesbyrd til Bedste for den Religions guddommelige Oprindelse, hvis Plads den vil søge at indtage. Dersom alt, hvad Mennesker kan gjøre i Retning af religiøs Opfindsomhed, selv i det nittende Aarhundrede og med al den Hjælp, som Videnskaben kan give, er af samme Slags som det, vi hidtil har set dem præstere, saa kan den Religion, der er overleveret os gjennem saa mange Aarhundreder, ikke være noget menneskeligt Paafund. Videnskaben kan ikke have grundlagt den; og dersom man tog den bort, vilde Videnskaben sikkert ikke kunne finde nogen Erstatning for den. Tag Religionen bort, og vi vilde i samme Øjeblik blive ladt tilbage i fuldstændig aandeligt Mørke og Hjælpeløshed! Det er den Sandhed, som alle moderne Forsøg paa at finde og danne ny Religioner forener sig om at stadfæste.

„FRELSENS HÆR“.

EN HISTORISK SKILDRING.

AF

FREDRIK NIELSEN.

KJØBENHAVN.

KARL SCHØNBERGS FORLAG.

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.

1887.

De efterfølgende Blade indeholde en gjennemset og udvidet Gjengivelse af en Afhandling i „Tilskuerens“ Septemberhefte for 1885, der kommer frem paa ny, fordi Hæren har mældt sit Komme til Danmark. Under saadanne Forhold vil en Skildring af dens Tilblivelse og tidligere Historie formentlig kunne gjøre Tjeneste som et Bidrag til Løsningen af den Opgave, Smaaskrifterne have sat sig. Til at give en udførligere Fremstilling af Hærens Lære var der ingen Grund; thi dels pløje Salvationisterne i denne Henseende helt og holdent med Methodismens Kalv, dels spiller Læren slet ingen Rolle for dem. Det er i Hærens „Orders and regulations“, ikke i dens „Doctrines“, at dens Ejendommelighed maa søges.

Fr. N.

I.

Fremragende Medlemmer af „Frelsens Hær“ have gjentagne Gange gjort opmærksom paa, at denne religiøse Bevægelse, ligesom de fleste store kirkehistoriske Strømninger, har sit Udgangspunkt fra en enkelt Mand, Hærens saakaldte „General“, der af sine Tilhængere stilles i Klasse med Luther, George Fox og John Wesley. Generalens Ungdomshistorie er Frelseshærens Forhistorie. Det Samfund, fra hvilket han er udgaaet, har været Bevægelsens Moderskød, og flere af dette Samfunds Ejendommeligheder ere endnu som Modermærker kjendelige paa den.

William Booth er født i Nottingham 1829. Hans Fader var Medlem af Statskirken; men allerede i en Alder af fjorten Aar sluttede den vordende General for Frelseshæren sig til Methodisterne, hos hvilke han „omtrent et Aar senere blev omvendt til Gud“. Paa den Tid havde et Par unge, nys omvendte, Mennesker begyndt at drive indre Mission i Nottingham ved at afholde gudelige Forsamlinger dér, og William Booth mældte sig straks efter sin Opvækkelse som Medarbejder. Inden han var atten Aar gammel, var han allerede bleven en anset Lægprædikant. Methodisterne, dér saa' hans store Gaver, vilde gjøre ham til Præst i deres Samfund, men hans Læge erklærede, at han endnu ikke vilde kunne udholde de Anstrængelser, som ere forbundne med et stadigt Arbejde for at drive Mennesker til „Bodsbænken“.

Derfor maatte Booth endnu en Tid lang nøjes med at virke som Lægprædikant, og først i Aaret 1853 blev han Præst. Den Gren af Methodismen, til hvilken han havde sluttet sig, var den saakaldte „*New connexion*“, et af de mindst talrige methodistiske Partier[1]). Dette Samfund, hvis Ejendommelighed navnlig maa søges deri, at det er ordnet paa en i høj Grad demokratisk Grundvold, blev dannet i 1797 af John Wesleys Bysbarn, Alexander Kilham. Fra Opholdet i dette demokratiske Samfund har General Booth medtaget en stærk Uvilje mod Afgjørelser, der bringes til Veje ved Afstemning.

Methodismens — og Frelseshærens — Tilbøjelighed til straks at møde op med haandgribelige „Resultater“ træder os i Møde, naar vi høre om Begyndelsen af William Booths Præstegjerning. Han var først Præst i London, men efter et Par Ugers Forløb rejste han til Øen Guernsey. Om hans Virksomhed dér hedder det: „Han begyndte sit Arbejde paa en Onsdag. I de allerførste Dage saa' man ikke andet mærkeligt, end at Tilhørerkredsen voksede, og at Omvendelserne bleve grundigere; men paa Sabbaten (Søndagen) bekjendte tredive Personer sig til Frelsen, og efter ti Ugers Forløb regnede man, at ikke mindre end tre Hundrede Personer havde bestemt sig for Gud. Som en Ild bredte Arbejdet sig ud over Øen. Andre Kirkesamfund begyndte paa lignende Foretagender, og Resultatet var en stor Sjælehøst.“ Fra Guernsey gik Booth videre paa en Opvækkelsesrejse, og de methodistiske Aviser kunde stadig nøjagtig opgive, hvor store hans „Resultater“ vare. I Newcastle „omvendte“ han i en Uge 290, i Sheffield i en Maaned 663 o. s. fr. William Booths Opvækkelsesmøder havde imidlertid noget saa voldsomt ved sig, at de endog vare forargelige for Methodister, og man fik ham til i nogle Aar at give sig hen til en mere rolig Varetagelse af Præste-

---

[1]) I Aaret 1880 talte denne Gren af Wesleyanerne kun 26,000 Medlemmer.

gjerningen paa et bestemt Sted. Men den vordende General for Frelseshæren havde saa meget Condottiereblod i sig, at han paany vilde ud som Evangelist. Da Methodist-Konferencen i 1861 nægtede at bruge ham som saadan, besluttede han at gaa sine egne Veje.

Det var hans Hustru, der opfordrede ham stærkt til at følge dette formentlige Evangelistkald, og Mrs. Catherine Booth er aabenbart næst Generalen den betydeligste Personlighed indenfor Frelseshæren. Enhver religiøs Bevægelse har sine Kvinder, og det er ikke uden Eksempel i Kirkens Historie, at netop de kvindelige Medlemmer af en Sekt have spillet den største Rolle og tydeligst aabenbaret Sektens inderste Tanker. Gjennem de Prædikener og Foredrag, som Mrs. Booth har udgivet, lære vi hende at kjende som en religiøst bevæget Kvinde, hos hvem Inderligheden har faaet et eget Præg ved at være traadt i uopløselig Forbindelse med en engelsk Kvindes Virkelighedssands og Handledygtighed. Hun viser sig som en Moder, der sætter sin Ære og sin Stolthed i, at alle hendes Børn, baade Døtre og Sønner, træde i Frelseshærens Tjeneste; men hun røber tillige et klart Blik for Samfundets religiøse Brøst og en bestemt Mening om, hvorledes disse kunne afhjælpes. Og hun er en ivrig og dygtig Advokat for Kvindens Emancipation. I et fra Formens Side ypperligt Flyveskrift har hun hævdet Kvindens Ret til at prædike Evangeliet, og hvis man tør tro hendes profetiske Forudsigelser, vil det ikke vare længe, inden Kvinden i alle Kirkesamfund faar den Adgang til Prædikestolen, som dog ikke saa faa, selv af de ivrigste Talsmænd for hendes politiske Rettigheder, endnu ville nægte hende. Skulde Kvinden, „der af Gud har faaet en yndefuld Skikkelse og et vindende Ydre, Overtalelsesgaver og en fint vibrerende Natur“, ikke ogsaa have Lov til at være Præst? Var der ikke Profetinder under den gamle Pagt, og havde den første Menighed ikke ogsaa Kvinder, der ejede Profetiens Naadegave? Med en eksegetisk Grund-

ighed, der ikke gyser tilbage for en vidtløftig Undersøgelse om den Maade, paa hvilken det græske Ord λαλεῖν, at tale, rettelig skal forstaas i 1 Kor, 14, 34, vil Mrs. Booth bevise, at Kvinden har en Ret til Prædikestolen, som kun „daarlig Vane“ i atten Hundredaar har nægtet at godkjende. Og alle Biblens og Kirkehistoriens Kvindeskikkelser maa frem for at bevise Kvindens Kald i denne Retning. Diakonissen Føbe og Evangelisten Filips fire profeterende Døtre, Mdm. Guyon, John Wesleys Moder og Elisabeth Fry manes op, ikke for at godtgjøre, — hvad Kirken for øvrigt aldrig har nægtet — at ogsaa Kvinden kan virke for Guds Rige; men for at bevise, at den kristne Menighed for Fremtiden bør have Præstinder ved Siden ad Præsterne.

Hævdelsen af »*the female ministry*« er en af Aarsagerne til Frelseshærens store Udbredelse. Disse kvindelige Prædikanter have gjort en betydningsfuld Gjerning under hele Hærtoget. Deres naturlige Ynde og deres smittende Følelsesudbrud have ikke sjælden fremlokket Taarer hos forhærdede Syndere, der spottede, naar en almindelig, mandlig Methodistprædikant truede med Helvede og den evige Ild. Og den Omstændighed, at Frelsens Hær har draget den sidste Konsekvens af den radikale Kvindeemancipations Tanker, har skaffet den Sympathi mange Steder, hvor man ikke bryder sig om det Evangelium, som disse kvindelige Officerer prædike. Frelsens Hær er et Udtryk for en Pagt imellem Methodismen og Kvindeemancipationen. Den Form af den store engelske Opvækkelse fra forrige Hundredaar, som mindst delte Wesleyanernes biskoppelige Tilbøjeligheder, har gjennem Frelsens Hær vedkjendt sig de sidste Konsekvenser, der kunne drages af Apostlens Ord: i Kristus Jesus er der ikke Forskjel paa Mand og Kvinde. Det er ikke usandsynligt, at Frelseshæren, der for et Par Aar siden ved Forpostfægtningen i Anledning af Kvinderovet i det moderne Babylon følte sin Styrke, en Gang, naar Kvindeemancipations-Spørgsmaalet træder i For-

grunden, vil kunne lægge et betydningsfuldt Lod i Vægtskaalen.

Men paa en langt væsentligere Maade er Frelsens Hær traadt i Forhold til et andet af Nutidens store Samfundsspørgsmaal. Den vil være den fjerde eller, om man vil, egentlig den femte Stands Religion. I langt højere Grad end den gamle Methodisme tager Frelsens Hær Sigte paa den Del af Folket, der danner den urolige. gjærende Baggrund for Nutidens og Fremtidens politiske Historie. Mrs. Booth har i et af de Foredrag, hun holdt for en udvalgt Kreds om Hærens Forhold til Stat og Kirke, gjort opmærksom paa, at Frelseshærens egentlige Virksomhedsomraade er de saakaldte „farlige Klasser“. Hun har peget paa Frankrigs og Tysklands Socialdemokrater, paa Spaniens „sorte Haand“ og paa Ruslands Nihilister for at bringe de statskirkelige og filosofiske Skeptikere, til hvilke hun talte, til at indse, at Frelseshæren ikke blot har en engelsk, men en international Opgave at løse. „Jeg har ofte,“ siger hun, „hvisket til min Mand: gid vi dog kunde faa vore politiske Førere, Ministrene, Filanthroperne, de intelligente Kristne og vore Kjøbmænd til at se paa disse Masser!“ Da Mr. Samuel Morley havde udtalt, at de, der nu kunde faa Lykke til at bringe de dybest sunkne Lag af Folket i Forhold til Evangeliet, vilde være Englands største Velgjørere, mældte Mrs. Booth sig straks paa Frelseshærens Vegne. I et Foredrag: *How to exalt the masses?* søgte hun at vise, at den var Opfyldelsen af Mr. Morleys Ønske. „Der er,“ siger hun, „forskjellige Meninger om den bedste Maade. paa hvilken man kan løfte Folket. Nogle sige: giv Folket bedre Love! Dertil siger jeg Amen; lad os endelig faa gode og retfærdige Love. Andre sige: giv en bedre Opdragelse! Det er meget godt. En god Opdragelse er i sig selv en stor Velsignelse. Atter andre sige: giv dem gode og rummelige Boliger! Jeg siger ogsaa hertil: meget godt! En hyggelig og rummelig Bolig er en stor Hjælp for Dyden, hvor der er nogen Dyd.

Men man kan ikke hjælpe paa den Dyd, som ikke findes.“ Der maa andet og mere til; derfor fortsætter hun: „Vi have udfundet, hvorledes kristne Filanthroper bedst kunne bruge deres Penge til at vække og frelse Masserne; vi forkynde disse Masser Jesu Kristi uforfalskede Evangelium, og vi prædike dette med Aandens Kraft.“

Hvorvidt disse Paastande ere forsvarlige, vil fremgaa af det følgende. Om ét kan der imidlertid ikke tvistes: Mrs. Booth og hendes Ægtefælle kjende Agitationens Hemmeligheder. Der er aldrig tidligere paa den Maade agiteret for Kristendommen. Hele den Erfaring med Hensyn til Agitationskunsten, der ved de politiske Kampe er opsparet i England, er udnyttet af Generalen og hans Hær. Mr. Booth har navnlig afluret den moderne Agitation én Ejendommelighed, hvis Overførelse paa Religionens Omraade har givet denne Repræsentant for den yderligste Protestantisme en slaaende Lighed med den Hær, der skulde frelse Romerkirken, da Reformationen truede dens Mure. Generalen for Frelsens Hær har set, at hvor der skal agiteres med Haab om Sejr, maa der være en fast Organisation og ubetinget Lydighed; derfor er denne protestantiske Hær undergiven en Disciplin, som minder om Mandstugten blandt Inigo Loyolas Soldater. Fra Hovedkvarteret udgaa alle Oprykninger og Forflyttelser. Dertil mældes alt, hvad Hæren oplever, Sejre og Nederlag, store og smaa Hændelser. I Slutningen af de diætetiske Regler, der indskærpe Officererne hellere at spise for lidt end for meget, at tage kolde Bade, at holde Fødderne tørre og at bære Flannel nærmest Kroppen, hedder det: „Hold dig borte fra alle Læger, hvis det er muligt. Mæld det til Hovedkvarteret, hvis du er alvorlig syg.“ Generalen vil altid vide, hvorledes Sundhedstilstanden er i hele det store Officerskorps. Sygdommene kunne nemlig ikke sjælden bruges som Agitationsmiddel. Det gjorde et vist Indtryk paa flere Tilhørere, da Mrs. Booth i det ovennævnte Foredrag om Paavirkningen af Masserne pegede

paa en tilstedeværende Leder af Bevægelsen, der sad med et blaat Øje, en skamslaaet Næse og et kvæstet Knæ — Mærker fra et „Slag“, som nogle Dage i Forvejen havde staaet i Gravesends Gader.

II.

Det var tilsyneladende en Tilfældighed, der bragte denne ny Opvækkelse til at iføre sig Soldaterdragten. William Booth og hans Hustru havde i flere Aar drevet indre Mission i Methodismens Spor, uden at Arbejdet havde faaet Mærker, der vare væsentlig forskjellige fra dem, som man kjendte saa godt fra de methodistiske *revivals*. De to Ægtefællers energiske Virksomhed havde i Aarenes Løb skabt en Række Missionsstationer, og der var udsendt en Mængde Evangelister, efter 1875 ogsaa kvindelige, som vare dannede i deres Skole; men de militære Former fattedes endnu. Indenfor sin nærmeste Kreds var William Booth vel af og til, halvt i Spøg, bleven kaldt „Generalen“; men ingen havde tænkt paa at drage Konsekvenser af denne Benævnelse. Først i Oktober 1877 havde en af Evangelisterne faaet det Indfald at kalde sig selv „Kaptejn“, Missionen „Hallelujah-Hæren“ og den Gjerning, han vilde begynde, „Krigen i Whitby“. Det var dog kun en enkelt Evangelists Paafund, som indtil videre ikke drog Følger efter sig. Men da der skulde udgives en Beretning om Familien Booths saakaldte *East London Christian Mission*, skrev George Railton, der, efter Mrs. Booths Skildring, som Hærens *literary man* altid sidder bagved Skuepladsen og sveder med Hjærne og Hjærte: „Denne kristelige Mission er en frivillig Hær af omvendte Arbejdere.“ — „Nej,“ sagde Mr. Booth, „vi ere ikke frivillige; thi vi føle, at vi bør gjøre, hvad vi gjøre. Det er kun vor Pligt“. Og saa stregede han Ordet „frivillig“ ud og skrev „Frelsens“ i Steden. „Udtrykket slog os straks,“ skriver George Raillon, „og vi erfarede snart, at det var langt mere

virksomt end det gamle Navn.“ Som Frelsens Hær vandt den tidligere „kristelige Mission“ ny Lavrbær.

Den hellige Skrifts Billedsprog er saa rigt, at man med det som Grundlag har kunnet udvikle højst forskjellige Synsmaader for Guds Forhold til Verden og Menneskelivet. Der er Sekter og Partier, som især have fæstet Blikket paa det Billede, der fremstiller Forholdet imellem Gud og Israel som et Ægteskab; og mange underlige, ubibelske Tankerækker ere udviklede i Tilslutning til dette bibelske Billede. Til Pavlus' Opfattelse af Menigheden som et helligt Tempel paa Apostlenes og Profeternes Grundvold har Logen knyttet sin Tale om Humanitetens Tempel, og Udtrykket „Verdensbygmester“, der en enkelt Gang er brugt om Gud, er dér bleven en rig Kilde til Betegnelser og Talemaader, hentede fra Bygningskunsten og Murerhaandværket. Skriftens Ord om Kampen imod Kjød og Blod og imod Ondskabens aandelige Hær under Himlen, og om Troen som Sejervindersken over Verden, have fra gammel Tid af lagt det nær for de Kristne at se deres eget og Menighedens Liv under Synspunktet af en Kamp. Allerede i det andet Hundredaar var „Kristi Krigstjeneste“ et gængst Udtryk for Kristenlivet. Og der fattes heller ikke Udmalinger i det enkelte af denne Krigstjeneste. Apostlen Pavlus har i det første Brev, han skrev, givet en Skildring af den kristne Rustning (1 Thess. 5), og naar vi sammenligne hans Ytringer dér med dem, der forekomme i et senere Brev (Ef. 6), kunne vi se, hvorledes dette Billede er groet hos ham; han har sikkert ofte i sine Prædikener brugt dette Billede, som var saa let tilgængeligt, og som frembød saa mange Muligheder til Paralleler. I flere af Middelalderens Klostre levede dette Billede op paany, og da Kampen gjaldt den store Relikvie i Østerleden med alle de hellige Steder, fik det gamle Billede en ny og frugtbar Anvendelse paa Korshærene. Senere, da Roms Mure rystede under Reformationens Stormløb, greb Inigo Loyola med Begjærlighed de krig-

erske Billeder i Skriften, og det er ikke en Tilfældighed, at hans Hvilested er bleven udsmykket med Scener, hentede fra Krigerlivet.

Mr. Booth, der en Tidlang kun for Spøg blev kaldt General, og som tilsyneladende kun ved et Tilfælde kom til at bruge Udtrykket „Frelsens Hær“ om sin Kreds, har siden med Lidenskab udnyttet dette bibelske Billede. Det er gaaet her, som ofte tidligere i Kirkehistorien; der har altid været en betydningsfuld Vekselvirkning imellem Lære og Gudstjeneste, Dogme og Liturgi. Det var dogmatiske Tilbygninger til Systemet, der nødvendiggjorde Krypterne og de mange Sidealtre i Middelalderens Domkirker; men Kirkebygningen virkede paa den anden Side tilbage paa Kirkelæren. Det blev en følgesvanger Tilfældighed, der bragte William Booth til at kalde sig General for Frelsens Hær. Da han begyndte at se sig selv som saadan, mylrede der Paralleler frem, som laa fjærnt fra Biblens Billedsprog, der slipper en Lignelse, inden den begynder at halte; da gik der Militarisme i Methodismen. Det var ikke nok at tale om Kristenlivets Kamp og de Kristnes Rustning. Nu skulde der „affyres Salver“ af Bønner; Hænderne skulde ved visse højtidelige Lejligheder rækkes i Vejret, medens der kommanderedes: *bayonets — fix*! Der blev foretaget „Rekognosceringer“, afholdt „Krigsraad“ og „Krigs-Kongresser“, og de omvendte Sjæle bleve i Forsamlingerne fremstillede som „Trofæer“. Der skulde ikke mere være Tale om Præster, Diakoner og Ældste. Menigheden skulde afløses af en Hær, der havde en General til Overhoved og Kaptejner og Lieutenanter, Sergeanter o. s. v. under ham. Det forrige methodistiske Missionsselskab fik sit „Hovedkvarter“ i London, og overalt, hvor Frelsens Hær rykkede frem, hejste den sin egen røde Fane med Indskriften: Blod og Ild — Kristi Blod og Helligaandens Ild. Med Sir Garnet Wolseleys Soldaterbog som Grundlag og Forbillede udarbejdede Generalen sine „*Orders and regulations for the Salvation Army*“, der

indeholder al fornøden Vejledning til Rekognosceringer, Erobringen og Forsvaret af en By. Den blev Farebog (*breviarium*) for alle Frelsens Soldater; hver af Ugens Søgnedage skal et af Bogens seks Kapitler læses til Oplysning og Selvprøvelse. Til Søndagslæsning har man saa Biblen og Hærens eget Organ: *The War Cry*, der for Tiden udkommer to Gange ugentlig, i den engelske Udgave alene i et Oplag paa 230.000 Eksemplarer. Foruden dette londonske Hovedorgan. udgives der en Snes Blade med lignende Titel i Provinserne, og Hærens Maanedskrift „*All round the World*“ trykkes i 35,000 Eksemplarer.

III.

Paa „Krigs-Kongressen“ i Avgust Maaned 1878 blev det kristelige Missionsselskab højtidelig opløst for at give Plads for Frelsens Hær; og da den i 1879 udfoldede sin røde Fane, vakte den straks stor Opmærksomhed. „Brugen af Faner,“ siger Railton, „har, mere end man skulde tro, bidraget til at binde vore Soldater sammen, til at indgyde dem Mod og til at udvikle Foretagelsesaanden og Beslutningsdygtigheden.“ Samme Aar aabnede Hæren en Krigsskole, paa hvilken „Kadetterne“ kunde faa en systematisk Uddannelse; og den fortsættes stadig, for Øjeblikket i Hovedkvarteret, Queen Victoria Street Nr. 101. I 1880 drog George Railton med syv militære „Hallelujah-Piger“ til de forenede Stater for dér at plante Hærens Banner. Disse Udsendinge til Amerika bar for første Gang de røde og mørkeblaa Uniformer med det betydningsfulde S (ɔ: *salvation*) som Distinktion. For en Hær er Uniformen nødvendig som Kjendetegn, og den amerikanske Ekspeditions Eksempel blev hurtig fulgt næsten overalt. „Det varede ikke længe,“ siger Railton, „før Soldaterne i hele England for deres egne Penge anskaffede sig dette Tegn paa, at de for hele deres Levetid havde viet sig til Kristi Sag.“

I Queen Victoria Street Nr. 101 blev der senere aabnet en En-gros-Forretning med disse Uniformer og Distinktioner, og den skal, i Følge Beretningen for 1884, være saa indbringende, at dens Overskud kan dække de fleste af Udgifterne ved Hovedkvarteret.

Hvor disse uniformerede Mænd og Kvinder trak op med fuld Musik, samledes der snart store Masser af nysgjerrige. Man var vant til Lægmandsprædikener og Forsamlinger paa Gaderne, men noget saadant havde man dog aldrig før set. Nogle bleve revne med af Bevægelsen, andre spottede, og det kom til Spektakler og Gadeopløb. Hæren havde allerede i 1882 ikke mindre end 669 „saarede". Over dem blev der holdt nøjagtig Bog; thi Martyriet skal, som vi senere ville faa at se, være et af Kjendetegnene paa Hærens Udrustning med Aanden. Værtshusholderne, der hadede Frelsessoldaterne paa Grund af deres Totalafholdenhed, organiserede ligefrem en Hær imod dem, den saakaldte »*Skeleton Army*«, der drog frem med et Banner, i hvilket man saa en Benrad eller et Dødningehoved og to Knokler. Det kom til voldsomme Sammenstød, især i Nærheden af „Kasernerne". Enkelte af Frelseshærens Soldater og Officerer bleve satte fast som Urostiftere, og Mrs. Booth maatte selv vandre i Fængsel. Men et Par af Statskirkens Bisper og flere Parlamentsmedlemmer udtalte sig til Gunst for disse Krigere, hvis Trompeters Lyd naaede hen, hvor Kirkens Orgler ikke hørtes, og i Kraft af Religionsfriheden krævede de fuld Frihed for Hærens Bevægelser. Snart kunde Krigs-Bulletinerne ogsaa mælde, at Ærkebiskoppen af Canterbury havde understøttet Hæren med Pengebidrag. En anden af Englands Bisper gik saa vidt, at han fandt Frelseshærens Virksomhed berettiget, „fordi Sognepræsterne havde saa meget at tage Vare paa"; og selv om Hæren ikke i et og alt stemmede med Statskirken, kunde den dog efter hans Mening være vis paa at have den højeste Avtoritet for sig. Generalen modtog stadig talrige Opmuntringsskrivelser

fra de forskjellige kirkelige Lejre, og da han i 1882 i London holdt Hærskue over sine Soldater, kunde han for disse endog oplæse en Lykønskningsskrivelse fra Dronning Victoria. Sympathien steg endnu mere, da Hæren ved Hjælp af en Sum paa 17,000 Pd. St., der i forbavsende kort Tid var skudt sammen. havde „erobret“ et berygtet Forstadstheater, som saa blev gjort til en af dens „Fæstninger“. Siden den Tid voksede den Dag for Dag. Aarsberetningen for 1884 viste, at der den Gang alene i de forenede Kongeriger fandtes 1147 kommanderende Officerer for de 637 Korpser, foruden Majorer og Adjudanter, og Officersskolen husede 188 Kadetter. Penge fattes heller ikke. „Gud aftørrer vore Taarer med Fempundsnoter,“ siger Generalen i Krigsberetningen for 1883. I 1884 kunde den engelske Gren raade over 74,665 Pd. St., og ved Hovedkvarterets Forretning en gros og en detail beløb Omsætningen sig samtidig til omtrent 60,000 Pd. St. I Begyndelsen kunde man i Butikerne i Queen Victoria Street Nr. 101 kun faa Bøger, Blade og Uniformsgjenstande, men Handelen er stadig bleven udvidet. Der kom snart „Frelseshærs-Haandklæder“ med Indskriften: „Kristi Blod renser os fra alle Synder“, senere „Frelseshærs-The“ — til mange forskjellige Priser —, „Frelseshærs-Kamme“ og „Frelseshærs-Sæbe“. Den sidste, der er en Slags gjennemsigtig Glycerinsæbe, indeholder Generalens eller hans Families Billeder, og den anbefales i *The War Cry* med den Oplysning, at den kan bruges, uden at Billederne tage Skade.

Ved Siden ad Hovedkvarteret i London omtale Beretningerne ogsaa Hovedkvarterer i Paris, Genève, Stokholm (Ostermalmsgatan, Esplanaden), New York, San Francisko og i Toronto i Canada, i Melbourne, Adelaide og Sidney, paa Ny Zeeland, i Capstaden og Bombay. Allerede i 1881 afgik et Korps til Paris under Anførsel af „Marechalinden“, Miss Catherine Booth, Generalens Datter. Den unge Dame lejede straks et passende Lo-

kale og gjorde Skridt til Erobringen af Paris. Da Alphonse Daudet skrev den bidende Skildring af Hôtel d'Autheman i „*L'évangéliste*“, kastede han ogsaa et Sideblik til den indvandrede Frelseshær, der havde opslaaet kæmpestore Plakater paa Gadehjørnerne i Paris, og som paa Bulevarderne opstillede unge uniformerede Piger, „der gjorde Reklame for Jesus“. Miss Booth havde nemlig begyndt Erobringen med at udsende en Skare Hallelujah-Piger, der paa Bulevarderne og Børspladsen solgte „*En avant*«, en fransk Udgave af „*The War Cry*“. Marechalinden siger selv, at Salget gik livligt, fordi „Sælgerskerne tog sig saa henrivende ud i deres Uniformer“. Hærens Møder vare dog en Tidlang forbudte paa Grund af de tumultuariske Optrin, til hvilke de gav Anledning. Siden har Miss Booth atter gjort et større Forsøg paa at bringe Bevægelsen videre i Frankrig, men igjennem Sejersbulletinernes Linjer kan man tydelig læse sig til de Vanskeligheder, med hvilke hun stadig maa kæmpe dér.

Den største Skuffelse har dog været beredt Hæren, da den kom til Schweiz, hvor Englands og Amerikas methodistiske Udsendinge ellers pleje at finde den bedste Jordbund. Ved Juletid 1882 kom Marechalinden efter Nederlaget i Paris til Genève; men ny Prøvelser ventede hende. Pietisterne i Schweiz, der havde oplevet adskillige „*réveils*“, fremkaldte ved engelske Prædikanter, tog vel i det hele venlig mod Frelseshæren; men en stor Del af Genèves radikale Indbyggere kom i Bevægelse paa Grund af det stærke Sprog i de Plakater, i hvilke Marechalinden forkyndte Staden „Krig“. Regeringen formanede forgjæves til Ro under Henvisning til den ved Grundloven sikrede Religionsfrihed. Pøblen stormede det Lokale, hvor Hæren holdt sine Møder, og i to Dage lignede Genève en Stad i Oprør. For at bringe Rolighed til Veje besluttede Regeringen i forskjellige Nabokantoner, vistnok ikke i den bedste Overensstemmelse med Grundloven, at forbyde Hærens Forsamlinger; og

Marechalinden blev, ligesom ti Aar tidligere den katholske Biskop Mermillod, udvist af Staden. I Calvins og Rousseaus By vilde man lige saa lidt taale Protestantismens Karikatur som Ultramontanismen. Ligesom Mermillod i sin Tid tog Ophold i Ferney for at trodse Genève, drog Marechalinden til Lausanne, hvor hun i Stilhed fortsatte Krigstilberedelserne. Men medens hun i al Hemmelighed holdt sine Møder, udsendte en anden Kvinde, Grev Agenor de Gasparins Enke, et lille Flyveskrift, som øjeblikkelig berøvede Frelseshæren al Sympathi i de pietistiske Kredse. Grevinden, der er en af Lederne for disse, paaviste, med Hærens „*Orders and regulations*“ i Haanden, dens Slægtskab med Jesuitismen; og dermed var Slaget tabt i Schweiz. Da den evangeliske Alliance holdt Forsamling i Kjøbenhavn, havde en af Hærens Officerer givet Møde for at opfordre Alliancen til at henvende sig til den schweizerske Regering med en Formaning til ikke at krænke Religionsfriheden ved ulovlige Forbud mod Frelseshærens Virksomhed. Hans Mission lykkedes imidlertid kun halvt, fordi Alliancens Medlemmer gjennemgaaende kun havde liden Sympathi for Hæren. Siden ere Bestræbelserne for at vinde Fodfæste i Schweiz fortsatte, men uden Held. De radikale og pietistiske Schweizere mødes i en Betragtning af Frelsens Hær som en Karikatur af det hellige, som lige umenneskelig og ukristelig. Ogsaa i Basel og i Zürich har Hærens Optræden for ikke længe siden været Aarsag til alvorlige Optøjer.

Men i en anden Verdensdel, under langt større Forhold, have Salvationisterne faaet Oprejsning for Nederlagene i Frankrig og Schweiz. I Indien, dette Brændpunkt for hele Kristenhedens missionerende Virksomhed, har ogsaa denne indre Mission prøvet sine Kræfter som ydre Mission. Fremgangsmaaden har imidlertid være ganske den samme som i Evropa. Frelsens Hær gjør ingen Forskjel paa døbte, men ligegyldige Kristne, og Hinduer og

Muhammedanere, der aldrig have hørt om Kristendommen. Indre og ydre Mission er for den det samme.

En Dag i Aaret 1882 fik Generalen Besøg af en Mr. Tucker, der havde været ansat i Indien, men var rejst til England for at søge nærmere Oplysning om Frelsens Hær, som han havde lært at kjende gjennem „*The War Cry*“. Efter et kort Ophold i Hovedkvarteret „avancerede“ Mr. Tucker til „Major“, og i den Egenskab skulde han, sammen med tre andre Officerer, sendes til Indien for at erobre denne Verdensdel. Før sin Afrejse var Majoren med til en af de største Reklamer, i hvilke Hæren har gjort sig skyldig. Generalen havde for Søndagen den 3dje Juli lejet det mægtige Alexandrapalads, og allerede tre Uger i Forvejen havde store og smaa Plakater i hele England forkyndt, hvad Hæren den Dag vilde tage sig for i den kæmpemæssige Bygning med de tilhørende Haveanlæg og mindre Lokaler. Det hed i Programmet: „Kl. 9 om Morgenen aabnes Portene for at give os Adgang til at prise Gud. Kl. 11 stor almindelig Helligheds-Demonstration. Kl. 2—4½ Masseforsamlinger paa forskjellige Steder i Haven under Stabsofficerernes Kommando. Alle Majorerne ville være til Stede. Kl. 5½ samles alle Tropperne til en stor Defilering. Den indiske Ekspedition, der staar i Begreb med at afgaa, vil vise sig i de indfødtes Uniform paa en Elefant.“

Efter ved denne Lejlighed at have „vist sig“ for en Forsamling paa mellem 20 og 30,000 Mennesker, der med Ekstratog vare komne sammen fra alle Egne i England, rejste Majoren og hans tre Ledsagere til Indien. Den 19de September landede „Ekspeditionen“ i Bombay, og disse Anførere uden Hær vilde straks gjøre indledende Skridt til Erobringen. Men Øjeblikket var ikke heldig valgt. Regeringen i Indien var bange for, at Muhammedanerne, naar de hørte og læste disse Officerers krigerske Sprog, skulde falde paa den Tanke, at de engelske Kristne havde i Sinde at optage Islams væbnede

Missionspraksis. En saadan Misforstaaelse kunde blive skæbnesvanger paa det Tidspunkt; thi Mahdien havde lige udfoldet Profet-Banneret i Sudan. Derfor bleve de fire Officerer modtagne med et Forbud imod alle Demonstrationer paa Gaden. Men Mr. Tucker lod sig ikke forknytte. Ved at ombytte den sædvanlige Uniform med de indfødtes Dragt havde han víst, at Hæren paa asiatisk Grund vilde læmpe sig noget efter de ny Forhold; og yderligere Tillæmpninger skulde ske. Ekspeditionen holdt, uden at ænse Politiets Forbud, sit Indtog i Bombay paa en af de Oksevogne, som de indfødte pleje at bruge. En Officer blæste i et indisk Horn, en anden holdt Hærens Fane, i hvilken den sædvanlige Indskrift læstes i Oversættelse paa et af Landsmaalene. Da de indfødte saa' disse Folk fra Evropa i hinduisk Nationaldragt, stimlede de sammen. For at hindre den Slags Demonstrationer for Fremtiden blev Hornblæseren sat fast. Men Majoren vilde ikke have forstaaet Afsnittet: „Hvorledes en By skal erobres“ i sine *Orders and regulations* rigtig, hvis han havde givet efter, fordi han havde mistet en Hornblæser. Næste Dag gik han og de to andre Officerer syngende gjennem Bombays Gader. Naar Valget staar mellem en tavs Marsch og en svag Sang, foretrækker Soldaterbogen den første; men her, hvor Processionen kun bestod af tre Mand, maatte der synges, hvis der skulde vækkes Opsigt. Under saa vanskelige Forhold skal der, i Følge Soldaterbogens Forskrifter, „synges saa højt, at det kan blive hørt i de Huse, hvis Vinduer og Døre staa aabne“. Derfor gik de tre Officerer under højrøstet Salmesang gjennem Hovedgaderne med langsomme Skridt; „thi naar der kun er en lille Haandfuld Folk til at gaa i Procession, skal Marschen ikke være saa hurtig, som naar der er en stor Flok“, siger Soldaterbogen. Denne Sang i Gaderne var imidlertid efter Politiets Mening ogsaa en af de forbudte Demonstrationer, og Majoren fik samme Skæbne som sin Hornblæser.

Dermed var Martyriets Glans kastet over den indiske Ekspedition, og fra alle Sider blev der víst den Sympathi. Den hinduiske Presse kritiserede skarpt Politiets Optræden som et Overgreb, der var fremkaldt ved Regeringspressens Ophidselser. Missionstidenderne og Missionærerne stillede sig ogsaa paa Hærens Side, fordi Konsekvenserne af Politiets Fremfærd ved denne Lejlighed kunde blive faretruende for deres egen Gjerning, og den indfødte Gnostiker Keshub Shunder Sen og hans religiøse Skole traadte i Skranken for den. Majorens korte Fangenskab virkede i det hele ypperlig som Reklame, og da han var kommen paa fri Fod, kunde han med korte Mellemrum sende den ene Sejersbulletin til Hovedkvarteret efter den anden. Snart kunde Generalen officielt mælde, at den tapre indiske Ekspedition, der var saa mange bekjendt fra Optoget i Alexandrapaladset, ikke blot havde vundet 35 ny Officerer, men ogsaa grundlagt Stationer i Madras, Calcutta, Poona, Lahore og Colomba paa Ceylon, foruden i Bombay. I Hovedkvarteret vuggede man sig endog i det Haab, at Hærens indiske Erobringer snart skulde stille alle Missionsselskaberne i Skygge; thi i Løbet af faa Maaneder havde Frelseshæren faaet Officerer, der kunde tale i alt tolv eller tretten af de indiske Sprog; og baade Hinduer og Muhammedanere bleve „fangne" i Tusendvis. Majoren var selv saa sangvinsk, at han ventede i Løbet af 1884 at kunne faa i det mindste tusende Medarbejdere. Denne Forventning synes dog ikke at være bleven opfyldt. Derimod vise de sidste Aarsberetninger, at Hæren har gjort mange Fanger ude i Landsbyerne. Majoren har selv i en af Gujerates Landbyer en Tid lang boet under et Træ som en barfodet Vegetarianer for at vinde Indbyggerne, og da han havde gjort de første Fanger i Landsbyen, kom andre til, saa at 130 Rekruter fra de indiske Bygder kunde stilles frem som „Trofæ" ved et af Aarsmøderne i Bombay.

Mr. Tucker har imidlertid ikke i Sinde at sove paa

de allerede vundne Lavrbær. Med den største Utrættelighed farer han rundt fra den ene Ende af Landet til den anden; en Rejse paa 2986 (engelske) Mil i tyve Dage er for ham kun en lille „Rekognosceringstur“. Efter hans eget Sigende møder han saa stor Venlighed baade hos Hinduerne, Muhammedanerne, de indfødte Kristne og de indvandrede Evropæere, at han ikke rigtig véd, hvor den er størst. Hinduerne synes dog at bære Prisen; „thi det er forunderligt at se, hvor hurtige de have været til at forstaa Aanden i Hæren. De have megen Glæde af Trommerne, Tamburinerne, Fanerne og Optogene, og kunne ikke fatte, hvorfor dette mishager Evropæerne saa meget.“

IV.

Kirkehistorien kan fortælle om mange forunderlige Optog, men Frelseshærens „Marscher“ have dog ikke haft Sidestykker i den tidligere Historie. De katholske Processioner med Helgenbilleder og kirkelige Bannere, med Lys og Røgelse, som ogsaa kunne finde Sted under en alt andet end seriøs Musik, ere vidt forskjellige fra disse krigerske Marscher med vajende Faner og klingende Spil. *Procedamus in pace.* „Lad os skride frem i Fred!“ var det gamle Ord, med hvilket Diakonen aabnede den kirkelige Procession; men Frelseshæren sætter sig i Bevægelse paa militær Kommando.

Mrs. Booth indrømmer villig, at denne Form for kristelig Gudstjeneste er absolut ny; men hun hævder, at den baade er berettiget og nødvendig. „Har den almægtige Gud ikke Ret til Gaderne? staar der ikke paa Londons Børs: Jorden og dens Fylde tilhører Herren?“ „Dersom vi,“ siger hun i et andet Foredrag, „finde, at Optog og Marscher bedre kunne bringe Folk til at høre paa vor Tale, hvorfor skulde vi saa ikke bruge det Middel? hvem er saa værdig til at have et Banner som vor Konge? og hvem anden tilhører Himlens

og Jordens Musik? Jeg paastaar, at Djævlen ikke har Ret til en eneste Node, og han skal af med alle dem, han har. Vi have fundet, at Marschen ikke blot kan samle Folk, men ogsaa vække blide Følelser og skærpe Opmærksomheden hos de værste og lavest stillede Mennesker. Vi have for Tiden mange i vore Rækker, der ere lokkede ud af Værtshusene ved vor Musik og vore Optog. Er det ikke ligegyldigt, hvorledes vi faa fat paa de Folk, der lægge Dynamit i de offentlige Bygninger, naar vi blot faa fat paa dem?“ At Mrs. Booth til Dels har Ret i denne Tillid til Tonernes Magt, kan maaske ikke nægtes; men man har vel Lov til at være noget skeptisk over for hendes Tilbøjelighed til at betragte Ophavsmændene til Dynamitattentaterne som musikelskende Delfiner.

Disse Optog med alle Slags støjende Instrumenter spille den største Rolle ved Erobringen af en By. Generalen har i Soldaterbogen, som et af de sikreste Midler til at bringe en Stad paa Benene, anbefalet at slutte de første Møder med en saadan Marsch. Selv om der i Begyndelsen baade musiceres og marscheres daarlig, gjør det intet; der vækkes Opsigt, og dermed er Maalet naaet. Der har ogsaa været Tilfælde, i hvilke en By er bleven indtaget ved Marscher alene. Nogle Steder har Politiet nemlig lagt sig imellem og forbudt Afholdelsen af de store Forsamlinger; men saa have Hærens Officerer i flere Timer vandret op og ned ad den samme Gade, idet de snart nynnede et Salmevers, snart sagde nogle Ord, der skulde vække Opmærksomhed. Optogene have efter Generalens Mening det store Fortrin, at de frembyde de rigeste Muligheder til „nyt“. Man kan gaa i Tavshed og med Larm, med og uden Musik, med Faner og Indskrifter, i Gaasegang, Kolonner og Svinefylking. „Vi have ofte,“ siger Railton, „i stor Udstrækning maattet bruge Optog i Steden for Gudstjenester, og vi have maattet stole mere paa, at den store Støj blev hørt i en vid Omkreds

(upon the universal spread of the great alarm), end paa de enkelte Ord, der bleve sagte for at overbevise Syndere."

For at vække Opsigt maa der ogsaa paa anden Maade gjøres Reklame. Der findes i Soldaterbogen et Afsnit „om Pressens Nytte", som godt kunde være skrevet af en eller anden amerikansk Humbugmager, der havde Øvelse i at udbasune et Arkanum. „Omtale i Aviserne," hedder det, „er altid meget nyttig. Derfor vil en dygtig kommanderende Officer drage Omsorg for snarest muligt at blive omtalt i disse. En meget lille Sum Penge, der sættes i Kundgjørelser, kan paa én Gang tiltrække sig Redaktørens og Læsernes Opmærksomhed, og saa kommer Sagen paa Tapetet." Disse religiøse Stridsmænd have studeret Reklamens Hemmeligheder lige saa grundig som Agitationens. „Frelseshæren kommer!" „Drukkenbolte som Prædikanter!" eller lignende korte Avertissementer, der indrykkes paa Forsiden af Bladene eller opslaas paa Gadehjørnerne, mælde, at Hæren er i Farvandet. Og naar en By skal tages, maa Pressen særlig bruges til at gaa Hærens Ærinde. Generalen lærer sine Officerer, at Redaktørerne ikke pleje at være uvillige til kortelig at henlede Opmærksomheden paa Indholdet af de Avertissementer, der komme ofte i Bladet. Den kommanderende Officer bør derfor aldrig glemme at sikre sig Pressens Hjælp, og navnlig maa han sætte sig i Forbindelse med Bladenes Korrespondenter og Reportere. Disse skulle indbydes til Themøder og særlige Sammenkomster, og „det kan endog være fordelagtigt at ofre nogle Penge paa den Slags Folk." Selv om man ikke naar andet derved, end at de skrive voldsomt imod Hæren, er dog ogsaa det en Reklame; „og hvad der staar i den ene Avis, gaar ofte videre til den anden, saa at en saadan Notits kan hjælpe Hæren i hele Landet." Generalen henstiller endvidere følgende Opfattelse af Avisernes indbyrdes Forhold til sine undergivnes Overvejelse: „Aviserne leve for en stor Del af Strid; derfor ere Udgiverne næsten altid

villige til at optage Artikler for eller imod en Ting. Fremdeles, naar der er flere Aviser i samme By, pleje de i den Grad at leve paa Krigsfod med hverandre, at en Artikel i den ene temmelig sikkert vil fremkalde en Modartikel i den anden. Det er i Hærens Interesse at være saa ofte som muligt i Spalterne, ligegyldig paa hvad Maade.“ Moralen af det hele Afsnit er derfor følgende Slutningsformaning: „En kommanderende Officer, som ikke faar Avisernes Opmærksomhed henledet paa den ydre Side af vort Arbejde, forsømmer en Lejlighed til at gjøre vel mod hele Hæren, som aldrig vil vende tilbage.“

Denne larmende Optræden, og til Dels ogsaa Reklamen i Aviserne, er paa en egen Maade bleven godkjendt af mange indenfor den anglikanske Kirke. Ikke blot have flere af Kirkens højeste Embedsmænd og fremragende læge Medlemmer af denne udtalt varm Sympathi for Frelsens Hær; flere engelske Kristne have ligefrem lyst de Grundsætninger, ud fra hvilke Hæren arbejder, i Kuld og Kjøn ved at skabe en kirkelig Kopi af den. I November Maaned 1882 blev der som et Modtræk mod General Booths Armé dannet en „Kirkehær“ (*The Church Army*). Officererne og de menige i denne kirkelige Hær have ligesom Frelsens Soldater særlige Kjendingstegn. Der er de samme „Marscher“, de samme Lægmandsmeddelelser om indre Erfaringer; ja, selv den methodistiske „Bodsbænk“ har jævnlig faaet sin Plads ogsaa ved denne statskirkelige Hærs Møder, og et eget Organ, „Stridsøksen“, staar til dens Raadighed. Den mest iøjnefaldende Forskjel imellem de to „Hære“ er den Omstændighed, at Kvinder vel kunne faa Lov til at tale ved Kirkehærens Møder, men Officerer kunne de ikke blive. Af større Betydning ere dog de forskjellige Forudsætninger, ud fra hvilke der virkes paa begge Sider. Medens Daab og Nadver, som vi siden skulle se, ere ligegyldige Smaating i General Booths Øjne, forudsættes der, at alle Soldater i den kirkelige Hær, end sige da alle Officerer, ikke blot

ere døbte og konfirmerede, men ogsaa stadige Gjæster ved Nadverbordet. Det var ikke uden store Betænkeligheder, at de anglikanske Bisper og Præster gik med til Dannelsen af denne Kirkehær. Deres Medvirkning skyldes Overbevisningen om, at Kirken for Øjeblikket i høj Grad trænger til Lægmandsvidnesbyrdet. Ved dette Skridt have de efterlignet Romerkirken, der ofte har brudt Brodden af ukirkelige Bevægelser ved at tage disse i sin Tjeneste og under sin Tugt.

Hvorvidt Forsøget vil lykkes, er imidlertid mere end tvivlsomt; Kirkehæren synes hidtil ikke at have faaet nær saa megen Udbredelse som Frelsens Hær, og denne militære Organisation indenfor Kirken har været og er endnu Gjenstand for en skarp Kritik fra kirkelig Side. Det Hovedvaaben, med hvilket Kirkehærens Venner pleje at gjendrive denne Kritik, er en Henvisning til den store Fare, der truer Kirken fra Frelsens Hær. Der er nemlig al mulig Udsigt til, at Hæren snarere vil blive en Svøbe end en Hjælp for de kirkelige Samfund. Det var ikke ualmindeligt, at Middelalderens Condottierer vendte deres Vaaben imod den Fyrste, der havde indkaldt dem, og Kirkehistorien savner jo ikke Eksempler paa, at kristelige Sværmere, der begyndte som Kirkens Støtter, siden ere blevne dens bitre Fjender. Det lød allerede som et Slag paa Sværdet, da General Booth for et Par Aar siden sagde til Ærkebispen af Canterbury: „vi mene at have Krav paa eders Sympathi, fordi vi ikke søge at retfærdiggjøre vor Eksistens ved at finde Fejl hos eder"; og man kan allerede se et Uvejr drage op, naar Mrs. Booth i Tilslutning til sin Ægtefælle siger: „Kirkens Mænd maa dog indrømme, at vi have en god Del af den Kjærlighed, der taaler alt; ellers maatte de have ventet, at vi havde ladet os drive til aaben Opposition." Frelsens Hær er ogsaa saa langt fra at stille sig i et tjenende eller forberedende Forhold til Kirken, at den med Beklagelse omtaler de Soldater, der forlade dens røde Fane for at søge en roligere Tilfredsstillelse for den

religiøse Trang ved at slutte sig til Statskirken eller en af de mange Sekter. Efter at Kristendommen er bleven til en Hær, vil der ikke længer være Plads for en Kirke; Kristendommens Fremtid ligger hos Frelseshæren (*The worship of the Salvation Army is destined to become the worship of the future*).

Hæren bryder afgjørende Staven over hele den tidligere kirkelige Udvikling, ikke blot over Statskirkerne, men lige saa meget over Sekternes Frikirker. Generalen fremhæver atter og atter, hvor meget det har kostet ham og hans første Tilhængere at arbejde sig ud af Methodismens „Konventionalisme"; det er netop denne — relativt bedste — Form for Kirkernes Angreb paa Djævelen og Verden, der har givet ham urokkelig Vished om, at alle de gamle Kampmaader nu ere ubrugelige. Da en Præst spurgte ham, hvorledes han skulde kunne udrette noget som Enkeltmand i et Sogn med 35,000 Beboere, svarede han: „send dem Tømmermænd og Vaskerkoner, som ere frelste og fyldte af Aanden!"

Efter Generalens Mening skyldes Frelseshærens lykkelige Virksomhed nemlig en ny Aandsudgydelse. Forvisningen om denne ny Pintse træder ikke blot frem i Hærens poetiske Frembringelser, men ogsaa i dens Prosa. I den Katekisme, som alle Soldater skulle lære, hedder det, at „Pintsedagen var det samme for Apostlene og de første Disciple, som mange Vaagenætter og Specialmøder nu til Dags ere for Frelsens Hær". Mrs. Booth siger rent ud, at der vel i Kirkens Historie nu og da har været en enkelt, der har haft Aandens Kraft til at nøde en og anden ind i Kirken; men siden Apostlenes Dage forlyder der ikke noget om en Organisation, der helt og holdent har grebet den guddommelige Tanke og lært alle sine Medlemmer at underordne alle andre Livsformaal under det ene store Formaal: at prædike Evangelium for hele Skabningen." Og indenfor Hæren skal det overnaturlige, guddommelige atter være kommet til Syne. Først ved den skal det være blevet klart, at

Kristendommen er et Liv og ikke en Trosform eller en Ceremoni. Det er derfor kun en Konsekvens af denne Paastand, naar Frelsens Hær i den sidste Tid ogsaa begynder at rose sig af sine Mirakler. I Følge *The Guardian* for 18de Februar 1884 skal navnlig en Major Pearson mene sig i Besiddelse af en mærkelig undergjørende Kraft. I de forbigangne Hundredaar har Kristi Kirke lagt Vægten paa Sandhed; herefter skal Løsnet være Kraft *(power)*.

V.

Det ny Liv og den guddommelige Kraft hos Frelsens Hær skal først og fremmest kjendes derpaa, at den angriber Verden. *Aggressive Christianity* er ikke blot Titlen paa en af Mrs. Booth's Prædikensamlinger, men i Virkeligheden Motto for hele Bevægelsen. Og mange af dem, der ikke ville give Mrs. Booth Ret med Hensyn til den Maade, paa hvilken hun vil løse Kirkens Opgave i vor Tid, ville give hende Ret i den Maade, paa hvilken hun stiller denne. „Vís Verden," siger hun, „en virkelig, levende, selvopofrende, slidende, slæbende, triumferende Religion, saa vil Verden nok blive paavirket af denne; men den vil vende sig fra og spytte ad den Religion, som ikke har disse Kjendetegn." „I det ny Testaments Tid var Kristendommen altid angribende; men Satan har lært de Kristne at forkynde Evangeliet for Folket med smægtende Talemaader og at tage paa alt med Handsker. Nu siger man: har De ikke Lyst til at læse denne Traktat eller Bog? eller: har De ikke Lyst til at høre denne populære eller veltalende Prædikant? De vil synes om ham, helt bortset fra Religionen. Paa denne halvt forskræmte Maade fremsætter man Sandheden for uomvendte Mennesker! Dette forekommer mig at være i den største Modstrid med Ordene: gaar ud og prædiker Evangelium for hele Skabningen." En af Frelseshærens Soldater fra det tyske Schweiz frem-

hæver det samme. I Joh. Aab. 3, 15—16, Ordet om den lunkne Laodikæa-Menighed, finder han vor Tids Signatur. „Man har,“ skriver han, „søgt at indfatte Jesu Kristi Religion i skjønne og ædle Former, og det er lykkets mesterlig. Man har gjort en Moral af den, og der hører ogsaa Moral til den kristne Tro og det kristne Liv . . . men denne Religion har ikke Kraft til at overbevise Mennesker om deres Hjærters Fordærvelse . . . En saadan Religion avler intet Fjendskab. Hovedsagen, Guds Aand, mangler; og om den tales der dog ogsaa i Biblen. „Det er Aanden, som gjør levende; Kjødet gavner ikke“; og „de Ord, som jeg taler, ere Aand og Liv““.

Fordi Kristendommen ikke længer er angribende, maa den savne Martyriet; men med Frelsens Hær er det anderledes. Over den regner der ikke blot Haan og Spot, men ogsaa raadne Æg og Brændestykker, og dens Officerer have som Apostlene siddet i Fængsel. Det falder ikke Mrs. Booth ind at undersøge, om dette Martyrium skyldes det kristelige Vidnesbyrd, Hæren har at føre, eller blot den selvopfundne Maade, paa hvilken Vidnesbyrdet frembæres. Hun tager Martyriet som en Kjendsgjerning, der vidner om, at Frelseshæren har faaet Stadfæstelse af Aanden, som ingen anden religiøs Retning i de forenede Kongeriger. Og de, der ikke i dens Erobringer kunne se Opfyldelsen af Profetien om den sidste store Indsamling af Sjælene i Guds Rige, haanes som „blinde Daarer“.

Frelseshæren gaar ud fra, at hverken Kristus eller hans Apostle have truffet nogen som helst Bestemmelse om en Organisation af Kirken; derfor kan enhver Tid vælge den Ordning og Forfatning, som passer den bedst. „Gud,“ siger Mrs. Booth, „bryder sig ikke om Form og Maade, naar vi blot have en levende Aand; enhver Form er kun et Lig, naar Aanden har forladt den.“ Den ejendommelige Form, som den angribende Kristendom har faaet, skal nu finde sin Begrundelse i de særlige Tidsforhold. „Tusender af de unge,“ hedder det,

„trænge i vore Dage til et sædeligt Holdepunkt. De have ikke i deres Indre noget, til hvilket der kan appelleres, eller paa hvilket den Løftestang kan anbringes, ved hvilken de skulle civiliseres og hæves. Det var anderledes i gamle Dage; da var der i ethvert Menneske noget, som en Præst, en Menneskeven, en Lærer kunde knytte sig til.“ Hvis Kirken skulde mene sig kaldet til at skabe dette Tilknytningspunkt, bliver den afvist med den Bemærkning at de, der ere blevne fremmedgjorte for Religionen, ikke ville have med Kirkens Tjenere at gjøre, fordi disse faa Betaling for deres Arbejde. De gamle Veje due ikke mere. Den ny Pintse har skabt ny Former, baade en ny Gudstjeneste og en helt ny kirkelig Ordning. Den angribende Kristendom maa i vore Dage træde frem i militære Former, og den maa kræve ubetinget Lydighed, ikke blot mod Hærens himmelske Hoved, men ogsaa mod Generalen i Hovedkvarteret i London.

Frelseshærens Gudstjenester bestaa af Sang, Bøn og Prædiken. Det er kun en meget ringe Del af den ældre Salmedigtning, der har fundet Naade for Generalen; af den lutherske Kirkeafdelings Salmer vistnok kun to: Luthers berømte Kampsang: „Vor Gud han er saa fast en Borg«, og J. A. Rothes allerede af Brorson oversatte Sang: „Nu har jeg fundet osv,“, som kom frem til Grev Zinzendorfs Fødselsdag 1728. Indenfor Hæren er der imidlertid opblomstret en frodig kristelig Soldaterpoesi, der er i meget nært Slægtskab med Sankeys Sange. Et Par Vers kan staa her som Prøve paa Salvationisternes Salmesang:

The devil and me, we can't agree.
Glory, Hallelujah!
I hate him, and he hates me.
Glory, Hallelujah!
He had me once, and he let me go,
Glory, Hallelujah!
He wants me again, but I will not go.
Glory, Hallelujah!

To save the world is our desire,
For enemies we pray!
We'll never tire, we'll stand the fire
And never, never run away.
We're marching on, to conquer all.
Before our God the world shall fall;
We'll face the foe, to battle go,
And never, never run away.
What? never run away? No, never run away!
What? never run away? No, never run away!
We'll face the foe, to battle go.
And never, never run away.
Onward we'll march! with flags unfurled,
Jesus shall have the sway;
Like Him, who died to save the world,
We'll never, never run away!

Alle Hærens Hymner blive, ligesom Sankeys, sungne paa livlige, ørefaldende Melodier. „Den hyppige Syngen, der er i Brug hos os,“ siger Railton, „virker meget til at vække og vedligeholde Interessen ved Møderne, og den er nødvendig som Udtryk for den ubundne Glæde, der føles af dem, som tage Del i Gudstjenesten, Den umiskjendelige Lykke, der lyser ud fra Ansigter, som bære tydelige Spor af tidligere Dages Synd, har efter vor Erfaring ofte gjort mere Indtryk end de Ord, der bleve sagte eller sungne. „Disse Folk have noget, som jeg ikke har!“ er en staaende Bemærkning fra Tilskuerne. og den bærer Frugt.“ Det er i god Overensstemmelse hermed, at det Afsnit i Sangbogen, der indeholder Sangene om den kristelige Glæde *(joy)*, er meget stort; og det indeholder nogle af de bedste Salmer i hele Samlingen.

Til Sangen slutter Prædikenen eller rettere Prædikenerne sig; det er nemlig ikke ualmindeligt, at tyve. treti, indtil seksti, Mænd og Kvinder træde op og aflægge Vidnesbyrd. Saa snart et Menneske er blevet „frelst“, skal han helst op paa Platformen og vidne. Generalen mener, at det vil være gavnligt for andre at se den, der i Gaar var Drukkenbolt, som Evangelist i Dag; og ved

dette Vidnesbyrd har „Prædikanten“ bunden sig selv til Hæren og paa en afgjørende Maade brudt Broen af imellem Fortiden og Fremtiden. Det er ligegyldigt, om det er en Mand eller en Kvinde, en Olding eller et Barn[1]), en døbt Kristen eller en forhenværende Muhammedaner eller Hindu, der er bleven „frelst“; de skulle helst alle op paa Platformen. Det Begreb, som disse Rekruter i Frelsens Hær have om Kristendommen, er som oftest meget mangelfuldt; thi Officererne holde ikke Oplysningsprædikener, men kun Opvækkelsestaler, der indeholde meget lidt andet end Kristi Navn og nogle Variationer over Modsætningen mellem Himmerig og Helvede. Det er derfor saare naturligt, at Lægmandsprædikenerne i Reglen kun bestaa af et Par Ord om Glæden over Frelsen, som: „Venner! jeg er tvættet ren i Lammets Blod“, eller: „Jeg er lykkelig, og min Kone er lykkelig. Jeg elsker Vorherre Jesus. Han gjør mig lykkelig. Jeg har haft en god gammel Fader, og ham har jeg lovet at møde i Himlen. Nu er jeg paa Vejen“; eller: „De sidste ti Uger have været de lykkeligste i mit Liv“. Stundum indeholde disse Taler dog ogsaa drastiske Beskrivelser af de Dybder i det moderne Babylon, af hvilke Frelsessoldaten mener at være kommen lykkelig op. Hverken det afvekslende eller det pikante fattes. Og

[1]) Hæren har nemlig ogsaa sine Børne-Korpser, der have faaet et eget Organ i *„The little soldier“*. Til dette Blad indbydes de smaa til Medarbejde ved følgende staaende Avertissement:

„Ønskes!

Fem Tusende Drenge og Piger, der skrive Beretninger om Møder, Omvendelser og andre interessante Ting op paa et Stykke Papir og give det til den store Høvedsmand, der sender det til de smaa Soldaters Hovedkvarter.

Naar du har læst dette, skal du sætte dig ned og skrive saa hurtig som muligt!“

Skrivelystne Børn sende efter denne Opfordring stadig Beretninger til „den lille Soldat“ om „Møder, Omvendelser og andre interessante Ting“.

Frelsens Hær sender sine Telegrammer i den sædvanlige Sejrsstil. Et af disse lyder til Eksempel: „Ærefuld Aabning af Frelseshallen i Barnsley. Monstre-Demonstrationer under aaben Himmel. Hundreder i Optoget. Hallen propfuld baade Eftermiddag og Aften. Alle Hjærter overbeviste. Sangen storartet. Talerne slog an. Mange græd. I dusinvis fandt de Fred ved Frelserens Fødder. Store Frelsessalver [ɔ: Amen, Gloria og Hallelujah] affyrede. Alle glade sammen. Mange holdt Taler under stor Begejstring. Til Slutning stor Frelseskroning [*salvation coronation* ɔ: Viften med Lommetørklæder]. Kollekten god. Kaptejn Harrison."

Det er Lægmændenes Erfaringsvidnesbyrd, der er den egentlige Kraft i den hele Bevægelse; ved Siden ad dem træde Officerernes Prædikener aldeles i Skygge. Generalen og hans Hustru holde vel af og til længere Taler, og navnlig synes Mrs. Booth at være i Besiddelse af en ikke ringe Veltalenhed; men de andre Officerer indskrænke sig ofte til at ordne Gudstjenesten saaledes, at den bliver saa „interessant" som mulig. I Katekismen siges der, at en Officer ikke blot skal bruge sine Forgængeres „vise og virksomme Forholdsregler", men „han skal stadig finde paa ny". Der spørges: „Hvilken Egenskab ved hans Forholdsregler skal være den vigtigste?" og hertil svares: først *attractiveness*, derpaa, som det andet, *religiousness*. „De maa være interessante — tillokkende og interessante for den Klasse Mennesker, som man vil have fat i." Derpaa spørges der videre: „Hvad kan gjøre dem tillokkende?" Svar: „De maa være livlige. Intet kan sættes i Steden for Liv. En levende Hund er bedre end en død Løve. Der er intet, som Mængden mindre tilgiver end Kjedsommelighed." Derpaa udvikles der, hvad der forstaas ved Liv og Livlighed. Der menes, siger Katekismen, det korte, pointerede, det som er fuldt af Kjendsgjerninger og oplysende Historier. Munden maa lukkes

godt op, og Ordene udtales tydelig[1]). Der maa være megen Musik og glade Toner og fremfor alt: „stadig noget nyt og friskt (*something perpetually new and fresh*).“ Ogsaa dette vidner om, at Frelseshæren har følt Tiden paa Pulsen og kjender dens Sygdom.

Hvis man vil have en Forestilling om Lødigheden af det kristelige Vidnesbyrd, der aflægges af Frelseshærens Officerer, maa man søge til Katekismen, „*The doctrines and discipline of the Salvation Army*“.

Den røber paa mangfoldige Punkter det methodistiske Svøb, af hvilket Hæren har udviklet sig. Det ny ligger, næst de udførlige Oplysninger om Officerernes Pligter, især i det Afsnit, der omhandler „Kvindernes Ret til at prædike“. I Lærestykket om Biblen træffe vi den strænge reformerte Inspirationstheori, men tillige et Par Udtalelser, som vise andensteds hen. Der spørges: „Er der ikke Folk, som tillægge Biblen et falsk Værd?“ Svar: „Jo, nogle undervurdere den, og derfor forsømme de at læse i den og at lade sig styre af dens Lærdom; men andre overvurdere den, idet de betragte den som den eneste Maade, paa hvilken Gud taler til Mennesket.“ „Kan Gud meddele Mennesket sin Vilje paa anden Maade end gjennem det skrevne Ord?“ „Ja. Han taler direkte til Hjærtet ved sin Aand, og ved denne sin Aand tillige fra det ene Menneske til det andet.“ Derpaa udvikles der, hvorledes Frelsens Hær kan gjøre Krav paa Opfyldelsen af Forjættelserne om Hellig-Aandens Vejledning. Naar man ud fra den reformerte Betragtning af Skriften er fremkommen med den Indvending, at Hæren og hele dens Organisation aldeles ingen Støtte har i Skriften, og at kun det, som har bestemt Hjemmel i denne, kan være kristeligt, har Generalen svaret: „Denne Mening, at Gud kun kan tale gjennem det skrevne Ord, er en af de vigtigste Aarsager til saa

[1]) Jævnfør Luthers gamle Regel: „Tritt frisch auf, thu's Maul auf, hör' bald auf!“

mange nedslaaende Erfaringer med Hensyn til Gudskundskaben og til saa mange lamme Bestræbelser for at udbrede Guds Rige. Guds levende, aktive og positive Virksomhed er næsten skudt ud af Verden, og en død Bog er sat i dens Sted.“ Generalen har et skarpt Øje for den døde Bibelkristendom, der er en af Englands kirkelige Brist, og mod den opponeres der ved alle Lejligheder. Men paa den anden Side vedkjender Hæren sig den Grundanskuelse, at hvad der strider imod Biblen, skal betragtes som falsk Lære og kastes over Bord.

Det vil for en Læser med lutherske eller katholske Forudsætninger være i høj Grad paafaldende, at en Katekisme, der udbreder sig vidtløftig om Udvælgelsen, ikke har et eget Afsnit om Nadveren. Den berøres kun i Forbigaaende, hvor der tales om Daaben. Det er i Opfattelsen af Sakramenterne, at Hærens reformerte og sværmerske Præg træder stærkest frem. Der spørges i Katekismen: „Betragter Hæren Daaben som en Pligt, der maa opfyldes?“ Hertil svares: „Afgjort ikke! Hæren holder paa, at kun én Daab er nødvendig til Frelse, og det er Aandsdaaben.“ „Men var Vanddaaben da ikke en temmelig almindelig Skik hos de gamle Kristne?“ „Jo; men det var Omskærelsen, Afragning af Hovedet, Tvætning af de helliges Fødder og mange andre jødiske Ceremonier ogsaa; og det var ikke Meningen, at de skulde være bindende for vor Handlemaade eller vore Samvittigheder.“ Frelsens Hær, der lægger saa stærk Vægt paa Kristi Ord om at forkynde Evangelium for hele Skabningen (Mark. 16, 15), glemmer aldeles det ikke mindre tydelige Afskedsord i Matthæus-Evangeliet (28, 19) om at gjøre alle Folkefærd til Kristi Disciple ved Daab til Faderens, Sønnens og Helligaandens Navn. Og Nadveren stilles lige saa stærkt i Skygge. Der spørges: „Hvad lærer Hæren om Herrens Nadver?“ og Svaret lyder: „dersom en saadan Skik hjælper Soldaternes Tro, saa anbefale vi at bruge den.“ Og naar der videre

spørges: „Har Herrens Nadver væsentlig Betydning for Medlemmerne, eller kan den tjene til Frelse?“ saa svares der: „Til visse ikke. Det eneste, der er væsentligt til Frelse, er et helligt Liv og den Aabenbarelse af Kjærlighed til Gud og Mennesker, som vindes og bevares ved Hellig-Aandens Magt gjennem Troen paa Kristi Blod.“ I Steden for Døbefont og Nadverbord planter Frelsens Hær sin Fane med Ordene: Blod og Ild; og den har indrettet en egen Maade, paa hvilken Forældre kunne „give deres Børn til Herren“ uden Vanddaab.

Naar en Soldat i Frelseshæren vil give sit Barn offentlig til Herren, maa han træffe Aftale derom med Kaptejnen. Barnet skal helst klædes i Hærens Uniform, men hvis dette er umuligt, bør det i det mindste pyntes med et rødt Baand. Forældrene tage Plads ved Kaptejnens venstre Side, Lieutenanten ved hans højre Side „for at give Ordre til Salvernes Affyring“. Over Kaptejnens Hoved vajer Frelseshærens Banner. Kaptejnen oplæser først følgende: „Hvis du vil, at Herren skal tage dette Barns Sjæl og Legeme saaledes i Besiddelse, at det altid skal gjøre Hans Vilje og ikke andet, maa du være villig til at lade det sætte hele sit Liv ind paa Frelseskrigen, hvor Gud saa vil sende det hen; til at se det foragtet, hadet, slaaet, sparket, kastet i Fængsel eller dræbt for Kristi Sags Skyld. Du maa lade det i dig se et Eksempel paa, hvad en Soldat i Frelsens Hær bør være, og af hele din Formue oplære og opdrage det til at være en trofast Soldat, som giver hele sin Tid, hele sin Styrke, alle sine Evner og alle sine Penge for at hjælpe paa Krigen. Du maa holde enhver berusende Drik, Tobak, Pynt, Rigdom, daarlig Læsning, verdslig Omgang og enhver Paavirkning, der kan gjøre Sjælen eller Legemet Skade saa langt som muligt fra dit Barn. Du maa ogsaa med Hensyn til Barnet af hele din Formue udføre Guds Vilje og dine overordnede Officerers Ønsker.“ Derpaa skal Kaptejnen spørge Forældrene: „Ønske I at give dette eders Barn til Herren og til Hæren paa

den Maade, som jeg har udviklet?" Naar der herpaa er svaret Ja, skal Kaptejnen strække Hænderne ud imod Barnet og kommandere: ret! og naar der er tilvejebragt Stilhed, skal han tage Barnet i sine Arme og sige: „Herre, Hærenes Gud, tag dette Barn, N. N., til at være dit eget Barn!" Derpaa beder han en Bøn „med de Ord, som Herren vil indgive ham", og siger: „I Herrens og N. N. Korps af Frelseshærens Navn har jeg taget imod dette Barn, som af sine Forældre helt er hengivet for Verdens Frelse. Gud velsigne og bevare dette Barn! Amen! Jeg paalægger eder, dette Barns Forældre, i Guds og dette Frelseshærs Korpses Nærværelse at opfylde de Løfter, som I i Dag have aflagt med Hensyn til dette Barn." Derpaa opfordres de tilstedeværende til at bede for Forældrene og Barnet, og saa lyder det: *bayonets—fix!* efter hvilket Udraab Lieutenanten leder Affyringen af Salverne: „Gud velsigne Forældrene! Gud velsigne dette Barn! Gud velsigne Frelsens Hær!" hvortil der svares tre Gange: Amen! og endelig kommanderes der: „Soldater! paa Knæ!" og saa bedes der. Over de smaa Soldater, der paa den Maade ere indrullerede i Hæren, holdes der et Register. En Slutningsbemærkning i Ritualet indskærper, at der ikke maa bruges Vand ved denne Fremstilling, og at den kun bør komme i Brug, hvor en af Forældrene er „Soldat". Et lignende, endnu udførligere, Ritual giver Vejledning med Hensyn til Ceremonierne ved Vielser og Begravelser indenfor Frelseshæren.

Det er, som man let kan tænke, ikke den religiøse Oplysning, der er Frelseshærens Styrke. Alle Trosbekjendelser ere i dens Øjne kun betydningsløse Former, og alt, hvad der drejer sig om Oplysning af Troen, er ligegyldigt. Ogsaa over for Trosbekjendelserne raaber Frelseshæren paa Aand, og hele den rige engelske Opbyggelsesliteratur har den aldeles ingen Brug for. „Undgaa alle de sædvanlige religiøse Bøger", hedder det i Katekismen, „alt det Kjærlingesnak og Pøjt, alt

det Sukkergodt og Mælkevand." Og med Hensyn til den ikke-religiøse Literatur siger Katekismen: „Det er bedst ikke at læse Aviser; men hvis du maa se i dem, skal det kun være et flygtigt Blik. Du maa naturligvis ikke læse Romaner."

Men om Trosformerne end ere Hæren aldeles ligegyldige, ere Forfatningsformerne det ingenlunde. Ligesom Jesuiterordenens Styrke ligger deri, at der gaar én Vilje igjennem den fra øverst til nederst, saaledes er det Frelseshærens stærke Side, at den er en fast Organisation, i hvilken Generalens Vilje paa alle Punkter gjennemføres med blind Lydighed. Ligesom Jesus Kristus paatog sig Tjenerskikkelsen, skulle Frelseshærens Soldater iføre sig den ubetingede Lydighed. Det gjør et ejendommeligt Indtryk at se Levereglerne for denne Retning, der altid beraaber sig paa Aand, blive aabnede med en vidtløftig Bevisførelse for, at den absolute Lydighed er en Nødvendighed, saa vist som de militære Former ere en uomgængelig Betingelse for heldig Virksomhed i religiøs Henseende. Generalen kaster med en vis Bitterhed Blikket tilbage paa den Tid, da han endnu ikke var kommen ud over det demokratiske Grundlag, paa hvilken »*The new connexion*« hviler. „Vi begyndte", siger han, „delvis at prøve paa at lade de enkeltes Stemmer gjælde noget, og Levningerne af det methodistiske System ere desværre endnu ikke helt forsvundne. Der er endnu en og anden, som nok kunde lide at have Forretningsmøder og at træffe Afgjørelser ved Stemmegivning." Men nu er den gamle Surdej udrenset. Denne yderliggaaende Protestantisme er endt med paa Jesuiternes Vis at ofre de enkeltes Vilje paa Avtoritetens Alter.

Frelseshærens General har endog én vigtig Rettighed, som Jesuitergeneralen savner: han kan frit vælge sin Efterfølger. Derved mener Mr. Booth at kunne sørge for, at Hærens Udvikling vil blive ved at gaa i samme Retning, og han taler stadig, som om det er af-

gjort. at Frelseshæren skal blive Fremtidens Kristendom. „Naar hvert Korps har naaet det System, som her er beskrevet“, hedder det i Soldaterbogen, „har det mindre at sige, hvem der er General end for Øjeblikket. De fremtidige Generaler behøve kun at gaa videre indenfor de Linjer, som ere afstukne, for at være visse paa et umaadeligt Held, og det er vel ikke for dristigt at haabe, at den fuldstændige Ordning vil være tilendebragt, før Mr. Booth og hans Sønner ere døde.“ „Gud foreskrev“, siger Mrs. Booth, „Maskineriet under den gamle Pagt“; men Jesus Kristus og Apostlene have stillet de Kristne frit med Hensyn til Virkemaaden. Generalen for Frelseshæren har nu været saa heldig at opfinde „et Maskineri, gjennem hvilket Kristi Aand kan virke“, og naar det først er sat forsvarlig i Gang, vil det nok vedblive at gaa.

Hvis man tænker sig Hærens Virksomhed fortsat og udvidet, saa at mange internationale Hære komme i ubetinget Afhængighed af en enkelt Mands Vilje, kan man let danne sig et Billede af en Magt, der vil kunne blive mindst lige saa farlig for Staternes Fred som Jesuiterordenen. Fra flere Sider har man derfor allerede udtalt politiske Betænkeligheder overfor en saadan ny Internationale, der ledes af en religiøs Sværmer. „Hvem borger for“, siger en tysk Forfatter, der med stor Omhu har studeret Frelsens Hær, at „ikke Frelsessoldaterne en skjøn Dag ville spille en Rolle som moderne Puritanere? De ville have det forud for de gamle, at de ikke behøve først at danne en Hær; thi den have de allerede.“

Disse Ængstelser ere dog vistnok overflødige. Hvad for det første Hærens internationale Betydning angaar, staar det fast, at den hidtil, naar Indien alene undtages, ikke har havt syndelig Held med sig udenfor England. Der maa ikke blot være ejendommelige sociale, men ogsaa særlige religiøse Forhold, for at den rigtig kan slaa Rod og trives. I en Verdensstad, der huser én Million, som aldrig har set det Indre af en Kirke, og

en anden Million, som ikke har været i Kirke siden Konfirmationsdagen, er der en Jordbund, som ikke findes mange Steder; og det af Methodismen gjennemfurede England frembyder i ualmindelig Grad gunstige Betingelser for Paavirkning af en saadan religiøs Retning. Andensteds ville, som Erfaringen viser, baade de nationale og de konfessionelle Forhold lægge store Hindringer i Vejen for dens Virksomhed. Og selv som engelsk Bevægelse bliver dens Betydning sikkert ofte overdrevet. Skjønt Hæren kun er faa Aar gammel, er der allerede Tegn, som tyde paa, at den har kulmineret. Muligheden til „nyt“ udtømmes efterhaanden, selv for den mest opfindsomme Officer; og naar det opsigtvækkende taber sig, er dens Magt for en Del brudt. Selv en saadan ny Opfindelse, som at skaffe Penge til Veje ved en almindelig Faste i en Uge eller to, kan kun en enkelt Gang vække Begejstring. De, der blot have ladet sig imponere af det ny, falde hurtig fra, og de, der ere blevne førte til Hæren af en religiøs Trang, søge snart hen til Steder, hvor der vel er mindre, som lokker til, men mere, som holder fast. Det er dog ikke umuligt, at Hæren under visse Forhold kan komme til at gribe stærkere ind i Samfundslivet, end den hidtil har gjort; men det er heller ikke usandsynligt, at den mægtige Agitation til Værn for de unge engelske Kvinder bliver den eneste ægte Perle, som denne sygelige Religiøsitet har afsat, før den forløber i Sandet. Som al Pietisme har ogsaa den drevet stærkt paa Afholdenhed overfor de saakaldte Mellemting (Adiafora); men dens Virksomhed i Maadeholdssagen er skæmmet af den sædvanlige pietistiske Tilbøjelighed til at gjøre den selvvalgte Dyrkelse til det væsentligste i Kristendommen. Afholdenhed over for Tobak bliver t. E. betragtet som en af Helliggjørelsens vigtige Frugter.

Mrs. Booth udtaler etsteds det Ønske, at Frelsens Hær som Samsons Ræve maatte kunne gaa igjennem Kirkerne med Fakler og stikke alle sande Kristne i

Brand. Dette Ønske er delvis blevet opfyldt. Frelsens Hær har givet og kan fremdeles give de forskjellige Kirkesamfund en gavnlig Lære. Selv om Mr. Booth har Uret i sin Paastand om, at Kirken skal vige Pladsen for en kristelig Frelseshær, har han sikkert Ret i den Opfattelse, at Kirken altid bør være en stridende Kirke. Og selv om det, kristelig set, er uforsvarligt at paastaa, at Kirken til enhver Tid, uden Hensyn til den tidligere Udvikling, skal kunne vælge sin Virkemaade, indeholder denne revolutionære Paastand dog et gavnligt Korrektiv over for dem, der have Tilbøjelighed til at slumre ind under Forfatningsformer og gudstjenstlige Ordninger fra det sekstende Hundredaar.

Der fortælles i Lukas-Evangeliet, at Apostlen Johannes en Gang sagde til Herren: „Mester, vi have truffet én, som i dit Navn uddrev Dæmoner, og vi have forbudt ham det, fordi han ikke følger med os.“ Han fik til Svar: „Forbyder det ikke; thi den, som ikke er imod eder, er for eder.“ Dette Svar har Kirken ofte Grund til at mindes; ogsaa over for Frelsens Hær.

OM JOBS BOG.

AF

FRANTS BUHL,
PROFESSOR I THEOLOGI.

KJØBENHAVN.
KARL SCHØNBERGS FORLAG.
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.
1887.

„Jeg har været ung og jeg er blevet gammel, men aldrig saa jeg en retfærdig hjælpeløs eller hans Børn betle om Brød“ hedder det i en af de gammeltestamentlige Psalmer (37, 25). Den, der har udtalt dette Ord, har efter det gamle Testamentes Maalestok været en lykkelig Mand, thi hans Erfaring har givet ham en harmonisk Stadfæstelse af det, der for den gamle Pagt var et Hovedpunkt i Gudserkjendelsen: Troen paa den retfærdige Gud, som overalt gjennem sin Styrelse af Verden hævder det rette Maal, den rette Ligevægt. I alt, hvad Gud virker, — saaledes stillede det sig for den gamle Pagt — maa denne Ligevægt og Harmoni umiskjendelig aabenbare sig; hans Retfærdighed bærer den hele Tilværelses Orden og Harmoni, den giver enhver, hvad der retmæssig tilkommer ham, baade Mennesker og Dyr (Ps. 36, 7), den gjennemtrænger de Love og Bud, som Herren har kundgjort sit Folk, og den viser sig i Virkeliggjørelsen af de Forjættelser eller Trusler, som han har knyttet til Overholdelsen eller Krænkelsen af disse Bud (Ps. 19, 8 f.). Thi overfor Friheden, der kan overtræde Guds retfærdige Vilje, maa Retfærdigheden, for atter at bringe den krænkede Ret i Ligevægt, ytre sig gjennem Dom og Straf, ligesom den gode Handlings sædelige Værd maa blive aabenbar gjennem den Lykke og Velsignelse, der følger i dens Spor. At der i Verden findes Lidelser, som alle, selv de bedste, faa deres Del af,

voldte ikke den fromme Betragtning nogen Vanskelighed, fordi den var gjennemtrængt af Bevidstheden om, at alle, selv de bedste, ere mærkede af Synden og urene overfor den hellige Gud. Men desto sikrere maatte man fra den gamle Pagts Standpunkt, hvor Blikket var fæstet til det nærværende Liv og denne Jords Kreds, gaa ud fra, at Guds dømmende Retfærdighed maatte give sig utvetydig tilkjende i, hvad der fulgte efter de enkelte sædelige Handlinger, og ialtfald maatte man føle sig absolut forvisset om, at opsigtsvækkende og uhørte Ulykker kun vilde ramme dem, der paa særlig Maade havde forbrudt sig mod Guds Lov. Thi Lidelsens Betydning var at straffe Synden og derigjennem læge den krænkede Ret, og følgelig maatte den, der ikke havde begaaet en stor Brøde, kunne føle sig sikret mod et Overmaal af Lidelser. At dette ikke blot maatte være saa, men virkelig ogsaa var saa, det var den lykkelige Erfaring, som Digteren af den 37. Psalme havde gjort, og som han gav Udtryk i det anførte Ord.

Men overfor dette Udsagn staa andre, der danne en skærende Modsætning dertil. „Du er retfærdig, naar jeg gaar i Rette med dig, Herre“, udbryder Jeremias (12, 1), „men dog maa jeg føre Klagemaal mod dig: hvorfor er den frafaldnes Vej lykkelig, hvorfor ere alle de troløse i Velbehold?“ Habakuk siger ved Synet af Hedningerne, der mishandle ogsaa de reneste blandt Israels Folk (1, 13): „Dine Øjne ere for rene til at skue det onde, du kan ikke rolig betragte Uretten; hvorfor ser du da paa de troløse, tier, naar de ugudelige opsluge dem, der ere retfærdigere end de selv?“ Og af lignende Klager og ængstelige Spørgsmaal ere Psalmerne opfyldte. Altsaa er det saare langt fra, at Erfaringen altid stadfæstede det, der for den gammeltestamentlige Tro stod som noget, der nødvendig maatte være, og hermed var en Kilde aabnet for den pinligste Anfægtelse og Tvivl for det religiøse Sind.

Det nedtrykkende var ikke Lidelsens Smerte i og

for sig, men det moralsk nedbrydende i, at Lidelsen syntes at indtræffe efter en rent naturlig Sammenhæng, ikke efter en sædelig og hellig Ordning. Derved stilledes der den stærkeste Fordring til de frommes aandelige Kraft og Udholdenhed, og Psalmerne og Profeterne bære paa mangfoldig Maade Vidne om, at en stor Del af Folket bukkede under i denne Kamp og ombyttede Troen paa Fædrenes Gud med et snart grovere, snart mere middelbart Hedenskab. De formaaede ikke at holde fast ved denne strænge Gud, hvis Fordringer vare en bestandig Fornægtelse af deres naturlige Tilbøjeligheder og Ønsker, naar hans egen Retfærdighed ikke aabenbarede sig eftertrykkelig og haandgribelig, naar der, som Profeten udtrykker det, stilledes det Krav til dem, at de skulde tro paa en Gud, der skjulte sit Aasyn for Israel.

Men ogsaa paa anden Maade var denne Uoverensstemmelse mellem Virkeligheden og den herskende dogmatiske Anskuelse en Kilde til de største Smerter for de fromme. Samtidig med at de lidende fromme i deres Lidelser havde en mørk Gaade, som de skulde overvinde uden virkelig at kunne løse den, led de under deres Omgivelsers Dom, der uden Betænkning fulgte den vanlige religiøse Grundsætning. Naar den fromme overvældedes af store og paafaldende Ulykker, kunde hans nærmeste uden Vanskelighed hævde den overleverede Grundsætning ved i Tankerne at konstruere hans Fortid paa en saadan Maade, at hans Lidelser bleve til Straffe, som svarede til Brøden efter nøjeste Maal og Vægt. De kom derved til at staa som den fædrene Rettroenheds ivrige og ubestikkelige Forsvarere, og kunde samtidig give Menneskenes naturlige Trang til at dømme Tøjlen. Hvilke ulidelige Kvaler der paa denne Maade beredtes de lidende trofaste, vidner det gamle Testamente om paa mange Steder. Det var i Virkeligheden, som om en Sammensværgelse var rettet mod de fromme: selve deres haarde, haabløse Lidelser, Tvivlen og An-

fægtelsen i deres eget Sind, der forgjæves søgte at finde et forsonende Svar paa det uophørlig frembrydende Hvorfor? og dertil Miskjendelsen fra deres Side, hvis Tro var deres egen og hvis Dom derfor var dem af største Betydning. Og det var i Sandhed forstaaeligt, naar de fromme overfor denne Hærskare af Prøvelser følte deres Fødder vakle og Skridtene glide ud (Ps. 73, 2), naar de følte sig fristede til at sige sig løs fra denne strænge Gud og hans fordringsfulde Bud; og kun en sædelig og religiøs Kraft som den, der var kaldt til Live ved den gamle Pagts Aabenbaring, formaaede at bevare dem i denne Kamp og give dem Kraft til at udholde baade Smerter, Tvivl og deres nærmestes snart antydende, snart ligefremme Fordømmelse. Menneskelig talt stode de absolut alene i denne ulige Kamp, som det ofte kommer til Orde i de gammeltestamentlige Skrifter: „Jeg er blevet til Spot for mine nærmeste og en Rædsel for mine fortrolige; de, der se mig paa Gaden, flygte for mig“ (Ps. 31, 12): „Du har fjærnet mine Venner og fortrolige fra mig“ (Ps. 88, 19); de betragtedes som Mænd, hvem Gud havde slaget (Jes. 53, 4), og som man derfor skyede som ulykkebringende og frygtindgydende. Men desto stærkere dreves de til at søge Støtte i deres egen Samvittighed og i den Gud, som de endnu bestandig følte Kraft til at kalde „min Gud“.

Dog skulde de lidende fromme i den gamle Pagt ikke helt blive uden Hjælp i denne store, aandelige Nød. Skulde de end ikke naa en virkelig forsonende Løsning af det gaadefulde Spørgsmaal, hvorunder de led, saa blev der dog i Tidens Løb givet dem en Haandsrækning, der tog den værste Braadd bort af deres Anfægtelser. Baade Profeterne og den hellige Digtning talte de lidende retfærdiges Sag med en saadan Kraft og kastede saa ny og overraskende Lys over det hele Spørgsmaal, at de lidende selv fik en mægtig Bestyrkelse i deres Kamp for at holde fast ved det gode, medens andre lærte at være varsomme med paa Forhaand at fælde Staven over

dem, der hjemsøgtes af store Pinsler. Disse Trøstebøger bidrog for en meget stor Del til, at den trofaste Del af Israeliterne ikke bukkede under i deres aandelige Kampe, og de fik saaledes en Betydning for Frelseshistoriens Udvikling, der ikke kan vurderes højt nok.

Blandt disse Skrifter, hvis Opgave var at værne de lidende fromme mod Selvopgivelse og mod Omgivelsernes hensynsløse Dom, indtager Jobs Bog maaske den ypperste Plads. Den tager Sigte paa Spørgsmaalet med den strængeste og videst gaaende Konsekvens, gyser ikke tilbage for at skildre den Afgrund, som den anfægtede nærmer sig til, i hele dens Virkelighed, men formaar derfor ogsaa at løse sin Opgave i en ellers ukjendt Dybde. Dog gjælder det om at faa Øje for, at denne Opgave, som Bogen stiller sig, væsentlig er af praktisk Natur. Vil man bestemme Bogens Opgave mere theoretisk, f. Ex. som Løsningen af selve den gaadefulde Modsætning mellem Menneskenes indre Værd og deres ydre Tilskikkelser, er det ikke vanskeligt at paavise det utilfredsstillende i det Resultat, hvortil Forfatteren naar. Men i Virkeligheden er det paa Forhaand klart, at en Bog, der ikke blot skildrer aandelige Kampe og ikke paa almen Maade behandler Spørgsmaalet om Menneskenes Skæbne, men er bygget paa en enkelt Mands ydre Historie[1]), ikke kan give en for alle gyldig Løsning og ikke umiddelbart kan anvendes paa enhver anden from,

---

[1]) Selv naar man fæster Blikket paa Digtets Løsning i for sig, viser den sig at være ufuldkommen, hvad kun er en naturlig Følge af, at den udelukkende er knyttet til Livet her paa Jorden. De Børn, der atter fødes Job, kunne saaledes ikke i dybeste Forstand opveje Tabet af de Børn, som tidligere ere blevne ham berøvede. Af langt større Betydning er det dog, at denne forsonende Løsning har en ren individuel Karakter, og denne ikke simpelthen kan overføres paa andre. Men dette hænger atter sammen med, at Jobs Fromhed er skildret som noget enestaaende, „der fandtes ikke hans Lige blandt Menneskene“. Allerede af denne Grund kan Digtets Stof ikke umiddelbart tjene som Spejlbillede for andre.

der rammes af Lidelser. Og alle de Indvendinger, der kunne gjøres mod Digtet fra denne Side, forstumme og forvandles til Beundring, naar man søger Bogens egenlige Formaal i det ædle Forsvar for de uforskyldt lidende, der vare et Offer for den nedarvede dogmatiske Grundsætning hos deres Omgivelser, og i den Bestyrkelse, som den meddelte de lidende under deres Kamp for at fastholde Troen paa, at Gud trods alt vedblivende var „deres Gud“, og havde et helligt Formaal med de Lidelser, som tilskikkedes dem.

At et Digt som Jobs Bog er overleveret uden Angivelse af, hvem der er dets Forfatter, hører til de største Forunderligheder i Literaturens Historie. Var nemlig Navnet paa den „store ubekjendte“, der har skrevet dette herlige Værk, bekjendt, vilde det have sin uomtvistede Plads blandt de allerypperste Digternavne, som Menneskene kjende. Staar Digtet om Job end tilbage for de gamle klassiske eller nyere Digterværker, naar Talen er om den fuldstændige og klare Udvikling af en bestemt selvstændig Digtart — hvad imidlertid hænger sammen med den hebraiske Digtnings Begrændsning overhovedet, der aldrig lod den naa til en gjennemført Sondring mellem de forskjellige Digtarter — saa overgaar Forfatteren til Gjengjæld de andre store Digtere ved sin religiøse Dybde og ved sin rige aandelige Erfaring. Derom kan der nemlig ved Læsningen af Digtet ikke tvivles, at det har en stærk fremtrædende selvbiografisk Karakter [1]). Selv om man maa afvise den Tanke,

[1]) Ogsaa i denne Retning har Jobs Bog indenfor den nyere Literatur sin nærmeste Parallel i Göthes Faust, der desuden ved sin Prolog staar i et umiddelbart Afhængighedsforhold til den. Dog er Forskjellighederne mellem de to store Digterværker ulige betydeligere end Lighederne, og en Sammenligning af dem i høj Grad frugtbar. — Antydende Bemærkninger om Forholdet mellem Job og forskjellige senere Digterværker af religiøs-spekulativt Indhold findes i Cheynes Job and Solomon or the wisdom of the old testament, 1887. 106 ff.

der undertiden kunde paatrænge sig Læseren, om ikke Digteren af egen Erfaring har kjendt den frygtelige spedalske Sygdom, hvis indre Symptomer han med saa stor realistisk Kraft skildrer rundt om i Jobs Taler[1]), saa er det sikkert, at han af egen Oplevelse kjender selve det Problem, hvorom hans Værk handler, og har gjennemvandret de Afgrunde, ind i hvilke de lidende kunde drives ved at blive Gjenstand for deres Omgivelsers kolde dogmatiske Fordømmelse. I Job selv have vi uden Tvivl en idealiseret Selvskildring af Digteren, og med fuld Ret er der blevet sagt, at vi i de lidenskabelige og klagende Rhytmer, som denne Bog indeholder, have et Ekko ikke blot af en stor Digters, men ogsaa af en stor lidendes Hjærteslag.

Denne Bogens religiøs-sædelige Dybde og dens bestemte Formaal træder dog intetsteds frem paa Bekostning af den digteriske Skjønhed, men staar i en endnu fuldkomnere Harmoni dermed end Tilfældet er f. Ex. i Dantes og Miltons Værker. Samtidig med, at Digteren fordyber sig i sit dunkle og pinlige Problem, og samtidig med, at hans Blik ikke blot omfatter Jorden, men ogsaa Himlen og Dødsriget, henkaster han en Fylde af de fineste og mest karakteristiske Træk, og fuldfører med let Haand en Række pragtfulde Billeder, der i Skjønhed ikke staar tilbage for Billederne i de homeriske

[1]) At Digteren lader Job blive spedalsk, har sin Grund i denne Sygdoms enestaaende og haabløse Karakter. Den kaldes i det gamle Testamente ret egenlig et „Slag“ fra Gud, og har endnu bestandig for Orientalerne en særlig gruopvækkende, „ulykkebringende“ Natur, hvorfor de ikke nævne den ved dens rette Navn, men omskrive den ved forskjellige Eufemismer. De spedalske omtales og tiltales f. Ex. som „Herrerne“ eller „Brødrene“. Hermed hænger det sammen, at de Steder i den senere Jødedom, der anerkjende en lidende Messias, ofte fremstille ham som lidende af Spedalskhed; det var den for den almindelige Opfattelse nærmest liggende Forstaaelse af Jes. 53, 4, hvor Messias omtales som en Mand, „hvem Gud har slaget“.

Digte, og som røbe en forbavsende Viden og Kjendskab til fremmede Forhold, hvad enten nu denne er vundet ved egne Rejser eller ved de berejstes Beretninger (smlgn. 21, 29). Og fremfor alt vækker hans Overlegenhed Beundring. Med gjennemført Kunst har han henlagt sin Scene til en fjærn Fortid og til et fjærnt Sted udenfor den gamle Pagts Kreds, uagtet selve Problemet i Bogen og den Maade, hvorpaa det er opfattet, ikke lader nogen Tvivl om, at han selv lever og aander indenfor den aandelige Verden, som er vokset frem paa den mosaiske Aabenbarings Grundlag. Og uagtet han fra Begyndelsen af forstaar at knytte Læserens Sympathi til Job, og uagtet han i sin ypperlige Karakteristik af de tre Venner indfletter flere satiriske Smaatræk, saa fordeler han dog Lys og Skygge uden Partiskhed. Vennerne ere ikke mindre end Job selv et Offer for det snæverhjærtede System, som de ikke kunne frigjøre sig for, og Digterens Kunst viser sig størst ved, at han formaar at fængsle Læserens Sympathi for Job tiltrods for, at dennes Taler indeholde uforsvarlige Ting, som han selv senere tager tilbage og angrer.

At et saadant mangfoldigt og dybsindigt Digt, skrevet i et Sprog, hvis Forstaaelse endnu bestandig er Gjenstanden for møjsommelige, om end ikke frugtesløse Anstrængelser, stiller Fortolkningen en yderst vanskelig Opgave, er en Selvfølge [1]). Netop Digterens Overlegenhed, der forsmaar alle forklarende Bemærkninger og ofte nøjes med fine Antydninger, som for de med Sproget og Forholdene fortrolige maa have bidraget væsenlig til

---

[1]) Medens det gamle Testamente, fraset et enkelt ejendommeligt Skrift som Højsangen, ellers bevæger sig indenfor en temmelig snævert afstukket Kreds af Forestillinger og Udtryk, har Jobs Bog en ganske anden omfattende Karakter og fører os ind i de forskjelligste og specielleste Omraader, f. Eks. i Skildringen af et Bjærgværk. Derfor de mange Ord, der kun forekomme i dette Skrift og hvis Betydning af den Grund undertiden er usikker.

Værkets Skjønhed, forøger i høj Grad Vanskelighederne, for ikke at tale om de Steder, hvor de sproglige Dunkelheder indtræffe paa særlig afgjørende og betydningsfulde Punkter i Digtets Udvikling. Det kan derfor ikke overraske, at Job-Fortolkningens Historie frembyder et noget broget Billede, baade hvad Helhed og Enkeltheder angaar. Imidlertid ere Forskjellighederne i Opfattelserne, navnlig saaledes som de træde frem i nogle Skrifter fra den allernyeste Tid, for en ikke ringe Del fremkaldte ved en altfor overdreven Skarpsindighed hos Fortolkerne, og ville derfor sikkert efterhaanden begrændses ved en Tilbagevenden til en mere jævn og usøgt Opfattelse af Digtet. Den Fremstilling af Bogens Indhold, der i det følgende skal meddeles, kan efter Sagens Natur kun meddeles som Resultater uden nærmere Begrundelse i det enkelte. Den søger at anbefale sig netop ved sin Ligefremhed og ved sin indre Sammenhæng; i det væsenlige falder den sammen med den Opfattelse, som Flertallet af Fortolkningerne, deriblandt de uomtvistet ypperste, hævde. Hovedpunktet, hvorpaa det fortrinsvis kommer an, er den rette Forstaaelse af det 27de—28de Kapitel, som med Føje ere blevne kaldte Handlingens Vendepunkt. Men netop her yder Digtet selv, naar Udtrykkene omhyggelig betragtes og sammenstilles, en sikker Vejledning for Forstaaelsen.

Som bekjendt indledes Jobs Bog med en saakaldet Prolog (c. 1—2), der allerede ved sin prosaiske Form sondrer sig fra det egentlige Digt. Den indeholder en i den folkelige Fortællings rolige og jævne Tone holdt Beretning, der giver Forudsætningerne for Forstaaelsen af selve Digtet.

Først gives der en kort Skildring af Job og hans Forhold inden det skæbnesvangre Omslag i hans Skæbne. Det er to Punkter, der særlig betones: Jobs Fromhed

og hans store Lykke. Job, hvem vi skulle forestille os som en mægtig Emir[1]), lever rig og anset, omgivet af sine 10 Børn og et talrigt Tjenerskab, og herskende over store Hjorde af forskjellig Slags Kvæg. Et digterisk udført Billede af denne lykkelige Tid giver Job selv senere i Digtet, da han med Vemod kaster Blikket tilbage paa denne svundne Herlighed (29, 1 ff.). Her hedder det blandt andet:

Naar jeg ved Morgengry begav mig til Byen,
og tog Sæde paa Torvet,
da skjulte de unge sig ærbødig, naar de saa mig,
og de ældre rejste sig og bleve staaende;
Høvdingerne holdt inde med deres Tale
og lagde Haanden paa Munden;
de fornemmes Ord forstummede.
Hvert Øre, der hørte om mig, priste mig lykkelig,
hvert Øje, der saa mig, hyldede mig .....
Til mig lyttede de forventningsfuldt,
paa mit Raad hørte de i Stilhed.
Naar jeg havde talt, tog ingen til Orde igjen,
min Tales Regn faldt over dem
De ventede paa mig, som man spejder efter Regnen,
med aaben Mund efter Høstregnen.
Jeg smilede til dem, naar de vare modløse,
mit Aasyns Lys opmuntrede dem.
Jeg valgte deres Vej og sad som deres Høvding,
stod som en Konge blandt sine Krigere,
som den, der opmuntrer de kummerfulde.

Tillige var Job en from Mand i Ordets fuldeste Betydning. Indledningen omtaler ham som „en Mand uden Mangel, en retfærdig, der frygtede Gud og skyede det onde“, og med denne Beskrivelse er den vigtigste

[1]) Det er maaske tvivlsomt, hvorvidt Digteren ved „Landet *Usz*“ der angives som Jobs Hjemsted, har tænkt paa et enkelt geografisk bestemt Sted. En senere mangestemmig Overlevering henfører dog hans Bolig til en overordentlig frugtbar Strækning *Nukra* østlig for Genesaret Sø i Havran, og i Virkeligheden er denne Bestemmelse den af alle, der bedst passer til Bogens Antydninger.

Forudsætning til Digtets Forstaaelse givet. Meningen er ikke, at Job i absolut Forstand var uden Synd — han taler selv senere om Synder, som han kan have begaaet som ubefæstet Yngling (13, 26, smlgn. Ps. 25, 7) — men det, der skal erindres under det følgende, er, at han som ældre havde vokset sig stærk i det gode paa en saadan Maade, at han stod uden Lige blandt de Mennesker, der omgave ham. For at vise, hvor nøjeregnende og ængstelig hans Fromhed var, fortæller Indledningen et enkelt betegnende Træk, hvorledes han nemlig, hvergang hans Børn havde været samlet i et festligt Lag, bragte saa mange Helofre, som han havde Børn, for at sone, hvad Børnene mulig i ungdommeligt Overmod og Selvforglemmelse kunde have forbrudt mod Gud i deres Hjærter[1]). Dertil svarer ogsaa det Billede, som Job senere i sine Taler til Vennerne (29, 12—17. 31, 1 ff.) tegner af sin tidligere Færd og sædelige Tilstand, og som i Adel og Finhed staar et Trin højere end det sædelige Ideal, som ellers i Reglen møder os i det gamle Testamente. Det er saaledes et Sidestykke til Bjærgprædikenens Ord, naar Job for at betegne sin fuldkomne Renhed og Kyskhed, siger:

En Pagt havde jeg sluttet med mine Øjne,
ikke at fæste Blikket paa nogen Jomfru;
thi hvad vilde da Guds Tilskikkelser være blevne fra det Høje,
og den Almægtiges Lod fra Himmelhøjderne!

Paa denne Maade levede Job som en Mand, hvis Lykke ikke blot bestod i Rigdom og Anseelse, men fremfor alt i Bevidstheden om et uforstyrret og inderligt Samfund med Gud, der ikke lod nogen af hans Bønner uænset, men gav ham Svar, naar han kaldte. „Mig ville I belære“, siger han senere oprørt til sine Venner (12, 4), „mig, den retfærdige og rene, hvem Gud svarede, naar

---

[1]) Tillige har dette Træk den Betydning at vise, at Sønnernes paafølgende Død ikke kan være fremkaldt ved deres egne Forsyndelser. Smlgn. Bildads oprørende Antydning nedenf. S. 28.

jeg raabte til ham!“ Og naar han senere gribes af Længsel efter den svundne lykkelige Tid, er det først og fremmest, fordi han længes efter den Tid, da „Guds Lampe lyste over hans Hoved, og han ved Guds Lys vandrede gjennem Mørket; da Guds Fortrolighed hvilede over hans Telt, og den Almægtige var hos ham“ (29, 2 ff.). — —

Efter at Prologen paa denne Maade har lagt Grunden, hvorpaa Handlingen videre skal opbygges, drager Digteren for et kort Øjeblik ligesom et skjulende Forhæng bort for Læsernes Øjne og lader dem blive Vidne til en Scene, der ellers er tilhyllet for det menneskelige Blik, saa at de i det følgende ikke blot betragte Handlingen fra deres eget Standpunkt, men ovenfra, fra et højere Stade. Men dette Overblik bliver vel at mærke hele Digtet igjennem kun Læseren til Del, ikke Personerne selv, der optræde i Handlingen. Ikke blot ere Job og hans Venner i Begyndelsen uvidende om den Beslutning, der er taget over ham i Himlen, og altsaa uvidende om, at hans Lidelser ikke ere Straffe for begaaede Forbrydelser, men tværtimod Prøvelser, der ere fremkaldte ved hans enestaaende Fromhed; denne Viden bliver dem heller ikke til Del ved Slutningen af Digtet. At Job gaar i sin Grav uden at have erfaret, hvilken Hensigt hans Lidelser har haft, og hvilken Beslutning der har fremkaldt dem, er netop det, der giver Digtet dets almengyldige Karakter. Ligesom hans Prøvelse bestaar i, at han skal holde fast ved sin Fromhed og ved sin Tro paa det godes Værd tiltrods for de uløselige Gaader, som hans Skæbne frembyder, saaledes bestaar Stridens Afslutning i, at han bøjer sig ydmyg for Guds uudforskelige Overlegenhed og giver Afkald paa at faa noget Svar paa det Hvorfor? som han tidligere tilraabte Gud. Netop derved bliver Bogen en Trøstebog for de lidende fromme, der ikke skulle mene, at der netop over dem er taget den selv samme Beslutning som over Job, og overhovedet ikke af denne Bog skulle lære en fuld-

kommen Løsning af de Gaader, som deres Skæbne indeholder; de skulle kun af dette Digt faa Kraft til at fastholde Troen paa, at der ogsaa bagved deres uforstaaelige Skæbne staar en guddommelig, hellig Hensigt, hvis Maal er det gode, og derved faa Styrke til selv at holde fast ved det gode, ligesom andre af Bogen skulle lære at vogte sig for at domfælde dem, der hjemsøges af store Lidelser og derved forøge disse Lidelser med en ny, der mere end nogen anden er i Stand til at drive den anfægtede til Selvopgivelse.

Mellem Englene, der omringe Guds Trone, staar ogsaa Satan („Modstanderen“ eller „Anklageren“), der har gjennemstrejfet Jorden for at opsøge det onde hos Menneskene og lokke det frem hos dem. Det er Herren selv, der henleder Satans spejdende Blik paa den retfærdige Job, hvis Fromhed han stadfæster ved at nævne ham „min Tjener, hvis Lige ikke findes paa Jorden, en Mand uden Lyde, en retfærdig, der frygter Gud og skyer det onde“ — det er altsaa Herren selv, der foranlediger Jobs Prøvelse, for at hans Fromhed paa denne Maade kan naa sin Fuldkommelse. Det drejer sig, som det træffende er blevet udtalt, ikke om et Væddemaal mellem Gud og Satan, men om, at det hører til Guds Trofasthed at tro paa den virkelig frommes urokkelige Trofasthed, altsaa om en Vurdering af Menneskesjælen, som hæver dennes Værd over hele den øvrige Verden[1]). I Satans Øjne har imidlertid Jobs Fromhed kun ringe Værd: han har jo ikke for intet frygtet Gud, men er bleven lønnet derfor ved al den Lykke og Tryghed, der omgiver ham; naar Ulykkerne komme over ham, vil han

[1]) Det tilsvarende Sted i Prologen til Faust betegner det Punkt, hvor de to Digtningers Veje skilles. Ogsaa Faust har været Guds Tjener, men har tjent ham „forvirret“, nemlig, som Mephistopheles siger det, ved sin umættede, ubegrændsede Higen,

vom Himmel fordert er die schönsten Sterne,
und von der Erde jede höchste Lust.

snart sige sig løs fra Gud og opgive sin Fromhed. Herren tilsteder da Satan at berøve Job alle disse Goder — kun paa ham selv maa han ikke lægge Haand.

Herefter følger Beretningen om, hvorledes Ulykkerne Slag i Slag bryde ind over Job: hans store Kvæghjorde røves af fjendtlige Horder eller dræbes af Lynet, og alle hans Børn miste Livet. Dog Job trøster sig med, at han alligevel ikke for bestandig vilde have beholdt, hvad der var hans, han maatte have givet Afkald derpaa ved Døden, og uagtet Gud nu har taget og ikke givet, lover og velsigner Job endnu hans Navn.

Job har altsaa bestaaet Prøven, og da Tæppet for anden og sidste Gang drages bort for Scenen i Himlen, henleder Herren atter Satans Blik paa ham med de samme Ord som forhen, idet han tilføjer: endnu bestandig holder han fast ved sin Uskyld og uden Frugt (nemlig for dig selv) har du ægget mig til at ødelægge ham! Men Satan svarer, at Job egenlig har Grund til at prise sig lykkelig endnu; han kan betragte alt, hvad han har mistet, som en Betaling, der har frikjøbt ham selv personlig for Lidelser; rammes han først selv deraf, vil det være forbi med hans Fromhed. Herren tilsteder da Satan at paaføre Job selv Lidelser og Pinsler, dog saaledes at han ikke forgriber sig paa hans Liv — Lidelserne skulle for Job kun være Prøvelsesmidler, og bagved Prøvelsen staar Guds hellige og kjærlighedsfulde Hensigt. Hermed ere Scenerne i Himlen for bestandig sluttede; i hele det følgende Digt er der ikke mere Tale om Satan, der kun virker middelbart gjennem de Prøvelser, Job underkastes.

Job rammes nu af Spedalskheden, den frygteligste af Orientens Sygdomme, som, naar den optræder i stærk Grad, intetsomhelst Haab levner for den syge. Hans visse Fremtidsudsigt er nu bestandig voksende, ulidelige Smerter, der tilsidst ende med en kvalfuld Død. Jobs følgende Taler ere fyldte af Klager, hvori han skildrer de mange Pinsler, som denne Sygdom medfører. „Mit

Legeme er dækket med Forraadnelse og jordagtige Skorper, min Hud skrumper sammen og flyder" (7, 5). Især ere Nætterne pinefulde med deres Søvnløshed eller frygtelige Drømme. „Saa ofte jeg søger mit Leje, tænker jeg straks: er det ikke snart Tid at staa op! Aftenen trækker i Langdrag, og jeg er mæt af at vælte mig paa Lejet, inden Natten kommer." „Hvergang jeg tænker, mit Leje skal husvale mig, min Seng hjælpe mig at bære min Jammer, saa forfærder Gud mig ved Drømme og skræmmer mig op ved Nattesyner" (7, 4. 13 f.). Skyet af alle er den spedalske overladt til sine Pinsler:

Mine Brødre have fjærnet sig fra mig,
mine fortrolige ere blevne fremmede for mig,
mine nærmeste svigte mig
og mine Bekjendte have glemt mig.
Mine Huskarle og Tjenestekvinder betragte mig som en fremmed,
en vildfremmed er jeg blevet i deres Øjne.
Kalder jeg paa min Karl, saa svarer han mig ikke,
med min Mund maa jeg trygle ham.
Min Aande er modbydelig for min Hustru,
jeg er blevet stinkende for min Stammes Sønner. (19, 13 f.)

I denne frygtelige Tilstand sidder Job udenfor Byen paa Askedyngen[1]), da Digteren første Gang fører hans Hustru frem. Hun er blevet sparet fra den Død, der ramte Jobs nærmeste, og at dette ikke er sket uden

[1]) Der menes noget lignende som den nu saakaldte *Mezbele*-Dynge, der opstaar ved, at Heste- og Æselgjødningen føres ud til et bestemt Sted udenfor Landsbyen og dér en Gang maanedlig brændes. Regnen fæstner Asken og der opstaar en Høj, som i Aarenes Løb kan komme til at rage højt op over Byen. „Mezbeledyngen benyttes af Stedets Beboere som Udkigsplads og paa lumre Aftener som Forsamlingssted, da der her findes et friskere Lufttræk. Dér lege Børnene Dagen igjennem; dér ligger den forladte, som paa Grund af en modbydelig Sygdom ikke har Lov til at betræde Menneskenes Boliger; om Dagen tigger han de forbigaaende om Almisse, og om Natten putter han sig ned i den af Solen opvarmede Aske; dér søge ogsaa Landsbyens Hunde hen for at gnave de Aadsler, som hyppig kastes derud."

Hensigt, bliver nu klart. Uden noget Forsøg paa at trøste Manden eller styrke ham i den aandelige Kamp, som denne Række af Ulykker har fremkaldt, raader hun ham til hurtigst mulig at faa Ende paa Lidelserne, nemlig ved netop at gjøre det, som var Satans Maal med Lidelserne. „Bryd med Gud, at du kan dø!" raader hun ham, idet hun mener, at han ved trodsig at opsige Gud Huldskab og Troskab vil nedkalde Døden over sig, og derved gjøre Ende paa sine Pinsler. Men denne lavsindede Kløgt rokker ikke Job, der endog udtaler sig endnu dybere og rigere end efter den forrige Prøvelse: ogsaa det onde skal modtages i Ydmyghed, da det sendes Menneskene fra Gud ligesom det gode. „Trods alt", siger Fortælleren, „forsyndede Job sig alligevel ikke med sine Læber" — et Ord, der aabenbart skal skille imellem denne Del af Handlingen og den nu følgende, hvor Job udtaler Ord, som han selv senere angrer.

Imidlertid er den sidste og farligste af Prøvelserne undervejs[1]). Tre af Jobs Venner — Elifaz fra Teman i Edom, Bildad fra Shuah (som det synes, ved Evfrats Bred) og Szofar fra Na'ama (maaske i Syrien) — have hørt om hans Ulykke og besøge ham derfor nu for at vise ham deres Medfølelse og trøste ham. Ved at se ham gribes de af Bestyrtelse, de briste i Graad og sønderrive deres Klæder og sidde maalløse hos ham syv Dage og syv Nætter — de formaa altsaa ikke at finde Ord til at trøste ham eller bringe Lys i det aandelige Mørke, der truer ham, og bevise saaledes for første Gang, at de ikke ere den Opgave voksne, som stilles dem. Da er det, at Job, pint af denne Stumhed, bryder Tavsheden og udbryder i en Klage, idet han mener nu ialt-

[1]) Af 7, 3 ser man, at der er hengaaet en længere Tid mellem Sygdommens Begyndelse og Vennernes Ankomst. De bo langt borte, saa at det varer længe, inden de faa Efterretningen om Jobs Elendighed, og inden de med Orientens langsomme Rejsemaade naa hen til ham.

fald at have deltagende og medfølende Øren at henvende sig til.

Jobs første Ord[1]) er et Fortvivlelsesudbrud, hvis Indhold er en Klage over at være blevet til. Han tænker ikke paa at ende sine Lidelser ved at berøve sig Livet, mindst paa den Maade, hans Hustru antydede; men han kan ikke frigjøre sig for den Tanke, at han kunde have været forskaanet for disse frygtelige Lidelser, hvis han aldrig var kaldt til Live. Derfor forbander han sin Fødselsdag og sin Undfangelsesnat:

Lad Dagforbanderne besværge den,
de, som ere øvede i at ophidse Livjatan;
dens Tusmørkes Stjerne skulle fordunkles,
lad den forgjæves vente paa Lys
og ikke nyde Skuet af Morgengryets Øjenhaar;
fordi den ikke tillukkede min Moders Livs Porte
og ikke skjulte Lidelserne for mit Blik![2])

Eller hvorfor døde han ikke umiddelbart efter Fødslen? Saa vilde han uden at kjende til Livet og til Længslen efter Livet have været i det stille Dødsrige, hvor der ikke er Lidelse eller Lidenskab, hvor alle ere ens, „hvor de fangne finde Fred eg ikke mere høre deres raa Opsynsmands Røst.“

Tilsidst udvider denne Klage sig til et mere omfattende Spørgsmaal, som han retter mod Gud og som ved sin anklagende Tone viser, at han nu har forladt

---

[1]) Det 3. Kap. af Jobs Bog plejede den engelske Forfatter Swift at gjennemlæse paa sin Fødselsdag.

[2]) Forbandelsen kan ramme den svundne Dag, for saa vidt den bestandig lever op paany i Aarets Kreds — Job vil, at den skal forsvinde helt af Kalenderen. Det anførte Stykke er betegnende for den dristige Frihed, hvormed Digteren anvender forskjellige Elementer fra Folkeforestillingen. *Livjatan* er saaledes her den mythiske Himmelslange, der opsluger og slukker Himmellegemernes Lys, og det hele Stykke har sine Paralleler i de Forbandelsesformler mod enkelte Dage (Ulykkesdage), der ere fundne i den assyriske og ægyptiske Literatur.

det Standpunkt, som han stod paa overfor sin Hustru, og er blevet berørt af Anfægtelsens Hvirvel. Gud er Herre over Liv og Død, ham alene tilkommer det at ende Menneskets Liv; men hvorledes kan det forklares og forsvares, at Gud skjænker Livet til dem, for hvem Livet er en uudholdelig Kval:

Hvorfor skjænker han den elendige Livslyset,
og de sjæleforpinte Livet?
de, som længes efter Døden, uden at den kommer,
som lede efter den ivrigere end efter Skatte,
hvis Glæde stiger til Jubel,
naar de finde hen til Graven?

Men de Ord, hvormed han begrunder dette Spørgsmaal — „thi min Jammer er blevet mig mit daglige Brød" osv. — viser, at det ikke er Frugten af en utøjlet, himmelstormende Tænkning, men at det afpresses ham ved hans ulidelige Smerter. Overhovedet bør hele denne første Udtalelse af Job bedømmes fra dette Synspunkt. Job er fortvivlet og anfægtet, men at hans Ord ikke betegner noget Frafald fra Herren, ikke er uforeneligt med, hvad en af den gamle Pagts fromme kunde sige, det overbeviser man sig bedst om ved at se, at Profeten Jeremias paa lignende Maade og med endnu stærkere Udtryk forbander den Stund, da han fødtes, i Fortvivlelse over sin lange frugtesløse Gjerning blandt det forblindede Folk (Jer. 20. 14—18).[1]

Dette ere Vennerne imidlertid ude af Stand til at forstaa. Ligesom forhen deres Tavshed, saaledes viser nu deres Tale, hvor lidet de ere deres Opgave voksne overfor Job. Deres Ører ere lukkede for den dybe, smertelige Klang i Jobs Klage, og til Gjengjæld ere de i højeste Grad lydhøre for enhver Uoverensstemmelse fra den nedarvede religiøse Lære. Dennes Renhed er

[1]) Alligevel hedder det Jes. 45, 10: Ve den, der siger til sin Fader: hvorfor avler du, og til Hustruen: hvorfor føder du! En saadan Stemning kan blive til Frafald fra Gud.

dem langt dyrebarere end Jobs legemlige og aandelige Velfærd, hvad der faar et betegnende Udtryk i den tredje af Vennerne, Szofars Tale (11,4), hvor han bebrejder Job den „Theori“, som han fremsætter, ret som om det Hele var en theoretisk Diskussion, hvor Hensynet til Personernes Tilstand og Forhold ingen Rolle spillede. Dog maa man for ikke at gjøre Vennerne Uret erindre, dels at de selv ere et Offer for den overleverede Lære, som de med saa stor Iver forsvare, dels at de virkelig i Begyndelsen stræbe at trøste Job og at føre ham ind paa en frelsende Vej ved deres Formaninger, om end deres falske Udgangspunkt bevirker, at deres Trøstegrunde saare istedetfor at læge, og deres Formaninger drive Job længere og længere ud mod Selvopgivelsens Afgrund.

Fundamentet for Vennernes hele Tankegang er den urokkelige Sætning, at enhver Lidelse, enhver Ulykke er en Straf. At en Lidelse skulde kunne have nogen som helst anden Grund, kunne de aldeles ikke fatte; for dem staar og falder Troen paa Guds Retfærdighed med denne Lære. Dog ere de endnu langt fra at fordømme Job som en ugudelig. Baade deres Venskabsfølelse for ham og deres Kjendskab til hans tidligere Liv gjør det utvivlsomt for dem, at Job endnu i det store og hele er en from Mand, selv om han har begaaet Synder, som han nu ved sine Lidelser maa bøde for. Meget mere ere de tilbøjelige til at bringe Ligevægt mellem Jobs Brøde og hans Lidelser ved at undervurdere disse sidste. Men saa meget staar klart for dem, at skal Job frelses, saa maa det ske ved, at han ydmygt bøjer sig under Guds straffende Haand og lader Tugtelsen øve sin gavnlige Virkning paa sig. Vil han derimod vedblive, saaledes som de nu til deres Forfærdelse have hørt ham begynde, med at rette Bebrejdelser og Anklager mod Gud, saa er ethvert Haab ude for ham, thi den retfærdige Gud lader sig ikke spotte, men giver enhver nøjagtig efter hans Gjerninger.

Hele denne Tankerække møder os straks i den første af Vennerne, Elifaz' Tale. I de tre Stykker, hvor Elifaz taler (c. 5—6. 15. 22), kommer hans Karakter paa mesterlig Maade til Syne. Han er den tankerigeste og tillige den besindigste af Vennerne. Men ved Siden heraf er han i høj Grad overlegen og selvtilfreds, hvad blandt andet ytrer sig i det betonede „jeg“, hvormed flere af hans Sætninger begynde. Han støtter sig ikke blot til den nedarvede Lære og Erfaring, men henviser til en særlig, hemmelighedsfuld Aabenbaring, der er blevet ham til Del, og som efter hans Mening løser det hele Spørgsmaal saa udtømmende, at al videre Tale er overflødig. Den Trøst, han mener at bringe Job, betegner han selv senere som „Guds Trøstegrunde“.

Allerede de første Ord, han henvender til sin ulykkelige Ven for at mande ham op, ere i høj Grad saarende:

De, der segnede, holdt dine Ord tidligere oprejst,
og de vaklende Knæ har du styrket —
men nu da du selv rammes, taber du Modet,
nu det gaar ud over dig selv, bliver du bestyrtet!

Derefter gaar han ind paa Hovedsagen af, hvad der efter hans Mening bør lægges Vennen paa Hjærte. Hvad der alene vil kunne frelse denne ud af hans Elendighed, er, at han holder fast ved den Fromhed og Uskyld, der endnu bor i ham, trods de begangne Synder, der nu tilregnes ham ved hans Lidelser og Ulykker. Denne Fromhed gjælder det om at bevare, og fremfor alt om at vogte sig for Trods og Fjendskab mod Gud, der fører ud i den sikre Fordærvelse:

hvor som helst jeg har set dem, der pløjede Ondskab
og saaede Fordærvelse, have de selv maatte høste den.

Og hvilket Afsind at ville beskylde Gud for Uretfærdighed og pukke paa sin Ret overfor ham! Her kan Elifaz henvise Job til en dyb Sandhed, der er blevet ham til Del gjennem en hemmelighedsfuld Aabenbaring — en Skildring, der tillige viser os et af Højdepunkterne af Digterens mesterlige Kunst.

Der stjal sig hemmelig et Ord til mig,
under de vildsomme Nattesyner,
da den tunge Søvn sænkede sig over Menneskene.
Rædsel og Gru greb mig,
det gik mig gjennem Marv og Ben,
en Kuldegysen strøg hen over mit Ansigt,
og Haarene rejste sig paa mit Legeme.
Det standser, og jeg kjender det ikke dets Udseende,
En Skikkelse viser sig for mit Øje,
jeg hører en sagte Stemme:
„Har noget Menneske vel Ret overfor Gud,
er nogen Mand ren overfor sin Skaber!
Se, paa sine Tjenere forlader han sig ikke,
og hos sine Engle finder han Fejl —
endsige hos ham, der dvæler i en skrøbelig Lerhytte,
han, hvis Udspring er Støvet, og som knuses som Møllet".

I en saadan Strid med Gud vilde Mennesket intetsteds finde Medhold, hverken hos Mennesker eller hos Engle, thi hvert Menneske har sin Del af Synden og maa derfor tabe i Striden. Og Ulykke og Lidelse er intet overraskende eller vilkaarligt, der udenfra har trængt sig ind i Verden, men den fælles menneskelige Lod, den uundgaaelige Følge af den fælles menneskelige Synd:

Thi ikke vokser Lidelsen op af Støvet,
ikke spirer Kummeren op af Jorden,
nej, Mennesket fødes til Kummer,
ligesom Gnisterne flyve til Vejrs i Luften.

Derfor skal man vogte sig for at gaa i Rette med Gud for sine Lidelser, som om de ikke vare fuldt forskyldte; de ere en nødvendig Frugt af den svage, syndige Menneskenatur.

Efter denne alvorlige Advarsel følger endelig den lyse og opmuntrende Trøst, der skal opmande Job ved at skildre ham den Lykke og Herlighed, der venter ham, hvis han blot vil ydmyge sig for Gud:

jeg vilde bønfalde Gud
og overgive ham min Sag,
han, som øver Stordaad, der ikke kan udgrundes,
Underværker, der ikke kunne tælles.

Naar da Naaden igjen bryder frem efter Tugtelsen, vil Job komme til at sande:

salig den Mand, hvem Gud revser;
den Almægtiges Tugtelse skal du ikke afvise;
thi saarer han, da forbinder han ogsaa,
slaar han, saa læger hans Haand atter.

Beskyttet mod al Nød og Fare, omgivet af en talrig Børneflok vil da Job tilfreds og mæt af Dage naa Graven. Med denne liflige Udsigt ender Elifaz, og i Bevidstheden om at have talt vel og bragt Vennen al den Formaning og Trøst, som han trænger til, tilføjer han:

se, dette have vi udgrundet,
saaledes forholder det sig.
Hør det og mærk dig det!

Til Vennernes Forundring og Skræk er Job imidlertid saa langt fra at føle sig trøstet og beroliget, at Elifaz' Tale tvært imod foranlediger ham til en endnu stærkere Klage overfor Gud end den første, hvorved der opstaar en Strid, som fjærner Vennerne mere og mere fra Job og driver begge Parter til de yderste Konsekvenser af de Sætninger, som de hævde. Den Slutning, som Vennerne endnu ikke havde draget af Jobs uhørte Lidelser, at han maa have været en uhørt Synder, tvinges de efterhaanden til at søge Fodfæste i, nødede dertil ved deres egen Sætning om Lidelsens udelukkende straffende Betydning og nøje Overensstemmelse med Brødens Størrelse. Og Job drives ved den samme Sætning til stærkere og stærkere at anklage Gud for Uretfærdighed, fordi han med hele sin Overbevisnings Styrke véd, at der er et uhyre Misforhold mellem hans nuværende Lidelser og tidligere Liv. Er Lidelsens Opgave udelukkende at straffe, saa er Jobs Ret krænket, og saa er Gud ikke en hellig og retfærdig Gud, men en vilkaarlig, ildesindet Tyran, som Mennesket har moralsk Ret til at beklage sig over. Saaledes tvinges Job ved Vennernes

falske Grundsætning til virkelig at gjøre Alvor af det, der i hans første Klage ikke var mere end et henkastet, fortvivlet Udbrud, og istedenfor at besværge de onde Magter i hans Sind, mane Vennerne dem tværtimod stærkere og stærkere frem.

Dog er Job i sit første Svar til Elifaz (c. 6—7) endnu nogenlunde behersket. Det gjør et forunderligt Indtryk at høre, hvorledes han midt i sin Pinsel og voksende Anfægtelse har Overlegenhed nok til at se den Fare, der nærmer sig ham gjennem Vennernes snæverhjærtede Dom, og belære dem om, hvorledes de i Virkeligheden burde have betragtet den Klage, som hans ulidelige Smerter fik ham til at udstøde:

Gid mine bitre Ord maatte blive vejede,
og man vilde lægge mine Lidelser i den anden Vægtskaal,
saa vilde disse være tungere end Sandet ved Havet;
derfor lød mine Ord vilde!
Thi den Almægtiges Pile var i mit Legeme,
og deres Gift indsuger min Aand,
Guds Rædsler kæmpe mod mig.

Job føler klart, at han staar ved et kritisk Punkt, og at Vennernes Adfærd med ham er den haardeste Prøve, hvorpaa han endnu er blevet stillet. Der lyder gjennem hans Ord en gribende Bøn til Vennerne om at skaane ham, og ikke ved deres grundfalske Tale, som dog den mangeaarige Overlevering og den almindelige Samstemning giver en saa frygtelig Vægt, at drive ham ud i Afgrunde, som han hidindtil har haft Kraft til at holde sig borte fra. Nu først føler han sig drevet til at bede om, at Døden snart vil ende hans Lidelser, thi hans Modstandskraft er udtømt og han mærker, hvorledes han under denne ny Prøvelses Vægt glider hen mod den moralske Selvopgivelse:

Ak, gid min Bøn blev opfyldt,
Gid Gud vilde skjænke mig, hvad jeg længes efter;
gid Gud vilde beslutte at tilintetgjøre mig,
udstrække sin Haand mod mig og ende mit Liv.

Da vilde det endnu være min Trøst —
saa jeg kunde springe af Glæde midt i min ulidelige Pine —
at jeg ikke har fornægtet den Helliges Bud.
Men hvor stor er vel min Kraft, at jeg skal holde ud,
og hvad er Hensigten med mig, siden jeg skal forlænge mit Liv.
Har jeg vel Kraft som Klippeblokken,
eller er mit Legem af Malm!

I et mesterlig udført Billede beskriver han den Virkning, som Vennernes Evneløshed og Hensynsløshed have paa ham: han føler sig som Karavanerne, der have arbejdet sig gjennem de tørre, glødende Ørkener hen til Bjærgbækkens Leje, og nu staa fortvivlede ved at finde denne udtørret af Solens Straaler. Og saaledes svigte de ham, uagtet han intet har fordret af dem, ikke forlangt deres Gods til at løskjøbe sig med! De handle ikke mindre følelsesløst med ham, end om de vilde kaste Lod over forældreløse, eller udbyde deres Venner til Salgs.

Hans forrige Klage indeholdt i Virkeligheden ingen syndig og ugudelig Trods mod Gud, meget mere skjulte den en uigjendrivelig Sandhed. Med al sin Personligheds Kraft besværger han dem at være overbeviste om, at han endnu har bevaret sin Evne til at skjelne mellem Ret og Uret, mellem sandt og falskt. Og saaledes drives han atter til at fortabe sig i den samme Klage som før og give sig hen til den bitre Stemning, som hans ufattelige Skæbne fremkalder hos ham. Hvor taabeligt at tale til ham om Haab og lyse Fremtidsudsigter, som Elifaz gjorde det; hans Udsigt bestaar i Virkeligheden i nogle faa, ustandselig rindende Dage, fyldte af de skaanselløseste Smerter, og derefter Opholdet i det trøstesløse Dødsrige:

som Skyerne opløses og svinder bort,
saaledes stiger den, der vandrer ned i Dødsriget, ikke mere op;
ikke vender han tilbage til sit Hjem,
hans Bolig gjensér ham ikke atter. — —

Men netop derfor — det er den ny Tanke, der nu griber ham — kan han tale frit og uden Forbehold; har han

intet at haabe, saa har han heller intet mere at frygte. I Kraft af dette sørgelige Privilegium retter han nu uden Ængstelse det bebrejdende Spørgsmaal til Gud, hvorfor han vil nedværdige sig ved at overvælde ham med denne endeløse Hærskare af Lidelser, der ligesom skulde binde hans Hænder og Fødder for at gjøre ham uskadelig. Han er jo intet Havuhyre, hvis Bevogtning krævede Anvendelsen af de yderste Midler. Han er jo kun et svagt Menneske, eller som Job med en sarkastisk Allusion til den 8. Psalme[1]) udtrykker det:

Hvad er et Menneske, at du gjør et saadant Væsen af ham,
og dine Tanker sysselsætte sig saa meget med ham!
at du Morgen efter Morgen hjemsøger ham,
hvert Øjeblik forvisser dig om ham!

Skulde virkelig, som Vennerne mene, disse Lidelser være Straffen for begangne Synder, saa er dog dette Overmaal af Pinsler, der ikke staa i noget Forhold til den mulige Brøde, ganske ufattelig og uforklarlig; Job kan jo dog ikke volde Gud nogen Ængstelse eller skade ham, som han staar dér faa Skridt fra Graven. Hvorfor kan Gud ikke nu unde ham nogle Øjeblikkes Fred, hvorfor svarer Gud ikke til det Billede af en barmhjærtig og naadig Gud, der uudslettelig lever i Jobs Sjæl:

Hvorfor tilgiver du ikke min Synd
eller fjærner min Brøde,
nu da jeg skal lægge mig i Støvet;
du vil snart ikke finde mig, naar du søger mig. —

Da Job tier, er det den anden af Vennerne, Bildad, der tager Ordet (c. 8). Hans Tale er i det væsenlige en Gjentagelse af, hvad Elifaz har sagt.[2]) Dog

---

[1]) „Naar jeg ser den Himmel, du har skabt,
maa jeg udbryde: hvad er dog Mennesket, at du kommer det i Hu,
Menneskenes Søn, at du tager Hensyn til ham!"

[2]) At Vennerne gjennemgaaende gjentage hverandres Tanker, er i Digterens Haand et ypperligt Middel, dels til at vise deres

overtræffer Bildad Elifaz i den saarende Plumphed, hvormed han indleder sin Trøstetale. Efter nemlig forarget at have afvist den Tanke, at Gud skulde kunne fordreje Retten og begaa Uret, minder han Job om den Skæbne, der rammede hans Sønner:

Have dine Sønner forsyndet sig mod ham,
saa har han hengivet dem i deres Synds Vold.

Den betingede Form, hvorunder denne Sætning fremtræder, skjuler kun slet det skaanselsløse Indhold, thi Sønnerne ere jo dræbte, og maa følgelig efter Bildals Mening have væset ryggesløse Syndere. Altsaa har Job i sin egen Slægt et afskrækkende Bevis paa Guds Retfærdighed, der ikke ustraffet lader sig spotte. Dog er det Bildads egenlige Mening at udlede en Trøst for Job af dette Tilbageblik. Job selv blev jo ikke dræbt som Sønnerne, og heri ligger ikke blot et Bevis for, at han ikke har været en saa stor Synder som de, men ogsaa Forudsætningen for, at han endnu kan blive frelst, thi er der Liv, er der ogsaa Haab. Bildads Forudsætning er ligesom Elifaz', at Job trods alt endnu i sit Hjærte hører til dem, der ville det gode, og ikke ere fortabte i Synden.

Hvis du vil søge efter Gud
og ydmygt bede til den Almægtige,
hvis du er rén og retskaffen,
saa vil han komme dig til Hjælp.

Men ogsaa han formaner af al Magt Job til at vogte sig for at opgive sin Fremtid og ved Anklage mod Gud at stille sig mellem dem, der trodse og bekæmpe ham. For dem er der nemlig ingen Redning, hvad Job kan forvisse sig om ved at raadspørge den fra Fortiden kommende Overlevering, den eneste tilforladelige Sandhedskilde, thi „vi selv ere fra i Gaar og

---

Mangel paa Tankerigdom, dels til at antyde, at deres Anskuelse er Flertallets Anskuelse, den almindelig herskende Tankegang.

uden Indsigt, vore Levedage paa Jorden ere en flygtig henfarende Skygge."

Job ser nu af Bildads Ord, at hans Forsøg paa at finde Forstaaelse og virkelig Medfølelse hos Vennerne har været forgjæves. Derfor lyder hans Svar til ham (c. 9—10) anderledes end til Elifaz. Medens han overfor denne nærmest søgte at gjøre Rede for, hvad han selv i Forvejen havde sagt, og ikke følte sig opfordret til direkte at imødegaa Vennens Ord. fordi han ønskede at undgaa en Strid med ham, gaar han nu angrebsvis til Værks og blotter med bitter Spot det utilstrækkelige i Vennernes Udsagn. Hovedpunktet i Bildads, eller rettere i Elifaz', Tankegang var, at Gud var retfærdig og ikke kunde have Uret, og følgelig Mennesket ikke have Ret overfor ham. Rigtigheden af denne Sætning indrømmer Job nu, men paa ironisk Maade[1]), idet han i det følgende omformer den til, at Mennesket aldrig kan faa Ret overfor Gud, selv om det i Virkeligheden har Ret. Det afgjørende er nemlig ikke Guds Retfærdighed, men hans Almagt. der knuser enhver Modstand:

Sandelig jeg véd godt, at det er saa!
Hvorledes skulde et Menneske kunne faa Ret overfor Gud?
Hvis Gud nedlod sig til at strides med ham,
vilde han ikke kunne svare ham ét til tusinde —
ham med det vise Hjærte og den vældige Magt,
hvo kan trodse ham og komme vel derfra?
Han, som flytter Bjærge, uden at de ane,
at han alt har omstyrtet dem i sin Vrede,
han, som bringer Jorden til i Skjælven at skifte Sted,
saa dens Grundpiller vakle!

Billedet af den hellige Gud er altsaa hos Job ved at fortrænges af et rent fysisk Magtbegreb, Begrebet af en overvældig Naturkraft, der knuser alt, hvad der kommer paa dens Vej. Han føler sig som Gjenstand for Guds Had og Fjendskab, der uden Anledning fra

---

[1]) Til det ironiske i Jobs Tale hører ogsaa, at Sætningen 9, 10 er en næsten ordret Gjentagelse af Elifaz' Ord, 5, 9.

hans Side ikke lader ham komme til Aande, men uden Ophør overvælder ham med Lidelser. Det er Vennernes grundfalske Forklaring af hans Lidelsers Oprindelse, der driver ham ud i denne anden Forklaring, der vel i Realiteten er endnu falskere, men som han dog, under Mangelen af den sande Forklaringsgrund, maa gribe, fordi den ikke, saaledes som Vennernes, krænker hans inderligste og helligste Følelse, Bevidstheden om i sit Liv at have været trofast mod Gud. Naturlig er ethvert Forsøg paa at hævde sin Ret overfor en saadan Gud haabløst, det skal han villig indrømme Vennerne. Ligesom Gud allerede ved sine Magtmidler har formaaet at fremstille ham som skyldig i Verdens Øjne, saaledes vil han med Lethed kunne hindre ham i at godtgjøre sin Uskyld, hvis det kom til Retsstrid:

Er jeg uskyldig, saa vil han fremstille mig forvrænget,
er jeg uskyldig (jeg bryder mig ikke mer om min Sjæl,
bekymrer mig ikke om mit Liv,
Udfaldet bliver dog ét og det samme)
derfor siger jeg: han tilintetgjør baade skyldige og uskyldige.

Denne Sætning, som Job udslynger mod Vennerne, og som danner den skarpeste Modsætning til Bildads Ord (8, 20): Gud forsmaar ikke den uretfærdige, og tager ikke Misdæderen ved Haanden — søger Job nu at give en videre Stadfæstelse ved at pege ud over Menneskenes Liv i det hele, hvor

Jorden er givet i Uslingers Vold,
medens Han tilhyller dens Dommeres Aasyn,
thi hvis ikke Han, hvo gjør det da ellers?

Dog er denne omfattende Anklage mod Guds Verdensstyrelse endnu kun forbigaaende; han vender snart tilbage til sin egen Skæbne, der er ham et utvetydigt Vidnesbyrd om, at han ikke staar overfor en hellig, retfærdig Gud, men overfor en tyrannisk Fjende, der har besluttet hans Fald. De ustandselige Lidelser, der forfølge ham, ere ligesom mange Bud fra Gud om,

at han er Gjenstand for Guds Had, og tilintetgjør ethvert opdukkende Haab om at kunne godtgjøre sin Uskyldighed. Gud vil, at han skal domfældes:

Jeg skal være skyldig, hvorfor da anstrænge mig?
Om jeg toede mig ren som Sne,
rensede mig efter mine Hænders Renhed,
du vilde dog dykke mig i Dyndet,
saa mine Klæder vilde væmmes ved mig!

Særlig disse Ord vise, hvorledes Vennernes falske Forklaring af Lidelsernes Hensigt virke ødelæggende paa Jobs Tanker. Ogsaa han kan kun sé Gud som Dommeren, men som den uretfærdige Dommer, der misbruger sin Overlegenhed til at forvandle Ret til Uret, hvidt til sort. Gud, hans uforsonlige Fjende, er tillige hans højeste Dommer, der skal udtale det afgjørende Skyldig eller Uskyldig om ham, og fra hvis Dom der ikke kan appelleres til en højere Domstol! I Talens videre Løb rives Job vildere og vildere hen af denne forfærdende Følelse af at være Gjenstand for Dens Had, hvis Haand ingen kan holde tilbage. Istedetfor at have Kjærlighed til ham, der dog er fremgaaet af Guds egen Haand som et underfuldt, ligesom *con amore* udført Kunstværk, har Gud kaldt ham til Live med den frygtelige Bagtanke, hvorledes han saa levede, at tilintetgjøre ham og udøse sin Vrede over ham. Gud afventede først hans Livs Udvikling, forat se, hvad Vej han vilde slaa ind paa: blev han en Synder, saa kunde Dommen paa retfærdig Vis fældes over ham; men

hvis jeg forblev uskyldig,
saa skulde jeg dog ikke komme til at gaa med oprejst Pande,
men mættes med Skjændsel og fyldes af Elendighed.
Og løftede min Pande sig dog,
saa vilde du jage mig, som Løven jager,
atter og atter vise din Underkraft paa mig!

Stærkere end med disse Ord kan Troen paa en dæmonisk ond Gud ikke udtrykkes — og dog ender Job i sin Tale med at vise, at han selv ikke tror paa

dette Skræmmebillede, som hans ophidsede Fantasi har vist ham, men at han tror paa en Gud, til hvem man kan bede og hvem man kan anraabe om Barmhjærtighed:

> Se, faa ere mine Dage, lad mig faa Fred,
> at jeg kan opmuntres en Smule,
> førend jeg gaar, for aldrig at vende tilbage,
> til Mulmets og Mørkets Land!

Det er Billedet af Gud, saaledes som Job endnu bestandig gjemmer det i sit Inderste, der her bryder frem og fortrænger det andet Billede, som Vennernes ulykkelige Formaninger have tvunget ham til at stille frem, saa at det for en virkelig deltagende Tilhører ikke vilde være uklart, at dette andet Billede i Virkeligheden ikke er Jobs eget og ikke vilde fastholdes af ham, hvis han ikke udenfra blev tvunget dertil. Men herfor ere Vennerne døve og blinde. De fortsætte i god Tro deres Bestræbelser uden at ane, hvilken Fare de derved udsætte Job for, og det er oven i Kjøbet nu Szofar, den ubesindigste og mest fremfusende af dem, der griber Ordet (c. 11).

Af Indledningen til Szofars Tale ser man, at de to andre have siddet tavse og grundende i nogen Tid, efter at Job har hørt op at tale. Dette bringer Szofar, der ikke kan finde sig i, at en saa forargelig Anskuelse, som den nys udtalte, skal gaa upaatalt hen, til ogsaa at tage Del i Samtalen. Hvad Elifaz og Bildad mere have antydet, udtaler han med rene klare Ord, nemlig at Jobs Lidelser ere et nyt Vidnesbyrd om Guds Retfærdighed ved deres nøje Overensstemmelse med Omfanget af de Synder, som han tidligere har begaaet. Men Beviset for denne Paastand formaar han ikke at bringe. I Stedet derfor udtaler han det Ønske, at Gud selv vilde tale og føre Beviset og beskjæmme Jobs formastelige Tvivl:

> Gid Gud vilde tale
> og aabne sine Læber mod dig
> og lære dig Visdommens Hemmeligheder,

thi de ere underfulde i Dybde;
saa vilde du erkjende,
at Gud har givet dig, hvad du fortjente efter din Synd.[1])

Saa længe Gud ikke paa denne Maade vil træde frem og bringe Job til Tavshed, maa han nøjes med at bøje sig for Guds uransagelige Visdom og være overbevist om, at hans Lidelser netop bringe ham den Straf, han har fortjent;

thi Gud kjender Syndens Mænd
og gjennemskuer Brøden uden at anstrænge sit Syn.

Derpaa ender ogsaa Szofar, ligesom sine to Forgængere, med en opmuntrende Forjættelse om, at Job endnu vil kunne blive lykkelig, hvis han vil bekjende og angre sin Synd, idet han minder ham om den trøstende Kjendsgjerning, at

endogsaa den tomhjærnede kan komme til Besindelse,
og et Vildæsel blive til et Menneske!

Dog er hans sidste Ord ikke som Elifaz' og Bildads et lyst og forjættende, men en alvorlig Formaning om den Skæbne, der venter de trodsige Syndere.

Job har nu hørt alle tre Venner og sêt deres Mangel paa Evne til at forstaa ham og bedømme hans Skæbne. Hans første Ord til Szofar er derfor en bitter Spot over Vennernes indbildte Visdom, som de med saa stor Salvelse forkynde ham, ret som om han ikke vidste alt, hvad de sige ham. Det oprører ham at høre denne Godtkjøbsvisdom, som er afmægtig til virkelig at løse de mørke Gaader, som hans Skæbne indeholder. At Gud er Mennesket overlegen, og at Menne-

---

[1]) Den almindelig vedtagne Tekstform lader Szofar udtrykke sig paa en endnu stærkere, næsten umenneskelig Maade, idet han efter den siger, at Gud endog kun har straffet Job for en Del af de Synder, han har begaaet. Men allerede den Omstændighed, at denne Tanke ikke stemmer med Vennernes dogmatiske Grundsætning, tyder paa, at den Tekstform, hvorefter der ovenfor er oversat, er den oprindelige.

sket ikke kan modsætte sig hans Vilje, det kan man allerede erfare ved at kaste et Blik ud over Naturen, der over alt røber sin Afhængighed af Skaberens overmægtige Vilje. Og her giver Job en mangeleddet og veltalende Skildring af Guds Almagt (12, 13—25), der imidlertid udelukkende dvæler ved Guds Magt til at tilintetgjøre og ødelægge, saa at det altsaa atter er Begrebet af den vældige Naturkraft, der ganske fortrænger Billedet af den hellige og retfærdige Gud.

Han river ned, og der bygges ikke op,
han stænger Mennesket inde, og det slipper ikke mere løs!

Alt dette ved Job saa godt som Vennerne, men han søger ikke som disse at fortie eller tilhylle de Kjendsgjerninger i Verdenslivet, der ikke stemmer med den overleverede Anskuelse. Han gjør Brug af sin sørgelige Forret til at kunne tale vovelig, da han intet mere har at sætte i Vove, men derfor kan han ogsaa følge sin Trang til at se Sandheden lige i Øjnene og skildre Tingene, saaledes som de virkelig ere, selv om hans Ord derved faa Præg af at anklage Gud:

Jeg vil tale til den Almægtige,
jeg føler Trang til at gaa i Rette med ham.
I derimod tilklistre med Løgn,
og dække med tomme Paafund!

Og her indtræder saa det første store Vendepunkt i Striden. Vennernes Optræden overfor Job, der truede med at drive ham ned i Afgrunden, og allerede ligesom havde forgiftet hans Tanke om Gud, hjælper ham i Virkeligheden til at faa det første Fodfæste under hans aandelige Anfægtelse. Vennernes uduelige og usande Forsvar for Gud forekommer ham ikke blot værdiløst, men ogsaa uværdigt for den Gud, som hvis Talsmænd de optræde. Og idet han forfølger denne Tanke, vokser hans Forestilling om Gud mere og mere i Rénhed og Højhed, idet han først gribes af Tanken om, at Gud er

Sandhedens Gud, at han og Sandheden ere ét, saa at det er ham en Afsky at blive forsvaret med usande Midler, og derefter hævder han endog den sikre Forvisning, at Gud vil give denne Afsky Udtryk ved at straffe Vennerne for deres uforsvarlige Forsvar.

Ville I tale Usandhed til Bedste for Gud
og for hans Skyld tale Svig?
Ville I hjælpe ham med Partiskhed
eller optræde som Guds Advokater?
Vil det baade eder, naar han gjennemskuer eder,
eller tro I at kunne narre ham, som man narrer et Menneske?
Visselig han vil kræve eder til Regnskab,
dersom I hemmelig ville tage hans Parti!
Se hans Ukrænkelighed vil forfærde eder,
hans Rædsel overvælde eder!

Hermed har Job tilbagevundet Billedet af den hellige Gud, oven i Kjøbet i en Dybde og et Omfang, som ellers sjælden træder frem, og hermed er et Grundlag lagt, hvorpaa han siden kan bygge videre, hvor ofte han end i det følgende synker tilbage i sine Tvivl og sine vilde Anfægtelser. Han føler nu endnu stærkere end forhen, at han overfor den fastslaaede dogmatiske Betragtning af Lidelsens Betydning har en Ret til at tale, ikke blot den Forret, som hans haabløse Tilstand giver ham, men en dybere sædelig Ret, som Talsmand for alle de Kjendsgjerninger, som Vennerne — Repræsentanterne for den herskende Opfattelse — ville fortie eller tilsløre. Og med en gribende Kraft henviser han Vennerne til, at selve den Maade, hvorpaa han optræder som Klager overfor Gud, er det største Bevis paa hans Uskyld,

thi ingen Synder vover sig frem for hans Aasyn —

en Sætning, der er et nyt Bevis for, hvorledes det hellige Gudsbegreb har vundet Styrke hos ham.

Efter denne Retfærdiggjørelse fordrer han nu Svar af Gud paa sit Spørgsmaal:

Hvor store ere da mine Synder og Forseelser,
lad mig erfare, hvad jeg har forbrudt og syndet!
Hvorfor skjuler du dit Ansigt
og regner mig blandt dine Fjender?
Vil du skræmme et henvejret Blad,
eller forfølger du et visnet Straa,
siden du tilkjender mig bitre Smerter
og lader mine Ungdomsforseelser komme over mig,
og lænker mine Fødder og bevogter mine Fjed,
og drager en Grænse for min Fods Rødder?

Resten af Jobs Tale (c. 14) har til Maal at vise, hvor ubilligt det vilde være, om Gud vilde kræve absolut Renhed af et Menneske og paa Grundlag af dette Krav retfærdiggjøre de Lidelser, som han har sendt over Job. Et saadant Krav vil et saa kummerligt Væsen som Mennesket, der allerede ved sin Fødsel er indviklet i Syndens Baand, ikke kunne fyldestgjøre:

Af en urén fremgaar ikke nogen rén, end ikke en eneste!

Hvorfor vil Gud ikke meget mere unde ham en kort Fredstid, inden hans flygtige Liv er til Ende. Sin Kraft henter dette bebrejdende Spørgsmaal fra den Opfattelse af Tilstanden efter Døden, som Job deler med sine Omgivelser, og intet Sted i det gamle Testamente viser mere slaaende end dette, hvilken Betydning Opfattelsen af Tilstanden efter Døden havde for Vurderingen af det menneskelige Liv her paa Jorden og hvorledes Manglen paa en sikker Udødelighedstro var den egenlige Braadd i de gammeltestamentlige frommes Anfægtelser. Ved at mindes, hvorledes Mennesket med Hensyn til Døden endog staar under Planten, der har Kraft til at fornyes og leve op igjen ved friske Skud, selv om den hugges om, saa kun Roden er tilbage, gribes han af Tanken om, hvorledes alle hans Lidelser vilde være for intet at regne, hvis det gik ham som Planten, hvis der var Haab om et nyt Liv efter Døden:

Ak, vilde du skjule mig i Dødsriget, til din Vrede havde lagt sig,
vilde sætte mig en Tidsfrist, og saa komme mig i Hu!
Kunde den døde atter blive levende?
Da vilde jeg vente taalmodig alle mine trælsomme Dage,
indtil min Afløsning kom!
Du vilde kalde og jeg svare,
efter dine egne Hænders Værk vilde du føle Længsel. —

Men dette er kun et skuffende Syn, der ikke bliver til Virkelighed; alt i Naturen kan forandres, de stærkeste Kræfter brydes, men Menneskets Lod er uforanderlig:

Selv et Bjærg kan skride,
selv en Klippe skifte Plads,
Vandet kan udhule Stenene,
dets Strømme kunne rive Jorden bort —
men Menneskets Haab opfylder du ikke.
Du knuser ham for bestandig,
du lader hans Udseende forandres og støder ham bort.
Kommer hans Børn til Hæder, véd han intet deraf,
forkomme de, mærker han intet dertil.
Kun saa længe han har sit Legeme, føler det Smerte,
kun saa længe han ejer sin Sjæl, sørger den.

Hermed er Stridens første Cyclus til Ende, og den anden begynder. Det er atter Elifaz, der tager Ordet (c. 15) for at vise, at alle de gribende og mægtige Tanker, som Job har udtalt, ere prellede af paa den stivnede Grundsætning, som er Vennernes Ultimatum. I Stedet for at være blevet bevæget ved det Vidnesbyrd om Jobs Uskyld, som laa i selve hans Trang til at gaa i Rette med Gud, erklærer Elifaz, at alt, hvad Job hidindtil har talt, saa tydelig røber hans Fordærvelse, at Nødvendigheden af at godtgjøre den, ikke mere paahviler Vennerne:

Din egen Mund dømmer dig, ikke jeg,
dine egne Læber vidne mod dig.

Ellers er Elifaz' Tale kun en med frastødende Selvtilfredshed fremført Gjentagelse af hans første Tale, idet han paa ny hævder Menneskenes fælles Mangel paa

fuldkommen Hellighed — en Sætning, som Job i det umiddelbart foregaaende selv havde udtalt — samt de ugudeliges uundgaaelige Undergang. Kun ved det sidste Punkt tager han noget Hensyn til, hvad Job havde sagt, idet han for at afkræfte dennes Henvisning til de uretfærdiges og ondes hyppige Lykke betoner, at denne Lykke er uden sand Værdi, fordi de onde bestandig nages og ængstes ved Tanken om den kommende Ulykke, som de véd, ikke udebliver.

For Job er denne Gjentagelse af Kampen en ny haard Prøvelse og en ny Fare. Alle de Anfægtelser, som han i det foregaaende kun delvis havde overvundet, storme nu atter ind paa ham, og Spørgsmaalet bliver atter, om han har Kraft til at bevare sig selv i den ulige Kamp. Straks de første Ord i hans Svar til Elifaz (c. 16—17) røbe tydelig hans Fortvivlelse over, at Vennerne ville vedblive at dømme ham og martre ham med deres tomme Medynk, som der ikke hører megen Kunst til at yde:

Ogsaa jeg skulde tale som I,
hvis blot I vare i mit Sted
jeg skulde vise eder min Veltalenhed,
og medlidende ryste mit Hoved over eder,
jeg skulde mande eder op med min Tale,
og ikke lægge Baand paa mine Læbers Ord!

Den Følelse, som nu betager ham, er Følelsen af en grænseløs Forladthed. Alle vende ham Ryggen som et Menneskehedens Uskud. Deri bestod netop den frygtelige Kunst, hvormed Gud har ladet ham føle sit Fjendskab, at de Lidelser, der martre ham, ogsaa bringe Menneskene til at fordømme ham, saa at han nu føler sig som den, der er afskyet og forladt af Gud og Mennesker. Selv de ringeste og foragteligste blandt Menneskene føle sig berettigede til at vise ham deres Foragt, fordi de i ham se en af Guds straffende Haand mærket Mand:

De spærre Munden op mod mig,
de slaa mine Kinder for at haane mig,
de stimle sammen om mig.
Gud giver mig til Pris for frække Drenge,
kaster mig i Hænderne paa Uslinger.
Jeg var lykkelig, da skræmmede han mig op,
han greb mig i Nakken og slog mig til Jorden,
stillede mig hen som en Skive for sig.
Hans Bueskytter omringede mig,
uden Skaansel gjennemborede de mine Nyrer,
lod min Galde flyde til Jorden , . .
Mit Aasyn er hovnet af Graad,
mine Øjne dækkede af Taage — —
og dog var der ikke Uret i mine Hænder,
min Bøn var uden Besmittelse!!

Men netop denne skærende Modsætning mellem hans urokkelige Bevidsthed om sin Uskyld og den tilintetgjørende Dom, som Menneskene fælde over ham, en Modsætning, der indeholdt den allerstørste Fristelse til Selvopgivelse, bringer ham et mægtigt Skridt videre henimod Frelsen. Selve denne Følelse af i Ordets stærkeste Betydning at staa ene og forladt af alle, giver ham Kraft til at sprænge de Baand, som hæmme ham, idet han drives til at klamre sig fast til den eneste, der i Virkeligheden kjender hans Uskyld; forstødt af Menneskene, søger han Tilflugt hos Gud. Det dobbelte Gudsbegreb, der i det foregaaende traadte frem i Jobs Taler, Billedet af den hellige Gud og af den tyranniske. ødelæggelseslystne Naturkraft, træder nu atter frem under en storslaaet Vending, idet Job appellerer fra Gud til Gud, fra den Gud, i hvem han ser sin skaanselsløse Fjende, til den Gud, hvis Væsen er Hellighed og Retfærdighed. Denne sidste paakalder han i den sikre Forvisning, at han hos ham vil finde Medhold og faa sin Uskyld anerkjendt[1]).

---

[1]) Dette vidunderlig dristige og dybsindige Sted har et Sidestykke i et af Avgustin udtalt Ord: Flygter du for Gud, saa flygt til Gud!

Jord! bedæk ikke mit Blod,
lad ikke mit Raab komme til Ro!
Se! allerede nu er mit Vidne i Himlen,
min Æresoprejser i det Høje.
Mine Venner lade haant om mig,
saa skal min Graad søge hen til Gud,
og han vil hjælpe Mennesket til sin Ret imod Gud
og stifte Ret mellem Mennesket og dets Venner,
naar de tilmaalte Aar stunde mod Enden,
og jeg skal betræde den Vej, der ikke atter fører tilbage . . .
Stil Sikkerhed og gaa i Borgen for mig!
Hvo ellers vil tage Parti for mig?
Thi hines Hjærter har du lukket for Forstaaelse,
derfor vil du ikke lade dem triumfere.

Midt i det Mørke, der omgiver Job, begynder der altsaa at dæmre et Lys. Han mærker, hvorledes netop Lidelserne og Omverdenens Domfældelse er i Stand til at give Uskyldsbevidstheden en hidtil ukjendt intensiv Styrke og lade Mennesket føle det sædelige Gode som en selvgyldig Magt, der formaar at holde ham oppe, naar alt andet falder sammen om ham. I Stedet for at demoraliseres ved at se sig brændemærket i Omverdenens Øjne paa Grund af de uhørte Lidelser, erkjender han, hvorledes netop under disse Forhold

den retfærdige klamrer sig til sin Vej,
den renhaandede vokser i Styrke.

Hvor langt Job endnu er fra den endelige Sejr, og hvor mange Anfægtelser hans blinde Venner endnu skulle berede ham, saa føler man allerede her, hvad der vil blive Prøvens Udfald, og hvorledes Satan ved sin Mishandling af Job fører denne netop til det modsatte Maal af det, han tilstræbte. Om denne sikre Følelse af det sædelige Godes uovervindelige Værd, der til sidst maa vinde ham en Forbundsfælle i Himlen, koncentrerer nu alle Jobs Tanker sig; hvad det kommer an paa for ham, er ikke mere hans Lykke og Frelse, men Anerkjendelsen af hans Uskyld. Fra dette over-

legne Standpunkt ser han med Foragt paa Vennernes Visdomsraad til ham, om hvorledes han skal erhverve sig en lykkelig Fremtid ved en (usand) Selvydmygelse for Gud:

Kommer kun atter tilbage,
jeg vil ikke finde nogen Vismand blandt eder!
Mine Dage ere rundne,
mine Tanker, min Forstands Erhvervelser, bristede.
De (Vennerne) ville forvandle Nat til Dag,
Lyset skal være nær nu, da Mørket bryder frem!
Nej, naar jeg haaber, da er det paa Dødsriget, mit kommende Hjem,
i Dødsmørket reder jeg mig mit Leje.
Graven nævner jeg min Fader,
Forraadnelsen min Moder og Søster.
Hvad skulde jeg da haabe paa,
mit Haab vilde dog ingen se opfyldt!

Fra denne Højde er imidlertid Bildads følgende Tale (c. 18) skikket til at styrte ham ned. De snærende Baand, som Job begyndte at frigjøre sig for, stræber Bildad at binde endnu fastere. Naar Job hævede sig til Erkjendelsen af det sædelige Gode som en selvgyldig Magt, der staar ukrænket, selv om de ydre Begivenheders Gang synes at pege i en modsat Retning, saa betegner Bildad dette som et formasteligt Forsøg paa at unddrage sig de af Gud bestemte, evig gyldige Love for Harmonien mellem Menneskets indre og ydre Forhold.

Du, som sønderslider din egen Sjæl i din Harme,
skal for din Skyld Jorden lægges øde,
eller Klipperne skifte Plads!

For Jobs mægtige Udsagn om, at han ejer en Forsvarer i Himlen, er Bildad aldeles døv; han hører kun den Del af Vennens Ord, hvori der lyder en Anklage mod Gud, og foreholder ham derfor med utrættelig Iver paa ny den uundgaaelige Skæbne, der venter dem, der ville trodse Gud. For endnu stærkere at ryste

Jobs Samvittighed, indfletter han i sin Skildring af denne uundgaaelige Undergang flere Træk fra Vennens egen Skæbne, idet han derigjennem antyder, at Job allerede tidligere har hørt til disse ryggesløse Fjender af Gud og nu befinder sig midt paa det Skraaplan, der fører til Tilintetgjørelse.

Virkningen af Bildads Ord ytrer sig straks i Begyndelsen af Jobs Svar til ham (c. 19). Fortvivlet spørger han, hvor længe Vennerne ville vedblive at martre ham og tilintetgjøre ham med deres Tale. Paa ny udøver deres tilsyneladende saa indlysende og ved Mængdens enstemmige Anerkjendelse saa vægtige Grundsætning sin frygtelige Virkning paa ham. For Tanken er det en saa harmonisk Anskuelse, at Gud kun tilføjer Menneskene en Lidelse, naar de have fortjent den ved deres Brøde, at der ikke synes at kunne være Tale om nogen som helst anden Forklaring, og idet Job atter føler denne Sætnings Herredømme over sig, drives han atter ud i den gamle Konsekvens, at saa er han blevet behandlet med himmelraabende Uretfærdighed.

Ville I virkelig optræde som mine Overmænd
og overbevise mig om min Skjændsel (min Synd),
saa skal det siges eder, at Gud har forurettet mig!

Paa ny betages han af Tanken om at staa overfor en Gud, der hader ham og har besluttet hans Fald, thi hvad anden Forklaring har han for sine Lidelser, naar han med hele sin Sjæls Styrke véd, at den Forklaring, Vennerne ville paatvinge ham, er falsk. Og paa ny betages han af Følelsen af sin uhyre Forladthed, efter at Gud har vidst at fjærne alle hans Omgivelser fra ham ved at mærke ham med Slagene af sin Haand. Med gribende Ord søger han endnu en Gang at vække sine Venners Medlidenhed og nærme sig til dem:

Forbarmer eder, forbarmer eder over mig, I min Venner!
thi Guds Haand har rammet mig.

Hvorfor forfølge I mig paa samme Maade som Gud,
og kunne ikke blive mætte af at fortære mig!

Men da ogsaa dette Tilraab preller af mod Vennernes Ubevægelighed, vækker atter Følelsen af hans Forladthed hans Tro paa, at Gud, den sande Gud, der staar bag ved det frygtelige Gudsbillede, som han forfølges af, dog til sidst kan og vil optræde som Forsvareren af hans Uskyld. Saaledes tilbagevinder han den samme Forvisning, som han udtalte over for Elifaz, og som Bildad ved sin Tiltale havde faaet til at briste for ham. Selv om hans Retfærdiggjørelse lader vente paa sig, ja om han ogsaa selv forinden gaar til Grunde, saa vil den komme; det vil en Gang blive aabenbart, at han har været uskyldig, og at hans Lidelser ikke have været Straffe for hans Synder.

O, maatte mine Ord blive optegnede,
maatte de blive opskrevne i en Bog,
ja med Jærngriffel og indfyldt Bly
for evig indridsede i Klippevæggen!
Jeg, ja jeg véd, at min Æresoprejser lever,
en Eftermaalsmand vil træde frem over min Grav![1]).

Derfor tilraaber han atter Vennerne et advarende Ord om at vogte sig for Guds Straf, som de udsætte sig for ved at forfølge den uskyldige med deres Anklager og Beskyldninger. Altsaa har Job vundet sin

---

[1]) De herpaa følgende Ord ere i højeste Grad dunkle, og derfor tydede paa forskjellig Maade. Den almindelig vedtagne Tekst synes at maatte oversættes: „og efter (d. e. senere end) min Hud, der er saaledes sønderflænget, og borte fra mit Legeme skuer jeg Gud, hvem jeg da skuer staaende paa min Side. Mine Øjne se det og ikke nogen fremmed. Mine Nyrer forsmægte i mit Indre.“ Naar disse Ord synes at skildre, hvad der skal ske med Job efter hans Død, saa nødes man i alt Fald til at fastholde, at der ikke kan være tænkt paa et egenligt Udødelighedshaab eller paa en hinsidig Salighedstilstand. Hvilken Revolution et saadant Haab vilde frembringe i Jobs Sindstilstand, har han selv antydet i det fore-

Fortrøstning til sin gode Sag og sin Tro paa en hellig Gud tilbage i samme Fylde som i sit Svar til Elifaz.

Den truende Formaning til Vennerne, hvormed Job sluttede, bringer Szofar til at gribe Ordet. Det er nu ikke blot det angrebne Dogme, det er ogsaa hans krænkede Selvfølelse, der farver hans lidenskabelige Tale og lader ham overgaa sig selv i Plumphed. Indholdet af hvad han siger, er i Virkeligheden kun en Gjentagelse af Vennernes vel bekjendte Sætning, om de ugudeliges Undergang, men han søger at give sine Ord større Kraft ved ikke blot at skildre de ugudelige som dem, der nedkalde Straf over sig ved deres Trods mod Gud, men ogsaa som dem, der have begaaet Synder mod Mennesker. Derved antager Anklagen mod Jobs tidligere Liv bestandig tydeligere Former, og der staar nu kun det sidste Skridt tilbage, nemlig direkte at beskylde ham for at have begaaet bestemte Synder af den groveste Art.

---

gaaende (se ovenfor Pag. 36); men i det følgende mærker man aldeles intet til en saadan Forvandling; tvært imod maa han vedblivende kæmpe mod de Anfægtelser, som hans gaadefulde Skæbne fremkalder. En saa mægtig omvæltende Tanke maatte man dog vente ved Bogens Slutning eg ikke som en „vildtvoksende Tanke", der dukker op midt i Digtet, for derefter sporløst at forsvinde. Thi allerede i det 21de Kapitel (v. 26) skildrer Job Døden ganske paa samme trøstesløse Maade som i de foregaaende Stykker: hvad enten Menneskene have været lykkelige eller ulykkelige, saa gaar det dem ens i Døden, „tilsammen ligge de i Støvet, og Opløsningen bedækker dem begge." Ogsaa maatte man dog i Epilogen vente en Henvisning til Udødeligheden, hvis det var Digterens Mening her at lade Job finde den sande Løsning paa Livsgaaden. Hvis derfor Ordene virkelig sigte til, hvad der vil ske efter Jobs Død, hvilket ganske vist synes at være Tilfældet, saaledes som den foreliggende Tekst lyder, kunne de næppe udtrykke mere end den Tanke, at Job efter sin Død vil komme til ogsaa selv at se, hvorledes hans Uskyld bliver anerkjendt og hans Ære reddet. For saa vidt gaa Ordene ganske vist et Skridt ud over den vanlige gammel-testamentlige Fremstilling af Dødstilstanden.

Men medens Vennerne ad denne Vej mene at kunne naa deres Maal og bringe Job til Syndsbekjendelse og Anger, griber Job til et Middel, der hurtig tvinger hans Modstandere til Tavshed, fordi det blotter det usande i den Maalestok, hvorefter de have dømt ham. Allerede en Gang tidligere havde han kort peget hen paa, hvorledes Menneskenes Historie ofte stod i den skarpeste Modsætning til det Dogme, der var Vennernes faste Borg (se Pag. 30), og dette Vaaben griber han nu og benytter det med sejrrig Energi. Saa indlysende som den herskende Opfattelse er, naar den betragtes i al Almindelighed, saa svarer dog Virkeligheden ikke til den, tvært imod staar den ofte i en uløselig Modsætning dertil. Det er vel værd at lægge Mærke til, at Job først paa dette Punkt af Striden for Alvor griber til dette farlige Vaaben. Han drives ikke af Lyst til at optræde som Anklager overfor Guds Verdensstyrelse, og deler ikke de religiøse Tvivleres Trang til at paavise Modsigelser og Vanskeligheder. Det er først da alle hans Forsøg paa at finde Tiltro for sin Uskyldsbevidnelse hos Vennerne ere strandede, og først, da han atter og atter ser den herskende Anskuelse brugt som Vaaben mod sig selv, at han for at værge sig mod denne Anskuelse, paaviser dens Uoverensstemmelse med Virkeligheden. At denne Paavisning antager Formen af en Anklage mod Gud, er kun en Følge af, at der ikke fandtes nogen anden og dybere Anskuelse, der paa en Gang kunne overvinde det herskende Dogme og dog hævde Guds Hellighed og Retfærdighed. Og senere kalder Job ogsaa beredvillig alt det af sine Ord tilbage, der indeholdt et Angreb paa Gud, hvorved det bliver klart, at hans foregaaende skarpe Ytringer kan have Værd, for saa vidt de nedrive den herskende falske Anskuelse og derved bane Vejen for en anden og dybere.

I sit Svar til Szofar (c. 21) beder Job Vennerne om at høre paa den Skildring af Virkeligheden, som han

nu vil give dem; saa kunne de bag efter spotte ham, hvis de ikke have tabt Lysten dertil.

Naar jeg tænker derpaa, forfærdes jeg,
og mit Legeme bæver:
Hvorfor blive de ugudelige i Live,
blive gamle og tiltage i Kraft?
Deres Afkom staar i Velbehold omkring dem,
de skue deres Efterkommere.
Deres Huse ere forvarede mod al Skræk,
Guds Svøbe rammer dem ikke.
Deres Tyr bespringer ikke forgjæves,
deres Ko kælver og føder ikke i Utide.
De omgives af Børn som en Faarehjord,
deres Sønner boltre sig.
De hæve deres Røst under Pavkers og Citrers Lyd,
og glæde sig under Fløjtens Klang.
De naa deres Dages fulde Tal omgivne af Lykke,
og en hurtig Død fører dem til Dødsriget.
Og dog sige de til Gud: bort fra os!
vi ønske ikke at lære din Vilje at kjende.
Hvad er vel Gud, at vi skulde tjene ham,
og hvad Nytte vilde vi have af at overhænge ham?

Og vil man herimod indvende, at Straffen blot venter, og at i alt Fald den ugudeliges Børn ville faa den at føle, saa svarer Job:

Lad Gud gjengjælde det paa ham selv,
at han selv kan mærke det!
Hans egne Øjne bør se hans Ulykke;
han selv bør drikke af Guds Vrede.
Ti hvad bryder han sig om det, der sker med hans Hus efter ham,
efter at hans beskikkede Maaneder ere til Ende. —
En dør i sin usvækkede Kraft,
velbeholden og uforstyrret,
en anden dør med sygt Sind,
uden at have kjendt Lykken —
men i Støvet ligge de i Fællesskab,
den samme Opløsning bedækker dem begge.

Overfor Vennernes Paastande om, at de ugudelige aldrig undgaa deres Straf, henviser han dem til, hvad

de vidt berejste vide at berette om de utrolige Tildragelser, som de have set, hvorledes netop de onde ere blevne sparede under store og omfattende Ulykker. Derfor spørger han tilsidst Vennerne, hvorledes de kunne forsvare at fremføre saadanne usande Trøstegrunde, der ved nøjere Prøvelse vise sig at være lutter Falskhed.

Elifaz' Svar paa dette voldsomme Angreb fra Jobs Side (c. 22) er i højeste Grad karakteristisk. Trods den tillidsfulde Tone, hvori han taler, mærker man tydelig den Forlegenhed, som Vennens Ord har fremkaldt hos ham. Han gjør intet Forsøg paa i Virkeligheden at modbevise det Billede, som Job har oprullet; saa yderliggaaende og énsidigt som det er, indeholder det dog et ikke ringe Sandhedsmoment, hvad Vennerne i deres stille Sind ikke kunne nægte. Ja Elifaz indrømmer selv middelbart Rigtigheden af Jobs Skildring ved at henvise ham til Guds svimlende Ophøjethed, som Mennesket ikke formaar at fatte — en Henvisning, der ikke vilde have været nødig, hvis Virkeligheden fuldt ud svarede til det Tankebillede, hvorfra Vennerne gaa ud. Men paa nogen egenlig Indrømmelse indlader han sig dog ikke. Tvært imod forsøger han et sidste Middel til at betvinge sin Modstander. Naar Job søgte at bringe ham til Tavshed ved at stille ham Ansigt til Ansigt med Virkeligheden, saa vil Elifaz nu vække Jobs Samvittighed ved at vise ham et utilsløret Billede af den syndefulde Fortid, der har fremkaldt hans Lidelser:

Visselig din Ondskab har været stor
og dine Misgjerninger grænseløse;
du har uden Føje udpantet dine Brødre,
du svøbte dig i de afklædtes Kapper,
du rakte ikke den forsmægtende en Drik Vand,
nægtede den forhungrede et Stykke Brød,
den nævekraftige fik Lov til at bemægtige sig Landet,
den fornemme tog Bolig deri,
Enkerne sendte du tomhændede bort,
de forældreløses Arme blev knuste.
Derfor er det, at Snarer nu omringe dig,
og at Rædsler pludselig styrte sig over dig!

Efter dette direkte Angreb, der endelig bringer for Lyset, hvad Vennerne hidtil mere eller mindre forblommet have hentydet til, ender Elifaz' Tale med en Gjentagelse af hans tidligere Formaninger og Opmuntringer. Endnu kan Job vente sig en rig og lykkelig Fremtid, naar han blot vil ydmyge sig og angre sine Synder, og ikke efterligne de trodsige Gudsfornægtere. Dog henviser Elifaz med betegnende Forsigtighed, som Eksempel paa disse Gudsfornægteres uundgaaelige Skjæbne, til Urtidens Slægter, om hvilke Sagnene berette — et meget sigende Tilbagetog sammenlignet med den Frejdighed, hvormed han i sine foregaaende Taler henviste til alle Tiders samstemmende Erfaring om Syndernes sikre Tilintetgjørelse.

Det er en Selvfølge, at disse skaanselsløse Beskyldninger, som Elifaz udslynger mod Job, ikke kunne undlade at gjøre et dybt Indtryk paa denne. Det viser sig ogsaa i Begyndelsen af hans Svar (c. 23—24), at Vennens Ord atter har stødt ham ud i hans gamle Anfægtelser, selv om disse nu optræde langt mildere end før. Han føler sig atter trængt hen til den eneste, der virkelig kunde optræde som hans Talsmand, fordi han er den eneste, der kjender hans Uskyld. Vennens frygtelige Beskyldninger lader ham mere end nogen Sinde føle Længsel efter, at Gud dog vilde træde frem og give ham Lejlighed til at bevise sin Uskyld, og det er umulig andet, end at Følelsen af, at dette Ønske ikke bliver opfyldt, maa kalde de gamle fortvivlede og mørke Tanker om Guds Fjendskab frem hos ham:

Han gjennemfører, hvad han har tiltænkt mig,
og af saadant er der endnu meget hos ham.
Derfor forfærdes jeg for hans Aasyn,
naar jeg betragter ham, gruer jeg for ham,
Gud berøver mig mit Mod,
den Almægtige gjør mig bestyrtet!

Dog formaar Job nu forholdsvis hurtig at samle sig, og da griber han atter det Vaaben, hvormed han før

saa kraftig angreb Vennerne: Skildringen af den virkelige Tilstand blandt Menneskene, der ikke stemmer med Vennernes Paastand om den overalt gjennemsigtige Fremtræden af Guds straffende Retfærdighed. Og efter at have fuldført denne Skildring, der iøvrigt indeholder ikke faa Dunkelheder og Vanskeligheder, tilraaber han sine Modstandere et sejrrigt:

> Er det ikke saaledes? hvo vil gjendrive mig
> eller ophæve, hvad jeg har sagt?

Virkningen af dette Vaaben viser sig nu klart hos Vennerne. Endnu gjør Bildad (c. 25) et kort Forsøg paa at svare, men han formaar ikke andet end at hævde, at Gud er for ophøjet til, at Mennesket skulde kunne have Ret overfor ham; selv de straalende Himmellegemer ere ikke rene for Guds Øjne, endsige Mennesket, dette usle, elendige Kryb! Saa sandt dette i og for sig er, saa betegner dog denne Udtalelse i Bildads Mund, at Vennerne nu ere slaaede af Marken. De formaa ikke virkelig at gjendrive Jobs Skildringer af Menneskenes Liv, og dermed er den Grundsætning bristet for dem, efter hvilken de hidtil have dømt og formanet ham. Naar Lidelserne ikke altid ere Straffelidelser, hvad de tvungne af Jobs hensynsløse Skildring af Virkeligheden ikke mere vove at paastaa, saa er det ogsaa muligt, at Jobs Lidelser ikke ere fremkaldte ved tidligere Synder, og derved er det uforsvarlige i alt, hvad de hidindtil have sagt til deres ulykkelige Ven, blottet paa den mest beskæmmende Maade.

Derfor udtaler nu ogsaa Job i sit sidste Svar (c. 26) en blodig Spot over Bildads mislykkede Forsøg paa at hævde Stillingen, idet han ironisk priser ham for den Fylde af Dybsindigheder, som han har udtalt. Det hjælper ham ikke at henvise til Guds Ophøjethed og Majestæt, thi den har Job aldrig benægtet, tværtimod flere Gange beskrevet paa endnu mere storslaaet Vis end Vennerne, hvad han nu gjentager ved ligesom legende

at udkaste en pragtfuld Skildring af den almægtige Gud, for hvem endog Skyggerne i Dødsriget skjælve. Og det hjælper ikke at hævde, at Mennesket ikke kan have Ret overfor denne Gud, thi hvis virkelig Lidelserne kun vare berettigede, naar de komme, som Straffe (som Vennerne paastaa), saa vilde Virkeligheden uimodsigelig vise, at Menneskene ikke én, men mange Gange havde Ret overfor Gud, selv om hans Almagt hindrer dem i at faa Ret. Et yderligere Tegn paa Vennernes Nederlag er Szofars talende Tavshed. Han saa lidt som de andre driste sig mere til at fortsætte Striden med Job, der saaledes i Virkeligheden staar som Sejrherre. —

Imidlertid indeslutter den Maade, hvorpaa Job har vundet Sejren, en stor Fare for ham selv; det Vaaben, hvormed han overvandt sine Venner, var i Virkeligheden et tveægget Sværd, der let kunde saare den, der førte det. Det er nemlig kun lykkedes ham at afværge de Beskyldninger, der udslyngedes mod hans Uskyld, ved at give en Skildring af Menneskenes Liv, hvis Indhold var, at der i Menneskenes Skæbne ikke raader nogen højere, retfærdig Styrelse. Det sædelige Gode bliver ikke anerkjendt, ja han fremstillede det endog som den herskende Regel, at det gik de ugudelige godt og de fromme ondt. Job er derved ført ind i en Erkjendelse, som Israeliterne kun altfor meget led under, og som bragte mange af dem til at opgive selve det sædelige Gode, hvis haarde Fordringer viste sig at være saa lidet lønnende. Forsaavidt er altsaa Jobs Sejr over Vennerne et nyt Led i den Prøve, hvorpaa han stilles, og Spørgsmaalet, hvorvidt han vil bestaa den, træder atter frem med fornyet Kraft. Vel ere nu Vennernes oprørende Beskyldninger forstummede, men Jobs Tro paa det godes Værd i Tilværelsen er rokket, idet hans egen gaadefulde Skæbne har bragt ham til at fordybe sig i de mørke Gaader, som den hele Menneskeheds Skæbne indeslutter.

Men ogsaa denne Prøve bestaar Job. Efter at Vennernes Anklage er forstummet, tager han paany

Ordet for højtidelig at erklære, at han ikke vil svigte det gode, men vedblivende bevare den Uskyld, som han hidindtil har ejet. Saalidt som Vennernes Beskyldninger hidtil have været sande, skulle de nogen Sinde faa Anledning til at beskylde ham for Ugudelighed. Det gaadefulde i Menneskenes Livsførelse skal ikke faa ham til at opgive Troen paa, at det gode dog er Livets egenlige Maal; Syndernes Lykke og de frommes Lidelser skal ikke faa ham til at kalde godt ondt eller ondt godt. Det 27. og 28. Kapitel, hvori disse Tanker komme frem, blive derfor Digtets egentlige Knudepunkt, det afgjørende Vendepunkt i Udviklingen, idet det her viser sig, at den Forventning, som Satan har knyttet til Jobs Prøvelser, skuffes, og at Herrens Tro paa hans Trofasthed stadfæstes.[1])

---

[1]) Den almindelige Opfattelse af c. 27 er en anden end den ovenfor fremsatte. Man finder deri kun en gjentagen Forsikring om Jobs tidligere Uskyld, som han her sluttelig bekræfter med Ed. Indtil sit sidste Øjeblik vil han ikke høre op med at hævde, at han ikke har begaaet de Synder, som Vennerne beskylde ham for. Men mod denne Forstaaelse taler i Virkeligheden de vægtigste Grunde. Efter at Vennernes Angreb ere forstummede, er allerede en saadan gjentagen Forsikring i og for sig overflødig og vilde kun betegne en fuldstændig Stillestaaen i Handlingens Udvikling netop paa et Sted, hvor alt lader vente et afgjørende Fremskridt. Endnu væsenligere er det, at de følgende Ord, hvor Job pludselig siger det samme, som Vennerne hidtil have anført mod ham selv, efter denne Opfattelse vilde blive aldeles ufattelige. Et Blik i de forskjellige Jobsfortolkninger viser ogsaa klart, hvilken Vanskelighed disse Ord berede de Fortolkere, som i det 27. Kapitel kun se en gjentagen Forsikring om Jobs Uskyld, idet de have set sig nødsaget til de voveligste og unaturligste Formodninger. Saaledes mene nogle, at Job kun citerer Vennernes Lære for at gjendrive den — hvorved imidlertid Hovedsagen, nemlig Gjendrivelsen selv, fuldstændig mangler. Andre ville opfatte Ordene som Ironi, hvilket er ligesaa ugjørligt. Mere dristige Fortolkere formode, at de paagjældende Ord oprindelig have hørt til Szofars sidste Tale, der paa en eller anden Maade skal være blevet borte, medens andre uden videre

Jobs Forsikring om ikke at ville svigte det gode er udtrykt gjennem en højtidelig Ed, som han aflægger, og som i sin Form er et nyt Vidnesbyrd om Digterens Evne til at give Ordene en vidunderlig gribende Kraft:

Ved den Gud, der har forurettet mig,
ved den Almægtige, der har gjort mit Sind bittert —
ingen Sinde vil jeg lade eder faa Ret,
til mit sidste Aandedræt giver jeg ikke Slip paa min Uskyld.
Jeg holder fast ved min Retfærdighed og slipper den ikke;
Mit Hjærte skal ikke komme til at fordømme nogen af mine Dage.

Og idet Job saaledes fastholder den klare Bevidsthed om det godes Ukrænkelighed og om det hellige Buds Ret, tilbagevinder han atter Troen paa en hellig Gud, fra hvem dette Bud er udgaaet og som formaar at hævde Forskjellen mellem Ret og Uret. Hvorledes saa Livets Virkelighed tilsyneladende former sig, hvor mange Gaader det end frembyder, saa maa Mennesket, hvis det ikke aandelig vil tilintetgjøre sig selv, fastholde en urokket Tro paa, at der bagved denne Virkelighed staar en hellig Vilje, der befinder sig i fuld Samklang med den hellige Lov, der er Mennesket foreskrevet. Idet Job udtaler denne ideale Nødvendighed, denne *conditio sine qua non* for det sædelige Liv, sker det paa en Maade, der minder paafaldende om flere af de Udtalelser, som Vennerne i det foregaaende have fremført. Ogsaa Job kan, efter

stryge hele Slutningen af c. 27 og hele c. 28 som en senere uægte Tilføjelse af en fremmed Haand. Paa dén ovenfor fremstillede Maade falder derimod denne Vanskelighed fuldstændig bort, idet det bliver klart, at Jobs Ord kun tilsyneladende gjentager Vennernes Paastande, og at de i Virkeligheden have et ganske andet Indhold. Endelig kan man overbevise sig om Rigtigheden af den fremsatte Opfattelse ved at lægge Mærke til, at de ovenfor anførte Ord, hvormed det 27. Kapitel begynder, allerede efter Ordlyden pege tilbage paa Herrens Ord i Prologen efter Jobs første Prøvelse (2, 3): se endnu holder han fast ved sin Retfærdighed; de betegne altsaa, at Job ogsaa bestaar den anden og tungere Prøvelse sejrrig.

det Standpunkt, hvorpaa han staar, kun give sin Overbevisning om det godes Værd for Gud Udtryk ved en Skildring af de Følger, som den sædelige Handling har for Menneskenes jordiske Liv. Men der er den dybe Forskjel mellem hans og Vennernes Tale, at han vil udtrykke det ideale Fundament, uden hvilket Mennesket ikke kan føre et fromt og sædeligt Liv, han vil nærmere beset egenlig kun hævde, at de uskyldige tør føle sig forvissede om at eje den Guds Samfund, i hvis hellige Vilje de leve, medens Vennerne opstille et realt Skema, hvorefter Begivenhederne skulle rette sig, og hvorefter man har Ret til at domfælde enhver lidende. Jobs Ord lyde:

De ugudeliges Skæbne ønsker jeg mine Fjender,
mine Modstandere gaa det som den brødefulde.
Thi hvad har den frafaldne vel at haabe,
naar Gud vil bortrive, vil kræve hans Liv?
Mon Gud vil høre hans Nødraab,
naar Trængslen overfalder ham?
Eller kan han føle Glæde over den Almægtige,
kan han nogen Sinde paakalde Gud!
Jeg vil belære eder om Guds Haand,
ikke vil jeg dølge, hvad hans Tanker ere —
Se, I have selv skuet det,
hvorledes kunne I da tale saa usandt? —
Saaledes er Syndernes Skæbne fra Gud,
den Lod, som Forbryderne modtage fra den Almægtige:
forøges hans Sønner, saa er det for at falde for Sværdet,
hans Afkom skal ikke mættes med Brød,
hans efterladtes Gravfærd skal Pesten besørge,[1])
hans Enker skulle ikke komme til at udføre Klagesange.
Sammenhober han Sølv som Støv,
Skaffer han sig Klæder som Vejens Sand —
det bliver de retfærdige, der klæde sig i dem,
de skyldfri, der dele Sølvet mellem sig.

Endnu tydeligere bliver Forskjellen mellem Jobs og Vennernes Stilling til Spørgsmaalet ved Fortsættelsen af

---

1) Tanken er, at der i Pesttider ikke kan være Tale om en regelmæssig Begraven af de døde.

hans Tale. Det er den rent ideale Grundanskuelse af det godes Værd for Gud, som han vil hævde. Den er det, som Menneskene skulle holde fast ved, selv om de ofte maa indrømme, at det virkelige Liv ikke svarer dertil. Med andre Ord: Menneskene skulle tro paa det godes Værd i Guds Øjne og hans Had til det onde, ligegyldig om de i det virkelige Liv formaa at paavise det eller ikke. Thi denne Tro er det uundværlige Fundament for det, som Gud kræver af Menneskene og har sat som deres Livsopgave: Opfyldelsen af det gode som hellig Fordring, som Indhold af Guds Befalinger til Menneskene. For at anskueliggjøre dette lader Forfatteren i det 28. Kapitel Job hentyde til den ogsaa ellers i det gamle Testamente forekommende Lære om „Visdommen“. I denne Lære udtrykker det gamle Testamente paa dybsindig Maade sin Anelse om den udvortes Verdens og den aandelige Verdens oprindelige Enhed: Grundtankerne i Naturen og hele Universet ere, dybere betragtet, de samme som de Tanker, der træde frem i den hellige Lov, som Gud har givet Menneskene. Naturens Verden og Sædelighedens Verden styres af Gud efter de samme Love, der have deres fælles Udspring i hans Visdom. Men vel at mærke, denne Enhed og Harmoni er for Menneskenes Vedkommende kun en Anelse, ingen virkelig Viden. Hvis Menneskene virkelig formaaede at tilegne sig „Visdommen“, vilde de se denne store Harmoni, vilde de se de udvortes Begivenheder som et fuldendt Udtryk for den aandelige Verden. Men denne Erkjendelse er nægtet Menneskene. „Visdommen“ i dette Ords omfattende Betydning er et Gode, som Gud har forbeholdt sig selv; ved dens Hjælp har han skabt Verden og regerer den, men for Menneskene er den utilgængelig, og deraf kommer det, at de ikke altid kunne se Visdommen i de Gjerninger, som Gud udfører. Menneskene kunne kun komme i Berøring med Visdommen ved at opfylde Guds hellige Lov, hvori denne Visdom ogsaa er indesluttet — „Gudsfrygt er Visdommens Be-

gyndelse", som det hedder i Ordsprogene — men videre end til et begrænset Indblik i Visdommens Verden naa de ikke, og skulle de efter Guds Vilje heller ikke naa. Det manglende skal Troen erstatte dem.

Denne Tankerække, hvis Sammenhæng med det umiddelbart foregaaende er indlysende, har Digteren givet et glimrende Udtryk i det 28de Kapitel. Hvad den menneskelige Kløgt og Kunst formaar at udøve, er vidunderligt: Skatte, der have ligget skjult i Mulm og Mørke i Jordens Indre, formaar Bjærgmanden at drage frem for Dagens Lys — men Visdommen kunne Menneskene ikke komme i Besiddelse af:

Hvor findes Visdommen,
og hvor er Indsigtens Hjem?
Mennesket kjender ikke Vejen dertil;
den findes ikke i de levendes Land.
Havdybet siger: i mig er den ikke!
og Havet siger: den findes ikke hos mig! ....
Den er skjult for de levendes Øje,
dulgt for Himlens Fugle;
Helvede og Dødsriget sige:
vi have kun hørt tale om den!

Kun Gud ser og gjennemskuer den; ved dens Hjælp har han grundlagt og styrer han Verden:

Men til Menneskene sagde han:
se Herrens Frygt det er Visdom,
at undgaa det onde er Indsigt! —

Saaledes har Job bestaaet Prøven. Trods alle Lidelser og alle Anfægtelser viger han ikke fra det gode; til det klamrer han sig, til Trods for, at hans egen Skæbne ligesom Menneskeskæbnerne i det hele indeholde Gaader, der synes at spotte Antagelsen af en hellig Gud, for hvem det gode havde virkelig Værd. Helt umærket er han ikke gaaet ud af Kampen: hans Mund har, under Indflydelse af Vennernes ulykkebringende Tiltale, talet formastelige Ord og gjentagne Gange beskyldt Gud for Uretfærdighed; men det Maal, som Satan efterstræbte

ved sine Prøvelser, er saa langt fra naaet, at Job tværtimod nu fastholder det gode. Guds hellige Vilje, med en større Inderlighed end nogen Sinde før. Tilbage staar nu Handlingens harmoniske Afslutning, og hertil danner Kap. 29—31 Overgangen.

Det er betegnende for den sunde Realisme i Jobs Bog, at det Afsnit, der følger efter Kap. 27—28 tilsyneladende danner et Fald fra de Højder, hvorpaa disse to Kapitler bevæge sig. Efter at have tilkæmpet sig Troen paa en hellig Gud, for hvem det gode har virkelig Betydning, og efter at have afslaaet Fristerens Forsøg paa at lokke ham bort fra det gode, begynder Job atter at klage og fordybe sig i den ufattelige Modsætning mellem hans tidligere Lykke og nuværende Elendighed. Men i Virkeligheden er denne Udvikling kun naturlig og nødvendig. Det 27de og 28de Kapitel var væsenlig en Overvindelse af den Fare, der laa i det sidste Middel, hvormed Job bragte sine Venner til Tavshed, nemlig Paavisningen af, at Menneskenes Skæbner syntes at udelukke Tilstedeværelsen af en Gud, for hvem Menneskenes Fromhed havde noget Værd. Men paa særlig Maade vedbliver det at forholde sig med Jobs egen Skæbne. Det maa bestandig erindres, at det her er den enestaaende fromme, han, hvis Lige ikke findes blandt hans Samtidige, der er rammet af aldeles enestaaende og uhørte Lidelser. Denne skjærende Modsætning indeholder vedblivende en Braadd, der ikke er borttaget ved hine to Kapitler. Problemet er her stillet saaledes paa Spidsen, at en virkelig Beroligelse er umulig. Den Ed, hvormed Job bekræftede aldrig at ville svigte det gode, svor han ved „den Gud, der havde berøvet ham hans Ret og forbitret hans Aand"; men paa dette Punkt kan Handlingen ikke standse. For at den atter kan sættes i Gang, maa imidlertid Disharmonien atter træde i Forgrunden; Jobs Følelse af at være forurettet, maa atter komme stærkere til Orde, for fuldstændig at kunne blive overvundet.

Altsaa begynder Job med at kaste et Blik tilbage paa sit tidligere, lykkelige Liv. idet han giver en malende Skildring deraf, af hvilken vi ovenfor have meddelt nogle Brudstykker (S. 12 f.). Jo lysere og herligere denne Fortid var, desto mørkere viser hans nuværende Tilstand sig, og jo mere hans Tanke dvæler ved hine Minder, desto smerteligere føler han sin Elendighed. Med et „og nu derimod“ river han sig endelig løs fra sine Erindringer og gaar over til en Skildring af de Lidelser, der have gjort ham til Skive for den foragteligste og elendigste Pøbels Forhaanelse. Med Blikket fæstet paa denne smertelige Modsætning føler han atter de gamle Tanker vaagne hos sig om, at han er Gjenstand for Guds Vrede og Fjendskab: her er et Overmaal af Lidelser, over for hvilke Tanken ikke kan finde Hvile i Resignation, men bestandig ægges til fornyet ængstelig Grublen.

Jeg raaber om Hjælp til dig, men du svarer mig ikke,
jeg staar ventende, men du stirrer ubevæget paa mig.
Du har forvandlet dig til en vild Fjende overfor mig,
med din Haands Kraft bekæmper du mig.
Thi jeg véd: til Dødsriget vil du føre mig bort,
til Stevnet for alt, hvad der lever!

Til dette Udbrud slutter sig atter en Skildring af hans tidligere Livsvandel, hvis Renhed og ideale Stræben netop gjør denne pludselige Omvæltning i hans Skæbne til en uløselig Gaade. Havde han virkelig forbrudt sig mod de hellige Bud, saa vilde disse Lidelser have været forklarlige, men han véd, at hans tidligere Liv taaler at maales med et endnu nøjere og strængere Maal, end det, Menneskene i Reglen anlægge — en Bevidsthed, der, som allerede berørt, bevirker, at det sædelige Billede, som det 31te Kapitel opruller, i Adel og Renhed hæver sig et Trin højere end det vanlige gammeltestamentlige Billede. Og i Følelsen af denne sin Ret samler han endelig til Slutningen alt, hvad der bevæger hans Sind,

i et sidste udfordrende Tilraab til den Gud, hvis Retfærd i dette enkelte Tilfælde ikke synes at kunne forsvares:

Havde jeg dog én, der vilde høre mig!
Se, her er min Underskrift — den Almægtige give mig Svar!
Anklageskriftet, som min Modstander skriver,
visselig! det vil jeg komme til at bære triumferende paa min Skulder,
slynge det som et Diadem om min Pande!
Hvert Skridt, jeg har gjort, skal jeg gjøre Rede for,
som en fribaaren skal jeg træde frem for ham!

Sammenholde vi dette dristig anklagende Tilraab med Jobs højtidelige Løfte i det 27de og 28de Kapitel om aldrig at ville opgive det gode, men indtil sin sidste Stund at holde fast derved, saa have vi det fuldstændige Udtryk for det Udfald, som hans haarde Prøvelse har faaet. Hvad Fristeren vilde forlede ham til, har han haft Kraft til fuldstændig at afvise: endnu bestandig er han en retskaffen Mand, der viger bort fra det onde. Men helt umærket er han ikke gaaet ud af Prøvelsen. Under det frygtelige Tryk af den herskende Opfattelse af Lidelsernes Betydning har hans Bevidsthed om hans tidligere Livsvandels enestaaende Adel og Renhed gjentagne Gange givet sig Udtryk i dristige Klager og Anklager overfor Gud. Selv om han med Hensyn til de Gaader, som Menneskenes Skæbne i Almindelighed indeholde, formaar at fastholde Troen paa en hellig Vilje, der staar bagved alt og styrer alt, saa kan han dog overfor sin egen Skæbne ikke frigjøre sig for Følelsen af at være forurettet og ikke komme bort fra, at en Klage over Gud i dette Tilfælde er berettiget. Til denne Dobbelthed svarer nu det næste Skridt i Handlingens Udvikling: Guds Aabenbaring og Tale til Job (Kap. 38—41). I selve det, at Gud aabenbarer sig for ham — ikke i Vrede for at tilintetgjøre ham, men saaledes, at han taler til ham og lærer ham, ligger den store Anerkjendelse af, at Job har bestaaet Prøven. Gud bekjender sig til sin Tjener, der ikke af de uhørte

Lidelser har ladet sig drive til at bryde med ham eller overtræde hans hellige Bud. Men Indholdet af det, som Gud taler til Job, er saa langt fra at være en Retfærdiggjørelse fra Guds Side, endsige en Indrømmelse af, at Job har haft Ret i sine Anklager, at det meget mere er en fuldstændig Nedslaaen af ethvert Forsøg hos et Menneske paa at optræde som Klager overfor Gud. Ethvert saadant Forsøg afvises paa Forhaand. Hvad altsaa Job har været i Stand til at fastholde, naar Talen var om Menneskenes almindelige Skæbner: Troen paa Guds overmægtige og hellige Visdom, som er der, selv om Menneskene ikke kunne se den, denne Tro skal han ogsaa lære at fastholde overfor den særlig slyngede Knude, som hans egen Skæbne indeholder.

I Virkeligheden bringer altsaa Guds Tale ingen direkte Løsning af Problemet om Forholdet mellem de enkeltes sædelige Tilstand og deres ydre Tilskikkelser; tvertimod holdes Job vedblivende i fuldstændig Uvidenhed om, hvad det er, der har foranlediget de frygtelige Prøvelser, som ere gaaede hen over ham. Kun saa meget træder tydelig frem, at den af Vennerne hævdede Theori ikke stadfæstes af Gud, men tvært imod paa det bestemteste forkastes; dette vilde man utvetydig lære af denne Herrens Tale til Job, selv om ikke Prologen allerede havde givet Læserne et Indblik i de Beslutninger, der forud ere tagne om Job, og hvorfra hans Lidelser stammede. Idet nemlig Gud forbyder ham at lade sig drive af de tilsyneladende Modsigelser i Verden til at optræde anklagende og kritiserende overfor Gud, anerkjender han, at der i Jobs Skæbne ligger en slig paafaldende Modsigelse for den menneskelige Opfattelse, hvad netop vil sige saa meget som, at Jobs Lidelser ikke ere forskyldte ved hans Synder.

For Fortolkerne har dette afvisende Indhold af Guds Ord til Job ofte været en Overraskelse og en Skuffelse. Man ventede, at Guds Aabenbarelse maatte bringe selve Gaadens Løsning, og mødte i Stedet herfor

en stærk Fremhævelse af, at den menneskelige Erkjendelse var ude af Stand til at raade de Gaader, som Verden indeholder. Denne Skuffelse har man givet Udtryk i forskjellige nedsættende Domme over Digteren og hans Kunst. Efter at have strammet Knuden til det yderste, synes Digteren selv ikke at kunne løse den, og lader derfor Gud træde frem og afvise ethvert Forsøg paa at ville begribe Verdens Styrelse, — hvorved man mente med Grund at kunne dadle, at Digteren lod Gud træde frem for gjennem hans Mund at udtale sin egen Mangel paa Forstaaen. Herved oversaa man imidlertid den væsenlige Omstændighed, at Digteren i alt Fald kunde have ladet Gud meddele Job noget, nemlig det, som Læserne have erfaret gjennem Prologen, og saaledes i det mindste have givet ham Forklaringen af hans egen særlige Skæbne. Naar Digteren ikke gjør dette, saa er det allerede hermed klart, at han har ladet Gud tale paa denne absolut afvisende Maade, ikke af Mangel paa en virkelig Løsning, men efter en bestemt, vel overlagt Plan. Og i Virkeligheden have vi allerede i det foregaaende fremhævet, at det netop er dette ejendommelige Indhold af Guds Tale, der giver Bogen dens almengyldige Indhold og gjør den til en Trøstebog for alle. Thi medens Jobs særlige Skæbne ikke passer paa alle, er det enhver lidendes Opgave ikke blot at holde fast ved det gode, men ogsaa at holde fast ved Troen paa en hellig og god Gud, der staar bag ved alt, hvad der sker i Verden.[1]

[1]) Paa fortræffelig Maade bliver dette Moment fremhævet af Martensen i hans Ethik (Individuel Ethik 398): Job og hans Venner „ere saa at sige kun Personer i et Drama, hvis Sammenhæng de ikke forstaa — heri et Forbillede for os alle, der kun have en stykkevis Erkjendelse af Guds Førelser med os, ere, om vi saa tør udtrykke os, uvidende om Prologen i Himlen, hvilken vi maatte kjende, for virkeligt at forstaa Guds Styrelse; og derfor ere henviste til i Ydmyghed, i ubetinget Lydighed at bøje os under Guds uransagelige Vilje.“ Smlgn. videre smst. pag. 406.

Har man været uenig om Indholdet af Guds Tale, saa har der kun hersket én Mening om den pragtfulde Form, hvorunder Tankerne deri træde frem. Digterens Genius er saa langt fra at være trættet og udmattet ved Bogens Slutning, at den digteriske Kraft tvertimod træder frem her i en Fylde og Skjønhed, der overgaar, hvad der er ydet i de foregaaende Afsnit. Ved den uudtømmelige Rigdom af maleriske Skildringer af Naturens Vidundere er det i Virkeligheden lykkedes Digteren at fremkalde et overvældende Indtryk af Skabningens storartede Mangfoldighed, overfor hvilken den menneskelige Tanke trods alle Naturerkjendelsens Fremskridt endnu bestandig føler sig svimmel, og derigjennem at vække Forestillingen om Dens uudgrundelige Storhed, fra hvem og ved hvem alle disse Undere ere.

Straks de indledende Ord i Guds Tale vise tydelig, paa hvilken Maade han agter at svare paa Jobs Kalden.

> Hvo er det, der laster besluttede Planer
> med indsigtsløs Tale?
> Saa gjør dig rede som en Mand:
> jeg vil spørge dig, og du skal give mig Svar!

Altsaa siger Gud paa udtrykkelig Maade, at han har en bestemt Plan og et bestemt Øjemed med Job, paa hvilke denne altsaa har forgrebet sig ved sin Tvivl og sine Anklager. Men den, der vil optræde som Dommer over Guds Planer, maa i ét og alt være Guds Overmand eller i alt Fald Ligemand. Han maa paa alle Punkter kunne maale sig med Gud i Visdom og Magt for at kunne overse hans Virken paa en saadan Maade, at han virkelig kan fælde en Dom derover. Er det saaledes, at han overfor store Omraader af Guds Virken kun møder med Afmagt, hvor Gud ejer Almagt, saa er det en Taabelighed paa andre Omraader at ville opkaste sig til Dommer over hans Gjerninger og Styrelse. Derfor følger nu den lange Række af Spørgs-

maal til Job, hvis Hensigt er at vise, hvor inkompetent en Dommer Mennesket er overfor Gud.

Hvor var du, da jeg grundfæstede Jorden,
sig frem, hvis du virkelig véd Besked!
Hvo fastsatte dens Maal, om du véd det,
hvo udspændte Maalesnoren over den?
Hvorpaa hviler dens Grundsøjler,
eller hvo har nedlagt dens Hjørnesten,
medens Morgengryets Stjerner jublede,
og alle Gudssønnerne istemte Fryderaab?
Hvo lukkede med Dørfløje for Havet,
da det vældede frem, da det brød frem af Moderskjød?
da jeg hyllede det i Skyens Klædning,
og viklede det ind i Taagens Slør,
da jeg afsatte dets stejle Grændser,
og fæstede Portslaa og Fløje,
og sagde: saa langt tør du komme, og ikke videre,
her er Grænsen for dine stolte Bølger!

Og saaledes gaar det ustandset videre med bestandig ny Spørgsmaal og ny Henvisninger til Naturens mange Undere, deriblandt de bekjendte mesterlige Skildringer af Vildæslet, Uroksen, Strudsen, Hesten og Høgen, ligesom senere af Krokodilen og Flodhesten. Ved bestandig at stille Job Ansigt til Ansigt med hans egen Underlegenhed og hans Uformuenhed til at styre og beherske den Del af Tilværelsen, der ligger klar og aaben for hans Øjne, tvinger han ham til at erkjende, hvor formasteligt det er, at han vil fælde en Dom over Guds Ledelse af de Forhold, der ere ulige dunklere og vanskeligere, fordi de hænge sammen med Menneskenes sædelige Frihed, hvis egenlige Væsen er indhyllet i Mørke og ufatteligt for Tanken.[1]) For Job maa der paa denne Maade

[1]) Det er vel sandt, at Slutningen fra Naturens Verden til det sædelige Livs Verden ikke udtrykkelig drages i Guds Tale, men ligesaa sikkert er det, at det ikke er en Indlæggen af en fremmed Tanke, men tvært imod en Nødvendighed, naar Læseren drager denne Slutning. Det følger allerede paa overbevisende Maade af det første Ord, som Gud siger til Job, og hvori der udtrykkelig var Tale om en „besluttet

fremvokse en Erkjendelse af, at Gud kan have Planer og Hensigter med sine Gjerninger, om hvilke Menneskene ingen Anelse have, men hvis Hellighed og Visdom de troende skulle fastholde.

Da derfor Gud, efterat have endt denne lange Række Spørgsmaal, spørger ham:

Er Dadleren endnu tilsinds at ville strides med den Almægtige?
Lad nu Guds Anklager svare ham!

saa svarer Job, der nu fuldfører sin Prøvelses sidste Skridt:

Se, jeg er for ringe, hvad kan jeg svare dig!
med min Haand tillukker jeg min Mund;
én Gang har jeg tabt, og ikke mere tager jeg til Orde,
højst to Gange — aldrig mere vil jeg gjøre det!

Og da Gud paany har spurgt ham, om han endnu vil frakjende ham hans Retfærdighed, og dømme ham for selv at staa som den retfærdige, svarer Job ham (42, 2—6):

Jeg ved, at du formaar alt,
og at ingen Beslutning er uudførlig for dig.
Ja, hvo tør laste besluttede Planer med indsigtsløs Tale!
Altsaa har jeg talet uden at forstaa;
det er dunkle Undere for mig, som jeg ikke formaar at fatte.

Plan", som netop sigtede til den Plan, der ligger bagved Jobs gaadefulde Tilskikkelser. Med overlegen Kunst indfletter iøvrigt Digteren i Guds mange Spørgsmaal enkelte Hentydninger til, hvorledes Gud i sin Verdensstyrelse kuer og betvinger det onde, der rører sig blandt Menneskene. Saaledes f. Ex. dér, hvor Morgenens og Lysets Frembrud nævnes som det Middel, hvormed Gud gjør Ende paa de Mørkets Gjerninger, som Menneskene udøve i Ly af Nattens Dunkelhed:

Har du nogen Sinde kaldt Morgenen frem,
anvist Morgengryet dets Sted,
at det kan samle Hjørnerne af Jordens Tæppe
og ryste de ugudelige bort derfra,
at det kan unddrage de ugudelige deres Lys (d. e. Mørket),
og lamme den frækt opløftede Arm?

Saa hør da paa mig, jeg vil tale:
jeg vil spørge dig, og du skal sige mig Besked.
Forhen har jeg kun hørt paa anden Haand om dig,
men nu har jeg set dig med egne Øjne.
Derfor fortryder jeg og angrer jeg,
i Støv og Aske!

Først efterat Job har aflagt denne Bekjendelse, har han i Sandhed bestaaet den Prøve, hvorpaa han sattes. Hvad der manglede i den tilkæmpede Sejr, som traadte frem i det 27de og 28de Kapitel, er nu indhentet, idet Job ikke blot overfor en almindelig Betragtning af Menneskenes Skæbner, men ogsaa overfor sin egen Skæbnes særlig slyngede Knude har tilkæmpet sig Troen paa, at Verdens Styrelse ledes af en hellig og retfærdig Guds Haand. Nu først kan derfor hans Retfærdiggjørelse træde aabenlyst frem. Endnu skal nemlig Digtet lære, at Jobs tidligere rene Vandel og hans urokkede Fastholden ved de hellige Bud trods alle hans smertelige Anfægtelser har Værd for Gud og anerkjendes af ham. Tillige fældes nu, efterat de Mærker, som Job bar af den haarde Kamp, ere aftvættede ved hans Anger, Dommen over Striden mellem ham og hans tre Venner. Til disse, Guds ukaldede Forsvarere, siger nemlig denne selv, at de have vakt hans Vrede ved ikke at have talt „sandfærdigt“ om ham, saaledes som hans Tjener Job. Hvad Job har sagt om sin tidligere Uskyld, og alt, hvad han har sagt imod den nedarvedede Lære om Lidelsens udelukkende straffende Betydning, stadfæster Gud altsaa, og viser sig tillige, i Overensstemmelse med Jobs tidligere udtalte Forventning, som den hellige og rene Gud, hvis Vrede vækkes ved, at man til hans Forsvar siger, hvad ikke er fuldt overensstemmende med Virkeligheden. Til Vennernes dybeste Beskæmmelse byder han dem ikke blot at bringe et sonende Offer, men lover dem endog kun Tilgivelse paa den Betingelse, at Job gaar i Forbøn for dem — en Betingelse, som denne straks opfylder. Derefter følger saa til Slutning Jobs

ydre Forherligelse. Hans Rigdomme gives ham dobbelt tilbage, og atter fødes der ham ti Børn. Æret og anset, som Stamfader for en blomstrende Slægt, dør han endelig højt bedaget og mæt af Livet.

At Forfatterens gammeltestamentlig begrænsede Standpunkt viser sig i denne sluttelige Forherligelse, er uimodsigelig. En nytestamentlig Digter vilde, som en af Skriftets aandfuldeste Fortolkere har udtalt det, have sluttet Jobs Bog paa en anden Maade. Men med Urette tager man af dette sidste Kapitel Anledning til at bebrejde Digteren, at han har endt sit Værk med at omstyrte alt, hvad han i det foregaaende har vundet, og med at falde tilbage i den udvortes Gjengjældelsestheori, som han selv med saa stor Energi har bekæmpet. Det, som Digteren til Slutningen vil og maa sige, og som han efter sit Standpunkt kun kan sige paa denne Maade, er, at det gode har Værd for Gud, og at han skjænker dem sin rige Naade og Kjærlighed, som trods alle Lidelser og Anfægtelser ville blive i hans Samfund.[1]) Denne Tanke er saa langt fra at betegne et Tilbagefald til et overvundet Standpunkt, at den tvært imod netop er selve den Erkjendelse, som Job i det foregaaende møjsommelig tilkæmper sig, og som han giver Udtryk paa en lignende udvortes Maade i de to Kapitler, der betegne Handlingens Vendepunkt (S. 53). Det væsenlige er, at Gud sluttelig anerkjender Job og lader ham føle sin Kjærlighed, og denne Tanke er det, der ligger skjult i Bogens sidste Kapitel, som derfor uundværlig hører med til denne mægtige Digtnings Afrunding, om det end af sig selv omsætter sig i dybere og rigere Former for dem, der læse Bogen fra den ny Pagts Standpunkt.

Jobs Bog hører nemlig til de Skrifter, som øve deres Virkning med samme Kraft og i samme Omfang

---

[1]) „Modsætningen til det lange, uforstyrrede Liv, der skjænkes Job: hans Død midt i Lidelserne, vilde have været ligefrem absurd og utænkelig, og havde kun frembudt en ny Gaade, som Digteren var ude af Stand til at løse.«

indenfor den ny Pagt som indenfor den gamle. Har end Kristendommen aabnet langt større Vidder for Blikket end dem, den gammeltestamentlige Digter overskuede, og er end det Moment, der særlig var aktuelt for Digterens historiske Omgivelser, Forsvaret for den fromme lidende overfor Omverdenens Miskjendelse, nu traadt i Baggrunden[1]), saa er dog den begejstrende Virkning ubeskaaret, som Digtet øver ved at hævde det godes uendelige Værd og ved at befrugte Troen paa en hellig og retfærdig Vilje, der staar bag ved alt, hvad der sker, ogsaa bag ved det, der for det menneskelige Øje ser ud, som om det udsprang af en overmægtig og for Menneskenes Ve og Vel ligegyldig Naturmagt. Jo stærkere Digteren har skildret Anfægtelsens Dybder og jo lidenskabeligere de aandelige Kampe ere, som her udkæmpes, desto stærkere er ogsaa den Virkning, som de Sejre gjøre, der efterhaanden vindes, indtil endelig Handlingen naar sin sidste forsonende Afslutning.

Endelig maa man, for til fulde at vurdere Bogens Betydning, erindre, hvorledes den har bidraget til at vække Modtagelighed hos Israeliterne for Troen paa en lidende Messias. I denne Henseende slutter den sig til det 53de Kapitel hos Jesaja og til Lidelsespsalmerne, idet dens særlige Opgave var at lære, at Lidelse og Retfærdighed ikke udelukker hinanden, men at tvært imod Lidelserne kunne vokse i samme Grad, som den retfærdige hæver sig over den øvrige Menneskehed.

I den Oversigt over Indholdet af Jobs Bog, som vi nu have endt, er der intet Hensyn taget til et Afsnit,

---

1) For de Kristne er hele denne Miskjendelse af den enkelte Lidelses Betydning en Gang for alle ophævet ved Kristi Ord om de Galilæer, som Pilatus havde dræbt (Luk. 13, 1 ff.) og om den blindfødte (Joh. 9, 1 ff.).

der findes mellem Jobs sidste Udfordring til Herren (Kap. 31 Slutning) og Begyndelsen af dennes Svar til ham (38, 1), der ved sin indledende Overskrift: „da svarede Herren Job ud fra Stormvejret“ udtrykkelig peger tilbage paa hin udfordrende Tiltale. Det mellemliggende Stykke (Kap. 32—37) indeholder en Række Taler af en Mand, der i det foregaaende ikke var blevet nævnet, og som heller ikke omtales i det følgende: Elihu fra Stammen Buz. Grunden til, at dette Afsnit ikke er optaget i den foregaaende Oversigt, er, at Forf. af disse Blade, i Tilslutning til Flertallet af de nyere Fortolkere, ikke formaar at betragte det som et Led, der har hørt med til Digtets oprindelige Skikkelse, men maa erkjende, at al Sandsynlighed taler for, at det er et senere Bidrag til Løsningen af de Problemer, hvormed det oprindelige Digt beskæftiger sig.

De mangfoldige Enkeltheder, der høre med til en fuldstændig Behandling af dette vanskelige Spørgsmaal, er der her ikke Lejlighed til at gaa nærmere ind paa[1]). Der skal kun peges paa nogle Hovedpunkter, der blive af afgjørende Betydning for Spørgsmaalets Besvarelse.

Vanskeligheden ved at bestemme dette Afsnits Betydning indenfor Digtets Helhed ytrer sig allerede i den mærkværdige Forskjel i Bedømmelsen af Elihus Karakter, der har fundet Sted lige fra Kirkefædrenes Tid. Medens nogle i Elihu se Billedet paa et indbilsk, men i Virkeligheden uvidende Menneske, eller endog betragte ham som en Aabenbaring af Satan selv, mene andre, at hans Taler indeholde Problemets egenlige Løsning og ere at betragte som Digtets Krone. Saa paafaldende som denne Modsætning er, saa have dog begge Opfattelser deres Tilknytninger i selve de paagjældende Taler. Lægger man Mærke til, at Elihu gjentager en

---

[1]) En lettere tilgængelig Fremstilling af de nyere Forhandlinger om Elihu-Talernes Oprindelighed findes i Theologische Studien und Kritiken 1886, 294 ff.

ikke ringe Del af de Angreb paa Job, som i det foregaaende vare fremførte af de tre Venner, om hvilke det jo hed i Epilogen, at de ikke havde talt „sandfærdigt“ — samt,. at Elihu i sine skarpe Udtalelser mod Job endog overgaar hines Taler, og fæster man endelig Blikket paa den Ordrigdom og Mangel paa klar Begrænsning, der unægtelig karakteriserer dette Afsnit, saa ligger det nær nok at betragte Elihu som en Person, over hvem der kastes Skygge, og som staar Digterens egen Anskuelse lige saa fjærn som de tre Venner. Men naar man paa den anden Side maa erkjende, at Elihus Taler indeholde mange ypperlige og indholdsrige Tanker, der øjensynlig have Forfatterens fulde Sympathi, og naar man ved Siden af mange Gjentagelser af det, der allerede findes hos de tre Venner, træffer Steder, der virkelig stille Problemet i et nyt Lys, og naar han endelig bemærker, at Job ikke besvarer denne strænge Tiltale til ham, saa føres man til det Resultat, at dette Afsnit indeholder, i alt Fald delvis, Forfatterens virkelige Løsning af Spørgsmaalet, overfor hvilken Job forholder sig i ydmyg og indrømmende Tavshed. Som det væsenlig nye i denne Løsning maatte man da henvise til de Steder, hvor Elihu taler om, at Lidelsernes Betydning bestaar i at lutre Mennesket ved at ægge dets syndige Tilbøjelighed frem, for at Mennesket ved at overvinde den saaledes vakte Synd kan naa et endnu højere Trin af sædelig Fuldkommenhed (smlgn. 33, 16—24. 36, 18).

Ere saaledes begge de divergerende Opfattelser af Elihus Betydning begrundede i selve Afsnittets Karakter, saa vil dog en nærmere Overvejelse vise, at der for Alvor kun kan være Tale om at hævde den sidst nævnte af dem og altsaa betragte disse Taler som Bogens egenlige Løsning af det opkastede Spørgsmaal. Og i Virkeligheden er det ogsaa under denne Form, at de nyeste indtrængende Forsøg paa at hævde disse Kapitlers Oprindelighed ere udførte. Men vil man virkelig betragte Sagen paa denne Maade, saa følger deraf med uundgaae-

lig Nødvendighed en fuldkommen Omvæltning i den herskende Opfattelse af Jobs aandelige Udvikling under og efter hans Strid med Vennerne. Har Job virkelig tilkæmpet sig Troen paa en hellig og retfærdig Gud, og har han, som vi ovenfor have søgt at paavise, sejrrig afslaaet Fristelsen ved højtidelig at erklære at ville holde fast ved det Gode, saa bliver det rent utaaleligt, at Elihu aldeles skulde mangle et anerkjendende Ord for denne store aandelige Sejr og kun have lidenskabelige Bebrejdelser og Fordømmelser tilovers for den ulykkelige Lidende. Saa maa med absolut Nødvendighed Jobs aandelige Udvikling være gaaet nedad og ikke opad. Saaledes opfattes i Virkeligheden ogsaa Sagen af de nævnte Forfattere, der søge at forsvare disse Talers Oprindelighed[1]). Men at denne Opfattelse af de af-

[1]) Hos den af de nyere Forfattere, der med største Skarpsindighed og Grundighed har stræbt at forsvare denne Sætning, har Udviklingsgangen i Jobs Bog antaget følgende Form. Prologen giver kun en rent foreløbig og ufuldstændig Forklaring af Handlingens Grundlag. For Satans Øjne ser det vel ud, som om Striden drejede sig om Jobs Fald eller Bevarelse, altsaa om et Slags Væddemaal om hans Person; men Herren, der selv fremkalder Prøvelsen ved at henlede Satans Blik paa Job, har en anden og dybere Hensigt med de Lidelser, som overvælde ham. Job var vel retfærdig og from, men i den dybeste Grund af hans Hjærte slumrede Synden, og derfor sender Gud ham Lidelserne for at kalde den frem til Overfladen og gjøre den bevidst for ham; thi først paa denne Maade kan han angre den og frigjøre sig for den og saaledes gaa lutret og udviklet ud af Kampen. Dette sker nu i Virkeligheden ogsaa med Job. Under Trykket af Lidelsen og Vennernes Fordømmelse forsér han sig i stedse stærkere Grad i sine Udtalelser mod Gud. Kulminationen i denne Henseende danne de ofte omtalte to Kapitler 27 og 28, i hvilke han med blodig Ironi persiflerer Vennernes Opfattelse og udtømmer sig i Anklager og Bebrejdelser mod den Gud, der har forbeholdt sig det højeste Gode (Visdommen), og har tildelt Mennesket, den ædleste Skabning, tunge og trykkende Fordringer og Bud under „Visdommens“ blændende Navn. Efterat saaledes den slumrende Synd er blevet levende

gjørende Kapitler 27. og 28. er uholdbar, er ovenfor gjort gjældende, og har man først faaet Øje for den uvurderlige Rigdom, som Jobs Udtalelser i disse to Kapitler indeholde, hvor han afslaar det Forsøg, som Fristeren gjorde paa at lokke ham bort fra det gode og fra Gud, saa vil man sikkert finde, at Anerkjendelsen af Elihu-Talernes Ægthed for denne Pris er for dyrekjøbt. Og selv om man vilde gaa ind derpaa, saa bliver der dog de store Vanskeligheder tilbage, dels, at det ny hos Elihu, der skal betegne Bogens dybeste Løsning, ikke fremtræder rent og klart, men iblandet med en Række Udsagn, som allerede findes hos de tre Venner, og hos dem aabenbart hører til det, som Digt-

---

og virkelig hos Job, træder Elihu frem og viser ham, hvorledes dette netop var Guds Hensigt med hans Lidelser, og hvorledes han altsaa har tabt al Ret til at beklage sig over Gud og pukke paa sin tidligere Uskyld. Virkningen af denne Tiltale er, at Job forstummer og opgiver at anklage Gud, og da derefter Gud har aabenbaret sig for ham, udtaler han angrende en Bekjendelse af sin Forseelse, og bliver saa endelig forherliget, idet han er fremgaaet lutret og forædlet af Prøvelsen. — Vi kunne ikke se noget virkeligt Fremskridt i denne Opfattelse trods det Skarpsind, hvormed den er udført. Foruden det, der ovenfor findes anført derimod, skal her endnu erindres om to væsenlige Vanskeligheder ved den. For det første er denne Sondring mellem Satans og Herrens Stilling til Handlingen utilfredsstillende; thi er det Meningen, at Lidelserne bringe Job til virkelig at forsynde sig, saa faar jo Satan i alt Fald delvis Ret, og hans Forhold til Digtets Indhold kommer paa denne Maade til at lide af Halvhed og Uklarhed. For det andet krænker man ved den fremsatte Opfattelse, der i Kap. 27 og 28 ser Jobs fuldstændige Fallit-erklæring — bortset fra at denne Forklaring i Virkeligheden ikke staar i Samklang med Tekstens tydelige Mening — de mægtige Fremskridt i Jobs aandelige Tilstand, som findes i hans foregaaende Tiltaler til Vennerne. De gribende Sejre, han her vinder over sine egne Anfægtelser, vilde være spildte og hensigtsløse, hvis det var Digterens Mening at lade ham synke mere og mere i det Afsnit, der gaar forud for Elihus Fremtræden.

eren finder ufyldestgjørende, og dels, at Herrens følgende Taler med deres absolute Afvisen af enhver Klage over Guds Handlinger og Henvisen til de guddommelige Planers fuldstændige Utilgængelighed for den menneskelige Fatteevne, dog blive aldeles hensigtsløse og berøvede al Saft og Kraft, naar de følge umiddelbart efter et Afsnit, hvori der meddeles Job, hvad Plan Gud i Virkeligheden har haft med de Lidelser, han sendte ham.

Derimod forsvinde alle Vanskeligheder fuldkommen, naar man antager, at Elihus Taler ikke oprindelig hørte med til Digtet, men ere et, i og for sig dybsindigt og værdifuldt, senere Indlæg i den Strid, der kæmpedes mellem Job og hans Venner. Klarest bliver Forholdet, naar man antager, at det i Virkeligheden mindre er mod selve Digtet, at den senere Forfatter vender sig, end mod et Misbrug deraf, der laa nær nok og sikkert ofte er indtruffet. I selve Bogen er Problemet ligesom potenseret og stillet paa Spidsen derved, at det er den enestaaende fromme, han, hvis Lige ikke findes mellem hans Omgivelser, der overvældes af uhørte Lidelser; denne Forudsætning præger paa ethvert Punkt Handlingen og Udtalelserne deri. Deraf kunde nu følge den Fare, at andre kunde tilegne sig Bogens Indhold uden at agte paa den Afstand, der var mellem dem og Bogens Helt. Imod denne Misvisning træder Elihu-Afsnittet op. Medens det, der i Digtet selv er den bestandig fremtrædende Hovedtanke — Spørgsmaalet om den Ret, som Jobs tidligere Vandel giver ham til at klage — her helt træder i Baggrunden, lægges Vægten paa det, der fik væsenlig Betydning, naar ikke den uforlignelige retfærdige, men de fromme i Almindelighed underkastedes Lidelser: Prøvelsernes udrensende og forbedrende Betydning.

Ved denne Sondring mellem det oprindelige Digt og den senere Tilføjelse, vinder ikke blot det første i kunstnerisk Afrundethed og Klarhed, men ogsaa selve de tilføjede Elihu-Talers Værd træder først paa denne Maade ufordunklet frem. Til den Lære om Lidelsens

stedfortrædende og sonende Betydning, der findes i det 53de Kapitel hos Jesaja, og til det oprindelige Job-Digts Lære om Lidelsens prøvende og stadfæstende Betydning, træder nu som et tredie jævngyldigt Led Elihu-Afsnittet med dets Betonen af Lidelsernes udrensende og helbredende Virkning.

J. H. WICHERN

OG

DEN INDRE MISSION.

AF

R. VOLF,
LIC. THEOL., SOGNEPRÆST.

KJØBENHAVN.
KARL SCHØNBERGS FORLAG.
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.
1887.

„Indre Mission“ — hvem kjender ikke nu dette Navn? Og dog er det saa nyt et Ord, at det ikke var til før 1842, og først fra 1848 blev det almindelig kjendt. „Indre Missions“ store Fremgang i den evangelisk-lutherske Kirke hænger nemlig nøje sammen med de Omvæltninger, som den Gang gjennemrystede Evropas Fastland saaledes, at Aaret 1848 kom til at danne Skjellet imellem de to vidt forskjellige historiske Tidsrum. Revolutionens Tanker om folkeligt Selvstyre, om Frihed i alle Livets Forhold, gjennemrystede ogsaa Kirken. Den vantro Filosofi, som var den dybe Kilde til den franske Revolution, sivede lidt efter lidt ned i Folkemasserne. Og Kirken kom med Forfærdelse til at se, at den havde ladet Herredømmet over Tusender af døbte Mennesker glide ud af sine Hænder, især i de store Stæder. At Kirkens Trældom under Staten ophørte med Statskirkernes Fald, var sikkert et stort Gode. Men det ny aandelige Liv, som var vaagnet med vort Aarhundrede, og som havde givet Rationalismen Banesaaret, havde endnu ikke naaet ned til Folkemasserne og gjennemsyret dem; tvært imod stode disse i høj Grad værgeløse overfor de Hærskarer af onde Aander, som ved Liberalismens Sejr havde faaet desto friere Spillerum. Den Tid var for længst forbi, da Spørgsmaalet om „den rene Lære“ kunde sætte Menigmand i Bevægelse. Andre Interesser optoge Sindene; Ærbødigheden for nedarvet

kirkelig Tro og Skik var slappet. Man bøjer sig ikke længer for Kirken, saalidt som for nogen anden Avtoritet. Saaledes staar Kirken i Fare for, at Revolutionens Tanke, at afkristne Folkene, skal blive virkeliggjort; thi det liberalistiske Demokrati bliver mere og mere ukristeligt og antikristeligt fordi man fristes til at betragte selve Kristendommen, Frihedens Moder, som Frihedens Fjende, fordi den ikke kan godkjende enhver Frihedsbestræbelse, men skriver denne Indskrift paa Frihedens Banner: »Dersom Sønnen faar frigjort eder, saa ere I virkelig fri.“ Saaledes opstaar med Nødvendighed dette Spørgsmaal: „Hvad skal Kirken gjøre for at komme til de Folkemasser, som ikke komme til den?“ Ja dette Spørgsmaal trænger sig snart frem i første Række af Tidens brændende Spørgsmaal. Til Besvarelsen af dette saa betydningsfulde Spørgsmaal har den „indre Mission“ givet et stort og betydningsfuldt Bidrag. Det er Formaalet for disse Blade at paavise dette. Men det vil være umuligt at skildre den indre Missions Tilbliven og første Udvikling uden med det samme at skildre den Mands Liv, som blev et Redskab i Herrens Haand til at skabe den indre Mission i det protestantiske Tyskland: Wichern. Hans Navn er saaledes indflettet i den indre Missions, at en Fremstilling af denne maa begynde med at blive en Levnedsbeskrivelse af ham. En saadan skal derfor her gives i korte Hovedtræk [1]).

[1]) De, der ønske nærmere Kjendskab til Enkeltheder, henvises til Hovedkilden for dette Skrift, den yderst udførlige, paa Dagbøger og mundtlig Meddelelse hvilende sympathetiske Levnedsbeskrivelse: „Johann Hinrich Wichern, sein Leben und Wirken“, af Fr. Oldenberg, Agentur des Rauhen Hauses, 1 Del 1884, 602 S.; 2 Del 1887, 431 S.

Wicherns Barndom og Ungdom.

Johann Hinrich Wichern er født i Hamburg den 21de April 1808, hvor hans Fader var Translatør. Napoleons Jærnhaand hvilede knugende over Evropa, og „Fristaden“ Hamburg led under et svært økonomisk Tryk. Da Efterretningen kom om Moskvas Brand og Napoleons Tilbagetog fra Rusland, anede Wicherns Barnesjæl første Gang, at der er en Gud, som endnu kan gjøre Undere og holde Dom. Men Krigens Trængsler vare ikke endnu til Ende. En Belejring stod for Døren, Frygten for en Hungersnød blandede sig med Rædslen for Ildebrande og Oprør og Mord. Under disse Omstændigheder maatte den fattige Familie flygte ud paa Landet, over Elben, midt i Vinterkulden. Men Gud holdt sin Haand over de flygtende, og han førte dem hjem igjen, da det Ord: „Fred!“ endelig atter lød over Tyskland. Wichern glemte aldrig det Indtryk, det gjorde paa ham, da hans Fader en Dag kom hjem og aandeløs rev Døren op for at give sit af Krigens Angester forpinte Hjærte Luft i dette Ord: „Fred!“ Og store og smaa græd af Glæde. —

Wicherns Skoleaar havde ikke særlig Betydning for hans senere Liv. Fra en Privatskole, hvis Aand var rationalistisk, blev han tagen ud paa Grund af en ubillig haard Tugtelse. Fra Latinskolen medtager han det

Vidnesbyrd, at han er af en alvorlig sædelig Karakter. Den flade Rationalisme, som herskede i Skolen, kunde Drengens medfødte Samvittighedsfuldhed ikke forlige sig med, og han kom ofte i heftig Ordstrid med sine Kammerater af denne Grund. Dog synes netop denne Strid, som fyldte hans Sjæl med Uro, at være bleven et Middel i Guds Haand til at føre ham ind i det theologiske Studium; thi han haabede derved at naa til Klarhed i de mange Spørgsmaal, som Forstanden vel kunde opkaste, men ikke besvare. Sikkert har det ogsaa bidraget til at udvikle W., at hans Faders knappe Indtægter som Skriver paa et Kontor gjorde det nødvendigt, at Sønnen allerede tidligt maatte tjene noget til Hjælp ved Undervisning. Og allerede i hans 16de Aar døde hans Fader, den eneste, der fuldkomment havde forstaaet, hvad der rørte sig i Drengens Hjærte. Dog, ogsaa denne for ham saa smertelige Begivenhed maatte han siden takke Gud for.

Den hele Dag maatte den unge Mand nu undervíse, mest i Musik, som han tidlig havde faaet kjær, for 8 Schilling Timen. Naar han saa kom træt hjem om Aftenen, skulde han først til at studere.

Men midt under Næringssorgerne og det daglige Slids Tryk dæmrede et nyt Lys i hans Sjæl ved den Konfirmand-Undervisning, som han modtog af Kandidat Wolters, en af Neander og Schleiermacher vakt Theolog. „Denne Undervisning,“ siger han, „er bleven afgjørende for mit Liv; jeg kan takke den for, at jeg har lært Evangeliet at kjende.“ Hvad der sikkert har bidraget meget til, at W. har haft saa rigt Udbytte af sin Forberedelse til Konfirmationen, er den Omstændighed, at han da gik i sit attende Aar.

En anden Begivenhed, som blev af særlig Betydning for hans senere Liv, var hans Ansættelse som Lærer ved Pluns' Institut. At tage en Beslutning om dette, var ikke let; det er jo altid en mislig Sag for en ung Student at maatte tage en Lærerplads i Stedet for at

gaa til Universitetet. Lykkeligvis gik man dog ind paa den Betingelse, at han ikke skulde hindres af sin Stilling i at fortsætte sine Studier. Her fik nu den kun atten Aar gamle Wichern allerede rig Lejlighed til at udvikle det Anlæg til at være Opdrager, som senere i hans Liv skulde komme til at spille en saa stor Rolle. Han levede med de ham betroede Drenge trods sin egen Ungdom som en Fader, hvem ethvert Barn ligger varmt paa Hjærte. Samtidig med sit nidkjære Arbejde i Institutet fortsætter han alvorlig sine Studier, og med stor Alvor arbejder han paa at lære sig selv og sin Frelser at kjende. Ingen Dag gaar til Ende, uden han har studeret et Stykke af Bibelen. Allerede nu yndede han, hvad han vedblev med til det sidste, at afskrive de Afsnit, som han ret vilde fordybe sig i. Man forbavses over den Udvikling, den unge Mand allerede har naaet til, naar han skriver i sin Dagbog: „Herre hold mig fast og forlad mig ikke med din Aand i de Tider, i hvilke mit gamle Menneske stejler imod din Tømme og Tøjle, som du lægger paa det! Jeg føler Mod til med Kraft at kæmpe imod mine gamle Synder, naar kun mit Mod ikke er Dumdristighed! Herre giv mig Kraft til Kamp imod Loven i mine Lemmer, for at jeg maa sejre og glad juble: „Jeg lever, dog ikke jeg mere, men Kristus lever i mig!“ — Det hænger sammen med denne dybe Alvor, at W. allerede nu tør bestige Prædikestolen. Han prædiker over den uretfærdige Husholder og skildrer med stærke Farver Verdens Børn og Lysets Børn. Et uudsletteligt Indtryk gjør i disse Aar en Prædiken paa ham om de Børn, hvis Engle altid se Guds Ansigt. Efter at have omtalt alt det, som denne Prædiken satte i Bevægelse i hans Sjæl, udbryder han: „De smaa, de unge, de svage har Gud udvalgt til sin Ejendom. Jeg har i Dag igjen tænkt alvorlig over mig selv og min Fremtid. O, kunde dog Menneskefiskeriet blive mit Haandværk for Livstid! „Hvad“ er mig klart, men „hvorledes“ er mig visselig uklart, „Mennesket spaar,

Gud raa'r". Herre, styr min Sjæl, saa at den maa blive lydig imod dig alene!" Da han lejlighedsvis hører om det Optagelseshus for ulykkelige Børn, som Grev v. der Recke havde oprettet i Düsselthal, bestyrkes han end mere i Ønsket om en Gang at blive betroet en saadan Gjerning. Og da samtidig Hr. Pluns betroer ham, at han omgaas med Tanken om at oprette et saadant Hjem ad Aare i sit Hus, og efter sin Død overgive det til W., udbryder denne: „O, himmelske Fader, hvo er jeg, at du ser til mig arme? Herre, giv mig Kraft til at bringe dig mig selv til et Offer!" —

Saaledes forløb et Par Aar under daglig Møje, ofte forøget med en heftig Hovedpine, som kunde vare i flere Dage, og ihærdige Studier, imens indre Kamp og glade Anelser om Fremtiden skiftede i hans Sjæl. Imidlertid følte han, at det ikke kunde opsættes længere at gaa til Universitetet, og ikke uden Kamp og Smerte forlod han Pluns' Hus. Han var da tyve Aar. —

Endnu et Aar tilbringer den unge studerende i Hamburg, hos sin Moder, imens han flittig hører Forelæsninger og forbereder sig ved Arbejde Dag og Nat til videre gaaende Studier. Atter kaste Næringssorgerne deres Skygge over hans Vej, og da han søger Stipendier, møder han Kulde og Frygt for, at han, som fra Bibliotheket har laant „de mest gruopvækkende Bøger", Tauler, Arndt, Spener, ja endog Gailer von Kaisersberg, skal være en „Mystiker" af den værste Slags; thi Rationalismen skyede al dybere Indtrængen i det kristne Liv som Overspændthed, Pietisme og Mystik. Selve Opholdet i Pluns' Institut brændemærkede ham i manges Øjne. En Dag, da han kun ejede „1 Schilling", kom imidlertid en Anvisning paa 60 Mark aarlig fra Amalie Sieveking. Denne navnkundige Kvinde havde W. lært at kjende i Hamburg, og hun havde anmodet ham om at oversætte for hende en Del Steder af Kirkefædrene i et Skrift, som hun ønskede at benytte. Saaledes kom selve hans Fattigdom til at tjene ham til

gode, og Herren viste ham, at han nægter ikke sine Tjenere det daglige Brød.

Endelig oprinder den Dag, som den unge Mand higer efter, da han frank og fri kan drage ud i Verden for, lige som Bien, at suge Honning af alle de Blomster, han møder paa sin Vej. Han ransager de store Bibliotheker, og han udvælger sig de betydningsfuldeste Lærere i Göttingen og derefter i Berlin: Lücke, Neander og Schleiermacher. De andre Studenter undre sig over denne Student, der allerede er opfyldt af alvorlige Livsopgaver, og i Grunden er Kandidat allerede ved Studiernes Begyndelse. Han paa sin Side kan ikke forlige sig med deres ungdommelige Letsind og den Raahed, som ikke endnu er forsvunden fra det tyske Studenterliv. For ham er det Opgaven at naa til den størst mulige Klarhed i Troen og den størst mulige sædelige Kraft i Livet. Det er i saa Henseende karakteristisk, hvorledes han udvikler den Tekst, der blev givet ham at prædike over til Kandidatexamen, Gal. 2, 20: 1) Hvad det er for en Tro, som har Livet, og 2) hvad det er for et Liv, der har Troen. Og ikke mindre karakteristisk er den Samvittighedsfuldhed, der ikke tillader ham at underskrive Kirkens Bekjendelsesskrifter, førend han har faaet Vished om, at det, som han forpligter sig til at holde fast ved, ikke er disses Ordlyd, men deres Indhold. —

Wicherns Kandidataar begynde med Arbejdet for Søndagsskolen for Børn i Hamburg og med kristelig Fattigpleje. Den nidkjære, troende Præst i Forstaden St. Georg, Pastor Rautenberg, havde lagt Mærke til den flinke unge Kandidat. Da Oncken, som havde ledet den efter engelsk Mønster oprettede Søndagsskole, var gaaet over til Baptismen, raadede Rautenberg Søndagsskoleforeningen til at vælge Wichern. Denne var dem imidlertid ubekjendt; men Præsten fik det lavet saaledes, at W. kom til at prædike paa Pinsefesten i „Spindehuset“; der mødte saa alle Søndagsskolens Arbejdere, og

de bleve alle grebne af hans ildfulde Prædiken. Da W. kom hjem, stode de ved hans Dør og anmodede ham om at optage Gjerningen. Han betragtede dette Kald som en Pinsegave fra Herren. Med Iver tog han fat paa Sagen, fik Arbejdet ind i ny og bedre Gænger, og lagde navnlig stor Vægt paa, at man besøgte Børnene i deres Hjem for saaledes nøje at lære hvert enkelt Barn at kjende.

Samtidig hermed begyndte Pastor Rautenberg en Besøgs-Forening med det Formaal at besøge de fattige i deres Hjem. Med Bekymring saa' han den store Mængde i Hamburg vokse op snarere som Hedninger end som Kristne. Wichern, som allerede af egen Drift tidligere havde drevet saadan indre Mission paa egen Haand, blev nu opfordret til at tage Del i denne Gjerning, der for en Del faldt sammen med hans Arbejde for Søndagsskolen. Saaledes begyndte nu alle hans Ungdomsdrømme at blive til Virkelighed: at komme til at virke udelukkende for Guds Rige. Ogsaa dette hører med til de Ting, hvilke Gud, som Salmisten siger, giver „sin sovende Ven“, at han her ved Arbejdet for Søndagsskolen lærte den at kjende, der skulde blive hans Brud, Amanda Böhme. —

Das Rauhe Haus.

I en Udkant af Hamburg, i „Horn“, laa stille og afsides et lille straatækt Hus, som, saa længe man vidste af det at sige, havde baaret ovenskrevne Navn. Det tilhørte Syndikus Sieveking, Wicherns Velynder og Ven. Ingen anede, at denne lille Hytte skulde komme til at spille en Rolle i Tysklands protestantiske Kirkehistorie indtil denne Dag. Som saa ofte skete Begyndelsen til hele det betydningsfulde Værk, der knyttedes til Navnet

„Rauhe Haus“, ved en tilsyneladende ringe og tilfældig Omstændighed. Vel havde Tanken om et Redningshus for ulykkelige Børn længe slumret hos Wichern. Men hverken havde denne Tanke naaet til fuld Klarhed hos ham, ej heller turde han tænke paa at udføre den. Da skete det ved et Bestyrelsesmøde i Husbesøgs-Foreningen, at et af Medlemmerne i Anledning af nogle forsømte Børn udtalte den Tanke, at man trængte til et Optagelseshus for saadanne. Dette Ord blev den Lynstraale, som bragte Tønderet i Wicherns Sjæl til at fænge. At han var den rette Mand til et saadant Foretagende, derom vare alle enige; men man var ogsaa enig om at bie i Bøn til Herren, indtil man var vis paa at kunne tage Sagen op i Troens Frimodighed. Hurtig og let klarede alt sig nu for W. angaaende Indretningen af et saadant Hjem. Hurtig vandt Planen Venner; uventede Bidrag indkom, og under en Morgentur i sin Have fik Syndikus Sieveking pludselig den Tanke at skjænke det ovennævnte lille Hus, hvis Lejere just havde sagt op, til Foretagendet. Ved et stort Møde paa Børsen den 12te September 1833 forelagde Wichern Planen for en talrig indbudt Forsamling, som han straks begejstrede for Sagen, og allerede Allehelgens Aften drog han med sin endnu levende Moder og Søster og tre forladte Børn ind i det lille Hjem, hvorfra saa mange levende Vandstrømme skulde udgaa over Tyskland. To travle Aar forløb med at sætte Huset i Gang, før han kunde føre sin Brud ind i det lille Hjem, for hvilket ogsaa hun skulde blive af Betydning; thi hun forstod sin Mand, og de vare ét Hjærte og én Sjæl ogsaa i det Arbejde, til hvilket han havde viet sit Liv.

Naar vi med denne Meddelelse ere ilede to Aar frem i Tiden, er det, fordi Wicherns eget Familieliv var af den største Betydning for das Rauhe Haus; thi hans Grundtanke var, at det ikke skulde være en „Anstalt“, ikke en „Skole“, men et Hjem, i hvilket man levede et Familieliv; han vilde begynde med én Familie og lade

Gjerningen udvide sig saaledes, at der efterhaanden dannede sig en Gruppe af Familier, hver i sit Hjem, hver med sine Opgaver. Han erkjendte, at han havde haft megen Nytte af Schleiermachers Sædelære, som havde klaret den Følelse hos ham, at Familielivet er Menneskelivets Vugge, og saaledes som dette er, saaledes bliver Livet i Kirken og i Staten. Han havde set, at de Børn, han vilde antage sig, vare blevne fordærvede ved Familielivets Fordærvelse i deres Hjem; og det var ham klart, at de kun kunde reddes ved at indpodes i et Hjem, i hvilket en helt ny Aand virkede. W. levede derfor med de forsømte Børn, Hamburgs vildeste og mest uvidende Gadeungdom, som en Fader med sine Børn. Han opdrog dem ved sit eget Exempel i Arbejde og Sang. Hver Dreng fik sit lille Arbejde i Huset, i Haven og paa Marken. W. selv gik i Spidsen; han, som selv tilstaar, at han ikke før havde vidst, om Kartofler voksede over eller under Jorden, og intet Begreb havde om, hvorledes man skulde holde paa en Spade, maatte nu til at aflure Bønderne deres Praksis, og under hans egen Vejledning lærte Drengene at elske Arbejde og Orden, at kappes om at gjøre alt saa godt som muligt. Den Tid, der blev tilovers fra Arbejdet, anvendtes til Undervisning, Aftentimerne til stillesiddende Haandgjerning, Paparbejde, Stopning og Lapning af Tøj, imens W. læste højt eller fortalte Historier. I Fritiden fik Børnene Lov til at boltre sig paa Græsplænen under det store Kastanietræ og klatre omkring i dets Grene. Sang blev deres Glæde, og Dagen begyndtes og endtes med Bøn. Under alt dette udfoldede Wicherns Gaver som Opdrager sig rigtig. Et Par Exempler belyse bedst hele Livet i Rauhe Haus. „I Dag,“ skriver W. i sin Dagbog, „blev Jørgen optagen. Da jeg sagde til ham, at han her vilde finde en Moder, fløj et Glædessmil hen over hans Ansigt. Hans Forældre have behandlet ham umenneskeligt, og Kjærlighed har han vel aldrig mærket af dem. Jeg lod ham ikke mærke, at

hans Glæde ogsaa glædede mig, og føjede til, at han nu heller ikke mere skulde tigge. Da sagde Skjelmen: „Nu, jeg har ogsaa bare tigget for at komme i Rauhe Haus“. Jeg svarede ham, at dette var Løgn; han begyndte med at klage over, at han havde maattet tigge, fordi hans Fader havde tvunget ham til det ved Prygl; han havde ikke lært andet end det af ham og kunde ikke holde af ham. Jeg lod ham ikke tale ud, fordi jeg ikke vilde høre Klager over hans Fader af ham. Saa gik jeg ud i Haven med ham, skar en Rose af og satte den paa hans Bryst. Hans Moder, som havde bragt ham, stod ude og ventede; jeg skar en af til, som han skulde bringe hende. Knægten var ude af sig af Glæde over det“.

„I Dag blev Povl optagen. Gotfred og Mathias førte ham ind i Bedesalen, Karl og Jakob bragte Brød og Mælk. Jeg talte nogle Ord over dette Sprog: „Den som modtager et saadant Barn, modtager mig.“ Saa sagde jeg, at jeg havde spurgt Povl, om han havde et Ønske, som jeg kunde opfylde, og han sagde, at han var tørstig. Saa fik han Mælk og Brød og greb til, aad og drak, imedens vi bad for ham og istemte en Sang. Saa gav jeg ham et Kys, førte ham til min Hustru og min Moder og Medhjælpere, som gave ham Haanden. Drengen kunde knap fatte sig, det var ham, som om han var i en anden Verden. Og det var han ogsaa.“

Med dette sunde, klare Blik for, hvorledes Børn skulle vejledes efter deres Ejendommelighed, frit og naturlig og behandles som Blomster, der have hver sin Plads i en Krans, og ikke som Tal i et Regnestykke, samlede W. nu efterhaanden den ene „Familiegruppe“ efter den anden, tolv Børn i hver, med en Familiebroder, eller for Pigernes Vedkommende, Familiesøster i Spidsen. Med stor Omsigt fordelte han Børnene i de forskjellige Familiegrupper efter deres Ejendommelighed. Hver Familie havde sin Bolig og sin Have, hvert Barn sin

Plet af Haven. Da en Dreng forsømte sin Have, sagde W. til ham, at nu tog han Haven fra ham og betragtede den som sin, som Drengen nu maatte holde ordentlig i Stand for ham. Det hjalp.

Men Fugleungerne kunne ikke altid blive i Reden. W. maatte derfor ogsaa tænke paa at gjøre dem dygtige til en Livsgjerning i Fremtiden. Han søgte derfor ved at lade dem skifte med Arbejdet at udforske ethvert Barns naturlige Anlæg og oplære det derefter. Fra Begyndelsen af stod det for ham som et Ideal at kunne samle en Række af Værksteder omkring Hjemmet; ogsaa dette Fremtidsbillede blev lidt efter lidt til Virkelighed. En Smed, som boede ved Siden af, optog denne Tanke med Interesse og underviste nogle i sin Haandtering. En Poppel, som W. viste ham, erklærede han for ubrugelig til andet end Træsko. Drengene fik nu Lov til at hugge Træet om — under uhyre Jubel — save det i Stykker og lære at lave Trætøj. En Skrædder lærte andre at sy. Andre gravede en Jordvold ud og forbedrede Vejen med Jorden derfra. Det gjaldt jo om, at disse Børn kunde due til noget, naar Hjemmet maatte slippe dem. W. vidste, at Arbejde og Bøn ere Kilden til Menneskets Velsignelse, og han lærte dem begge. Efterhaanden lader han Drengene skride videre i Arbejde. Da der maa bygges til, faa de Lov til at være med. Intet interesserer Drenge saa meget som at se noget vokse ved deres Arbejde. Hvilken Fryd for Drenge selv at være med til at bygge et helt Hus! — Saaledes vokser der nu op omkring Rauhe Haus, ligesom det fyldige Træ af det lille Sennepskorn, hele denne Samling af Bygninger, — Hjem, Værksteder, Skolelokaler m. m., alt omgivet af omhyggelig plejede Haver — som nu under Navn af Rauhe Haus udgjør en hel lille Koloni.

Tidligt følte W. Trang til et Bogtrykkeri, der kunde forsyne Rauhe Haus med den store Mængde Bøger,

man her fik Brug for. Da Bestyrelsen nærede Betænkelighed, maatte han give Tid. Men hvad der for ham var en Hovedgrund, var dette, at han havde bemærket, at nogle Drenge ere af en mere stilfærdig Natur og derfor trænge til mere stille Arbejde. Til sin store Glæde fik han da paa en Rejse den bekjendte Bogtrykker og Forlægger Tauchnitz i Leipzig interesseret for Sagen; denne sendte ham en dygtig Mestersvend og lovede at staa ham bi med at oprette en Forlagsboghandel. I 1842 udkom det første Blad i Trykken, Davids 23de Salme, og saa hurtig udviklede Virksomheden sig, at Trykkeriet tre Aar efter sysselsatte tyve Personer. Et Bogbinderværksted maatte følge med Bogtrykkeriet.

Saaledes opstod af sig selv „Agentur des Rauhen Hauses", som snart blev et Midtpunkt for Udbredelsen af gudelige Skrifter. Og fra 1844 blev Wicherns Blad: „Fliegende Blätter aus dem rauhen Hause" det velbekjendte Organ ikke alene for Rauhe Haus, men overhovedet for den indre Mission i Tyskland. — Hensigten med dette Blad var først at vise Samfundets Brøst og Midlerne til at raade Bod paa disse; men dernæst ogsaa at være et Bindeled imellem alle de forskjellige Virksomheder i Tyskland, som vare beslægtede med Rauhe Haus.

Og alt som Arbejdet udvidedes, udvidede ogsaa Huset sig; den ene Bygning rejste sig efter den anden, som et Centrum midt iblandt alle de andre Bygninger Bedesalen med den Indskrift: „Herren er i Gaar og i Dag den samme, ja til evig Tid." —

„Die Brüder des Rauhen Hauses".

Alt som Børneflokken i Rauhe Haus øgedes, følte W. mere og mere Trang til faste og paalidelige Medhjælpere. Dog er det ikke denne Trang alene, som har fremkaldt hele den Gren af Virksomheden, der kan betegnes ved Navnet: „Brødrene"; thi allerede fra Begyndelsen af stod det for W.s Øje som et ønskeligt Maal at kunne oplære unge Mænd til at gaa ud til allehaande kristelige Barmhjærtighedsgjerninger: som Lægprædikanter, Sygeplejere, Fængselsplejere. Hvad var da naturligere, end at knytte disse to Virksomheder sammen: et Hjem for Børn og en Opdragelsesanstalt for vordende Indremissionærer? Til Lærere og Familiebrødre behøvedes flere og flere. De unge bleve kun kort, ældre vare næsten ikke til at faa. Kunde man da knytte unge Mænd til Gjerningen, som vilde gjøre den til deres Livsopgave, havde man opnaaet en dobbelt Fordel. Vel maatte Børnenes Opdragelse altid blive Hovedsagen; men netop for deres Skyld vare „Brødrene" uundværlige. Det var W.s Overbevisning, at der især blandt de unge Haandværkere fandtes mange, som kunde blive dygtige Arbejdere i Barmhjærtighedens Tjeneste, naar de bleve vejledede dertil. Vilde Menigheden i deres Hjemstavn bekoste Brødrenes Ophold og Uddannelse i Rauhe Haus, saa vilde dette derved tillige vinde en Indtægt, som det højlig trængte til.

W. tog ikke fejl i disse Betragtninger. Kun langsomt trængte hans Forslag igjennem i Bestyrelsen, men da man endelig gik ind derpaa, viste det sig hurtigt, at han havde set det rette. Allerede i 1844 var Statens Opmærksomhed bleven henvendt paa denne Institution, og der var rettet en Forespørgsel til W. om, hvor mange Pensionærer han kunde modtage til Uddannelse. Ved Udgangen af 1845 var der udsendt 25 allerede uddannede Brødre til Tyskland, Schweiz, Rusland og

Amerika, tre Aar efter 40, og i Tiaaret 1845—55 forlangtes der 513 til de forskjellige Gjerninger i og udenfor Tyskland: Fattigpleje, indre Mission, som Forstandere for Waisenhuse, som Lærere, som Bibelkolportører. Ingen blev udsendt uden hans egen Drift, og dersom W. fandt, at nogen ikke var vel skikket, raadede man ham strax til at rejse hjem. At ordne alt dette, var ikke nogen let Opgave. Men W. forstod mesterligt at overvinde alle Vanskelighederne. Af de unge Mænd, som mældte sig, krævede han, at de i Forvejen skulde have en bestemt Livsgjerning, som de kunde ernære sig ved; han harmedes, naar han mærkede, at nogen havde søgt Optagelse kun for at faa et Levebrød. Ligesaa meget var den Tanke ham imod, at Brødrene skulde oplæres i Kristendom; man kan ikke oplære nogen i Kristendom, mente W.; saa vilde man kun afrette Abekatte. Kristendommen er et nyt Liv og ikke en Dressur. Nej, de maatte være sande Kristne, naar de kom, og bevise det i deres daglige Liv. Her maatte det ses af hele deres Omgængelse, ved Flid, ved Troskab, ved Kjærlighed, at de havde fundet det ny Livs Kilde i Troen paa Kristus. Brødrenes daglige Liv ordnede W. saaledes, at han fordelte dem imellem „Børnene“ og inddelte Huset i „Konvikter“ (Familier, hvis Medlemmer levede sammen), 5—6 Brødre til hver Afdeling af Drengene med en Broder som Familiefader. Brødrene maatte saa betragte Drengene som deres Børn, som de skulde opdrage og oplære; selv undervistes de skiftevis Formiddag og Eftermiddag. Fra Begyndelsen underviste W. dem selv, senere, da dette blev uoverkommeligt, antog han Lærere til Hjælp, imens han selv beholdt Undervisningen i de vigtigste Steder i Bibelen og i indre Missions Arbejde. Alt som Brødrene modnedes, betroede han dem selv at undervise Børnene, at gjøre Rejser for Børnenes Skyld o. s. v., saa at de ved Afrejsen vare fuldt udrustede baade theoretisk og praktisk til selvstændig at tage en Livsgjerning op i Barmhjærtighedens

Tjeneste. Med hvilken Kjærlighedens Troskab og Dygtighed W. forstod ogsaa at lede og omgaas Brødrene, fremgaar selv af det, som fortælles om de tilsyneladende ubetydeligste Smaating i det daglige Liv. Han var en Fader for dem alle; enhver enkelt kjendte han nøje, han delte alle deres Sorger og Glæder med dem og havde altid det rette Ord i rette Tid til dem alle. Ligesom overfor Børnene omgikkes han Brødrene med fuldkommen Frihed som sin egen Familie, og de betragtede ham ikke blot som deres Lærer, men som deres Fader og deres Ven. Et eneste lille Træk kjendemærker hele hans Samliv med Brødrene. Disse maatte føre Dagbog over alt Arbejde og alt, hvad der gik for sig i hvers „Konvikt". Da W. en Dag saa' i en Dagbog, kunde han ikke læse Skriften. Han bebrejdede Brødrene denne Mangel paa Omhu og sagde: De skriver Kragetæer, og deres Skrift ligner Sand, og deres ser ud, som om en Myre havde løbet hen over Papiret. Da kort efter en af Brødrene skulde læse W.s Bemærkninger, standsede han pludselig; „hvorfor læser De ikke?" siger W. „Jeg kan ikke læse den Skrift!" „Hvorledes?" siger W. „Jeg skriver dog ret tydelig!" Men da han skulde til at læse det, kunde han ikke selv. Da lo han og sagde: „Ja, kjære Brødre, der er tre Slags Mennesker, nogle skrive en Haand, andre en Næve, den tredie en Klo. Jeg hører desværre til de sidste, og der ser De, hvad jeg saa tit har sagt Dem, at jeg er ikke bedre end Dem!" Han betragtede sig altid kun som „Brødrenes Broder". —

Hvad Brødrenes fremtidige Stilling angaar, ansaa W. det for det rette, at de baade valgte denne med fuldkommen fri Selvbestemmelse, og at de, naar de havde overtaget en Gjerning, ikke længer stode i Afhængighedsforhold til Rauhe Haus, men af det Selskab, i hvis Tjeneste de nu stode. W. blandede sig aldrig i Forholdet imellem dem og deres overordnede, uden for-

saavidt som de tyede til deres gamle Hjem for at hente Trøst og Raad.

Wicherns Rejser.

Jo større Omfang Gjerningen i Rauhe Haus antog, desto mere blev det nødvendigt, at Wichern gjorde Rejser for at knytte Forbindelser med Omverdenen og virke for indre Mission og Forstaaelsen af dennes Opgaver i videre Kredse. Ikke uden Spot, men heller ikke uden Sandhed er han derfor bleven kaldet „der Agitator der inneren Mission“. Om dette Navn „indre Mission“, som vi hidtil kun have nævnt i Forbigaaende, maa der gjøres en Bemærkning. Alt som det Arbejde, der var optaget af Rauhe Haus, udvidedes og fandt Efterligning andre Steder, følte man Trang til at give Virksomheden et Navn. Wichern selv kaldte det „indenlandsk Mission“, men følte sig ikke tilfredsstillet ved denne Benævnelse. I en Prædiken, som Dr. Lücke holdt i Aaret 1842 i Göttingen, talte han om „den dobbelte indre og ydre Mission i den evangeliske Kirke, deres lige store Nødvendighed og den nødvendige Forbindelse imellem dem“. Saaledes opstod først i den Kreds af studerende, som samledes i Dr. Lückes Hus, Navnet „indre Mission“, og fra samme Aar møde vi det samme Navn i Wicherns Breve. Naar man undtager, at indre Mission i de store Stæder blev kaldet „Stadmission“, banede Navnet sig nu iøvrigt Vej af sig selv i hele den lutherske Kirke.[1]) Upaatvivleligt have Wicherns Rejser bidraget

[1]) Ved „indre“ Mission maa altsaa tænkes ikke paa „indenlandsk“ Mission, men Mission indenfor Kirkens Omraade, i Modsætning til „ydre“ Mission, Hedningemissionen. Englænderne sige „Home-Mission“, „Hjemme-Mission“. Træffende

meget dertil; thi hans livlige Aand tændte Ild alle Vegne, hvor han fik Lejlighed til at træde op. Ved fem Besøg i Bremen har han kaldet en indre Missions Menighed til Live der. I Lybæk stiftedes et Børnely efter hans Tilskyndelse. I Rostok traf han samlet et Præstemøde, ved hvilket han gav 70 Præster Stødet til at sætte indre Mission i Værk hver i sin Kreds. Et Blad for indre og ydre Mission blev grundet i Mecklenburg, og man anmodede W. om at skrive en populær Bog om indre Mission; man bestilte forud 3500 Exemplarer. Fra Mecklenburg gik Rejsen over Lüneburg, Celle og Osnabrück til Berlin. Her, i Tysklands Hovedstad, vakte hans Virksomhed saa stor Opsigt, at Regeringen gjorde gjentagne Forsøg paa at formaa ham til at flytte til Berlin, og han maatte atter og atter gjøre Rejser dertil. Kejseren interesserede sig levende for Sagen, og da en Hungerstyfus i Schlesien krævede overordentlige Forholdsregler, anmodede man W. om Bistand. Strax sendte han 11 Brødre derned, selv drog han med og fandt Nøden forfærdelig: Skarer af Tiggere og Tiggerbørn droge omkring uden Hjem, Tusender af forældreløse Børn døde i Elendighed, hele Familier uddøde, og Folket fortvivlede. En Mængde Gaver bleve sendte til Hjælp, men intet forslog. Det gjaldt om at rejse Befolkningens Mod og Modstandskraft, og netop dette

er Navnet desværre ikke, men den lette Forstaaelse af dets Betydning vil maaske gjøre, at det bevares som et Ord, der nu en Gang har vundet Hævd. Endskjønt W. selv vaklede med Hensyn til Navnet, forekom det ham senere at være træffende. „Navnet kunde jo ændres," skriver han (i Nothstände der protestantischen Kirche, 1844), „dersom man havde et mere betegnende. Navnet „indre Mission" er i mere end én Henseende passende og derfor rigtigt. Det udsiger tydeligt, at Arbejdet angaar den fra Kristendommen affaldne eller forladte Verden, og dernæst ligger ogsaa i dette Navn den Bevidsthed udtalt, at Arbejdet sker i den Herres Navn, som alene kan udsende, at den altsaa ikke er nogen Vilkaarlighed, saa at den ogsaa gjerne kunde undlades".

var W.s Haab med Hensyn til indre Mission: at den ved at stige ned i Folkemasserne og lære dem baade at tro og arbejde skulde bevise sig som en Løftestang, der kunde bidrage til at hindre de store Masser i at synke ned i Revolutionens bundløse Svælg. Vistnok havde W. mange Modstandere, som betragtede hans Ideer som Sværmeri; men mere og mere trængte hans Anskuelser igjennem; man følte dog, at han havde Ret i dette: Kirken maa bort fra den blotte Strid om Lærdommen, den maa bevise sig som en Surdej i Folkene og tage fat paa praktiske Opgaver. Paa en Rejse til Berlin blev W. indbudt til at overvære et stort Præstemøde; den første Dag disputerede man saalænge om Gjenfødelse og Omvendelse, at hele Udbyttet af Forhandlingen blev Strid og Bitterhed. Den næste Dag blev W. anmodet om at tage Ordet; han bebrejdede Præsterne den foregaaende Dags ørkesløse Strid; hvad der var forhandlet om, var de kristne Børnelærdomme, som Theologerne dog maatte have Klarhed i! Men Kristus vilde aabenbare sin Herlighed ikke alene i Ordet, men ogsaa i Livet; og derefter skildrede han den indre Missions Arbejde med en saadan Klarhed, at han rev hele Forsamlingen med sig, og man opfordrede ham til at berejse hele Tyskland for at vække Stemning for indre Mission. Saaledes havde den Spire, som W. plantede i Rauhe Haus, i Løbet af 15 Aar naaet at vokse til et Træ, der begyndte at rage op over alle andre Bestræbelser i Tyskland og brede sine Grene ud i endnu videre Omkreds.

Revolution og indre Mission. Kirkeforsamlingen i Wittenberg.

For en Mand som Wichern, der ikke svævede over sit Folk, men levede for og i Folket, kunde Martsdagene 1848 ikke komme som Lyn fra klar Himmel. Længe havde han hørt Revolutionens Torden i det fjærne, og atter og atter havde han forudsagt, at den maatte bryde løs, dersom Kirke og Stat ikke ved forenede Kræfter vilde arbejde paa at betvinge de Helvedes-Aander, som mere og mere oprørte Folkemasserne. Allerede i sit ovenfor anførte Skrift: „Nothstände der protestantischen Kirche und die innere Mission“ (1844) udbryder han: „Hvem hjælper disse elendige døbte Menneskebørn ud af deres Elendighed, hvem bringer dem Livets Ord og Evangelium? Statens hele Virksomhed bliver sat i Bevægelse af dette Spørgsmaal, hvorledes man skal kunne værne de lovlige Forhold imod Fordærvelsens truende Magter. Og Staten har Grund dertil: Oprørets Dæmoner finde i disse Masser sine altid villige Redskaber. For denne Slægt er Loven den bitreste Fjende, og man maa have hørt al den Tale af Vrede og Forbitrelse imod det bestaaende og imod Øvrigheden for at se den Guds Arm, som hidindtil har beskyttet vore Stater imod almindeligere og stærkere Udbrud af dette saa let fængelige Stof. Staten bygger sig Bolværker i Tugt- og Arbejdshuse og Fængsler og vaager med Opbud af alle Politiets Kræfter over disse indre Fjender. Men hvad gjør Kirken som saadan? Hvor har den strøet Livets Sæd ud paa denne Dødningeager? Lettere end at svare paa dette Spørgsmaal er det at besvare det andet: „Hvad har den ikke gjort? hvad gjør den ikke? Den Grundsætning, kun at betjene dem, som opsøge og begjære Embedets Hjælp, kun at prædike for dem, som komme i Kirkerne, er næsten bleven den almindelige, og Følgen ligger for

Dagen: hine Tusender blive uden Ordet, uden Lys og Liv. Vor Herre Kristus har vendt Sætningen om; han aabenbarer sin Kjærlighed just deri, at han søger det fortabte, indtil han finder det. Med den modsatte Grundsætning kan Kirken ikke bestaa, men vil bestandig synke dybere og til sidst gaa til Grunde".

„Vore Dage", skriver han i 1847[1]), „kræve Ofre, store, hellige Kjærlighedsofre. Alt, hvad der er uden Herren eller imod ham, ruster sig til aabenbar Kamp eller til snedig Kamp. Bølgerne af de Magter, som ikke kjende eller ikke ville kjende Evangeliet, taarne sig højt. Og hvad gjøre de, som Herren dog har forjættet Kraft og Vaaben og Sejr? Intet, i Forhold til det, som burde ske, og hvor halvt, hvor adsplittet, hvor smaalig fuldt af Kiv!" — „Stillingen har forandret sig. Der kæmpes nu ikke om enkelte Led af den evige Sandhed, men om Evangeliet i dets Helhed". „Angrebet forstærkes ved Hjælp af de saakaldte dannede Klasser, som kunne have Dannelse nok, men kun ingen evangelisk Dannelse". „Samfundets lavere Lag, ramte af den Nød, som har kaldt Marx og hans Fæller til Hjælp, ikke for at de skulle lindre Nøden, men bruges som Redskaber for Lidenskaberne, staa uden fast Grund under deres Fødder, og Taler, Skrifter, Handlinger og Foreninger, hemmelige og offentlige, ere ligesaa mange Løftestænger til at rykke den uvidende, til Dels ophidsede Masse ganske bort fra Livets Midtpunkt og at gjøre den til en Boldt for de kirkelige, politiske og sociale Agitatorer." —

Da Oprørets Aand ogsaa antændte den tyske Del af Befolkningen i Sønderjylland og Holsten, og Krigen mod Danmark udbrød, følte W., at Bølgerne ogsaa nærmede sig Rauhe Haus; selv mange troende Kristne lode sig henrive af Politikens Gjøglebilleder, og W. forfærdedes ved Tanken om, at den politiske Strid ogsaa skulde skille „Brødrene" ad, som fra de forskjelligste

---

[1]) Fliegende Blätter 1847, S. 110.

Landsdele vare samlede her. Men Broderkjærligheden betvang denne Fare. Og jo mere de vilde Aander begyndte at rase, desto stærkere følte W. Nødvendigheden af indre Mission, saa at netop Revolutionen har bidraget mægtig til den Betydning, som denne har faaet i den sidste Menneskealder.

I vide Kredse i Tyskland føltes i disse for Kirken saa tunge Aar en Trang til at tage sig sammen til kraftigt Samarbejde. Det fandt derfor en varm Tilslutning fra alle Sider, da Bethman-Hollweg og Wackernagel lode udgaa en Opfordring til en evangelisk Kirkeforsamling i Wittenberg. Opfordringen, som var underskreven af de mest fremragende Theologer, var ogsaa underskreven af Wichern. Han havde gjort det til en Betingelse, at den indre Mission skulde optages iblandt de Æmner, der skulde forhandles. Desuagtet havde man udeladt dette Æmne, indtil W. ved indtrængende Bønner fik det skudt ind som sidste Forhandlingsæmne, „saavidt Tiden vilde tillade det“. Men ved Kirkeforsamlingens første Dags Møde traadte W. op med en Fordring om, at indre Mission skulde gjøres til et Hovedæmne fra Begyndelsen af. Han paaviste Revolutionens Rædsler, men ogsaa Kirkens Forpligtelse til paa dette Historiens Vendepunkt at opgive sin tidligere Passivitet og som en Folkekirke med ny Kraft trænge ind i Folket. Begyndelser vare alt skete, men han hilsede denne Kirkeforsamling som et mægtigt Fremskridt henimod en virkelig Folkekirke; men skulde Forhandlingerne føre til et saadant Resultat, maatte det praktiske Spørgsmaal nødvendigvis frem i første Række af Forhandlingsgjenstandene.

Derefter foreslog Præsidenten at tage det sidste Spørgsmaal, det om indre Mission, op som første Forhandlingsgjenstand, og dette blev vedtaget. Følgen heraf var atter, at Wichern maatte indlede Forhandlingen, endskjønt han ikke i Øjeblikket var belavet derpaa. Men maaske blev hans Foredrag derved kun des

varmere. Det var ham først om at gjøre at bryde Isen, at faa Kirken til at indse, at den bør gjøre indre Mission til sin Sag. „Nu drives den for en Del med bekymret Sind, fordi man fra Kirkens Repræsentanters Side ikke anerkjender den som berettiget. Der findes en Mistillid til den, som selv den oprigtige Bekjendelse, kun at ville tjene Kirken, og dermed ogsaa Staten som den anden guddommelige Indstiftelse, ikke har været i Stand til at fjærne.“ Han hævder derfor, at Kirken skal værne og støtte den indre Mission, uden dog at berøve den den Frihed, som er nødvendig.

Wichern skred derfor først til at paavise Trangen til indre Mission. Han mindede om de mange, som Livets Forviklinger havde ført bort fra Kirkens stadige Sjælepleje: de rejsende Haandværkssvende og de mere end hedenske Afskyeligheder, som Logishusene ere Arnesteder for. Hvem betjener dem med Guds Ord? til hvilken Menighed høre de? — Han mindede om den Mængde af hans Landsmænd, som vare udvandrede og i Udlandet bleve et Bytte for Vantro og revolutionære Ideer. — Han mindede om dem, der sad i Fængsler og Tugthuse, men fremfor alt om det Aar for Aar voksende Proletariat i de store Stæder, som, kuet af Armodens Elendighed, kun sugede Næring af Vantroens Filosofi og Oprør prædikende Skrifter. Han mindede endelig om de omflakkende Arbejdere, særlig Jærnvejsarbejderne, der levede et omflakkende Nomadeliv midt i Kristenheden. Hvem tog sig af alle disse forladte, hvor var den Haand, der vilde hjælpe op af den Afgrund, paa hvis Rand de vandrede, og som allerede mange vare sjunkne i? London havde sin City-Mission, men hvad havde Tyskland? Noget var vel gjort hist og her, men det var kun spredte Forsøg, nærmest med de fattige for Øje; men hvad der trængtes til, var en af hele Kirkesamfundet udgaaet indre Mission, som vilde arbejde paa en Gjenfødelse af hele Samfundet, saa at en ny Aand kom til at raade baade i Literaturen og i Livet, baade

i de højere og i de lavere Lag af Samfundet. Skulde dette være umuligt? Ejer Kirken ikke de Kræfter i sig, som kunne omskabe Menneskelivet? Kun at Kirken bliver sig det bevidst, at den maa opgive sin Passivitet og gaa angrebsvis til Værks med en Tro, som er virksom i Kjærlighed. Komme Folk ikke til Kirken, saa maa Kirken komme til dem. Ogsaa Kristus kom jo for at søge det fortabte og frelse det. Vi maa slaa ind paa ny Veje for at faa Ordet forkyndt for de store Masser. Vi maa have Gadeprædikanter, om ikke efter engelsk Mønster, saa i vort eget Folks Aand. Den frelsende Kjærlighed maa finde flere og flere Midler til at antage sig det forkomne. De troende maa slutte sig sammen til en stor Forening, thi kun en indre Mission, der forener Kirkens Medlemmer til fælles Samarbejde, vil have det i sin Magt at udrette noget. Den indre Mission skal ikke bilde sig ind, at den kan drive Politik, eller at den kan løse de sociale Spørgsmaal; dette er Statens og Samfundets Opgaver. Men den skal forkynde det levendegjørende Evangelium for Folket, prædike Evangelium for de fattige, for de fattige baade iblandt dem, der besidde noget, og iblandt dem, der intet besidde. Der gives intet større Maal for Kirken i disse Tider end at se hen til Herren og Mesteren selv, som vandrede omkring i det Folk, der var som Faar uden Hyrde, men straks, hvor han saa' Nød og Elendighed, ynkedes over Folket og kom de elendige til Hjælp og endnu den Dag i Dag vil og kan gjøre det samme ved sin Kirke, naar den vil tjene denne Barmhjærtighedens Konge. — Efter at W. saaledes i korte, men klare Omrids havde beskrevet Tidens Nød, men ogsaa Midlerne til at afhjælpe den, blev nu det næste Spørgsmaal: Hvorledes skulle alle disse frugtbare Tanker gjøres til Virkelighed? Dette blev da Kirkeforsamlingens næste Forhandlingsgjenstand, og Resultatet af Forhandlingen herom blev, at man vedtog W.s Forslag, at nedsætte et „Centraludvalg for indre Mission“.

Saaledes var Wichern pludselig sat om Bord paa et Skib, hvis Ror alle følte, han maatte styre fra Begyndelsen af. Hele Tyskland saa' med Forventning hen til den Kandidat, hvis Navn næppe var kjendt uden for Rauhe Haus den Dag, da han drog derind med hine tre forladte Børn, som han vilde være en Fader for. Denne Stilling, hvori Kirkeforsamlingen havde sat ham, bragte ham imidlertid i en, som det maatte synes, næsten uløselig Vanskelighed: thi det hele store, voksende Maskineri i Rauhe Haus stillede daglig Krav til alle hans Kræfter, og nu skulde han tillige have hele sit Fædreland til sin Arbejdsmark. Da sendte Gud ham en uventet Hjælp: en Mand sendte ham en Sum Penge, for at han i et Aar kunde gjøre sig fri fra det daglige Arbejde i Rauhe Haus og saa bruge denne Hviletid til at organisere indre Mission i videre Kredse. Selvfølgelig gik Bestyrelsen redebon ind paa dette Forslag, og han havde nu friere Hænder end nogen Sinde. Som Følge heraf kunde han i 1849 udgive sit „Denkschrift“, en udførlig Fremstilling af de Tanker, som han havde fremsat i Wittenberg i korte Hovedtræk. —

Indre Mission organiseres. Modstand og Fremgang.

Tanken med at danne et „Centraludvalg“ for indre Mission var dels at sætte Arbejdet i Gang paa de forskjellige Punkter af Tyskland, dels at organisere det hele saaledes, at de stedlige Foreninger kom til at virke i Fællesskab.

Som den første Frugt af W.s Arbejde i disse Aar maa nævnes den indre Mission i Hamburg. Udbyttet af et Par offentlige Møder om denne Sag blev,

at der straks meldte sig 72 Mænd af forskjellige Stænder, deriblandt 20 Præster og Kandidater. Man satte straks Arbejdet i Gang, delte det dels efter de forskjellige Krav, som Folkets Nød stillede, dels efter Byens Sogne. En Kreds af Kvinder havde W. formaaet til at slutte sig hjælpende til. Foreningen betragtede sig som et Led af Centraludvalget. Det første, man iværksatte, var Kolportage i hele Byen, dernæst skred man til Oprettelse af et Sømandshjem; endelig ansatte man foreløbig en Stadmissionær med den Tanke, efterhaanden som Kræfter tilbød sig, at inddele Byen efter Sognene i Sognemissioner.

Efter Hamburg laa det nærmest for W. at henvende sin Opmærksomhed paa Tysklands Hovedstad, Berlin, med dens uhyre Kirkenød. Det var ham klart, at her trængtes ikke alene til en Stadmission, men her maatte anlægges en indre Missions Fæstning i Lighed med Rauhe Haus. Frugten af disse Overvejelser var den evangeliske St. Johannesstiftelse i Berlin, stiftet 1858, 25 Aar efter Oprettelsen af Rauhe Haus. Dagen efter det Møde, som Centraludvalget holdt for at iværksætte Planen, sendte Kongen en Gave af 10,000 Thaler til Huset. I Løbet af de første 10 Aar byggedes ved forskjellige Gaver fire særskilte Bygninger til Børnehjem og Brødrehjem, indrettede ganske efter Forbilledet i Rauhe Haus.

I Forbindelse med Johannesstiftelsen virke Foreningerne for indre Mission i Tilslutning til Berlins Præsteskab. En Frugt heraf ere de store „Vereinshäuser“, Indremissionshuse, med deres Herberger for rejsende, Ynglingeforeninger, Lærlingeforeninger, Tjenestepigemøder, Droskekuskemøder, Kirkebygningsforeninger m. m.

Ogsaa udenfor Berlin virke Brødrene fra Johannesstiftelsen som Husfædre i Børnehjem, i Fængsler, i Sygeplejen, i Sindssygeanstalter, i Bymissioner, som Medhjælpere hos Præster, i Foreningshuse og Herberger

zur Heimat, ja endogsaa i Johanniter-Hospitalet i Jerusalem og iblandt de tyske i Amerika og Avstralien; endelig ogsaa som Feltdiakoner i Krigen. Johannesstiftelsens Indtægter og Udgifter steg i Løbet af de første ti Aar til henved 100,000 Mark om Aaret. — Imens Wichern selv berejste de vigtigste Egne af Tyskland og ved sin personlige Virksomhed satte indre Mission i Gang, hvor han kunde naa hen, virkede Centraludvalget endvidere ved Rejseagenter over hele Tyskland. Allerede i den første Beretning om Centraludvalgets Virksomhed (1849—52) nævnes 163 Agenter i hele Tyskland. Og som Foreninger, der have sluttet sig til Udvalget, nævnes Foreninger i Anhalt, Baden, Baiern, Bremen, Frankfurt, Hamburg, Hessen, Mecklenburg, Nassau, Preussen, Pommern, Posen, Brandenburg (her i alt 14), Schlesien, Sachsen (her i alt 11), Westfalen, Rhinprovinserne, Würtemberg.

Til den Betydning, som den indre Mission saaledes arbejder sig frem til at naa i det protestantiske Tyskland, svarer nu ogsaa den Anerkjendelse, som begynder at ydes dens Virksomhed. Et i Øjne faldende Udtryk har denne Anerkjendelse givet sig derved, at Universitetet i Halle i 1852 ved en Deputation sendte Wichern Hædersdiplomet som Doktor i Theologien, som den, „der uden Hyrdeembedet har udvist Hyrdetroskab og ydet Hyrdepleje til mange Tusender, og som baade ved sit eget Exempel og ved Ord og Skrifter har kaldt det gamle Diakoni til Live i hele Tyskland under indre Missions Navn og givet det Vækst og derved erhvervet sig en stor Fortjeneste af Theologien, idet han har ført den tilbage fra de lidenskabelige Stridigheder til det, som er fornødent for Kirken".

Det var et nyt Tegn paa den Betydning, som man nu tillagde indre Mission, at den blev Gjenstand for en særlig Forhandling paa de „Kongresser for indre Mission", af hvilke den første holdtes i Wittenberg. Af ikke mindre Betydning var den livlige Forhandling,

som fandt Sted i Literaturen. De betydeligste kirkelige Tidsskrifter gjøre sig nu mere eller mindre til Organer for indre Missions Anliggender. Saaledes „evangelisk Kirketidende“, som allerede 1846 leverer en indgaaende Afhandling om indre Mission og paaviser, hvorledes Luthers Værk nu maa fortsættes derved, at Kirken stiger ned til Folket for atter at føre det tilbage til Herren. I „Göttinger Vierteljahrschrift“ drøftes grundig den indre Missions Berettigelse i Kirken; det paavises, hvorledes den fri Foreningsvirksomhed kan og bør gaa Haand i Haand med Kirkens øvrige Virksomhed. Selv et saa højkirkeligt Blad som „Darmstädter Allgemeine Kirchenzeitung“ gik lidt efter lidt over til at godkjende indre Mission. Og selv Theologerne begynde at optage Begrebet indre Mission i deres Systemer; saaledes Bunsen og Nitzsch i sin praktiske Theologi, ja selv R. Rothe i sin Ethik. Intet Under, at Sagen traadte i Forgrunden i alle Præstemøder og Forhandlinger om kirkelige Sager overhovedet.

Vi have allerede set, at den preussiske Regering havde Øje for Wicherns og indre Missions Betydning, og W. havde en kraftig Støtte i Kongehusets Velvilje. Ogsaa Staten begynder at indse indre Missions Betydning for hele Samfundet. Den preussiske Regering bestræber sig nu for at finde Midler til at tage hans Virksomhed ogsaa i Statens Tjeneste. En Indledning hertil er det, at Brødrene af R. Haus efter en kongelig Befaling faa Privilegium paa at benyttes i Statsfængslerne. Hele Tysklands Fængselsvæsen træder ved Wicherns Bestræbelser ind i en ny Periode. Og i 1857 ansættes Wichern i Berlin som Overkonsistorialraad og Medlem af det evangeliske Overkirkeraad. Den Vanskelighed, som denne Kaldelse stedte ham i overfor Rauhe Haus, løstes derved, at det bestemtes, at han om Vinteren skulde bo i Berlin, om Sommeren i sit Hjem. Allerede forlængst havde hans Rejser og omfattende Virksomhed nødvendiggjort

en ny Ordning af Styrelsen af R. Haus. W. vedblev vel at være Forstander, men under ham styrede en Inspektør — den første var Theodor Riehm — med Bestyrelsen ved sin Side.

Indtil dette Øjeblik have vi kun set Wichern som en Stridsmand, der sejrer alle Vegne, hvor han vender sig hen. Ingen Sejr vindes uden Kamp. Og Modstanden imod indre Mission har beredet den store Vanskeligheder fra Begyndelsen af, om den end tillige har ydet den en væsentlig Tjeneste, idet den har bidraget betydeligt til, at den har klaret sig sin Opgave. Modstanden imod indre Mission rejste sig baade fra neden og fra oven. Den første Klasse af Modstandere skulle vi ikke her omtale; thi Skildringen af den Modstand, som rejste sig fra Vantroens Side, baade i Literaturen og i Livet, vilde blive en Skildring af selve den indre Missions Historie. Men det vil være nødvendigt til en Fremstilling af den indre Missions Opkomst at paavise de Indvendinger, der ere fremførte imod den fra kirkelig Side, og det Forsvar, hvormed den har kunnet imødegaa disse.

Selvfølgelig spiller ogsaa her Ubekjendtskab med Sagen en ikke ringe Rolle. Indre Mission har derfor altid maattet bestræbe sig for at oplyse Menigheden om Maalet for sin Virksomhed og Midlerne til at naa dette Maal. Saaledes har den fra Begyndelsen haft at kæmpe imod den Indvending, at den kun retter sine Bestræbelser mod de fattige. Paa Kirkemødet i Elberfeld 1851 gjorde man derfor indre Missions Formaal til Gjenstand for en Forhandling og paaviste, at den tager Sigte paa hele Samfundet. Som Bevis pegede man paa de for den dannede Verden udgivne „protestantische Monatsblätter“ (udg. af Prof. Gelzer), Prof. Hundeshagens Bog „Vejen til Kristus“, og Prælat Kapffs i 18,000 Exemplarer udbredte Skrift „Indre Mission iblandt Præster“.

Men den stærkeste Modsigelse mødte Sagen fra

selve Præsternes og Kirkestyrelsens Side. „Denne indre Mission“, hedder det i et hannoveransk kirkeligt Tidsskrift, „er dog, under Skin af Venskab for Kirken, dennes Ruin“. „En af de to, enten Kirken eller indre Mission, maa vige“. Kirkens Lemmer have været dovne, derfor er nu denne Straf kommen over den, at den i indre Mission har faaet en Ven, som den af gode Grunde frygter mere for end sine bitreste Fjender. Den indre Missions Mænd ere nidkjære for Gud, men paa uforstandig Vis.

Sagen er nemlig den, at den indre Mission, saa synes det, mener at have Privilegium paa kristelige Kjærlighedsgjerninger; men hvad skal da Kirken bestille? Vel erklærer den indre Mission, at den respekterer Præsteembedet og kun vil virke der, hvor dette ikke kan naa. Men dette er Hykleri; thi det bliver dog altid den indre Mission selv, som afgjør, hvor Embedet ikke kan naa hen. Er jeg Præst, saa maa jeg have Regimentet over alt, hvad der sker i mit Sogn, uden dette er jeg faktisk afsat. Er dette ikke at foragte selve Kristus i hans Tjenere? Endvidere: den indre Mission kræver, som Wichern siger, fuld Frihed, men dette Krav vidner om et utilgiveligt Hovmod og en mere end donatistisk Anmasselse; thi det viser i Grunden, at den gjør Paastand paa at være et ufejlbarligt Samfund.

Og nu Forholdet til vor Kirkes Bekjendelsesskrifter? Den indre Mission siger, at den respekterer ethvert Kirkesamfunds Bekjendelse, men den vil ikke kunne dette, selv om den vilde. Man har dannet et Centraludvalg for indre Mission i hele Tyskland, men den lutherske Kirke maa stille sig ganske anderledes overfor indre Mission end de andre protestantiske Kirkesamfund; var den konsekvent, maatte den have dannet et Centraludvalg for ethvert Kirkesamfund.

Endelig dadler man selve Navnet. Allerede i dette Navn ligger en Grundvildfarelse; thi Mission betyder jo

Udsendelse, og Ordet viser, at man tænker sig en ny Udsendelse fra Herren foruden Kirken, i Følge hvilken man sætter Indremissionærerne ved Præsternes Side, ja i Grunden over dem, og man opstiller saaledes en Kirke ved Siden af Kirken. Saaledes glemmer man, at Gud staar de hoffærdige imod, men de ydmyge giver han Naade.

Hvad har indre Mission at svare til disse stærke Beskyldninger? Allerførst nødes den herved til at klare sig sine Grundsætninger og formulere dem i bestemte, klare Ord. Det er øjensynligt, at dette særlig har været Centraludvalget magtpaaliggende ved Udarbejdelsen af dets Statuter. Det hedder her i § 1: „Den indre Mission har til sit Formaal det evangeliske Folks Frelse ud af dets aandelige og timelige Nød ved Evangeliets Forkyndelse og ved den kristelige Kjærligheds broderlige Haandsrækning. Det ligger udenfor dens Opgave at omvende udøbte eller at drage Medlemmerne af andre kristelige Religionspartier over til sig. Den omfatter kun de Livsomraader, som den evangeliske Kirkes ordnede Embeder ikke tilstrækkelig kunne naa med deres Virksomhed, saa at den vil arbejde Haand i Haand med disse og anser sin Opgave for løst i samme Forhold, som det kirkelige Embedes Virksomhed udvider sig“.

Til yderligere Forklaring skriver Wichern i sit „Denkschrift“ angaaende Forholdet til Embedet: „Den indre Mission stiller i Spidsen for sin Virksomhed den fulde Anerkjendelse af dette og alle andre Embeder som af Gud indsatte og helligede Ordninger. Ethvert selvforskyldt og bevidst Forsøg paa at forstyrre eller hæmme de kirkelige Embeder fra noget, som udgiver sig for at være indre Mission, maatte denne selv gjøre til Gjenstand for den sande indre Mission. Derimod bør denne vente en ikke ringere Anerkjendelse fra Embedets Side, da Udøvelsen af Kjærlighed er den frelsende Kirkes

Pligt, som selv ved Embedet vil vække Sansen for Udøvelsen af denne Pligt“.

Og Wichern kom ikke til at staa alene paa sin Skanse, men som vi have set, at hans Tanker lidt efter lidt bleve knæsatte baade af Kirken og Theologien, saa fandt han ogsaa Kampfæller, der stode ham bi med at forsvare Sagen. Det er ikke Kirkens Fare, siger saaledes Pastor Hugues i Celle, at den skulde gaa til Grunde for den indre Missions Skyld, men at den skal tillade, at Hjorden forkommes i aandelig og timelig Nød, fordi den skruer sig op til en saa hierarkisk Anskuelse om, at Klerus er Kirken, at end ikke selve den katholske Kirke vilde kunde tilfredsstilles ved sligt. Snarere, mener han, sømmer det sig at agte disse Mænds Bestræbelser og staa dem bi. Mindst skulde de tale om Fantasteri, som ikke have saadanne Arbejder at vise hen til; men noget af al denne Kritik kommer kun deraf, at man ikke har gjort sig den Ulejlighed at lære at kjende det, som man bedømmer.

Ogsaa Wichern haabede, at Modsigelserne vilde tabe deres Magt, alt som den indre Mission i Gjerning viste, at der var mere Grund til at støtte dens Bestræbelser end til at betragte dem med Kølighed eller endogsaa med Bitterhed. Som vi have set, opfyldtes dette Haab i stedse stigende Grad, selv om mangt og meget endnu den Dag i Dag trænger til at klares. Vi skulle senere komme tilbage hertil.

Wicherns sidste Leveaar.

Vi ville nu vende tilbage til selve denne Personlighed, som ingen i det protestantiske Tyskland vil kunne nægte Navnet „den indre Missions Fader i Tyskland“.

Vi have set, hvorledes den indre Mission er vokset op med ham, der ved hele sin Personlighed var særlig anlagt til denne Virksomhed. Ligesom det var af Interesse at følge en saadan Mands Udvikling fra Barndommen af, saaledes vil heller ingen uden Deltagelse kunne følge ham i hans Livs Aftenstund, da Solen langsomt dalede efter et daadrigt Livs travle Dagsgjerning.

Den katholske Kirke har anset Ægteskabet for en Hindring i Virksomheden for Guds Rige. Men den protestantiske Kirke har indset, at Familielivet er Kirkens Vugge saa vel som Statens. Ogsaa Wicherns Liv beviser dette; thi det var saa langt fra, at hans rige Husliv hæmmede ham i hans omfattende Virksomhed, at det tvært imod har været af stor Betydning for denne. Hans Hustru betragtede hans Livsopgave som sin, og var han en Fader for store og smaa i Rauhe Haus, saa var hun en Moder for dem alle. Uden hende havde han ikke kunnet gjøre Huset til det Hjem, som det var, fuldt af Hygge og Glæde. Hvad „die alte Mutter“, Wicherns Moder, i denne Henseende havde begyndt, fortsatte hun som „die junge Mutter“. Hun levede lige saa meget for Rauhe Haus som for sit eget lille Hjem. Med hende talte W. om alt, og naar han var paa Rejser, skrev han til hende om alt. Hun forstod baade at sætte Mod i ham og at berolige ham. Med hende havde han fem Døtre og fire Sønner, og netop Livet i hans Børnekreds hjalp ham til bedre end nogen Sinde før at forstaa, hvad der rørte sig i de Børns Hjærter, som han antog sig. Denne Børneflok var ham en Vederkvægelse og en Oplivelse under hans travle Livsgjerning. Med dem legede han som et Barn, og selv forberedte han dem til deres Konfirmation. Faa have vel i den Grad som W. forstaaet at indrette Livet efter denne Regel: det ene skal gjøres, det andet ikke forsømmes.

Men ogsaa Wicherns Arbejdskraft havde sin

Grænse. Allerede tidligt plagedes han af en Hovedpine, som undertiden gjorde ham uskikket til alt Arbejde. Intet Under, at hans umaadelige Arbejde lidt efter lidt forøgede denne Lidelse. I 1866 ved Paasketid blev han angreben af en Svimmelhed og et let Anfald af Lammelse i den venstre Side. Lægen bød ham fuldstændig Ro og en helt forandret Levevis; navnlig maatte han opgive at tage Del i Møder og Forsamlinger. I W.s Dagbog fra den Tid staar skrevet i Anledning af denne Ordre: „Uudførligt". Af Naturen havde W. ikke alene en livlig og nidkjær Natur, men ogsaa — og dette var hans Svaghed — en noget ilter og utaalmodig Natur. Denne Natur skulde nu lutres igjennem Trængsler. Da følte han, hvad han jo nok vidste, men hvad et Menneske jo først ret lærer at forstaa, naar Korset skal tages op, at her begynder den sværeste Strid. Endnu vilde han ikke helt opgive Arbejdet, og Anfaldet gjentog sig. Dog vendte Kræfterne endnu en Gang tilbage, og da Krigen med Østrig udbryder, træffe vi atter W. paa den store Skueplads, oprettende et Feltdiakoni, med et Centralbureau i Berlin, som sender 110 Feltdiakoner til Hæren. Paa Kirkemødet i Kiel holder han Foredrag over „Lægmænds Kald til Arbejder for Guds Rige og Menighedens Opbyggelse". Saa tager han fat paa Udarbejdelsen af et vidtløftigt Værk „über die Rettungshäuser" som Artikel i Schmids Encyclopædi. Samtidigt arbejder han for Fængselsvæsenets Omorganisation og for Udvidelse af Stadmissionen i Berlin. Men efter en Inspektionsrejse til Fængslerne i 1868 maatte han give efter for Trætheden og med sin Hustru tiltræde en Rejse til Schweiz. Styrket paa Sjæl og Legeme vender han tilbage. Her venter ham en heftig Strid med Kultusministeriet angaaende Ordningen af de kirkelige Forhold i de erobrede Provinser og Forberedelsen af Provins-Synoder. Straffelovgivningen stiller Krav til hans Raad. Men navnlig føler han Nødvendigheden af en kraftig Optræden overfor den om sig grib-

ende Usædelighed i Tyskland. Frugten af W.s Bestræbelser paa sidstnævnte Omraade er et Andragende fra Centraludvalget til Regeringen med 150,000 Underskrifter, med Krav om en Omordning af Prostitutions-Lovgivningen, og Udgivelsen af Skrifterne „die öffentliche Sittenlosigkeit“ (5. Oplag 1869) og „Der Kampf wider die Prostitution“ (2. Oplag 1885). Paa den indre Missions Congres i Stuttgart 1869 opnaar W. at faa Arbejderspørgsmaalet sat under Forhandling. Endnu i den fransk-tyske Krig er W. atter virksom ved Oprettelse af et Feltdiakoni. Men fra denne Tid begynder hans Livssol at dale langsomt, og Skyggerne lægge sig over hans Vej. En stor Sorg var Sønnen Louis Wicherns Død — han faldt i Krigen; hans Broder Heinrich fandt ham, ramt af to Kugler, svømmende i sit Blod. Og dette var ikke det eneste Slag, der ramte Familien i disse Aar. Datteren Elisabeths Mand, Professor Friederichs, blev angreben af Brystsygdom. Den yngste Datter, Amanda, blev gift med Professor Weygold og forlod med ham sit Fædreland for at rejse til Amerika. W. saa' hende aldrig mere. Sin ældste Søn Karl maatte han lade gaa samme Vej for i det fjærne Vesten at søge at bane sig Vej. Sønnen Johannes blev vel Kandidat, men led af en skrøbelig Helbred.

Under alle disse Bekymringer for sine nærmeste maatte W. anspænde sine sidste Kræfter for at ordne alt fornødent til Afholdelsen af et Kirkemøde i Berlin. Selv lovede han at indlede en Forhandling om „den evangeliske Kirkes Medarbejde i Nutidens sociale Opgaver“. Men Følgen var en Overanstrængelse. „Der havde“, skriver hans Biograf, „paa denne Tid begyndt at lægge sig et Slør over W.s Liv, som dæmpede Sollyset for ham. Alle Farver begyndte at formørkes for ham, og alle Modsætninger og Forskjelle, iblandt hvilke hans Arbejde overhovedet bevægede sig, trykkede deres skarpe Æg med dybere og dybere Saar i hans Sjæl.

Hans Utaalmodigheded og opbrusende Heftighed, som gjorde mange ondt, og som han selv allermest beklagede, brød hyppigere og skarpere frem. De, som kjendte og elskede ham, vidste vel, at han led, og havde Taalmodighed med den lidende. Hans Kraft var rystet under de Prøvelser, som vare lagte paa ham. Undertiden traf man ham siddende og sove foran sit Skrivebord, hvad der ellers aldrig var sket. Den ellers altid arbejdskraftige klagede over Træthed; dertil forfulgte hans Hovedpine ham haardere end nogen Sinde før, og Nætterne vare ofte søvnløse.“ Tilsidst faldt han hen i en fuldstændig afmægtig Tilstand, i hvilken den største Ro var nødvendig.

Men atter vaagnede hans kraftige Natur. Endnu en Gang kan han rejse for at komme til Kræfter igjen. Endnu en Gang staar han i 1871 paa Prædikestolen ved Kirkemødet i Berlin. Men kun for at føle, at hans Kraft var brudt. Og dog — saa vidunderlig var Aandens Magt over Legemet, og Guds Naade imod dette udvalgte Redskab — endnu en Gang sprudler Livskilden frem, og det er, som om Ungdommens Ild blusser op for sidste Gang i hans Sjæl. Anledningen dertil var Forholdene i Rauhe Haus. I en Skrivelse til Brødrene udtaler han følgende: „Vel har jeg med Glæde set, i hvilken Grad det, som man kalder den ydre Ordning, bliver plejet og gjennemført“ — „og dog har jeg været bedrøvet for R. Haus; thi jeg maatte til min store Sorg bestandig mere føle, at den Aand, i hvilken det var grundet, og i hvilken det er blevet ledet af mig i Aartier, truede med at tørres hen og dø bort, nemlig den evangeliske Friheds Aand, i hvilken og til hvilken Børnene og de, mine kjære Brødre, skulle opdrages, og som skulde være dem den Luft, de skulde indaande i R. Haus. Jeg mener den kristne Frihed, som ikke lever blot i de ydre Ordningers Lov, som ikke binder sig til Mennesker og Mennesketjeneste og nøjes med dette, men altid henvender sin Opmærksomhed paa Herren og hans Ord og

Guds Riges store Anliggender. Jeg mener den Kristenfrihed og Kristenglæde, i hvilken enhver Personlighed kommer til sin Ret og sin aandelige Udfoldelse, og dog alle, de være over- eller underordnede, i usminket Sandhed slutte sig sammen til et Samfund af Brødre i Bøn og Arbejde". Vel indrømmede W. med Glæde, at den Mand, der nu i 25 Aar som Inspektør havde styret R. Haus, Riehm, havde tjent Sagen med stor Troskab og Opofrelse. Men det havde ikke staaet i hans Magt at opretholde den Aand, i hvilken Wichern selv havde ledet store og smaa. Da nu Riehm ønskede at træde tilbage, overtog W. selv midlertidig Ledelsen, og da er det, som om Jesajas Ord opfyldes paa ham, at de, som bie paa Herren, forny deres Kraft som Ørnen. Alle følte, fulde af Taknemlighed, at W. igjen helt og fuldt var bleven Sjælen i Huset. „In summa," skriver han selv til sin Ven Oldenberg, „er jeg i Grunden endnu den gamle, og R. Haus er mit Arbejde, og jeg takker Gud, at han i det mindste en liden Stund har skjænket mig det igjen. Men Arbejdet er overvældende, og hver Dag vælte ny Masser frem, som stille Fordringer baade til Aand og Hjærte." Under Følelsen af, at han dog næppe kunde holde længe ud, satte han lidt efter lidt sin Søn Johannes ind i Gjerningen og havde den Glæde, at Bestyrelsen valgte denne til Viceforstander (1873). For første Gang i lange Tider kunde han nu tilbringe en Vinter i Rauhe Haus. Dette havde nu siden sin Stiftelse givet mere end 1000 Børn Husly. Sagens Venner i hele Tyskland forenede sig for paa dets 40de Aarsfest at overrække Wichern en Kjærlighedsgave af 12,000 Thaler. Han ønkede at anvende denne Gave hel og udelt til Skolen. Endnu en Rejse til Berlin for at deltage i Centraludvalgets Forhandlinger, saa randt Aaret 1873 til Ende og med det Wicherns Arbejdsaar. To Aar vare skjænkede ham af Herren som en Tilgift siden hans første Sygdom, og han følte sig som en af Velgjerninger overøst og benaadet

Synder. Men i Vaaren 1874 ramtes han af et Slagtilfælde, som for stedse afsluttede hans rige Arbejdsliv.

Efter Ansøgning afskedigedes han fra sin Tjeneste som Statsembedsmand fra 1. Januar 1875. —

Men var end Arbejdsdagen runden til Ende, saa dog ikke Kampen. I mere end seks Aar skulde han endnu prøves og lutres igjennem svære Trængsler, under hvilke Haab og Forsagthed kæmpede med hinanden i hans Sjæl. For det meste sad han i sit Studereværelse, ude af Stand til at foretage sig noget. „Jeg har nu," skriver han til en Ven, „samlet mig af Skriften alle de Forjættelser, som Herren har givet de lamme. Det er dog mærkeligt, hvor meget Skriften taler om disse lidende. De ligne næsten de blinde og døve — og jeg er lam og i det mindste halv døv." „Jeg holder med ny Alvor," skriver han, „Indtog i mig selv for at gaa i mig selv og læser Jobs Bog og Johannes Evangelium igjen". Men stundum led han af svære Anfægtelser, i hvilke det var ham, som om han havde mistet sin Gud. Da søgte han Trøst ved at afskrive det ham saa kjære Johannes-Evangelium. Især efter de søvnløse Nætter, som vare hans værste Plage, hentede han Vederkvægelse og Kraft fra dette Arbejde, endskjønt det var ham møjsommeligt at skrive. „Jeg véd, at Gud vil lære mig Taalmodighed og Udholdenhed og Stilhed." „Det bliver mig nu bestandig mere en hellig Alvor at berede mig til at gaa hjem. Hvor ganske anderledes se dog alle Ting ud, naar man bereder sig til Døden, og naar man prøver dem med ham for Øje, som ser alt og alle ind i Hjærtet. Han hjælpe os til, at vi maa vandre for ham og bie paa ham i Fred!"

Saa fulgte atter enkelte Hviletider. Sin Søn Karl havde han den Glæde at se igjen. Af og til kunde Brødrene bære ham ned ad Trapperne ud i det fri, hvor han kunde sidde i sin Sygevogn og glæde sig over Børnenes Lege, af og til endogsaa, støttet til sin Hustrus Arm, gaa lidt. Men Livskraften var kun ringe, og snart

maatte man bære ham til hans Vogn igjen. Fra Sengen var hans Vandring kun, støttet af sine kjære, til Værelset ved Siden af, hvor hans Bøger altid laa opslaaede paa hans Bord. Mange svære Nætter gjennemvaagede Brødrene med ham. I April 1881 gik Svagheden over til en Feber, der udtømte de sidste Kræfter, og han sov stille ind, kort før han fyldte sit 73de Aar. Sin Hustru efterlod han et forseglet Brev, i hvilket der stod: „Naar Gud har besluttet at tage mig til sig, saa skal I, mine kjære, vide, at min eneste Bøn er, at jeg maa blive salig, at jeg maa komme til ham og finde Fred i ham. Jeg har altid bekjendt mig til ham, men i stor Svaghed. Men han vil tilgive mig mine Synder, dertil staar alt mit Haab, for sin Kjærligheds og Naades Skyld, for sit Blods Skyld, som han har udgydt for mig. Vilde han dog hist forene mig med alle, som jeg har kjær, saaledes som han har bedet i Johannes det 17de.“ — Fra Kongehuset til Hytten føltes Wicherns Bortgang som et smerteligt Tab; thi han havde som faa i sin Tid lært sine Landsmænd, hvad han selv havde gjort til sit Valgsprog, at „vor Tro er den Sejr, som overvinder Verden.“ —

Indre Mission og Kirken.

„Wichern og den indre Mission“ — saaledes have vi benævnet disse Mindeblade; thi det var ikke Hensigten at skrive Wicherns Historie, heller ikke at skrive den indre Missions Historie, men at give et Billede i korte Træk af Wicherns Betydning for Tysklands indre Mission og dermed paa mange Maader for hele den protestantiske Kirke i vor Tid. Men da endnu Meningerne ere delte og for en Del temmelig uklare med Hensyn

til Betydningen af den Virksomhed, som ved ham er kaldt til Live i Tyskland, ville nogle orienterende Slutningsbetragtninger over den indre Missions Stilling i Kirken her være paa deres Plads. Det ligger jo nemlig nær at spørge: dersom Wicherns og den indre Missions Virksomhed er god og nyttig for Kirken, hvorfor hersker der da Uenighed om dens Betydning? Grunden dertil kan jo ikke alene være de Skrøbeligheder, der kunne hefte ved Virksomheden; thi de ere jo almenmenneskelige. Ej heller kan man antage, at Præstestanden skulde kunne se med uvilligt Blik paa Lægfolks Virksomhed, naar denne vil arbejde for Kirken og ikke, som Sekterne, arbejde imod den. Desuden er her jo ikke Tale om en Virksomhed af Lægfolk alene, men Præster og Lægfolk arbejde jo her i Fællesskab i stor Maalestok. Grunden til Uenigheden man altsaa ligge dybere, vistnok i en Meningsforskjel angaaende Principspørgsmaal, som dog synes at tabe sig, efterhaanden som disse blive stillede i deres rette Lys. I saa Henseende er der maaske endnu et Arbejde at gjøre, som det ikke med rette kan kræves, at Wichern og de, der med ham have sat Sagen i Bevægelse, selv skulde have formaaet at udføre; thi den indre Mission er fremkommen mere ved et kirkeligt Instinkt end ved Reflexioner, og derfor ganske naturligt sat i Bevægelse af Lægfolk. Saare meget vil da komme til at bero paa, hvorledes Kirken i sin Helhed stiller sig til en saadan Bevægelse: om den afviser den med fornem Kulde, eller om den tager den i sin Haand for at lede den i de rette Spor. — For nu at blive i Stand til at naa til Klarhed, maa man atter først erindre, at der altid i Kirken maa gjøre sig disse to Retninger gjældende: den objektive og den subjektive. Til enhver Tid gjælder det om paa rette Maade at forene disse to med hinanden. Den objektive Bevægelse i Kirken gaar ud paa at hævde Kirkelegemets Knokkelsystem, det til alle Tider urokkelige, Ordet og Sakramenterne og det Embede, som er indstiftet af Herren

til at forvalte disse. Den subjektive Bevægelse kan derimod lignes med Legemets Blodomløb; den gaar ud paa at tilegne sig Samfundet med Herren i personlig Tro og i Tro, som er virksom i Kjærlighed. Det vil nu let ses, at disse to ere lige nødvendige, og enhver ensidig Betoning enten af det objektive eller af det subjektive vil medføre en Sygelighed i Kirkelivet. I Kirkehistorien se vi disse to Hovedretninger i store Træk repræsenterede af Orthodoxien og Pietismen; thi denne var egentlig kun en Reaktion, grundet i, at den orthodoxe Lutherdom stod Fare for at glemme det subjektive over det objektive. At Pietismen stod Fare for det modsatte, forringer imidlertid ikke dens Betydning. Det vil nu let ses, at den naturlige Jordbund for indre Mission er den pietistiske. Men naar man jævnlig indtil denne Dag har ment at kunne kjendemærke den som ét med Pietismen, saa tager man dog fejl; thi man udsætter sig da for at tillægge den indre Mission Pietismens Ensidigheder, som dog ikke med Nødvendighed følge med, selv om de selvfølgelig kunne findes hos de enkelte Personligheder, der slutte sig til denne Bevægelse. Det var netop Wicherns Hovedopgave at gjøre den indre Mission til hele Kirkens Sag og ikke alene til en pietistisk Separatsag. Men skal dette lykkes, saa gjælder det om, baade at den helt og fuldt bliver en kirkelig Bevægelse, og tillige, at Kirken helt og fuldt optager denne Bevægelse i sig.

I og for sig kan Kirken altsaa ikke have noget at indvende herimod; thi den maa jo selv ønske. at Menigheden af al Kraft vil arbejde paa at vække Massen af de døbte, men endnu ikke bevidst troende Mennesker, til en bevidst Tro og til et kirkeligt Liv i Troen. Og den kan kun glæde sig over, at den kristne Kjærlighed beviser sin Kraft til at antage sig det forkomne og støtte det svage. Siger ikke Herren selv til sin Apostel: „Naar du omvender dig, da styrk dine Brødre!“ Og han har jo selv sagt, at den, der antager sig et Barn i

hans Navn, annammer ham, og den, der antager sig de hungrige og de tørstige og de fremmede og de nøgne og de syge og de fangne, antager sig ham.

Men Spørgsmaalet bliver, hvorledes alt dette skal ordnes paa den rette Maade. Naar vi her have maattet knytte Tysklands indre Mission til Wicherns Navn, saa er selvfølgeligt ikke Meningen den, at der ikke har været øvet saadanne Kjærlighedsgjerninger før ham. Hvilke Undere af Kjærlighed kan ikke den kristne Kirke pege paa igjennem alle Tider lige fra Herrens og Apostlenes Dage! Men det. som kjendemærker den indre Mission, er dette, at den søger at organisere sit Arbejde til et Fællesarbejde; thi den gaar ud fra, at en overordentlig Nød kræver overordentlige Forholdsregler, og hvad de enkelte ikke formaa i spredt Fægtning, det vil maaske kunne opnaaes ved en Kamp i Fællesskab i ordnede og tæt sluttede Rækker under en forstandig Styrelse, som har fornødent Overblik. Deri har W. vistnok Ret.

Dette udelukker imidlertid ikke, at det kan være vanskeligt paa ethvert Punkt at finde de rette Midler til at fremme Arbejdet med og navnligt at finde de rette Grænser.

Skal den indre Mission være en blot fri og tilfældig Virksomhed, eller skal og kan den indorganiseres under Kirkens Embeder? Hvorledes skal overhovedet Forholdet til Præsteembedet ordnes? Der er dem, som mene, at Navnet „indre Mission“ maatte kunne ombyttes med det oldkirkelige Navn „Diakonat“ og under dette Navn optages som et fast kirkeligt Embede. Men Diakon-Embedet var dog ikke det samme som indre Mission. Diakonerne i Oldkirkerne vare Biskoppernes Medhjælpere i Kirken og med Hensyn til Kirkens Fattigpleje. De hjalp dem med at forvalte Sakramenterne, indtil de, efterhaanden som Præsteembedets Myndighed vokser, og milde Stiftelser overtage Kirkens Fattigpleje, tabe deres Betydning. Men det er aabenbart, at efter-

haanden som Kirken igjen optager Diakongjerningen, vil meget af det, som nu den „indre Mission“ sætter i Værk, overtages af dette. I Forhold til, som Sognemissionen i det enkelte Sogn kan udvide sit Omraade, vil den fælles „indre Missions“ Omraade begrænses. Dog vil der altid blive Fællesopgaver tilbage, som kun „indre Mission“ vil kunne magte. Overflødig vil denne derfor ikke kunne blive, men kun skarpere begrænset i sin Virksomhed.

Nu er det ganske vist, at en fri Virksomhed som den indre Missions kan komme til at forekomme mange paatrængende. Der optræder en Mand og prædiker og udbreder Skrifter i et Sogn, hvis Præst maaske hverken har begjæret eller ønsket denne Hjælp. Ofte henvises da til de store Stæder, hvor saadan ubeskeden Virksomhed har uopdyrkede Marker nok for sig. Men dette forandrer ganske vist ikke Sagen; thi ogsaa i de store Stæder findes jo under Folkekirkens Tilstande en Sogneinddeling. Nej, det nytter overhovedet ikke at gaa uden om Spørgsmaalet, men at se det under Øjne: hvorledes kan og bør Forholdet ordnes imellem den fri Virksomhed og Embedet? Det forslaar næppe, at man siger: her maa man stole paa den enkelte Præsts Velvilje, Overbærenhed eller Medvirken; thi det kan umulig være kirkelig normalt, at sligt er overladt til et Tilfælde eller til den enkeltes Forgodtbefindende. Og her er maaske en Mangel: fra oven har man set med altfor stor Mistænksomhed, fra neden har man mangen Gang gjort Gjengjæld. Men naar den indre Mission har víst sig at være en Bevægelse, som i alt Fald vil, som selv ønsker at være kirkelig, saa er det vistnok Kirkestyrelsens Pligt at anerkjende den, at støtte dens Bestræbelser, men da selvfølgeligt ogsaa at holde Øje med dens Bevægelser, hvad enten man nu vil gjøre dette igjennem det biskoppelige Embede eller paa anden Maade. Naar saaledes Kirken havde et Tilsyn med Sagen, maatte iøvrigt denne ikke hindres i frit at udvikle sig, eftersom den selv føler Trang dertil, og Embedet kunde da med

fuld Tillid og Taknemlighed modtage dens Bistand som en Supplering af dens eget Arbejde.

Ved en saadan Ordning vilde man ogsaa uden Vanskelighed komme ud over det i saa høj Grad omstridte Spørgsmaal, hvorvidt Lægmænds Prædike-Virksomhed lader sig forene med den Augsburgske Bekjendelses Art. 14: „at ingen bør lære offentlig i Kirken eller forvalte Sakramenterne, uden at han er rettelig kaldet.“ Her menes aabenbart kun, at ingen maa gjøre sig selv til Præst, men den af Kirken selv godkjendte, Embedet hjælpende og af dette kontrollerede fri Virksomhed kan der ikke være tænkt paa.

Et vanskeligere Spørgsmaal er Forholdet til Konfessionerne. Man bebrejdede Wichern, at den indre Mission var konfessionsløs. Maaske har W. i dette Punkt haft for god Tro til de Kristnes Endrægtighed. Men det maa indrømmes, at Forholdene i Tyskland i saa Henseende ere mere indviklede end hos os. Vel siger W., at Konfessionen er en af indre Missions Grænser, for saa vidt denne ikke blander sig i Striden imellem Konfessionerne. Men naar han siger: „Selvfølgelig udelukker Iagttagelsen af enhver Konfessions Rettigheder lige saa lidt, at disse indbyrdes yde hverandre Kjærlighedens Haandrækninger, som den i forskjellige Hære førte Kamp udelukker den fælles Kamp imod den fælles antikristelige Fjende.“ Wichern har selv med Styrke hævdet den indre Missions nationale Karakter. Vel har en saadan Sag ogsaa en international Karakter; og efter en Rejse til den evangeliske Alliances Møde i London føler W. det som en Brøde, at man i Tyskland hidtil har kjendt altfor lidt til den rige indre Mission i England. Men dog er der noget i den engelske Maade at være paa ogsaa i kirkelige Anliggender, som støder hans tyske Natur. Og som en ægte Søn af sit Land lader selv Wichern sig henrive til

[1]) Denkschrift S. 9.

at sætte den tyske Nationalitet over alle andre i kirkelig Henseende. Men lige saa vel som det kirkelige Liv ytrer sig forskjelligt hos de forskjellige Nationer, lige saa vel vil det iføre sig forskjellige Former i de forskjellige Konfessioner; thi disse ere i Kirken, hvad de forskjellige Folk ere i den hele Menneskeslægt. Naar nu disse Forskjelligheder endnu bestaa, saa at de Kristne ikke endnu have naaet til Enhed i Troen, og selv den evangeliske Alliance ikke har formaaet at samle hele Protestantismen om sit Program, som dog er holdt i stor Almindelighed, saa vilde det vel være for sangvinsk at haabe, at Mennesker, der høre til forskjellig Konfession, skulde kunne arbejde i Fællesskab i samme Forening; thi selv om Formaalet er det samme, saa er Synet paa mangt og meget i Tro og Liv saa forskjelligt, at den kirkelige Frihed let vilde gaa tabt i en saadan Union, hvis man ellers overhovedet vilde fordrage hverandres Forskjelligheder. Der bliver saaledes næppe andet for, end at en Bevægelse som den indre Mission bør holde sig indenfor Konfessionens Grænser. saa at enhver Kirkeafdeling har sin egen indre Mission.

Men denne Sag hænger igjen sammen med en anden: Spørgsmaalet om Virksomhedens Omfang. Hvad forstaaes ved indre Mission? Wicherns Svar derpaa er, som vi have set af Centraludvalgets Statuter, og som det fremgaar af hele hans Virksomhed: Evangeliets Forkyndelse og kristelig Broderkjærlighed; dens Formaal er altsaa at afhjælpe baade aandelig og legemlig Nød, den sidste dog ikke ved blot timelige Midler, men ved at løfte Folket allerførst aandelig; thi man gaar ud fra den Forudsætning, at det er Synden, som er Folkets Fordærvelse. Men det er et Spørgsmaal, om man har gjort sig det ret klart, hvor Virksomhedens Grænser ere. Vi have set, hvorledes Wichern efterhaanden blev ledet til at sætte forskjellige Virksomheder i Gang. Vi ville her give et samlet Overblik over alle de Virksomheder, som den af ham grundede indre Mission i Tyskland

henregner til indre Missions Opgaver[1]). I en Indledning med Overskrift: „Til indre Missions Historie“ gjennemgaar han de af Kirken iværksatte Barmhjærtighedsgjerninger igjennem alle Tider. Derefter nævner han

1) Opdragelse og Undervisning af Børn,
men herunder indbefattes ikke alene Børnegudstjenester, men tillige Vuggestuer, Asyler og Børnely, Opdragelsesforeninger og Drenge-Arbejdsanstalter.

2) Ungdommens Opdragelse og Bevarelse.
Hertil regnes ikke alene Pigemøder, unge Mænds Foreninger, Gjæstehjem, men ogsaa Haandarbejdsskoler og Lærlingehjem.

3) Redning af det vildfarne;
hertil regnes ikke alene Magdalenehjem med Kampen imod Prostitutionen, men ogsaa Drankerasyler, Arbejderboliger og Fængselspleje.

4) Bevarende Institutioner:
indre Mission iblandt Udvandrere, Søfolk etc.

5) Pleje af syge:
Døvstummme, blinde, Idioter, Krøblinge, Feriekolonier, Sygepleje, Sindssygeanstalter.

6) Udbredelse af kristelig Literatur.

7) Kamp imod sociale Tilstande:
Bymission, Menighedspleje, Fattigpleje, Krigsdiakoner, Søndagssagen, Skolesagen, Boliger.

Et Blik paa al denne Mangfoldighed vil straks vise, at man ikke endnu har naaet til Enighed om, hvad der skal forstaas ved indre Mission; thi paa den ene Side stiller man i Statuterne Frelse fra den aandelige Nød i Spidsen, men paa den anden Side knytter man dertil Frelse fra den legemlige Nød uden nogen Forklaring af Forholdet imellem disse to Virksomheder. Følgen heraf er da ogsaa, at der imellem alt det, der i den anførte

---

[1]) Efter Th. Schäfers Leitfaden der inneren Mission, 1887, hvormed kan sammenlignes H. Stein: „Hvad vil den indre Mission“, 3 Opl. 1882.

Fortegnelse regnes til indre Missions Virksomheder ogsaa findes Ting, som ikke staa i noget Forhold til Sjæleplejen, t. Ex. Vuggestuer, Bygning af Arbejderboliger, Feriekolonier m. m. Alle disse Ting ere vel Frugter paa den kristne Kjærligheds rige og skjønne Træ; men indre Mission kunne de dog ikke direkte henregnes til; thi selv om denne ikke alene vil gaa angrebsvis til Værks — ved Prædiken og Udbredelse af kristelige Skrifter — men, hvad der navnlig i de store Stæder er aldeles uundgaaeligt, ogsaa forsvarsvis, ved forebyggende og bevarende Kjærlighedsgjerninger — som Børnegudstjenester, unge Mænds Foreninger og Børnehjem — eller ved Indstiftelser, ved hvilke den aandelige og legemlige Pleje nødes til at gaa sammen til ét, som Magdalenehjem og Gjæstehjem — saa vil det dog være nødvendigt for indre Mission, dersom den ikke skal tabe i Kraft til at virke som et Salt i Folket, at den ikke siver ud i saadanne Kjærlighedsgjerninger, som sigte til at afhjælpe Folkets timelige Nød, og som derfor ogsaa Jøder og Hedninger, som have Medlidenhed med Menneskers Nød, kunne være medvirkende i. Ikke uden Betænkelighed kan man derfor se Ordets Udbredelse ved Ord og Skrift sat, det første som Nr. 7, det andet som Nr. 6, og begge efter den rent legemlige Sygepleje i Nr. 5. At tilvejebringe Klarhed angaaende Arbejdets enkelte Grene og disses Forhold til hele Sagen maa være en Opgave for indre Missions Forhandlingsmøder. Det var i saa Henseende klogt handlet af Wichern, at han oprettede et Centraludvalg for indre Mission i hele Landet, som har gjort „Fliegende Blätter aus dem Rauhen Hause“ til sit Organ. [1])

Af den største Betydning for indre Mission er endelig dens A r b e j d e r e. Luther har allerede tænkt

[1]) Hvorimod Schäffers Monatsblatt behandler i Fællesskab baade indre Mission og alle Barmhjærtighedsgjerninger i hele den protestantiske Verden.

sig en indre Mission, naar han ønsker Byen inddelt i en Mængde Kredse med Medhjælpere i hver Kreds. Men han føler, at til dette Arbejde maa der først opdrages en Slægt, som har aandelig Modenhed og Kraft dertil, og man maa vente, „til den kjære Gud skaber Kristne.“ Denne Regel maa den indre Mission nøje iagttage, thi hvor stor og følelig en Trang der end kan være til at faa dette eller hint Arbejde gjort, saa vilde det jo kun være et dødfødt Foretagende at begynde derpaa med Arbejdere, som ikke vare Sagen voksne. Den indre Mission bør derfor være i høj Grad varsom med at betro sig til Mennesker: den bør nøje kjende sine Arbejdere, være vis baade paa deres Tro og paa deres Dygtighed, og holde nøje Kontrol med deres Liv og deres Virksomhed; thi ogsaa her søger Satan at saa Klinte iblandt Hveden, og her er en stor Fare for, at Arbejderne skulle søge at gjøre sig selv til Behag i Stedet for Herren, saa at de tabe Formaalet af Sigte: Menneskers Omvendelse. Mange af de Klager, der ere fremkomne over den indre Mission, skyldes netop dens egne Arbejdere, som unægtelig ere udsatte for mange Fristelser. En Lægprædikant kommer let til idelig at gjentage sig selv eller endog prædike sig selv tom; han kan fristes til at glemme, at han er udsendt for at kalde Folket til Herren og hans Hus og Sakramenter; han kan fristes til at tænke, at Mennesker ere omvendte, fordi de ere opvakte; han kan fristes til at gjøre sig Livet behageligt iblandt de troende, som villig lytte til hans Ord, i Stedet for at gaa ud for at opsøge det vildfarne. Alt dette vidste Wichern, derfor var det ham en Hovedsag at finde og uddanne paalidelige og dygtige Arbejdere. Derfor var hans Opmærksomhed lige saa meget henvendt paa de „Brødre“, som vare hans Disciple i Rauhe Haus, som paa Børnene. Her skulde de først lære at lære, og her skulde de lære at arbejde. Det var ham af den største Vigtighed, at de vare dygtige til at arbejde; og han betragtede det som en indre

Mission ikke alene at udsende Prædikere og Kolportører af Skrifter, men ogsaa at kunne udsende udviklede kristelige Personligheder til at gjøre Tjeneste i Fængsler, i Sygehuse o. s. v. Men saa er det jo ikke nok at føle Aandens Drift til Arbejdet, men der behøves en Oplærelse dertil, en Indremissions Skole, i hvilken det imidlertid maa være magtpaaliggende, at Brødrene ikke oplæres seminaristisk, men, som Wichern atter og atter hævder det, i virkelig evangelisk Friheds Aand, saa at de kunne blive selvbevidste, fri og selvstændige modne Kristne.

Men hvorfra skulle Arbejderne komme? Det har víst sig, at Wicherns Haab ikke blev beskæmmet, naar han ventede, at Herren vilde sende Arbejdere, naar man kun havde Tro til at sætte Arbejdet i Gang. I det Foredrag, som Wichern holdt herom paa Kirkemødet i Stuttgart 1850 henviser han ikke alene til de mange unge Mennesker, som vel have lært et Haandværk, men dog have Evner til at virke tillige for Guds Rige; men med særlig Styrke opfordrer han de theologiske Kandidater til at benytte deres Kandidataar til indre Missions Arbejder, hver i sin Kreds. Efter at Kandidat Oldenberg havde udsendt en Rundskrivelse til Tysklands theologiske Kandidater herom, og det viste sig, at denne Opfordring bar god Frugt, saa at der endogsaa nogle Steder dannede sig Kandidatforeninger i dette Øjemed, udgav han i 1852 det lille Skrift „Kandidatur und innere Mission", som giver Kandidater en fuldstændig Vejledning i indre Missions Gjerning; der vises, hvad der alt er gjort, hvad der trænges til, hvilke Farer der maa undgaas, og hvilke Erfaringer man har gjort. Og særskilte Kandidat-Konferencer bleve afholdte paa forskjellige af Kirkemøderne for at fremme Sagen. Det vil alt af dette ses, at i det mindste Wichern ikke var blind for de Farer, der kunde følge af, at indre Mission benytter Arbejdere, som ikke ere tilstrækkelig vederhæftige i den ene eller anden Henseende; han har efter

Evne bestræbt sig for at undgaa disse Farer, og herved have betydelige Indvendinger imod Sagen tabt deres Vægt. —

Det maa efter alt dette indrømmes, at Wichern har haft sin Opmærksomhed henvendt baade paa alle de Opgaver, som Kirken ved sin indre Mission har taget op, og tillige paa de Skjær, der skulle undgaas. Med rette have hans Landsmænd anvendt Salmistens Ord paa ham: „Han skal være som et Træ, plantet ved Vandbække, hvilket giver sin Frugt i sin Tid“.

JOSEF RABINOVITSCH'S

LEVNED,

FORTALT AF HAM SELV.

KJØBENHAVN.

KARL SCHØNBERGS FORLAG.

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.

1887.

Da den jødekristelige Bevægelse i Syd-Rusland, som Slotspræst, lic. theol. A. S. Poulsen udførlig har skildret i et af Smaaskrifterne i forrige Aargang, har vakt saa stor og fortjent Opmærksomhed ogsaa blandt os, har jeg ment, at en Oversættelse af Rabinovitsch's Selvbiografi vilde være danske Kristne velkommen. Min Kollega, Prof. Dr. Buhl, har vist mig den Venlighed at tilføje en Række oplysende Anmærkninger, der sikkert ville være nyttige for ikke-theologiske Læsere.

1 Novbr. 1887.

Fr. N.

Af Prof. Delitzsch's Fortale.

Da Josef Rabinovitsch første Gang besøgte os i Leipzig, bad jeg ham om et Omrids af hans Levned; han føjede mig straks og nedskrev to Tredjedele af sin Selvbiografi paa Hebraisk, hvilket Sprog han holder fast ved som sit egentlige Modersmaal. Fra Kischinev sendte han mig senere Slutningen. Denne forekom mig i Sammenligning med Begyndelsen at være uforholdsmæssig kort og gav ikke den ønskede Oplysning om den kristelige Overbevisnings Opstaaen og Gjennembrud hos Forfatteren. Men da jeg under hans andet Besøg i Leipzig gjorde ham opmærksom paa denne Mangel, svarede han, at det var med Vilje, at Selvbiografien mod Slutningen var saa kortfattet. Trods det, som Indholdet saaledes lader os savne, er Bogen dog en Gave, hvorfor vi skylde Forfatteren Tak. Mange Fabler og Løgne finde heri deres Gjendrivelse, og den skaffer os ogsaa et dybere Indblik i Forfatterens Indre.

Hvad der har tildraget sig i Kischinev er under alle Omstændigheder et Forspil paa Slutningen, ud af hvilket vi kunne danne os en Forestilling om, hvad der mod Enden vil ske. Et pludseligt og almindeligt religiøst Omslag, uden Undtagelse, i det jødiske Folk er hverken tænkeligt, ej heller forudsagt. Omsvinget vil udgaa fra enkelte af Guds Aand opfyldte Personligheders kraftige og indtrængende Vidnesbyrd. Der vil lyde Bodsraab i

Folket, som Hoseas i Aanden hører dem (6, 1—3), Opfordringer til Omvendelse til Gud og hans salvede (3, 5); de modtagelige ville vaagne til nyt Liv; af hin Del af Israel, der er bleven slaget med Blindhed (Rom. 11, 25), fremstaar der en national jødisk, troende kristen Menighed; Kristendommen, d. v. s. Messiasreligionen, gjenspejlet i en, for de hidtil blinde Øjne aabenbaret, ny Verdens ejendommelige Bekjendelse, er da blevet den guddommelige Magt, som gjennemtrænger Folkets Aands- og Samfundsliv. En Borgen for Udslukkelsen af Racehadet er ganske vist heller ikke givet endnu hermed, men de sidste Tiders aandelige Afgjørelser ville efter det profetiske Ord blive fuldbyrdede under voldsomme Verdensrystelser, og disse ville ændre meget.

Josef Rabinovitsch er en Stjærne paa sit Folks Histories Himmel. Gud bevare denne Stjærne i dens rette Bane og i dens rette Lys! Et er og bliver sikkert: Kirkens Historie naar ikke til sin Afslutning, før Levningerne af Israel efter Profeters og Apostles Spaadom omvende sig og med deres rige Kræfter og Gaver paa ny befrugte Kirkens indre og ydre Liv.

Under den nu raadende antisemitiske Strømning, der ogsaa sætter sit Spor i den skrifttroende Theologi, vil dette forekomme mange som en eventyrlig Forventning. Men man nedsætter Kristendommen, naar man frakjender den Magten til aandelig at overvinde Jødedommen lige saa vel som Hedenskabet. Og naar Troen paa den ene Gud har brugt over et Tusendaar for at blive almindelig jødisk Folketro, og det ikke uden at store Masser af det samlede Israel vare gaaede til Grunde i Hedenskabet, — saa er det lige saa vel muligt, at det jødiske Folks tusendaarige Had til Jesus en Gang vil blive fortrængt af Kjærligheden til Jesus i kristen Tro. Naar da Hedningemenighedens Tro ogsaa er blevet Israels Tro, da vil der fra denne sildefødte jødekristne Menighed, som fordum fra den sildefødte blandt Apostlene, Pavlus, udgaa en ny Impuls til Evangeliets Sejrs-

løb. At alt dette vil komme, kan allerede paa rent menneskelig Vis begribes. Stærkere Tro kræver det Haab, at det i Kristenhedens Kjød og Blod dybt rodfæstede ukristelige Jødehad vil blive udryddet. Men hvad der tykkes Mennesker umuligt, er ikke umuligt for Gud.

Josef Rabinovitsch's Levned,
fortalt af ham selv.

> **Se, som en Haandsbred har du gjort mine Dage, min Levetid er som intet for dig.**
> **Ps. 39, 6.**

Min Fødselsdag var den hellige Sabbat, den 23. (11.) September 1837. Den Luft, jeg som nyfødt aandede, var den lille By Resina's ved Dnjestr i Bessarabien. Der henlevede jeg de første ti Aar af min jordiske Tilværelse. Min Fader hed David, en Søn af Efraim, der var Søn af Rabbi Wolf fra Byen Orgejeb i Bessarabien. Paa fædrene Side var han en Efterkommer af den velkjendte Zaddik Rabbi Efraim fra Skule, en Discipel af Baal Shem-Tob [1]) og Præst i Staden Ladiszan i Podolien, og hans Moder Rebekka var Datter af Rabbi'en Isaak Eisik fra Byen Berlad i

---

[1]) *Baal Shem Tob* (forkortet: *Besht*) var Stifteren af *Chasidæernes* Sekt, en af den gamle mystiske (kabbalistiske) Spekulation paavirket Retning. Hver af de enkelte chasidæiske Menigheder samler sig om en *Zaddik*, der menes, navnlig i Kraft af sine Bønner, at staa i et særlig nært Forhold til Gud og besidde undergjørende Magt; over for sin Menighed har en saadan Zaddik næsten uindskrænket Myndighed. Denne Sekt, der ligesom alle mystiske Retninger hos Jøderne, fremkom som en Protest mod Rabbinernes juristiske Spidsfindigheder, har fundet stor Udbredelse i Polen, Galizien, Ungarn, Syd-Rusland og hos de udvandrede Jøder i Palæstina. Besht selv fremtraadte omtrent 1730 og levede i Podolien. Smlgn. ogsaa A. S. Poulsen: Den jødekristelige Bevægelse i Syd-Rusland, S. 21.

Vallachiet, en Efterkommer af den skarpsindige Rabbi Israel, der førte sin Slægt tilbage til de gamle Geônim[1]) og er Forfatter til Bogen *Halacha Adam mi-Iisrael* om Talmud og især om den Efterretning, der findes i det fjerde Afsnit af Traktaten *Baba Meziâ*[2]), og som omhandler Kjøbmændene fra Lydda. Min Moder hed Esther Sara og var Datter af Nathan Neta, en Søn af Jakkir Rechtmann fra Byen Balta, der var en Lærling af den meget berømte Zaddik Rabbi Jakob Simson fra Staden Schefatuvke.

Da min Fader, David Rabinovitsch, havde bosat sig i en Landsby ved Navn Maschkowicz nær ved Orgejeb, og da jeg i min tidlige Barndom havde mistet min Moder, Esther Sara, hvis eneste Søn jeg var, paatog min Morfader Nathan Neta, der boede i Resina, sig den Pligt at opdrage og undervise mig. Min Fader betalte ham derfor aarlig en ubetydelig Sum.

Nathan Neta var en lovkyndig Mand med fortræffelige Egenskaber, som han havde arvet fra sin Fader, Jakkir Rechtmann fra Balta. Denne var en duelig Mand, der forstod Hebraisk, Polsk og Russisk. Dette ser man af, hvad han har skrevet i et 1812 i Balta kjøbt Exemplar af *Tischbi* (Baselerudgaven af 1601[3]), hvilket er tilfaldet mig som Arvestykke efter min Bedstefader Nathan Netas Død. Efter at denne havde ægtet en Datter af den højtagtede Rabbi Josef Schitilester, ved Navn Rahel Lea, og var draget til Landsbyen Zerifka nær ved Raschkov i Bessarabien, blev han en ivrig Til-

---

[1]) *Gaon*, Flertal *Geonim*, (eg. Excellentse) var en Titel, som Lederne af de to Hovedskoler hos de babylonske Jøder førte; efter dem fører Tidsrummet mellem 589 og 1038 i Jødernes Historie Navnet „det geonæiske Tidsrum".

[2]) Et Afsnit af Talmud, der sysselsætter sig med forskjellige Retsforhold, f. Eks. mellem Herre og Tjener, Kreditor og Debitor o. a.

[3]) Et lexikografisk Skrift af den berømte jødiske Lærde Elias Levita, død 1549 i Venedig.

hænger af Chasidismen, for hvilken han blev vunden ved Samlivet med den berømte Zaddik Josef Issachars Søn, der boede i Raschkov. Han blev en fuldkommen from Mand i den af den bekjendte Israel Baal Shem Tob (Besht) fra Medschibecz grundede Retning. Og da han nu havde overtaget min Opdragelse og Uddannelse og følte sig ansvarlig for, at jeg blev et fromt, sædelig strængt Menneske, saa gjorde han, min kjære Bedstefader Nathan Neta, sig al mulig Umage for at indplante Beshts og hans Lærlingers Grundsætninger i mit unge Hjærte, idet han dog tillige indgav mig Kjærlighed til Thora (Loven), til Talmud og til gode Bøger. Med kjærlig Omhu vogtede han mig og veg ikke en eneste Dag fra mig; han spiste og drak sammen med mig og sov med mig i samme Seng. Han blev ikke træt af at skærpe min Tænkning og nære min Aand med Fortællinger af berømte Lærdes Levnedsløb og med vidunderlige Historier fra de chasidæiske Kredse. Naar han tre Gange om Aaret valfartede til Zaddik Rabbi Salmina, Rabbi Josefs Søns, Bolig i Raschkov, tog han mig med sig og viste med Stolthed i Zaddik'ens Hus denne og de fornemme blandt Chasidæerne, hvor godt jeg forstod og skrev Hebraisk, og hvor vel undervist jeg var i alt, hvad der er værd at vide. Jeg husker endnu levende, hvorledes jeg som syvaarig Dreng i Løvsalsfestens Dage stod for Zaddik'en i den paa Taget opførte Løvhytte, hvorledes jeg udenad fremsagde for ham hele Traktaten *Sukkoth*[1]) Mischna efter Mischna, og hvorledes Zaddik'en advarede min Bedstefader om at være paa Post mod det onde Øje, at det ikke, hvad Gud maatte forbyde, skulde gjøre mig gammel før Tiden[2]). Han krævede af alle, der maatte komme til at undervise mig, saa længe jeg

---

[1]) Et om Løvsalsfesten handlende Afsnit af Talmud.

[2]) Den hos mangfoldige Folkeslag udbredte Overtro paa det „onde Øjes“ Magt *(malocchio)* forekommer hyppig i Talmud og andre jødiske Skrifter.

endnu var i Resina, at de hver Dag skulde lade mig lære nogle Kapitler af de 24 Bøger i den hellige Skrift. som min Fader havde tilsendt mig, og han sagde, at det var hans Hjærtens Ønske, at jeg maatte blive en lige saa kyndig Mand i det hellige Sprog, som min Oldefader Jakkir fra Balta havde været, og formanede mig til med al mulig Flid at lære de hellige Skrifter og Raschis [1]) Kommentar til dem udenad. Allerede da jeg kun var seks Aar gammel, kunde jeg fremsige hele Højsangen; dybest grebes jeg af Raschis Ord i Fortalen til hans Udlægning af Højsangen, at Salomo i den hellige Aand havde forudset, hvorledes Israel den ene Gang efter den anden skulde blive nødsaget til at drage i Fangenskab, hvorledes det da i Udlændigheden skulde beklage Tabet af sin fordums Herlighed og komme Guds tidligere Kjærlighed i Hu, den Gang da det endnu var hans udvalgte Ejendom frem for alle Folk, saa at det til sidst siger: Jeg vil gaa hen og vende tilbage til min første Husbond, thi den Gang havde jeg det bedre end nu, — at Israel i den profetiske Sang fremtræder i trange Kaar som en Kvinde, der har forladt sin Ægtemand, men nu længes tilbage til ham, støtter sig til sin elskede og i Mindet gjenkalder sig sin Ungdoms Kjærlighed til ham og angerfuld vedgaar sit Frafald; men han, hendes elskede, har følt hendes Trængsel som sin egen og erindrer sig nu den Elskov, han havde fattet til hende i hendes Ungdom, og han giver hende til Kjende, at han har gjort hende ondt mod sit Hjærtes Tilbøjelighed, og at han ikke har forstødt hende for bestandig: hun er hans Hustru, han hendes Ægtemand, og han vil igjen en Gang i Tiden tage hende til sig.

I Aaret 1848 traadte mit Liv ind i et andet Stadium. Det var mit andet Tiaar. Da min Bedstefaders Kræfter paa Grund af tiltagende Alderdoms-

---

[1]) Den berømte jødiske Lærde, *Rabbi Salomo Isaki* fra Troyes, død 1105.

svaghed mere og mere svandt bort, og han ikke længere som før kunde tage sig af alle Sider af min Uddannelse, tog min kjære Fader mig bort fra ham, bragte mig til Orgejeb og fik mig anbragt hos min Bedstemoder Rebekka, der var Enke og kaldtes Rabbinerinden, fordi hun var Datter og Svigerdatter af Rabbinere. I Løbet af den første Halvdel af dette ny Livsafsnit studerede jeg Nat og Dag Talmud med alle Kommentarer og retslige Afgjørelser og de fire *Turim* (Dele af *Schulchan aruch* [1]) under Ledelse af forskjellige Lærere, især af den fromme, lærde og elskværdige Rabbi Josef, en Søn af Akiba fra Berschid, der, fordi han underviste mig sammen med kun én Studiefælle, modtog et betydeligt Honorar af min Fader. Min Fader plejede at sige, at han troede Talmuds Ord, at alle Menneskets Livsfornødenheder ere det forud bestemte fra Aarets Begyndelse, undtagen Udgiften til dets Børn og til Studiet af Lovene, der ydes det i samme Forhold, som det anvender mere eller mindre derpaa (babylon. Beza 16 a. [2]). Rabbi Josef hørte til Zaddik Rabbi Rafael af Berschids chasidæiske Kreds. Foruden vanskeligere Afsnit af Gemara og Poskim læste han med mig Bechai's *Chobath halebaboth*, *Sepher hajaschar* af Rabbenu Tam og de kabbalistiske Værker *Zohar* og *Shefa tal* [3]), ligeledes de Skrifter, der

---

[1]) *Schulchan aruch* (eg. det dækkede Bord) er Navnet paa et Værk af *Josef Karo* (død 1575 i Palæstina), der er blevet en af de mest udbredte og anerkjendte Fremstillinger af de talmudiske Lovbestemmelser. Det bestaar af en Kommentar til „de 4 *Turim*“, en Samling af rabbinske Love fra det 14. Hundredaar.

[2]) Et Afsnit af Talmud, der handler om Overholdelse af Sabbaten og andre Festdage.

[3]) *Gemara*, den anden, udførligere Del af Talmud. — *Poskim*, Lærernes Decisioner i indviklede juridiske Spørgsmaal. — *Chobath halebaboth* (Hjærternes Pligter), et ethisk Værk af den spanske Jøde Bechai b. Josef b. Pakudah i det 11. Hundredaar. — Tam (død 1171) var en Dattersøn af den omtalte Raschi; hans Værk, *Sepher hajaschar*, handler om Tal-

vare forfattede af den store Rabbi Pinchas fra Byen Korecz, der havde fastsat Levereglerne for Chasidæerne i Berschid paa Grundlag af Ps. 34, 14 (var din Tunge for ondt) og Ex. 23, 7 (hold dig fjærnt fra Løgn). Naar en Gang det at sige en Løgn kommer til at staa for Menneskene som en lige saa stor Synd som Utugt, da vil, efter et Udsagn af denne Rabbi Pinchas, Messias, Davids Søn, fremstaa.

Rabbi Pinchas gjorde sig al mulig Umage med at udbrede det chasidæiske Tænke- og Levesæt blandt de unge Folk i Orgejeb. Han blev deres Lærer og Fører. Han og hans Lærling, Rabbi Rafael, prædikede for dem hver Sabbataften og paa andre Hviletider. Alle Udsagn af de berømteste Zaddiker, der vare Beshts Lærlinge, vare den Gang i alles Munde, og al vor Stræben var rettet paa at trænge ind i Beshts Paradis og ved Forening med den Hellige (velsignet være han!) og hans Schechina[1]) at naa det højeste Erkjendelsestrin. Og mere end én Gang stod jeg op i Midnatsstunden for at udgyde Taarer paa Grund af Schechinas Galuth (Fangenskab) og for at udbede mig den hellige Aand af den Hellige (velsignet være han!), der, som Zohar siger, i den samme Nat vandrer om i Edens Have med Sjælene. Den Besht'ske Chasidisme tog den Gang al min Aands Tænken og al mit Hjærtes Følelse fangen, min Attraa var rettet mod det i Sandhed store og evig blivende; jeg fandt ingen Smag i mine jævnaldrendes Fornøjelser og unddrog mig fra deres

---

mud. — *Zohar* er Navnet paa et berømt kabbalistisk Værk, der efter Kabbalisternes Mening er meget gammelt, men i Virkeligheden er affattet i det 13. Hundredaar. — *Shefa tal*, et af to Afhandlinger bestaaende kabbalistisk Skrift af Scheftel Horwitz i Prag (Beg. af 17. Hundredaar).

[1]) *Schechina* (Iboen) er Navnet for den Aabenbaringsform, hvorunder Gud har taget Bolig hos Israel. Schechina har fulgt Israel i Landflygtigheden og er til Stede overalt, hvor Loven læres og udøves.

Spasereture og Lege. Men da jeg var femten Aar gammel, indfandt Schadchanim (Ægteskabsstifterne) sig i Mængde, deriblandt ogsaa min Lærer, Rabbi Josef fra Berschid, der trængte ind paa min Fader, for at han skulde fæste mig en Jomfru til Hustru, thi det var dog en Skam for en saa lærd og from Mand som mig at leve ene uden Ægtefælle; og det skete da en Søndag, paa Fastedagen den 17. Tammuz 1853, da jeg i Anledning af Stormen paa den hellige Stad, der var bleven efterfulgt af det andet Tempels Ødelæggelse, spægede mig selv, at et Sendebud kom med det glædelige Budskab til mig, at Jomfruen Golde, Datter af Daniel Elia's Søn af Orgejeb, var bleven fæstet til min Brud, og at jeg allerede var Brudgom; thi allerede vare kostbare Gjenstande af Ler og Glas blevne slaaede i Stykker af begge de trolovedes Fædre, — en om Templets Ødelæggelse erindrende gammel Skik til Stadfæstelse af indgaaet Ægteskab blandt Israeliterne, hvorpaa Vielsen skal følge i det seneste tre Aar efter. God Lykke! God Lykke (mazzal tob)! tilraabte de, der hørte det, mig; men jeg var nødt til at samtykke deri: thi hvor fandtes der en Søn i Israel, der bag efter brød sit Hoved med det, hans Fader allerede havde sat i Værk?

I hine Dage flammede Chasidæer-Troen som Ildsluer paa mit Hjærtes Alter og havde saa at sige halvt fortæret mit Kjød, men det videnskabelige Fremskridts stærke Strøm var fra Mellem-Evropa ogsaa trængt frem til Bessarabien, og disse Vande begyndte lidt efter lidt at berolige og at slukke Ilden i mit Hjærte. Det gjaldt om at opfylde den Fordring i en Ukas, der foreskrev, at alle Børn af Hebræere i Rusland skulde lære at tale og skrive Russisk, og at alle israelitiske Lærere skulde undervise deres Lærlinger i den hellige Skrift efter Moses Mendelsohns Forklaring og tyske Oversættelse[1]).

[1]) Moses Mendelsohn, den bekjendte reformatoriske Jøde, der mere end nogen anden har bidraget til at hæve Jødernes Dannelsestrin (død 1786).

Jeg havde af mig selv begyndt at lære at tale og skrive Russisk og havde af Mendelsohns Pentatevk lært logisk Tænknings og rationel Forstaaelses Væsen og Maade at kjende. En ny Aand rørte sig i mit Indre, en til den levende Virkelighed mere svarende Anskuelse om Lov og Profeter nedsatte stedse mere Beshts Lærdommes høje Hellighed; jeg befandt mig næsten paa den videnskabelige Gransknings Standpunkt. Den Gang fandt, lige som ved en højere Styrelse, en berømt lærd, Isaak Bär Levinsohns, Skrifter vid Udbredelse i vort Folk; de havde Titlerne Teûda be-Iisrael, Ephes Damim og Beth Jehuda, og af dem kunde de russiske Jøder se, hvad Omslaget i Tiden krævede af dem, og paa hvilke Forudsætninger Talmud grundede sig. Ogsaa Bogen Schebile olam af Simson Blode og lignende i elegant og let Hebraisk skrevne Bøger virkede med stor Tiltrækningskraft. Med Hjærtens Lyst øste jeg af saadanne Bøgers Kilde friere Opfattelser og klarere Erkjendelser, ved hvis Lys lidt efter lidt Skyggerne af de af mine chasidæiske Lærere meddelte højtflyvende Udtydninger blegnede som Drømme hos Folk, der vaagne. Og desuden kom jeg i Forbindelse med en ung Mand, ved Navn Jechîel Zebi, Søn af Meir Herschensohn, der i vor By Orgejeb var bekjendt som en skarpsindig og grundig Kjender af Talmud og allerede i Kischinev havde sluttet Venskab med nogle Mænd, der gjaldt for oplyste. Denne Herschensohn var det, som begyndte at aabne mine Øjne for Kabbalas (den hemmelige Lærdoms) og Zohars sande Væsen, at disse have lagt lige som en Taage om Israels Øjne og gjort dem uskikkede til at se det virkelig sande og rette; og at alle, der gjøre disse til deres Førere, blive ufri Trælle af Vildfarelsen. Han henviste mig til den Vej, som de oplyste i vort Folk fulgte, der havde tilegnet sig naturvidenskabelige, verdenshistoriske og nationaløkonomiske Kundskaber, som den efter Loven og Profeterne rette Vej. Min Sjæl sluttede sig bestandig fastere til denne min

Ven Herschensohns Sjæl. Dage og Nætter sad vi i Kjær-lighed ved hinandens Side for med Eftertanke at ud-forske guddommelig og menneskelig Lov og gjøre o den sande Vej til Lyksaligheden klar. En Gang, d han fra Kischinev kom til Orgejeb, bragte han en lille Bog med sig, nemlig det i London trykte hebraiske ny Testamente, og sagde, at han havde faaet det af en derværende Præst for deraf at faa at vide, hvad Jesus af Nazaret havde lært, og hvortil de Kristne af Gojim (Hedningerne) bekjende sig; tillige sagde han til mig: hvem ved? maaske er det virkelig ham, om hvem Profeterne have spaaet. Endnu den Dag i Dag besidder jeg dette Exemplar af det ny Testamente.

Mange Ting virkede i Forening til at fremkalde mit afgjørende Brud med Chasidismen: min Iver for at lære Russisk og Tysk og mit uafbrudte Studium af de ældre religionsfilosofiske Skrifter: Maimonides' *More nebuchim*, *Sefer Ikkarim* af Josef Albo og *Emunoth wedêoth* af Saadja Gaon[1]) saa vel som ogsaa af nyere Skrifter i lignende Retning; endvidere mit Samkvem med Herschensohn, fra hvem mange af Chasidæerne holdt sig fjærnt som fra en Epikuræer (Fritænker). Alt dette bevirkede en Skilsmisse i Anskuelser og Følelser mellem mig og min Lærer og Leder, Rabbi Josef fra Berschid, og hans chasidæiske Tilhæng, saa at jeg nødtes til at forlade Orgejeb. Jeg tog Bolig i min Faders Hus i

---

1) Mose Maimonides (den anden Mose), født i Spanien 1135, død 1204, Forf. af flere betydelige Skrifter, deriblandt et stort religionsfilosofisk Værk, *More nebuchim* (de forvildedes Fører). Josef Albo fra Spanien skrev 1425 sit Værk *Ikkarim* (Grundsætningerne) om Jødernes tre Hoved-Trossætninger. — Saadja var en af de omtalte Geonim; han var fra Ægypten, men blev kaldet til Babylonien, hvor han døde 942. Foruden Bibelfortolkninger har han skrevet et Værk, *Emunoth vedêoth* (de forskjellige Religioner og Erkjendelser), hvis Opgave er at godtgjøre Jødedommens Overensstemmelse med Fornuften.

Landsbyen Maschkowicz. Der vedblev jeg Dag og Nat at sysle med nyere Videnskab, og jeg udtalte frimodig over for alle og enhver, at den chasidæiske Retníng hvilede paa fuldstændig Selvskuffelse, og at det var paa Tide for Israel at naa til en klar og ligefrem Dom over det af Talmud givne Grundlag for dets Handlen og Tro; thi Lov og Tro maatte være i Overensstemmelse med Natur og Fornuft. Min Fader lagde ingen Hindringer i Vejen for mig; tvært imod glædede han sig over denne min indre Udvikling og understøttede mig, saa vidt det stod i hans Magt. Der i Landsbyen begyndte jeg først at erkjende og værdsætte som et virkeligt Gode det Naturliv, som Gud ved Skabelsen har sat os ind i, og med hvilket han trindt om har stillet os i Vekselvirkning. Jeg fandt min Glæde ved at se paa de moldavske Bønder, naar de pløjede og saaede, eller naar jeg saa' dem arbejde i og passe de mange Vinhaver der i Egnen. Jeg traadte i Samkvem med mange jødiske og ikke-jødiske Handelsmænd, der rejste omkring med deres Varer, deriblandt Vin og Tobak, som i stor Mængde udføres fra Maschkowicz. Jeg gjennembrød den Kreds, der hidtil havde holdt mig fangen, og saa', at der endnu gives andre Kald i Verden end det at studere og hengive sig til ørkesløse Grublerier.

Tiden for mit Bryllup nærmede sig, og den 7. Tebeth i Aaret 5615 (1856) traadte jeg ind i den hellige Ægtestand med den da syttenaarige Golde, min endnu levende, elskede Hustru. I halvandet Aar var jeg hendes Faders, Daniel Goldenbergs, Bordfælle, og i denne Tid søgte jeg at uddybe min Skriftkundskab og at udvide min verdslige Viden; jeg tog mig ikke andet for og havde ikke Omgang med nogen uden med min Ven Herschensohn, som den Gang med sin Hustru boede i Orgejeb; ellers besøgte jeg kun Beth hamidrasch, hvor jeg gjorde Bøn Morgen og Aften. Min kjære Hustru fødte mig den 13. Tischri 5616 en Søn,

min førstefødte, som vi gav Navnet Chajim Seeb (Vladimir). Da de halvandet Aar vare gaaede, forlod jeg min Svigerfaders Hus og lejede mig en Bolig med tre smukke Værelser i Hovedgaden i Orgejeb, og der oprettede jeg en lille Butik for den Sum af 800 Sølvrubler, som min Kone havde bragt mig som Udstyr, og ved Hjælp af et Tilskud, som jeg havde faaet af nogle velhavende Folk i Form af et Laan. Men det varede ikke længe, før der i Aaret 1859 udbrød en Ild i et Hus i Orgejeb, der lagde 66 Huse i Aske, deriblandt ogsaa det Hus, hvori jeg boede; alle mine Ejendele, Bøger og Bohave bleve et Bytte for denne store Brand. Kun Livet reddede jeg med Kone og Børn. Den lykkevarslende Begyndelse havde pludselig forvandlet sig til den yderste Fattigdom, Det følgende Tiaar i mit Liv var en Tid fuld af bitre Savn og kummerfuld Sorg.

Men Tabet af alt, hvad jeg ejede og havde, ved Ildsvaaden øvede en stærk og heldbringende Indflydelse paa mig. I min begyndende Manddom blev jeg ført til den Indsigt, at der intet lader sig bygge paa jordisk Gods, og at dette selv og Tilliden til det ikke kan bestaa Ildprøven. Jeg søgte nu at opnaa større Fuldkommenhed i Kjendskabet til det russiske Sprog og at gjøre mig fortrolig med de i Bessarabien og særlig i Orgejeb gjældende Statslove for at skaffe mig og mine et taaleligt og hæderligt Udkomme som retslig Raadgiver. Forsøget lykkedes. Først var det Slægt og Venner, der betjente sig af min Hjælp for Retten i deres Processer ved de kejserlige Domstole i Orgejeb og Kischinev. Herren var med mig; han skjænkede mig i alle indviklede Sager det Skarpsyn, som udkrævedes, og lod den Hjælp, jeg ydede, krones med lykkeligt Udfald, saa at jeg for Udbyttet af denne Virksomhed som retslig Raadgiver kunde bygge mig et Hus i Orgejeb og udstyre dette med det nødvendige Bohave. I Aaret 1860 indtog jeg allerede en agtet Stilling blandt Borgerne i Orgejeb, og alle betrængte og hjælpeløse hen-

vendte sig til mig for at bede om mit Raad og min Bistand, eller ogsaa kom to stridende Parter til mig og rettede sig efter min Afgjørelse. Lidt efter lidt føjede Gud det saaledes, at min Stemme gjorde Udslaget i Byens, saa vel som i private Anliggender; min Viden, der naaede ud over Talmudismens Skranker, skaffede mig en Overlegenhed, der indgød Agtelse, saa at ikke blot de lavere Lag i Borgerskabet, men ogsaa Chasidæerne og de lovkyndige lagde Vægt paa mine Udsagn og ikke nægtede min Virksomhed Anerkjendelse. De jødiske Tidskrifter, som den Gang saa' Lyset i Odessa, optog gjærne mine indsendte Bidrag. Den jødiske Journalistiks Grundlægger, Hr. Alexander Zederbaum, syntes godt om at have mig til Medarbejder og roste mig som en jødisk Folkeven, fordi det laa mig saa meget paa Hjærte at faa den jødiske Dannelse hævet; thi jeg havde virkelig hverken haft Rist eller Ro, før jeg i Orgejeb havde kaldt en Talmud-Thora-Anstalt til Live til Uddannelse af israelitiske Ynglinge i Hebraisk og Russisk saa vel som i Skrift- og Talmud-Kundskab efter Nutidens videnskabelige Fordringer. Mit Foretagende tiltrak sig Opmærksomhed hos de højeste Øvrigheder i Kischinev og Odessa og fandt der en venlig Bedømmelse. Ogsaa den sædelige Tilstand hos mine israelitiske Brødre i mine Omgivelser søgte jeg at forbedre, idet jeg offentlig brændemærkede vidt udbredte Grundsætninger, i Ly af hvilke adskilligt trivedes, der var sædelig forkasteligt. Jeg havde Adgang til de rigeste Familier i det nær ved Orgejeb liggende Kischinev og fik en ærefuld Modtagelse der, saa ofte private eller offentlige Anliggender førte mig fra Orgejeb til Kischinev. Det ene Brev indløb til mig efter det andet, hvilke angik Forbedringen af de bessarabiske Jøders Stilling i Almindelighed. Jeg blev snart kaldet et, snart et andet Sted hen for at deltage i fælles Raadslagning om det almene Bedste. Selskabet til Oplysnings Udbredelse blandt Ruslands Jøder udnævnte mig til sit Æresmedlem. Forfattere bad om

min Anbefaling for deres Bøger, Skribenter i frisindet Retning om min Medvirkning til deres Foretagender. Min upartiske Virksomhed for Israels Folks Vel og Trivsel anerkjendtes af alle Partier.

I Aaret 1866 oprettede jeg en stor Forretning med Kolonialvarer, især Sukker og The. Varerne fik jeg fra Odessa, hvor jeg traadte i Forbindelse med de første Handelshuse, der betroede mig Værdier til høje Beløb, og jeg havde det Held, at fra den Tid af Smaahandlerne i Egnen omkring Orgejeb tog deres Varer herfra og ikke fra Kischinev. Min Forretning tiltog i Omfang, thi ved aaben Krambod gives der, som Talmud siger, altid kjøbelystne i Mængde; og den voksede bestandig, saa at i Aaret 1869, da Rets- og Forvaltningsdistrikterne i hele Rusland bleve omlagte og omordnede, Vælgerfolket i Provinsen valgte mig ind i Landdagen for Kredsen Orgejeb og gjorde mig til Medlem af det Udvalg, som skulde udtage Nævningerne til Kriminaldomstolene. Det var en Ære, som endnu ikke var falden i nogen Jødes Lod i Bessarabien. Det satte Kronen paa det tredje Tiaar af mit Levnedsløb.

Den, der har faaet et Indblik i de Vanskeligheder, hvormed en jødisk Mand i Rusland har at kæmpe, han vil af denne Skildriug af, hvad jeg i de første tredive Aar af mit Liv har oplevet, lidt og tilstræbt, drage den Slutning, at det var mit Hjærtes hedeste Ønske at se mit elskede Folk lykkeligt i dets russiske Hjemstavn, og at jeg efter min inderste Overbevisning troede at maatte haabe Lykken af Oplysningen; den ny Tids Aand, mente jeg, vil gjøre dem fri, saa at de lige som Landets andre, deres Hersker og Fædrelandet trofast hengivne Børn, kunne indtræde i Nydelsen af de hjemlige Rettigheder og Goder. Frigjørelsen af de tusende og atter tusende livegne ved vor Kejser Alexander II's Højmodighed, og Negerslavernes Frigjørelse som Følge af den nordamerikanske Borgerkrig, udbredte en Frihedens Luftning, som jeg begjærlig indaandede, og som styrkede mig i det

Haab, at nu ogsaa Israels evropæiske Trældom snart alle Vegne vilde tage en Ende; thi alle Jordens Folk vilde erkjende, at Jøden er et Menneske, og at Jorden er givet Menneskenes Børn. Men uventet blev mine Tanker om mine israelitiske Brødres Tilstand og om, hvad der stod til at haabe for dem, Gjenstand for en stærk Rystelse, som Følge af hvilken min Tro paa Israels Frelse ved Oplysningen og den moderne Aand blev svækket. For det første saa' jeg af det Nederlag, som Frankrig havde lidt i Krigen med Tyskland, at et Folk ingenlunde er mere uovervindeligt, 'jo mere oplyst det er. Franskmændene bukkede under, skønt de ere Oplysningens Bannerførere frem for andre Folk, lige som ogsaa den oplyste Verdenserobrer Napoleon I, til hvem vi Jøder satte store Forhaabninger, var bukket under. For det andet vakte den forfærdelige Jødeforfølgelse, der 1871 udbrød i Odessa, stærke Betænkeligheder hos mig. Da stormede man løs paa alle jødiske Indbyggere, rev deres Huse ned og plyndrede ved højlys Dag deres Ejendom, og deres kristne Medborgere lod i tavs Ro den fanatiske Pøbel rase. — Da blev det mig klart, at det var saa langt fra, at Oplysningen kunde redde Jøderne af deres Fjenders Haand, at den tvært imod gjør dem endnu mere forhadte for deres kristne Modstandere og bevirker, at deres Folkeejendommelighed ikke længere kan fremtræde med Krav paa en selvstændig Tilværelse. Odessas Jøder vare de første i Rusland, der gav sig den evropæiske Oplysning i Vold, og for at opnaa et broderligt og venskabeligt Forhold til de Kristne ændrede deres Sprog, deres Klædning og deres Navne. Nu vare de ogsaa de første, der bleve overdængede med Skjændsel og truede med Tilintetgjørelse. For det tredje naaede jeg som Medlem af Provinsens Stænderforsamling, der skulde undersøge og formulere Indbyggernes Fornødenheder, til den Overbevisning, at den gode Forstaaelse mellem Jøderne og Landets egne Indbyggere kun er et skuffende Skin, at

disse sidste kun træde Jøden nærmere, naar det drejer sig om deres egen Fordel, men ved enhver Lejlighed, naar det staar i deres Magt, med begge Hænder støde ham fra sig. Vemod og Klage sænkede sig dybt i mit Hjærte og fordrev Glæden fra min Aand. Fremtiden for Ruslands Jøder forekom mig som en af sorte Skyer tildækket Himmel. Min Deltagelse i Arbejdet for Oplysningens Fremme blandt mine israelitiske Brødre sløvedes og blev utilfredsstillende for mig. De Æresbevisninger, som bleve mig til Del i Orgejeb, gjorde mig ikke mere glad eller lykkelig. Jeg foretrak at skjule mig for de høje Herskaber og Myndigheder og at trække mig tilbage til mig selv og til mit Hus. Og en Dag i Maaneden Marcheschwan 1871 udbredte til største Forundring for mine Medborgere den Efterretning sig, at jeg om kort Tid vilde forlade dem og opslaa min Bopæl i det nærliggende Kischinev. I Løbet af tre Uger solgte jeg mit store Vareoplag, bragte mine Regnskaber i Orden og løste mig fra de Forpligtelser, jeg havde paataget mig, saa at jeg den 6. November 1871 drog ind i Kischinev ligesom for at begynde et nyt Liv.

De, der fulgte med mig til Kischinev, vare min Hustru Golde og mine Døtre Sara, Rebekka, Rakel, Lea og Tikwa. Min ældste Søn Vladimir befandt sig den Gang allerede i Kischinev som Elev i tredje øverste Klasse i Gymnasiet der. Min Familie bestod altsaa af seks, og naar jeg medregnes, af syv Personer. Jeg lejede mig en Bolig her midt i Byen iblandt mine Landsmænd, bestaaende af fem Værelser paa anden Sal i et smukt, rummeligt Hus; jeg havde i Sinde her igjen at tage fat paa min Handel med Sukker, The og andre fra Odessa forskrevne Artikler. Men en Stemme fra Gud i mit Indre sagde til mig: læg Handelen til Side, der er ingen Velsignelse i den; bliv en Tolk og en Retshjælp for Folket; gaa, og jeg vil være med din Mund. Alle de, der kjendte mig i Orgejeb og i Bessarabiens andre Landskaber, betroede mig de Rets- og

Pengesager, de skulde have afgjort i Bessarabiens Hovedstad Kischinev, hos Regeringen eller ved Domstolene; jeg blev betalt derfor og fortjente det ogsaa, thi min Mellemkomst bar for det meste Frugt. Der var endnu ikke gaaet to Aar siden min Flytning til Kischinev, før jeg allerede kunde kjøbe mig et fritliggende Grundstykke i en stille Gade, der laa fjærnt fra Byens Larm. Der byggede jeg mig et Hus med seks rummelige, hyggelige Værelser og flyttede i Aaret 1873 ind i det med min Familie, som imidlertid var bleven formindsket med et Medlem; thi min yngste Datter Tikwa var bukket under for Koleraen, der i 1872 rasede i Kischinev. Jeg var den Gang en søgt og meget hjemsøgt Person. Enhver, der var i Nød og ingen Udvej vidste, kom til mig, for at jeg skulde paavise ham en saadan. Forældreløse Børn og Enker udøste under Taarer deres Hjærte for mig, og ikke sjældent maatte jeg se, at haardhjærtede jødiske Stammefrænder vare deres Forfølgere. Ogsaa fornemme og formuende Folk spurgte mig fortrolig til Raads i deres private Sager eller i Fællesanliggender, og jeg var gjærne rede til at indlade mig paa en flere Timers Overvejelse ogsaa uden Betaling derfor, idet jeg følte mig tilstrækkelig belønnet ved deres hjærtelige Tak og deres Tillid. Men var jeg fri for mine retslige Forretninger, saa syslede jeg hjemme med den hellige Skrift og gav Undervisning i Hebraisk og Russisk. I Menighedens Gudstjeneste tog jeg kun Del paa Sabbaten og paa Festdage. Og hver Sabbatsdag kom Folk af den dannede Klasse i Kischinev i Besøg hos mig for at høre min Mening om Spørgsmaal af religiøs eller almindelig videnskabelig Interesse eller lade sig fortælle Nyheder fra hele Jødedommens Omraade.

I hine Dage føjede Forsynet det saaledes, at den lærde Hr. Alexander Zederbaum, Udgiveren af Tidskrifterne *Hameliz* og *Kol mebasser* [1]), forlod sin Bopæl

---

[1]) „Tolken“ og „Den, der bringer godt Nyt.“

i Kischinev og flyttede til Hovedstaden St. Petersburg for der at udgive sit Tidskrift baade paa Hebraisk og paa Russisk, og da han vidste, at jeg, som blev tilbage i Kischinev og indtog en agtet og indflydelsesrig Stilling her og blandt de bessarabiske Menigheder, nærede Venskab og Højagtelse for ham, lagde han fra St. Petersburg Beslag paa min Kjærlighed til Israel og Jødedommen og opfordrede mig til fra Tid til anden at tilsende ham skriftlige Bidrag, der havde Forbedring af Jødernes Stilling i Rusland til Formaal. Han betonede, at nu, da han selv var i Kejserstaden og havde Adgang til de højeste, afgjørende Myndigheder, var det rette Øjeblik kommet til at sætte alle Kræfter ind paa at hæve vort Folks Samfundsstilling. Ogsaa dets lave moralske Standpunkt trængte til at hæves, og mod dette Maal skulde hans Tidskrift virke i en fortsat Række Afhandlinger, og, som han haabede, med Udbytte, da de øverste Myndigheder viste det en velvillig Opmærksomhed. Hvis jeg tav paa et saadant Tidspunkt, var det uforsvarligt. Jeg turde ikke unddrage mig for denne indtrængende Henvendelse til min Samvittighed og udtalte mig i hans Tidskrift om det, som de bessarabiske Jøder trængte til i deres nærværende aandelige og ydre Tilstand. Jeg bestræbte mig for i Kischinev og de omliggende Landskaber at udbrede Meliz og andre hebraiske Tidskrifter og lærerige Bøger i jødiske Huse og at anspore dem, der vare Indbyggernes Ledere, under Henvisning til det almene Vel, til at grunde Foretagender, som kunde fremme dette. Mine Ord bleve heller ikke uden Virkning, thi man vidste, at jeg uden Egennytte søgte mit som en forsømt Hjord omflakkende Folks Bedste, og at det fra Ungdommen af var Formaalet for min Higen og Stræben at fremme dets Vel. Paa denne Tid udbrød den frygtelige Krig mellem Serbien og Bulgarien, der vilde gjøre sig selvstændige, paa den ene Side og Tyrkiet paa den anden Side; disse smaa slaviske Folkeslag bleve understøttede af Ruslands Hersker,

Czar Alexander den anden, og Kischinev blev Hovedsamlingspladsen for de Tropper, som han sendte til Hjælp for Slaverne hinsides Donau. Da blussede Iveren for mit nu i næsten to Aartusender fornedrede og foragtede Folk op paa ny; den luede højere i Vejret, da jeg saa, at kun dette ikke fandt nogen Bistand i sin Stræben efter at komme ud af Trældommen. Og da jeg hørte, hvorledes de ypperste i det bulgariske Folk havde samlet sig i Tirnowas gamle Domkirke for at takke Himlens Gud for alt det gode, Han naadig havde bevist deres Folk, og især for den ærefulde Udfrielse af fem hundrede Aars Trældom, der var foregaaet for alle Folks Øjne, da strømmede mine Øjne over af Taarer, og jeg sagde: Herre, Israels Gud, naar er det din Vilje, ogsaa at oprejse Israels Folks Horn, og naar vil du tiltræde Herredømmet over det Zion, der nu allerede saa længe har ligget øde og dækket af Skjændsel?

I 1878 skrev jeg min bekjendte Afhandling: *Sabri maranan werabbanan* (d. e. hvad mene I, vore Herrer Rabbinere?), der fremkom paa Tryk i Bladet *Haboker ôr* [1]), og søgte at besvare det Spørgsmaal, hvorledes Rabbinatets, altsaa det jødiske Præsteskabs Stilling i Rusland kunde forbedres og hæves; thi det var Betingelsen for, at det samme kunde ske med den aandelige Tilstand blandt Ruslands Jøder, der for det meste vandre i Mørket uden Tro og uden Haab, fordi ingen bortrydder de Anstødsstene, mod hvilke Religiøsiteten bringes til Fald. Mange Nætter sad jeg hos den berømte Dr. Levinton, og vi raadførte os med hinanden om, hvorledes man skulde begynde, for at bringe vore israelitiske Brødre, ikke med Tvang eller mod deres Vilje, men gjennem Overbevisning og ved Lokkemidler saa vidt, at de gjorde Agerdyrkningen, denne lige saa ærefulde som rige Erhvervskilde, til en Hovedgrundvold for deres Tilværelse. Vi sammenkaldte med Tilladelse af Regeringen

---

[1]) „Morgenen bryder frem“.

i Kischinev en Forsamling af ansete Mænd for at gjøre et Udkast til Love for et jødisk Selskab til Understøttelse af fattige Folk, der give sig af med Havedyrkning, og jeg holdt i vort Modersmaal en Tale til de jødiske Indbyggere for at skræmme dem op af deres dybe Søvn og kalde dem til Redning af deres til Elendighed og Fordummelse i Uvirksomhed og Uvidenhed prisgivne Brødre. Jeg indsendte Beretning derom til Redaktionen af Meliz, for at vort Exempel ogsaa i andre Dele af det russiske Rige kunde blive efterlignet, og den heldbringende Plans Virkeliggjørelse kunde sikres ved kraftig Tilslutning fra alle Sider. Jeg gjorde ligeledes mit til at give Gudstjenesten i Kischinev en bedre og værdigere Skikkelse, idet jeg i Forening med de mest ansete Medlemmer af Menigheden i dennes Skolebygning indrettede en paa det skjønneste udstyret Bedesal. Øvede Sangere bleve anvendte for ved Korsang at forhøje Gudstjenestens Højtidelighed, og alt det smagløse og anstødelige blev fjærnet af Gudstjenesteordningen; man holdt mig for værdig til den Ære at udnævnes til Forstander for dette Bedehus, og hvad jeg fandt for godt, plejede at vinde alles Tilslutning.

Saaledes havde i mit Livs fjerde Tiaar min Virksomhed taget en gjennemgaaende praktisk Retning, der sigtede paa det almene Bedste. Jeg var overbevist om, at den blotte Tænken og Talen ikke kunde bringe den enkelte og end mindre Folkets Helhed Hjælp. Jeg fandt, at det israelitiske Folks sædelige Hovedfejl bestod i, at det er hildet i ørkesløs Theoretiseren. Talmud siger, at Bjærget Sinai blev væltet som en Klokke over det fra Ægypten kommende Folk, og at der blev stillet det Valget mellem enten at tage mod Loven eller at dø (*Schabbath* 88 a). Den Gang sagde de, idet de foretrak Handling: vi ville gjøre, hvad Herren har sagt, og adlyde (2 Mos. 24, 7). Men efter at Folket ved sin Synd mod sin Skaber og Frelser var hensunket i sædelig Vanmagt, er dets Lydighed blevet en Skinlydighed uden

virkelig Handlen; de ere rige paa Ord, men saa meget mere fattige paa Handlinger. Derfor har jeg ved enhver Lejlighed prædiket og vidnet, at Handlingens Tid er kommet for dem, der elske Israel. Det er ikke nok at ræsonnere og skrive smukke Flyveskrifter og Bladartikler om Jødedommen. Langt nødvendigere end Penne og Skribenter ere nu for vort Folk Hakke, Økse og Plovjærn. Jeg selv har i Forening med mine to Sønner David og Nathan, der vare blevne fødte mig i Aarene 1874 og 1876 (den ældste var allerede da paa Ingeniørskolen i St. Petersburg), dyrket Haven ved mit Hus i Paasyn af Folk, der legemlig vare stærkere, og som overrendte mig for at søge Hjælp, for at foregaa dem med et godt Exempel; thi kun et Arbejde i Hus og paa Mark, der udføres med Opbydelse af alle Kræfter, kan redde Israels Ære og bringe det Had til Tavshed, som man nærer mod os. Arbejdet i vort Ansigts Sved vil tillige unddrage os den usalige Modes Indflydelse, den sygelige Trang til at prale med kostbare Klæder, Guld- og Sølvsmykker, Have- og Parkanlæg og at sætte ikke alene vore Penge, men ogsaa vore Sjæle til paa den Slags værdiløse Ting. Der gives ogsaa aandeligt Arbejde, der med rette hedder Arbejde, men kun det Arbejde, der kræver legemlig Anstrængelse og sætter alle Menneskets Kræfter i Bevægelse, gjør et Folk dygtigt og beskytter det mod Ensidighed. Enhver, der ærlig vil slaa sig igjennem, maa arbejde; kun den arbejdsomme er tilfreds og lader sig nøje med det, der er blevet ham til Del uden begjærlig at forgribe sig paa, hvad der tilhører Næsten. Den, der arbejder Dagen før Sabbaten, — siger Talmud (*Aboda zara* 3 a) — har Udbytte deraf paa Sabbaten. Desuden er det indlysende, at Jøderne, om de end rose sig af deres store Kjendskab til Handelssager og betragte sig som dem, der have skabt den store evropæiske Handelsverden, dog af mange Aarsager, der ligge i de evropæiske Statsforholds Udvikling, aldeles ikke (med faa Undtagelser) besidde de

merkantile Færdigheder, der nu om Stunder udkræves, og i hvad de yde, staa paa et meget lavt Trin. Det, som Profeten siger: Jakob er liden og ringe (Am. 7, 2. 5.) gjælder endnu bestandig, som jeg har vist i en Afhandling med Titlen: *Hasofrim mehîrun wehasocharîm jehîrim* (Skribenterne forhaste sig, og Handelsmændene ere indbildske), der er trykt i Aargangen 1880 af Meliz.

Og nu staar jeg ved Tærskelen til den nuværende femte Vending i min Livsførelse, med hvilken den kristelige Bevægelse i de russiske Jøders Lejr staar i Forbindelse. Der var mange Slags Tidsbegivenheder, som en Følge af hvilke jeg fremdeles pinte mig med Jødespørgsmaalets Løsning: vor retfærdige og milde Kejser Alexander II.s Død, de i Jelisabetgrad, Warschau, Kiev, Balta og andre af Jøder beboede Egne udbrudte Jødeforfølgelser og de forfulgtes Flugt og Udvandring til Amerika og Palæstina. Disse Begivenheder gjorde deres til at lade mig erkjende den, om hvem Mose og Profeterne have skrevet: Jesus fra Nazaret; ham, som siger (Joh. I8, 37): Jeg er dertil født og kommen til Verden, at jeg skal vidne om Sandheden; den, som er af Sandhed, hører min Røst — ham, min Herre og Gud. Her lægger jeg Pennen fra mig, og idet jeg løfter mine Øjne til ham, der sidder ved Majestætens Højre i det høje, siger jeg: Vil du da evindelig vredes over os og bestandig lade din Vrede gaa ud over os? Vil du da ikke mere vederkvæge os, for at dit Folk kan glæde sig over dig? Maatte jeg dog høre, hvad Gud Herren vil sige: at han har tilsagt sit Folk og sine fromme Fred, for at de ikke igjen skulle forfalde til Daarlighed. Dog er jo hans Hjælp nær for dem, der frygte ham, at Ære maa bo i i vort Land. Amen.

Kischinev, d. 27. Nov. 1886.

JESUS, VOR BRODER.

BREV TIL EN AMERIKANSK STAMME- OG TROSFÆLLE.

Elskede Broder i Kristus!

Deres kjærkomne Brev fra Maj Maaned har jeg rigtig faaet. De tildeler mig og mine Fæller en Tilrettevisning ud fra Deres rige Kjærlighed til vor Herre Jesus Kristus, den velsignede, fordi vi efter Deres Sigende nemlig nedsætte og forringe Herrens Storhed og Hellighed (hvad Gud forbyde!), idet vi kalde ham vor Broder Jesus, og fordi denne Benævnelse med Brodernavnet strider mod den hellige Pavlus' Ord, der 2. Kor. 5, 16 siger: selv om vi ogsaa have kjendt Kristus efter Kjødet, kjende vi ham dog nu ikke mere saaledes. Jeg gjør opmærksom paa tre Ting: 1) at paa Grund af den Afstand i Rummet, der adskiller os, er vor Anskuelse om den Herre Kristi Væsen og om Formaalet med hans Komme til Verden Dem ikke ret bekjendt; De mener, at det for os, der ere Abrahams Børn, ogsaa efter Kjødet, er svært at stampe mod Braaden; 2) at De (og jeg beder Dem tilgive mig min Frimodighed), ikke gjennemskuer Apostelens Mening, naar han siger: fra nu af kjende vi ham ikke mere; 3) at De ikke tilstrækkelig kjender Tid, Sted og de Personer, blandt hvilke den sydrussiske Kristendomsbevægelse finder Sted; thi som den højtærede Professor Delitzsch siger i Fortalen til Dokumenterne, ere netop disse Ord: Vor Broder Jesus, blevne Drivkraften i denne Bevægelse. I øvrigt kan jeg forsikre Dem om, min dyrebare Ven, at vi ved den Højestes Naade med uforbeholden Tro sige Amen til Herrens Vidnesbyrd om sig selv: Jeg og Faderen, vi ere et (Joh. 10, 30); thi lige som Faderen har Livet i sig selv, saaledes har Han ogsaa givet Sønnen at have Livet i sig selv (5, 26). Alligevel er vor Anskuelse om

Kristi Lidelse, hans Opstandelse og hans Sæde ved den himmelske Faders højre Haand ikke den samme, som den, de farisæiske Jøder have om Himlens og Jordens Skaber, naar de mene, at Gud, efter at han i seks Dage har skabt Verden og hvilet sig paa den syvende Dag, efter den Tid sidder stille uden at have noget at gjøre, for, som Talmud siger, at føre Ægtepar sammen og høre paa talmudiske Drøftelser og udraabe: mine Børn have sejret! Derfor var og er for dem ved Sabbatens Højtideligholdelse den legemlige Ro og Hvile Hovedsagen, saa at de, da Herren havde helbredet ham, der havde været helt lam i tredive Aar, ikke glædede sig over den guddommelige Magts Storhed, der blev aabenbaret paa den syge, men harmedes over, at han paa Sabbaten havde taget en Seng bort med sig; og de harmedes i den Grad, at de vilde dræbe Herren som Sabbatens Krænker. Den Gang gav han dem at forstaa, at med Hensyn til Guds Hvilen paa Sabbaten vare hans Tanker ikke deres; min Fader", sagde han, „arbejder indtil nu, og jeg arbejder ligeledes" (Joh. 5, 7). Kristus er den, som var og er, og i Evighed evig vil blive den samme i sin Fornedrelse og i sin Storhed, i sit Kjød og i sin Aand, som Salmedigteren siger: „Evig staar dit Ord fast i Himlen" (Slm. 119, 89). Han, saa vel som hans Fader, virker bestandig i vor Midte ved sin Aand, snart paa Menneskesønnens Vis, der er bleven hengivet for vore Overtrædelsers Skyld, snart paa Gudssønnens Vis, der er opstaaet til vor Retfærdiggjørelse, indtil han vil forklare vort forkrænkelige Legeme, for at det kan vorde ligt med hans forklarede Legeme (Ef. 4, 13. Kol. 1, 24. 1 Pet. 4, 13). Og den hellige Pavlus siger udtrykkelig (Hebr. 2, 11), at baade den, som helliggjør, og de, som helliggjøres, alle ere af en, og at han af den Grund ikke skammer sig ved at kalde dem Brødre, idet han siger: jeg vil forkynde dit Navn for mine Brødre. Og endvidere siger Apostelen samme Steds (2, 17): derfor maatte han blive sine Brødre lig i alle Ting, ogsaa deri, at han har lidt

og er bleven fristet ligesom vi, skjønt uden Synd (4, 15); og ligeledes siger han i sit Brev til Romerne (8, 16—17): Denne Aand vidner med vor Aand, at vi ere Guds Børn, og naar vi ere Børn, da ere vi ogsaa Arvinger, Guds Arvinger og Kristi Medarvinger, saa fremt vi lide med ham, for ogsaa at blive ophøjede til Herlighed med ham.

Dersom Pavlus' Ord: fra nu af kjende vi ham ikke mere, havde den Mening, som De forbinder dermed, og dersom det deraf maatte sluttes, at vi ikke mere turde kalde ham Broder og Menneskesøn, saa turde vi heller ikke kalde den troende Kristen Menneske; thi Begyndelsen af Verset lyder saaledes: fra nu af kjende vi ingen efter Kjødet. Men i Virkeligheden vil Pavlus dér kun paavise, at alt er blevet nyt, og at Gud iblandt os har oprejst Ordet om Forsoningen, og at han, den hellige Pavlus, er et Sendebud fra Kristus, der beder i Kristi Sted: lad eder forlige med Gud.

Véd De ikke, min dyrebare Broder, at Deres Brødre efter Kjødet, de blinde Talmud-Jøder, vedblive med at besudle Herrens Person; de sidde og tale mod deres Broder Jesus og bagtale deres Moders Søn (Slm. 50, 20). De ere endnu bestandig som deres Fædre, der stenede den hellige Stefanus og skar Tænder og tilstoppede deres Ører blot for ikke at komme til at høre Navnet Jesus (Ap. Gj. 4, 18; 7, 56). Det var dem utaaleligt, saaledes paa en Gang at skulle lade det Lys virke paa sig, der udgik fra Jesu Navn, hans, der var ophøjet til Faderens højre Haand, saaledes som Stefanus saa' ham. Og derfor er det nødvendigt for Frelsens Skyld, som Peter og Stefanus, efterhaanden at bringe dem nærmere til Herren ved at minde om saadanne hjemlige Ord som disse (Ap. Gj. 3, 23; 7, 37): En Profet ligesom mig skal Herren oprejse for eder af eders Brødre; ham skulle I høre. Derimod ere vort Folks kristne Fjender, Antisemiterne, begjærlige efter at udslette alt, hvorved Israels Navn og Mindet om det klæber, idet de mene,

at det er tilladt at udgyde Sems Blod. De have aldeles glemt, at deres guddommelige Frelser efter Kjødet var Israels Broder, og at Løsepengene for deres Sjæl have bestaaet i det Blod, som er rundet i Sems Aarer. Og dette Blod raaber fra Korset og nedbeder for os Jøder vore Synders Forladelse. Derfor er det nødvendigt i disse mørke Dage at minde hine om, at denne Jesus er vor Broder efter Kjødet. De skulle se Blodet og gaa Israels Børns, Semiternes, Huse forbi og ikke trænge ind i dem for at ødelægge Herrens Arv. Tillad mig nu at slutte med Sulamits, den elskedes, Ord, der siger om sin Ven: Gid du var min Broder, der havde diet min Moders Bryst, saa at jeg, naar jeg fandt dig derude, kunde kysse dig, uden at nogen haanede mig (Højsangen 8, 1).

Kischinev, Juni 1885.

Deres Ven i det fjærne
og Deres Broder i Jesus Messias,
den velsignede,
Josef Rabinovitsch.

KIRKELIG STATISTIK

MED SÆRLIGT HENBLIK PAA DANMARK.

AF

HARALD WESTERGAARD,
PROFESSOR I STATSØKONOMI.

KJØBENHAVN.
KARL SCHØNBERGS FORLAG.
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.
1887.

Naar man vil søge at tilvejebringe en Statistik over kirkelige og sociale Forhold, maa man først gjøre sig det klart, hvilke Begrænsninger enhver statistisk Undersøgelse er underkastet. Der har været en Tid, i hvilken vidtgaaende statistiske Slutninger med Hensyn til de menneskelige Handlinger bleve dragne og vandt Tiltro, da man i de statistiske Data troede at kunne læse vægtige Beviser for eller imod den menneskelige Viljesfrihed og ved Hjælp af Statistiken ventede at kunne regne sig til Menneskets typiske Egenskaber. Nu ser man derimod langt mere beskedent paa Forholdene efter at have indset, hvilke Overdrivelser den ældre Opfattelse har ført til, og man kræver et overordentlig gjennemarbejdet Stof, hvor man før lod sig nøje med summariske Oplysninger.

Det var den belgiske Statistiker Quetelet og hans Tilhængere, der særlig har givet Anledning til diss Overdrivelser. Ved Theorien om Gjennemsnitsmennesket søgte han ikke alene statistisk at fastslaa Love for det menneskelige Legemes Vækst og Udvikling og at udfinde de enkelte Legemsdeles normale Dimensioner, men Gjennemsnitsmennesket skulde tillige benyttes til Studiet af alle moralske Forhold. Havde man ved Hjælp af statistiske Oplysninger en Gang fastslaaet Menneskets „Hang til Forbrydelser“, saa vidste man ogsaa, hvor stort „Fængslernes og Skafotternes aarlige Budget“ var, og

omvendt. Kjendte man „Tilbøjeligheden til at indgaa i Ægteskab“, kunde man med stor Nøjagtighed forudberegne de aarlige Antal Vielser o. s. v. Alle det menneskelige Livs Forhold beherskedes af Love, der kunde sammenstilles med Naturlove og kun behøvede en Newton for at blive opdagede. En bekjendt Forfatter, der har hørt til denne Skole, har givet disse Forudsætninger Udtryk i et ofte citeret Billede. Han tænker sig en eventyrlig Stat, i hvilken der gives Love for alle mulige Forhold. Det fastslaas ved Lov, hvor mange Vielser der skulle foregaa i et Aar, hvor mange unge Mænd der skulle gifte sig med gamle Piger, hvor mange Enker med Enkemænd, hvor mange Skilsmisser der skal foregaa. Der gives nøjagtige Regler for Antallet af Selvmordere efter Alder og Kjøn, for hvor mange der skulle hænge sig, og hvor mange drukne sig. En Lov fastslaaer Antallet af de forskjellige Forbrydelser o. s. v. Alle de Handlinger, som synes at bero paa den menneskelige Selvbestemmelse, ere kort sagt Gjenstand for en omfattende Lovgivning. Der foretages dernæst Lodtrækninger, hvorved det afgjøres, hvem der i de forskjellige Alderklasser skulle gifte sig, begaa Selvmord eller Forbrydelser o. s. v. Folket følger disse Love med stor Troskab: ved Aarets Slutning foretages en Opgjørelse, og det viser sig da, at alle Forskrifter ere overholdte; vel kan der nu og da være smaa Afvigelser, idet denne eller hin Handling er blevet udøvet lidt for sjældent eller lidt for hyppig, men dette Minus eller Plus overføres da paa næste Aars Budget, og de mulige Afvigelser udjævnes derved ganske. Disse Forhold finder nu den anførte Forfatter i et og alt gjældende for det moderne Samfund, kun at det ikke er Statslove og Lodtrækning, der fastslaa alle Begivenheder, men en for den enkelte umærkelig „Naturlov“.

Det er klart, at hvis disse Paastande ere rigtige, maa Statistiken blive en Videnskab, som kommer til at beherske alle andre Videnskaber; naar de omtalte

„Naturlove“ ere fastslaaede, er derved Menneskets inderste Væsen lagt frem for Dagens Lys. Hvad der bliver tilbage at undersøge, er kun de smaa Perturbationer, der kunne fremkomme, ligesom et Himmellegemes regelmæssige Gang kan blive forstyrret lidt ved smaa Paavirkninger fra andre Himmellegemer. Man er imidlertid fuldt ud kommen paa det rene med, at disse Paastande ikke ere rigtige. Den paastaaede Regelmæssighed i Antallet af de menneskelige Handlinger er ikke til Stede; der er tvært imod ofte et meget vidt Spillerum for Tilfældigheder, og selv om der et enkelt Sted for en Tid hersker en vis Regelmæssighed, saa er der dog i det hele taget bestandige Forandringer i alle de menneskelige Forhold, som tilkjendegive sig ved idelige Forskydninger i de statistiske Forhold, og disse ere altsaa ikke Udtryk for evige „Naturlove“, men kun for en øjeblikkelig Tilstand, der maaske om kort Tid slaar over i sin Modsætning.

Denne Forandring i Opfattelsen medfører store Krav til det statistiske Materiale. Tidligere syntes enhver statistisk Lov at ligge paa Overfladen, det gjaldt blot at blive sig et enkelt Forhold klar, for at man straks skulde naa til Erkjendelsen af noget for Menneskeslægten typisk. Nu indser man Umuligheden heraf; der maa graves dybt ned, for at man kan komme til en fyldig Forstaaelse af Forholdene. Man kan for Eks. ikke gjøre sig Haab om at finde en for hele Jordklodens Befolkning til alle Tider gjældende Dødelighedstavle, men maa lade sig nøje med at fastslaa Dødeligheden for et enkelt Tidsrum i en enkelt begrænset Befolkningsklasse; man indser, at det fører til Meningsløsheder, at bygge paa et Folks „Hang til Forbrydelse“, men at man tvært imod maa studere de mange forskjellige Samfundsklasser, hvoraf hver levere sit Kontingent til Forbrydelserne. Mange dristige Slutninger vise sig ved saadanne nøgterne Undersøgelser at være rene Luft-

kasteller, og kun de første Stene ere lagte til en virkelig grundmuret Bygning.

Dog kan man sige, at der allerede er naaet en Del holdbare Resultater, som, om de end ikke ere saa vidtrækkende som de Love, Quetelet og hans Skole vilde fastslaa, dog ofte kunne være vejledende med Hensyn til Menneskets og Samfundets Udvikling. Dette gjælder imidlertid mere om alle udvortes Forhold end om de aandelige Tilstande. Der er gjort gode statistiske Undersøgelser over det menneskelige Legeme, over Højde, Vægt, Haarfarve o. s. v., man har paalidelige Dødelighedstavler, der kunne benyttes — med tilbørlig Forsigtighed — til mangehaande Beregninger i praktiske Øjemed, og som bidrage til Forstaaelsen af de forskjellige Erhvervs og Livskaars Indflydelse paa Sundhedstilstanden. Man har lært at bringe paalidelige Folketællinger til Veje, med Sondring efter forskjellige ydre Forhold, som Alder, Kjøn og Erhverv; og man er paa mange Omraader i Stand til at følge og forstaa de Forskydninger, som finde Sted i de enkelte Grupper af Befolkningen. Man har ogsaa en i mange Retninger paalidelig Selvmordsstatistik, og kjender Selvmordenes Fordeling efter Alder og Kjøn. Man kan gjøre Antallet af blinde og døvstumme til Gjenstand for Iagttagelse, man kan opsummere Antal af Vielser, Fødsler og Dødsfald, følge Produktionen og Omsætningen, tælle Kvægbesætninger og Bistader, og deraf drage mange lærerige Slutninger med Hensyn til et Samfunds økonomiske og hygiejniske Tilstand. Man kan tælle Antallet af litterære Frembringelser i denne eller hin Gren af Videnskaben og derved komme til Kundskab om mange Forhold i Folkets aandelige Tilstand. Men paa alle disse Omraader kommer man snart til Grænser, som ere vanskelige at overskride. Man er for Eks. kun meget lidet Herre over Motiverne til Selvmord, som man har gjort mange Forsøg paa at bearbejde statistisk. Man kan ikke ved en Literaturstatistik fastslaa Literaturfrembringelsernes

virkelige Værdi: man kan tælle, men ikke veje. Man kan ved en Folketælling faa at vide, til hvilket Trossamfund et Menneske hører, hvor han vilde lade kirkelige Handlinger foretage, og hvorfra han vilde søge Understøttelse; men man kan ikke ved en Folketælling granske Menneskenes Hjærter og Nyrer, og ved en Streg paa et Skema afgjøre, til hvilken Lejr en Mand virkelig henhører, om han virkelig tror paa vedkommende Religions Lærdomme, og man kan ikke ved at rubricere et helt Folk efter Trossamfund faa et virkeligt Indblik i, hvilken Livskraft de enkelte Trossamfund ere i Besiddelse af.

En Statistik over religiøse og kirkelige Forhold maa altsaa komme til at lide af meget store Mangler; selv naar det gjælder Opgaver, som ved første Øjekast synes aldeles elementære, stiller der sig store Vanskeligheder i Vejen. Folketællingerne ere som anført nu temmelig paalidelige med Hensyn til alle ydre Forhold, som let lade sig kontrollere, men naar Grænserne i og for sig ere vage og ubestemte, kan man ikke vente bestemte og nøjagtige Svar. Selv om man kun gaar ud paa at fastslaa de yderste Grænser for de forskjellige Menigheders Størrelse, vil det dog være meget vanskeligt at faa paalidelige Svar. I de fleste Lande er en eller anden Religion fremherskende som Statsreligion eller Arv fra Forfædrene, og de, der ikke udtrykkelig betegne sig som hørende til et afvigende Trossamfund, blive derfor ofte uvilkaarlig henførte til den herskende Kirke; dennes Antal af Tilhængere vil derfor let blive overvurderet, de afvigende Trossamfunds Størrelse undervurderet, og Bevægelser i Tallene kunne ofte mere være et Vidnesbyrd om de statistiske Bureauers vekslende Evne til at stille Spørgsmaalene klart og tydelig, end om virkelige Forskydninger inden for de enkelte Religionsbekjendelser. For mange Menneskers Vedkommende er tilmed Forholdet til Kirken saa løst, at Svaret selv paa det tyde-

ligste Spørgsmaal om Trossamfund ofte maa komme til at staa halvt som en Tilfældighed.

Som en Følge af disse Vanskeligheder vil der ofte blive en dobbelt Række af Aarsager til de statistiske Fænomener. Naar f. Eks. en Befolkning udviser et voksende Antal Personer, som ikke ere henførte til noget Trossamfund, saa kan dette betyde, at den fri Tanke vinder flere og flere Tilhængere, men det kan ogsaa ligge deri, at der netop paa Grund af et dybere religiøst Liv i Folket er en voksende Trang hos Personer uden positiv Religion til at tone Flag. Omvendt kan det statistiske Bureau have stillet Spørgsmaalet saaledes, at enhver forstaar, at det kun gjælder at fastslaa det rent ydre Forhold til et eller andet Trossamfund, og Antallet af Personer, der da angive sig som staaende udenfor noget i Landet bestaaende Samfund, kan derved blive meget lille, selv om den fri Tankes Tilhængere i Virkeligheden ere i Tilvækst. Det vil maaske efterhaanden lykkes at faa paalidelige Oplysninger indsamlet ved Folketællingerne, men endnu klæber der store Mangler ved Religionsstatistiken, saa at man ofte kun i meget raa Omrids kan angive Partistillingen indenfor Kirken.

Man har undertiden søgt indirekte at komme til Klarhed over de kirkelige Forhold. Saaledes foretoges i England i 1851 en omhyggelig Tælling af Kirkerne og deres Siddepladser, og af Antallet af Kirkegængerne, medens man gav Afkald paa at spørge den enkelte om, til hvilket Trossamfund han hørte. Derved fik man et stort og indholdsrigt Materiale, men kun med stor Vanskelighed og Usikkerhed kan man deraf uddrage et Skjøn over de enkelte Religionssamfunds Størrelse. Lige saa store Mangler klæbe ved de Oplysninger, som de enkelte Trossamfund fra Tid til anden offentliggjøre om Antallet af deres Tilhængere; de ere i hvert Fald ofte meget afvigende fra den officielle Statistiks Resultater, hvad der bl. a. kan forklares deraf, at det altid er lettere at fastslaa Antallet af Proselyter end af frafaldne.

Til Bedømmelse af de kirkelige Forhold vilde det iøvrigt være særdeles lærerigt at kjende Kirkebesøgets Størrelse i forskjellige Lande, efter Alder, Kjøn, Samfundsklasse o. s. v., selv om de saaledes indsamlede Oplysninger kun kunne betegne rent ydre Forhold, og Kirkebesøgets Størrelse ofte nok saa meget beror paa Sædvane som paa indre Aarsager. Men Oplysninger af denne Art ere efter Sagens Natur ufuldkomne og spredte. Det vilde sikkert stride mod de flestes Følelse, om der anbragtes et Tælleapparat ved Indgangen til Kirkerne — især naar man derved, som det er foreslaaet fra en enkelt Side, tillige vilde sondre mellem unge og gamle, Kvinder og Mænd. Ligesaa mangelfuld er Statistiken over de kirkelige Handlinger, idet ogsaa her meget beror paa ydre Forhold, som vedkommende Lands Lovgivning og Befolkningens Sædvaner. Er der f. Eks. indført borgerlig Vielse som tilstrækkelig Betingelse for Ægteskabs Stiftelse, saa vil efter al Rimelighed mange Mennesker give Afkald paa at lade sig vie i Kirkerne, og Antallet af kirkelige Vielser vil saaledes aftage, uden at det kan siges at være et Bevis for, at det religiøse Liv er blevet mindre kraftigt.

Man kunde ogsaa søge at tilvejebringe en Statistik over Kjærlighedsgjerninger: Børnehjem, Asyler, Søndagsskoler o. s. v. Men ogsaa her vil det være indlysende, at disse Forhold ikke komme til at afgive nogen absolut Maalestok for det religiøse Liv, og at en Sammenligning fra Land til Land, eller endog fra Sogn til Sogn vil være aldeles utilstedelig. Det vil altid være nødvendigt at tage den Trang med i Beregning, som der under de givne Forhold har været til saadanne Kjærlighedsgjerninger, og til Befolkningens Evne til at ofre noget derpaa, et Regnestykke, som det altid vil være meget vanskeligt at gjøre. Skal en saadan Undersøgelse virkelig have nogen Værdi, maa den sædvanligvis begrænse sig til et meget snævert Omraade, hvor vedkommende Undersøger føler sig fuldt ud hjemme og ved sine egne Erfar-

inger kan berigtige de Fejl, som de statistiske Oplysninger vilde friste til: med andre Ord, enhver Undersøgelse vilde blive aldeles individuel og dermed vilde Statistiken høre op.

Selv om man nu tager alle disse Forbehold, kan det dog ikke nægtes, at der er mange Omraader, hvor statistiske Oplysninger kunne være til stor Nytte som vejledende ved Bedømmelsen af religiøse Forhold. Det kan have sin Betydning at vide, om dette eller hint Trossamfund kan opvise forholdsvis flest Selvmord, eller om denne eller hin Religion beskytter mest mod Sindssygdom. Kun gjælder det bestandig, at Fejlslutninger ligge overordentlig nær, idet man som oftest vil møde en stor Mængde Aarsager, der hver for sig kunne afgive Forklaringen. Naar to Lande opvise et forskjelligt Antal Domfældelser, saa kan dette ligge i, at den ene Befolkning er mere moralsk udviklet end den anden, men det kan ogsaa ligge i, at Straffelovene ere forskjellige, eller Retsplejen kan være mindre god i det ene Land end i det andet. Enhver moralstatistisk Undersøgelse indeholder derfor en uhyre Fristelse til at lade sig lede af Tendenser, idet man uvilkaarlig lukker Øjnene for enkelte Forhold og peger paa andre som udelukkende Forklaring, og i saa Henseende har Statistiken gjort sig skyldig i store Fejl og derved fremkaldt en ikke helt ugrundet Mistro til statistiske Resultater. Det er vel sikkert et meget sjældent Tilfælde, at en Statistiker for at begrunde sine Theorier ligefrem forvansker Tallene — saaledes som det fornylig i Østrig er bleven paavist overfor en nu afdød Bekæmper af Vakcinationstvangen — men faa Statistikere kunne sige sig fri for ubevidst at have forset sig paa Tallene og at læse andet ud af dem, end der virkelig ligger i dem. I det hele taget kan det dog siges, at man har vundet større og større Klarhed med Hensyn til de Vanskeligheder, som Moralstatistiken frembyder, og man har lært først og fremmest at fæste Opmærksomheden paa de nærmere liggende Aarsager. En

alvorlig Statistiker vil nu næppe vove at sammenligne Læse- og Skrivefærdighed blandt Protestanterne i et Land og Katholikerne i et andet Land, men vel med tilbørlig Forsigtighed gjøre Undersøgelser med Hensyn til blandede Befolkninger, der leve i det samme Land i Ly af de samme Love; og uden et grundigt Studium af Ægteskabslovgivning og andre derhen hørende Forhold vil ingen tro at opnaa noget ved en Sammenstilling af Skilsmissernes Antal i to Lande. Man har tidligere — for at tage et andet Eksempel — udtalt sig vidtløftigt om Jødernes formodede lange Livsvarighed og sat det i Forbindelse med Raceejendommeligheder og Religionsforhold, medens man nu søger den væsentlige Forklaring i den langt nærmere liggende Aarsag: de ydre Kaar, hvorunder Jøderne leve, og først naar der er taget tilbørligt Hensyn til denne Aarsag, vil man vove sig til at søge yderligere Aarsager. Paa den anden Side vil ingen nægte Muligheden af, at Race og Religionsbekjendelse kan udøve nogen Indflydelse, at f. Eks. de jødiske Forskrifter kunne have Betydning i hygiejnisk Henseende, ligesom Katholikernes Fastedage og Muhammedanernes Forbud mod Vindrikning; men paa Statistikens nærværende Standpunkt er der en Mængde andre Aarsager til Forskjelligheder i Dødeligheden, som Klima, Erhverv, Formueforhold o. s. v., Aarsager som det ligger langt nærmere at undersøge, og hvis Virkninger endnu ikke fuldt ud ere kjendte.

En udtømmende statistisk Belysning af de kirkelige Forhold er saaledes ikke mulig uden en stor Mængde grundige Detailundersøgelser og et meget omfattende Stof, hvoraf der endnu kun er Brudstykker til Stede. Kun i meget raa Omrids kan man paa Statistikens nuværende Standpunkt udarbejde en kirkelig Statistik, idet man nødsages til at vrage meget, der tidligere har været udgivet for ægte Mønt.

Med de saaledes tagne Forbehold skal jeg nu først søge at give et Overblik over Fordelingen af Jordklodens

Beboere efter Trosbekjendelse, og derefter særlig fæste Opmærksomheden paa Forholdene i Danmark.

En Oversigt over Fordelingen af Jordklodens Beboere efter Religionsbekjendelse er allerede for saa vidt vanskelig at bringe til Veje, som man ikke med synderlig stor Tilnærmelse kjender Størrelsen af Jordklodens Befolkning. Vel er den største Del af Evropas og Amerikas Folkemængde bleven talt, og Englænderne have i Indien — der vistnok rummer omtrent en Sjettedel af alle Jordens Beboere — gjennemført Folketællinger, ligesom de lærenemme Japanesere have haft en saadan, og Kinas Folkemængde er nogenlunde bekjendt. De faa Millioner Mennesker, der leve i Avstralien, have ligeledes for en væsentlig Del været Gjenstand for Tællinger, men for store Strækninger af Asien og den allerstørste Del af Afrika er man henvist til løse Skjøn, byggede snart paa de indfødtes vaklende Udsagn og snart paa rejsendes usikre Meddelelser om de enkelte Landstrækninger, de have gjennemkrydset. Hertil kommer, at Folketællingerne — hvor de ere gjennemførte — skrive sig fra temmelig forskjellige Tidspunkter. Det samlede Antal, man saaledes kommer til, vil derfor kunne afvige meget fra Virkeligheden, og de forskjellige Forfattere have derfor fastslaaet stærkt afvigende Tal som de rimeligste. Dog er man i den senere Tid uden Tvivl kommen Sandheden nærmere og nærmere, og det forrige Aarhundredes vidt afvigende Skjøn — fra nogle faa hundrede Millioner til nogle tusende Millioner — ere nu afløste af Tal, der holde sig i Nærheden af 14—1500 Millioner. Men det er en Selvfølge, at naar man gaar i det enkelte, vil det netop være visse Religioner, som Fetischtilbedelse og Muhammedanismen, der ere Gjenstand for den største Usikkerhed.

I det hele taget kan det siges, at den kristne Befolkning er overvejende i Evropa, Amerika og Avstralien; i Afrikas sydlige Halvdel er den væsentligste Del

af Befolkningen Hedninger, i den nordlige Del Muhammedanere, ligesom Muhammedanerne have stor Udbredelse i det sydvestlige Hjørne af Asien, i britisk Indien og paa de indiske Øer. Hovedmassen af Asiens Beboere ere iøvrigt Buddhaister, der særlig udgjøre den største Del af Kinas, Japans og Bagindiens Befolkning, medens Brahmanerne navnlig findes i britisk Indien.

Buddhaisterne udgjøre maaske henved en Tredjedel af Jordklodens Befolkning, altsaa 4—500 Mill. Mennesker. Af disse findes der vel c. 5 Mill. Mennesker paa Ceylon og i britisk Indien, der i 1881 havde en samlet Befolkning af 257 Mill. Mennesker. Disse 5 Millioner Buddhaister ere væsentligst koncentrerede paa Ceylon og britisk Burmah, medens der i den øvrige Del af Ostindien kun er meget faa Buddhaister. Muhammedanerne findes i et Antal af c. 50 Mill. væsentlig i et bredt Bælte i det Lavland, hvor igjennem Gangesfloden flyder, i Bengal, Oudh, Punjab m. m. Iøvrigt tilhører Hovedmassen af Ostindiens Befolkning Brahmanismen, der har omtrent 190 Mill. Tilhængere, medens der kun er c. 2 Mill. Kristne i britisk Indien, et Par Mill. Sikker, Parser og Jainer, nogle Millioner Hedninger, og et meget ringe Antal Jøder (c. 12,000). Muhammedanerne raade som anført over en Del af den ostindiske Befolkning, og have bredt sig over en meget væsentlig Del af de indiske Øer. Desuden er en stor Del af Befolkningen i det asiatiske Tyrki og det asiatiske Rusland, samt i Persien, Afghanistan o. s. v. og en Del af Kina, Muhammedanere. Muhammedanismen er endvidere, som anført, Hovedreligion i hele Nordafrika, og strækker sig paa Østsiden af Afrika helt ned til Zanzibar, foruden at den i Evropa har en Del Tilhængere paa Balkanhalvøen. Hvor stort det samlede Antal er, lader sig vanskelig opgjøre, men man kommer vistnok næppe langt fra Sandheden, naar man anslaar Tallet til omtrent 150 Mill. Fetischtilbedere og andre Hedninger findes navnlig i de Lande, som Evropæerne i den senere Tid have søgt at

gjøre sig til Herre over, i de tyske Kolonier, Kongostaten o. s. v. Sydafrikas Befolkning er dog for en mindre Del kristen, ligesom der navnlig i Sydvestafrika er udført et meget stort kristeligt Missionsarbejde. Hedninger findes ogsaa i Avstralien, Ny Guinea og paa Sydhavsøerne, dog ikke i noget synderlig stort Antal, endvidere paa forskjellige Steder i Asien og Amerika, navnlig i det Indre af Sydamerika. Det samlede Antal er anslaaet til 2 à 300 Mill., men kan meget godt være langt mindre.

Af Jordklodens øvrige Befolkning er vel c. 8 Mill. Jøder, hvoraf omtrent de 6 Mill. leve i Evropa, navnlig i Rusland (omtr. 3 Mill.), i Østrig-Ungarn (1,6 Mill.) og Rumænien (400,000), samt i Tyskland (over $^1/_2$ Mill.), medens der i Nord- og Vestevropa kun findes faa Jøder. Noget over $^1/_2$ pro Cent af Jordklodens Befolkning er altsaa Jøder, men i Evropa som Helhed er det henved 2 pCt. og i Østrig-Ungarn omtr. 4 pCt., i Rumænien endog henved 8 pCt. af Befolkningen, der er Jøder, medens det i de skandinaviske Lande ikke en Gang er 1 pro mille af Befolkningen, saa at Fordelingen er meget ulige. — Ved adskillige Folketællinger opføres en Del Personer med ubekjendt Trosbekjendelse, eller de anføres som staaende udenfor noget bestaaende Trossamfund, eller uden positiv Religion. De saaledes fremkomne Tal ere dog gjennemgaaende forholdsvis meget smaa, kun Frankrig danner en meget væsentlig Undtagelse; idet Tallet paa saadanne Personer ved Folketællingen i 1881 opgjordes til 7,7 Mill. Tidligere har man ved Folketællinger i Frankrig henført alle, som ikke have villet angive deres Religion eller have erklæret ikke at have nogen, til den romersk-katholske Kirke, hvortil endnu trods de nuværende radikale Strømninger Størstedelen af Befolkningen hører; men i 1881 optalte man alle saadanne Personer særskilt og kom derved til det anførte betydelige Antal.

Samler man de i det foregaaende nævnte Tal, vil

man se, at man derved faar over $^2/_3$ af Jordklodens Befolkning. Den øvrige Del, henved en Tredjedel, er tilfalden Kristendommen. Den kristne Kirkes Tilhængere vokse vistnok stadig i Antal, baade absolut og i Forhold til Jordklodens øvrige Befolkning, ikke alene paa Grund af Missionsvirksomheden, men ogsaa fordi Befolkninger med evropæisk Kultur i Reglen vokse stærkere end andre Befolkninger. Blandt de Kristne bør man vistnok anslaa Antallet af Romersk-Katholske til mindst 200 Mill., idet hele Sydamerika, Mellemamerika, den største Del af Sydevropa, Frankrig og Irland ere overvejende katholske, ligesom den romersk-katholske Kirke har talrige Tilhængere i Østrig-Ungarn, Tyskland og russisk Polen. Af de romerske Katholiker findes vistnok omtrent 60 Mill. udenfor Evropa. I Avstralien er mellem en Fjerdedel og en Femtedel af Befolkningen romersk-katholsk; i Storbritannien findes omtr. 2 Mill., i Kanada med de mange franske Elementer ligeledes omtrent 2 Mill., og i de forenede Stater i Nordamerika formodentlig 7 Mill.

Den græsk-katholske Kirke tæller højt regnet henved 100 Mill., væsentlig i Rusland og paa Balkanhalvøen. Antallet af Protestanter er maaske henved 130 Mill., hvoraf c. 80 Mill. i Evropa. Disse fordele sig iøvrigt imellem en stor Mængde forskjellige Konfessioner. Den lutherske Kirke er navnlig fremherskende i Tyskland, de skandinaviske Lande og de russiske Østersøprovinser, medens den protestantiske Befolkning i Holland og Schweiz væsentlig er reformert. I Storbritannien og Irland høre vistnok c. 14 Mill. til den engelske Kirke, $1^1/_2$ Mill. til den skotske Kirke medens Resten, fraregnet c. 6 Mill. Katholiker (deraf 4 Mill. i Irland) tilhøre forskjellige andre Trossamfund, Methodister, Baptister o. s. v. En lige saa broget Blanding af Religioner finder man i de engelske Kolonier i Avstralien og Amerika og i de amerikanske Fristater.

I store Træk kan man sige, at den græsk-katholske Kirke væsentlig har sin Styrke i den slaviske Befolkning, den romersk-katholske i den romanske Befolkning, og Protestanterne blandt de germanske Folkestammer; men det anførte vil vise, at der er overordentlig mange Afvigelser i det enkelte.

Foruden de nævnte Religionssamfund kan nævnes den koptiske og abyssiniske Kirke; det angivne Antal af Tilhængere beror paa rene Gjætninger; man har nævnet c. 3 Mill., hvilket maaske er overdrevent. Endvidere kan nævnes den armeniske Kirke med 2—3 Mill. Tilhængere, væsentlig under russisk Herredømme.

Til yderligere Oversigt skal der meddeles nogle Oplysninger om Forholdene i forskjellige Lande, med særligt Henblik paa Danmark.

I det store russiske Rige, der nu tæller over 100 Mill. Mennesker, findes der som anført c. 3 Mill. Jøder; endvidere henved 12 Mill. Muhammedanere, væsentlig i det asiatiske Rusland, dernæst henved 5 Mill. Protestanter, hvoraf de 2 Mill. i Finland, idet saa godt som hele Finlands Befolkning ere Lutheranere; omtrent 4—500,000 Mennesker antages at være Hedninger og c. 9 Mill. romersk-katholske, Resten tilhører den orientalske Kirke, for den allerstørste Del den orthodoxe russiske Kirke. Denne har til sin Raadighed et meget stort Præsteskab, der i 1883 optaltes til c. 85,000 med 43,000 Kirker og Kapeller og c. 600 Klostre med c. 30,000 Beboere. Hvad Balkanhalvøen angaar, findes der i et Par Lande en temmelig stor Ensartethed. Dette gjælder Grækenland og Serbien; i det første af disse Lande er der af c. 2 Mill. Mennesker kun c. 25,000 Muhammedanere, 6000 Jøder og 15,000 romersk-katholske og andre Kristne udenfor den orthodoxe græske Kirke. I Serbien, hvor Befolkningen ligeledes udgjør c. 2 Mill., er der kun c. 4000 Jøder, 5000 romersk-katholske og 500 Protestanter. Derimod findes der iøvrigt en stærk Blanding af Religionsbekjendelser paa Balkanhalvøen. Der foreligger

Oplysninger for Bulgarien (uden Østrumelien) og Rumænien. I det første af disse Lande er der c. 1,4 Mill. græsk-katholske, 5—600,000 Muhammedanere og 1—2000 Jøder. I Rumænien er der som nævnt ualmindelig mange Jøder, der i Slutningen af Syvtierne for det tidligere Omraade af Landet ansloges til 400,000, desuden fandtes der 114,000 romersk-katholske og 14,000 Protestanter, 2000 Muhammedanere, 8000 Armeniere og 6000 russisk-katholske udenfor den orthodoxe Kirke. I Bosnien og Herzegovina er af $1^1/_2$ Mill. Mennesker omtrent $^1/_3$ Muhammedanere, over $^1/_3$ græsk orthodoxe, 2—300,000 romersk-katholske og c. 6000 Jøder.

I Italien og paa den pyrenæiske Halvø er der stor Ensartethed. I Italien antages det saaledes, at der kun er c. 62,000 Protestanter (for en væsentlig Del Udlændinge, 22,000 Valdensere i Piemont), og kun 38,000 Jøder, medens den øvrige Befolkning hører til den romersk-katholske Kirke; i Spanien og Portugal er der ligeledes meget faa, som ikke ere Katholiker. Lignende Forhold findes i det hele taget i Syd- og Mellemamerika. Derimod er der, som foran omtalt, ved Folketællingen i Frankrig 1881 gjort en mærkelig Sondring mellem Personer, der ikke have angivet noget Trossamfund, hvortil de høre, eller have erklæret ikke at have nogen Religion, og saadanne Personer, der bestemt have henregnet sig til et Trossamfund. Forholdet var følgende:

Romersk-katholske	29,200,000
Protestanter	690,000
Israeliter	53,000
Forskjellige Trosbekjendelser	33,000
Uden Religion	7,685,000

I Belgien er der kun c. 3000 Jøder og c. 15,000 Protestanter, medens Landet iøvrigt er romersk-katholsk. Derimod er i Holland og Schweiz det protestantiske Element stærkt fremtrædende. I Schweiz findes der saaledes omtrent 1,7 Mill. Protestanter og 1,2 Mill.

Katholiker, og et lignende Forhold findes i Holland, idet der er henved $1^1/_2$ Mill. Katholiker og $2^1/_2$ Mill. Protestanter. I Schweiz er der kun c. 7000 Jøder, medens der i Holland er et ret fremtrædende jødisk Element, c. 80,000, 2 pCt. af Befolkningen.

I Østrig-Ungarn, hvor der lægges megen Vægt paa Religionsstatistiken, vare Forholdene efter Folketællingen af 1880 følgende:

	Østrig.	Ungarn.	Tilsammen.
Romersk-katholske	17,694,000	7,850,000	25,544,000
Græsk og armenisk katholske	2,536,000	1,500,000	4,036,004
Græsk orientalske	494,000	2,435,000	2,929,000
Protestanter af den augsburgske Bekjendelse	289,000	1,123,000	1,412,000
Protestanter af den helvetiske Bekjendelse	111,000	2,032,000	2,143,000
Unitariere	„	56,000	56.000
Mosaiter	1,005,000	638,000	1,643,000
Andre	15,000	8.000	23,000
Tilsammen	22,144,000	15,642,000	37,786,000

Unitarierne findes væsentlig i Siebenbürgen. Blandt „Andre" findes en Del Gammelkatholiker, nogle konfessionsløse, udøbte Børn, Muhammedanere o. s. v. De to Tredjedele af Befolkningen tilhøre den romersk-katholske Kirke, omtrent 7 Mill. den græske Kirke, men af disse høre atter c. 4 Mill. til den unerede græske Kirke, der har sluttet sig til den romersk-katholske, medens 2,9 Mill. høre til den græsk-katholske (byzantinske) Kirke, med Ærkebiskopper i Karlowitz og Hermannstadt. Protestanterne have navnlig deres Styrke i de ungarske Lande.

Gaar man fra Østrig-Ungarn over til det tyske Rige, finder man et lige saa broget Religionskort. Af de 45 Mill. Mennesker, der taltes i Aaret 1880, vare noget over $^1/_3$ Katholiker, henved $^2/_3$ Protestanter. Jøderne udgjorde omtrent 12 pro mille af Befolkningen. Fordelingen var iøvrigt meget ulige. Jøderne vare saaledes

forholdsvis talrige i Kongeriget Preussens østlige Provinser, og i de store Byer; i Berlin var endogsaa 5 pCt. af Befolkningen Jøder, i Hamburg 3½. hvorimod der i Slesvig og Holsten kun fandtes 3,500 Israeliter eller 3 pro mille. En overvejende katholsk Befolkning fandtes i Bayern, Baden og Elsass-Lothringen, medens Württemberg endog har forholdsvis flere Protestanter end gjennemsnitlig i Tyskland, og Sachsen, Meklenburg og andre Lande ere næsten udelukkende protestantiske. Af de preussiske Provinser ere Posen og Schlesien samt Rhinprovinserne væsenlig katholske, Pommern, Brandenburg, Slesvig-Holsten overvejende protestantiske. I følgende lille Oversigt har jeg samlet Dele af Tyskland med nogenlunde fælles Religionsforhold.

Tyskland 1880.	Protestanter.	Katholiker.	Andre Kristne.	Israeliter.	Andre.	Tilsammen.
Den østligeDel	4,727,000	4,138.000	24,000	154,000	8,000	9,051,000
- nordlige -	6,354,000	397,000	9,000	56,000	10,000	6.826,000
- midterste-	9.598,000	373,000	15,000	85,000	5,000	10,076,000
- vestlige -	3,319,000	4,440,000	13,000	106,000	6,000	7,884.000
- sydlige -	4,333,000	6,884,000	17,000	161,000	1.000	11,396,000
Tilsammen	28,331,000	16,232,000	78,000	562,000	30,000	45,233,000

I denne Oversigt er til den østlige Del regnet Øst- og Vestpreussen, Posen og Schlesien, til den midterste Del Brandenburg, Kongeriget og Provinsen Sachsen og de smaa thüringske Stater, til den vestlige Del Hessen-Nassau, Westphalen, Rhinprovinsen m. m. Inddelingen af Religionsbekjendelserne er lidt uklar og afviger noget fra den østerrigske: til Protestanter er her regnet Methodister, Presbyterianere o. s. v., medens Baptister, Mennoniter m. fl. ere henregnede under Rubriken „andre Kristne“, hvortil mærkeligt nok den tyske Statistik ogsaa henfører 14 Mormoner.

I de engelsk talende Befolkninger er der en overordentlig stor Mangfoldighed af Trosbekjendelser. Det er som alt berørt noget vanskeligt at tilvejebringe

fyldige Oplysninger. Siden Folketællingen af 1851 er der i England ikke ved Folketællinger lagt Vægt paa de kirkelige Forhold. Efter forskjellige Oplysninger har man dannet nedenstaaende Oversigt over Fordelingen af de engelsktalende Befolkninger, der nu vel udgjøre c. 100 Mill. Mennesker.

Engelsk Episkopale	23	pCt.
Methodister	17	-
Romersk-katholske	16	-
Presbyterianere	11	-
Baptister	9	-
Kongregationalister	6	-
Lutheranere	2	-
Andre Sekter	5	-
Uden særlig Religion	11	-

Denne Talrække kan ikke gjøre Fordring paa at være meget andet end et Skjøn, men antages dog at svare nogenlunde til Virkeligheden.

Hovedmassen af Methodisterne findes i de forenede Stater i Nordamerika; idet der i Storbritannien og Irland maaske er 3 Mill. Methodister, i Kanada 7—800,000 og i Avstralien c. 300,000. Baptisterne have ligeledes deres Hovedstyrke i de forenede Stater; der findes formodentlig omtrent 1 Mill. Baptister i Storbritannien og Irland, og i Kanada ere Baptisterne optalte til c. 300,000. medens Antallet i Avstralien er temmelig ringe. Ligeledes findes en væsentlig Del af Kongregationalisterne (Independenterne) i Amerika. Derimod høre de Episkopale navnlig hjemme i England, hvor man af Folketællingen i 1851 uddrog den Slutning, at den engelske Statskirke havde lidt flere Tilhængere end de andre Religionsbekjendelser, og dette Resultat er bekræftet senere; saaledes har man i 1883 anslaaet den engelske Statskirkes Tilhængere i England til 13 $^1/_2$ Mill., de andres til 12 $^1/_2$ Mill., medens der i Skotland skulde være c. 1 $^1/_2$ Mill., der hørte til den skotske Kirke, 1 $^1/_2$ Mill. til andre

protestantiske Konfessioner, og omtrent 1/3 Mill. skulde være Katholiker.

Hvad Storbritannien og Irland iøvrigt angaar, kan det anføres, at der næppe er mere end c. 70,000 Jøder i Riget hvoraf c. 40,000 i London og kun 500 i Irland. I Irland viste Tællingen i 1881 3,96 Mill. Irlændere, medens c. 640,000 tilhørte den engelske Statskirke, og c. 470,000 vare Presbyterianere. I den øvrige Del af Riget anslaar man som anført Antallet af Katholiker til 2 Mill. De avstralske Kolonier ere til Dels en Afspejling af Moderlandet; dog indtager den engelske Kirke en mindre fremragende Plads. I britisk Nordamerika findes henved 2 Mill. Katholiker, deraf 1,2 Mill. i Quebec, af hvis Befolkning over 80 pCt. ere Katholiker.

Et meget ejendommeligt Fænomen ere Mormonerne i de nordamerikanske Fristater. Mormonerne vinde ikke synderlig mange Tilhængere i de forenede Stater selv, men derimod væsentlig i Storbritannien og de tre nordiske Riger, og nu og da i Tyskland. Trods den betydelige Missionsvirksomhed tælle de dog næppe mere end 1—200,000 Mennesker, hvoraf de allerfleste i Nordamerika. Efter de allerseneste Meddelelser skulde der i Utah være c. 200,000 Mennesker, hvoraf de 2/3 Mormoner, og i det hele taget skulde der være 160,000 Mormoner i de forenede Stater. Flerkoneriet, som de forenede Stater først i den senere Tid have begyndt at bekæmpe med nogen Kraft, skal efter Sigende ikke have udøvet nogen heldig Virkning; i hvert Fald skal Børnedødeligheden være betydelig, medens Fødselshyppigheden skal være forholdsvis ringe. Antallet af Mormoner i Storbritannien og Irland anslaas til 5,000; i de tre nordiske Riger er der efter Folketællingerne 2—3,000 Mormoner, efter Mormonernes egne Opgivelser det dobbelte Antal.

Tilbage staa endnu i den lille Oversigt over Landene: Danmark, Norge og Sverige. Disse tre Lande udmærke sig ved en lignende Ensartethed som Italien og den

pyrenæiske Halvø, idet næsten hele Befolkningen efter Folketællingerne hører til en og samme Religion, den evangelisk-lutherske. Kun $^1/_2$ pro Cent af Befolkningen staar efter Folketællingerne udenfor den lutherske Kirke. Særlig ere Forholdene meget ensartede i Norge, hvor Ikke-Lutheranerne kun udgjøre et Par pro mille, medens de i Danmark løbe op til henved 1 pCt.; alt som man gaar længere syd paa, vil man da møde en større og større Blanding; Slesvig og Holsten have saaledes 11 pro mille Jøder og Katholiker, medens Danmark har 4 pro mille. Af hele den skandinaviske Befolkning ere kun 7000 Jøder, hvoraf c. 4000 i Danmark og kun c. 30 i Norge. Derimod har Norge et ret anseligt Antal Methodister, nemlig henved 3000, eller over Halvdelen af det samlede Antal Methodister i de nordiske Riger (c. 5000); de findes navnlig i Kristiania og Kristianssand Stift. Baptisterne have især vundet Fodfæste i Sverige, hvor der i 1880 taltes 15,000 saadanne. men hvor det virkelige Antal Baptister vistnok er langt større. Men ogsaa i Danmark, og tildels i Norge, have Baptisterne vundet et ikke uanseligt Antal Tilhængere (efter de sidste Folketællinger i Danmark henved 4000, i Norge c. 800, navnlig i Bratsberg og Tromsø Amt). For den romersk-katholske Kirkes Vedkommende kan det anføres, at den især har vundet Tilhængere i Danmark, omtrent 3000 i Tallet, medens der i de andre Lande tilsammen kun findes 1—2000 romersk-katholske. Kvækerne have en lille Kreds af Tilhængere i Norge og Danmark, medens Irvingianerne særlig have faaet Fodfæste i Danmark. Fælles for alle de nordiske Riger er Tilbøjeligheden til at antage Mormonismen, og hvis ikke Udvandringen bortførte en Del Mormoner, vilde man uden Tvivl finde et forholdsvis stort Antal i de nordiske Riger, medens der nu kun findes et Par Tusend, navnlig i Danmark, hvor Tilbøjeligheden til at udvandre maaske er mindst.

Den Ensartethed, der gjør sig gjældende i den skandinaviske Befolkning, viser sig ikke mindst paa Færøerne og Island. Af Færøernes 11,000 Mennesker an-

gaves i 1880 kun 1 som staaende udenfor Folkekirken, og paa Island gjaldt dette kun 9 af en Befolkning paa 72,000 Mennesker. Noget mere broget er Fordelingen i Grønland, for saa vidt som omtrent 15 pro Cent af Befolkningen henføres til Herrnhuternes Menigheder, der dog ikke betegne nogen meget stor Afvigelse fra Folkekirken. Derimod er der paa de dansk-vestindiske Øer en stærk Blanding af Religioner, hvad der ikke behøver nogen nærmere Forklaring. Kun omtrent $^1/_7$ af Befolkningen ere efter Folketællingen af 1880 Lutheranere, $^1/_6$ mæhriske Brødre, medens $^1/_3$ ere engelsk Episkopale og henved $^1/_3$ romerske Katholiker. Resten bestod bl. a. af Methodister, Reformerte og Mosaiter, hvilke sidste ere forholdsvis talrigere end i Danmark, idet de nemlig paa de vestindiske Øer udgjøre 8 pro mille af Befolkningen, i Danmark 2 pro. mille. De findes iøvrigt udelukkende paa St. Thomas, hvor de saaledes udgjøre et ret talrigt Element, ligesom der overhovedet med Hensyn til Trosbekjendelse er betydelige Forskjelligheder mellem de tre dansk-vestindiske Øer.

Den første danske Folketælling, hvorved der søgtes Oplysning om Religionsforholdene, fandt Sted i 1840, altsaa inden Religionsfrihedens Indførelse. Ved denne Lejlighed taltes i det egentlige Danmark 1,283,000 Mennesker, af hvilke kun c. 5,600 stod udenfor Folkekirken, eller 4 pro mille af Befolkningen. Siden Religionsfrihedens Indførelse er Antallet af Personer udenfor Folkekirken stadig vokset, men endnu i 1880 udgjorde det dog kun omtrent 1 pCt., iberegnet de lutherske Frimenigheder. Det maa saaledes siges, at Stillingen endnu væsentlig er uforandret, men i det enkelte er der foregaaet mange interessante Forskydninger, som i det følgende skulle være Gjenstand for nøjere Betragtning. Til nærmere Oplysning anføres straks, at Folketællingen af 1845 gav et noget mindre Antal afvigende Trosbekjendere end Folketællingen i 1840;

men den har næppe været synderlig nøjagtig. Derimod antages Folketællingen i 1850 paa dette Punkt at være ret paalidelig. Af 1,408,000 var der den Gang 6,800 af afvigende Trosbekjendelse, altsaa henved $^1/_2$ pCt. Fra nu af kom en Mængde Sekter ind i Landet, allerede i 1855 var der c. 10,600 fremmede Religionsbekjendere eller 7 pro mille af Befolkningen, og 1860 var af en Folkemængde paa 1,600,000 12,700 Mennesker eller c. 8 pro mille udenfor Folkekirken, foruden 180 Medlemmer af lutherske Frimenigheder. I 1870 var Antallet af Ikke-Lutheranere vokset til 13,900, foruden at der efter Folketællingslisterne fandtes 1,200 Medlemmer af Frimenigheder udenfor Folkekirken; den samlede Befolkning udgjorde da 1,785,000, og der var saaledes endnu kun 8 pro mille Ikke-Lutheranere (iberegnet Frimenighederne 9 pro mille udenfor Folkekirken). — Paa Folketællingslisterne for 1880 opgives Antallet af Ikke-Lutheranere til 17,500 eller 9 pro mille af Befolkningen (1,969,000 Mennesker); Frimenighederne talte efter Listerne kun 152 Medlemmer, hvad der formentlig beror paa en Fejl, men selv med en væsentlig Forhøjelse naar man dog næppe udover 1 pCt. af Befolkningen som staaende udenfor Folkekirken, og heraf vil en Del staa Folkekirken meget nær.

Omstaaende Tavle giver Oplysning om Fordelingen siden 1840, med 10aarigt Mellemrum.

Naar denne Tavle for Eks. udviser 8 Muhammedanere i 1880, beror dette sikkert paa en ren Tilfældighed; ved Folketællingen medtoges nemlig alle de, der i et givet Øjeblik var til Stede i Landet, selv om det kun var paa det flygtigste Besøg. De Personer, der ere samlede under Benævnelsen forskjellige kristne Sekter, høre til en Mængde forskjellige Grupper: saaledes i 1880 10 Swedenborgianere, 75 Kristi Disciple, 164 Adventister, desuden en Del „Protestanter“, „fri Kristne“, „bibeltroende“ o. s. v., hvoraf nogle maaske i Virkeligheden ere Lutheranere.

Fordelingen i Kongeriget Danmark efter Trossamfund efter Folketællingen i Aarene

	1840	1850	1860	1870	1880
Lutheranere......	1,277,402	1,400,955	1,587,824	1,770,792	1,951,513
Brødremenigheden	„	6	8	2	60
Tysk og fransk Reformerte	915	1,265	1,761	1,420	1,363
Engelsk Episkopale	3	81	114	74	125
Presbyterianere ...	„	22	23	13	21
Methodister	„	„	42	260	746
Baptister.........	„	724	2,270	3,223	3,687
Irvingianere......	„	„	202	349	1,036
Romersk-katholske	865	724	1,240	1,857	2,985
Græsk-katholske ..	1	26	30	12	15
Kvækere	„	„	2	28	117
Forskj. kr. Sekter	1	1	13	88	454
Mosaiter	3,839	3,941	4,214	4,290	3,946
Muhammedanere ..	1	„	„	1	8
Mormoner........	„	„	2,657	2,128	1,722
Uden positiv Relig.	„	„	12	63	1,074
Ikke angiven Trosbekjendelse.....	„	2	139	141	167
Ialt	1,283,027	1,407,747	1,600,551	1,784,741	1,969 039

Af de kristne Konfessioner havde i Aaret 1840 de tyske og franske Reformerte de fleste Tilhængere. De Reformerte fik Adgang til Fredericia i Aaret 1682 og fik i Aaret 1685 fri Religionsøvelse i Kjøbenhavn. Senere fik de større Frihed, men holdt sig dog væsentlig til de nævnte Byer, særlig Fredericia, hvor der i 1840 var 630 Reformerte, medens der i Kjøbenhavn boede 118 og i den øvrige Del af Landet 167. Det er i øvrigt ikke usandsynligt, at Antallet for Kjøbenhavns Vedkommende var meget for lavt anslaaet, i hvert Fald blev det i 1850 opgivet som langt større, medens Menighedens Størrelse i Fredericia var omtrent uforandret. I det statistiske Bureaus Beretning om Folketællingen i 1850 fremhæves det i hvert Fald, at Folketællingen i 1840, forsaavidt angik Religionsbekjendelse, ikke var meget nøjagtig, og at det ansaas for afgjort, at de fremmede Religionsbekjenderes Antal var i Aftagen, hvad der for Resten,

som Tavlen viser, næppe kan have været Tilfældet med hver enkelt Trosbekjendelse, selv om det gjaldt alle under et. — Efter 10 Aars Forløb viste Antallet af de Reformerte sig atter at være steget, og der var foregaaet en ikke ringe Spredning ud over Landet, men fra det Tidspunkt synes de Reformertes Menigheder at være taget ikke saa lidet af, saa at de i 1880 ikke var meget større end i 1850, medens den øvrige Befolkning i dette Tidsrum er vokset med omtrent 40 pCt. Et Vidnesbyrd om denne Aftagen ligger maaske i, at de reformerte Menigheder i Kjøbenhavn ved den kommunale Folketælling i 1885 viste sig at have kun 364 Medlemmer mod 427 i 1880 og 594 i 1860, og Virkningerne deraf kunne vel ogsaa læses i de Reformertes ejendommelige Fordeling efter Aldersklasser. I Aaret 1880 var nemlig:

	af 100 Reformerte	af 100 i den hele Befolkn.
under 20 Aar........	31	43
20-40 Aar...........	29	28
40-60 Aar...........	26	19
60 Aar og derover...	14	10

I den almindelige Befolkning foregaar der en stærk Vækst fra neden, ved Overskud af Fødsler over Dødsfald, saa at over $^2/_5$ ere under 20 Aar; i de Reformertes Menigheder foregaar der derimod næppe nogen stærk Tilgang; de ville formodenlig efterhaanden gaa mere og mere op i den lutherske Befolkning. Fordelingen efter Kjøn er blandt de Reformerte ret mærkelig, idet der er en Del flere Mænd end Kvinder, nemlig i 1880 henholdsvis 732 og 631, medens Forholdet i den øvrige Befolkning er omvendt.

Fordelingen var iøvrigt i 1880 saaledes:

Kjøbenhavn	427
Fredericia	605
Andre Byer	120
Landdistrikterne ..	211
Tilsammen	1363

Af Fredericias 8274 Indbyggere var altsaa ikke mindre end 7 pCt. Reformerte.

Næst i Rækken af kristne Religionssamfund her hjemme fulgte i Aaret 1840 Katholikerne, der den Gang talte 865 Tilhængere og navnlig fandtes i Kjøbenhavn, men iøvrigt boede rundt om i Landet, saavel i Byerne som i Landdistrikterne. Nogen stor Propaganda blev den Gang ikke drevet, og i Aaret 1850 synes Antallet endog at være taget af, idet der da kun taltes 724 Romersk-katholske i Danmark. Men fra nu af begyndte der et omfattende Missionsarbejde, og Antallet af Tilhængere har siden da været i stadig og rask Tilvækst, saa at der i Aaret 1880 var 4 Gange saa mange som i 1850.

Følgende lille Oversigt viser Stigningen:

	Antallet af romerske Katholiker i Danmark i			
	Kjøbenhavn,	Kjøbstæderne,	Landdistrikterne,	hele Landet.
1840	550	210	105	865
1850	450	157	117	724
1860	749	252	239	1,240
1870	1,092	452	313	1,857
1880	1,156	1,196	633	2,985
1885	1,328	„	„	„

Tyngdepunktet er som man ser i Løbet af Tiaaret 1870—80 flyttet fra Kjøbenhavn til Kjøbstæderne. Den stærke Tilvækst skyldes dog væsentlig enkelte Byer. Saaledes voksede Antallet af Katholiker i Aarhus fra 28 i 1870 til 459 i 1880. For Landdistrikternes Vedkommende kan anføres, at der i Gjentofte Sogn med Ordrup i 1870 ikke fandtes nogen Katholik, men i 1880 111; og i Frederiksberg Sogn voksede Tallet fra 48 til 102. Ogsaa for Katholikernes Vedkommende indtager Fredericia en særlig Stilling, med 230 Katholiker i 1880. — Det viser sig ligesom for de Reformerte, at Fordelingen efter Kjøn er afvigende fra den almindelige Befolknings, om end ikke i nogen paafaldende Grad; der var i 1880 1546 Mænd og 1439 Kvinder; Aldersfordelingen svarer bedre end de Reformertes til den almindelige Befolknings, idet der var 40 pCt. under 20

Aar, 33 i 20—40 Aars Alderen, 21 i 20—60 Aars Alderen, og 6 over 60 Aar gamle, saa at der altsaa var en noget stærkere Ophobning i 20—40 Aars Alderen end i den øvrige Del af Befolkningen; Antallet af Katholiker under 20 Aar tyder paa en ret kraftig Tilgang i de yngre Aldersklasser.

Foruden de Reformerte og de romerske Katholiker var der i Aaret 1840 i Danmark kun meget faa Kristne, der stod udenfor Folkekirken. Men allerede ved den næste Folketælling (i 1845) havde Stillingen forandret sig; der var nu kommet en Del Baptister til, der senere have vundet Udbredelse i Danmark, saa at der i 1880 taltes 3687 Baptister her i Landet. Efter at den baptistiske Menighed i Hamburg var blevet stiftet i Aaret 1834, søgte Baptisterne derfra i 1839 at vinde Fodfæste i Danmark. I Begyndelsen stødte de imidlertid paa en stærk Modstand, men fik dog i 1842 en begrænset Religionsfrihed; senere (i 1848) fik de udvidet Frihed og ved Grundloven af 1849 endelig fuldstændig fri Religionsøvelse. De havde oprindelig deres Hovedstyrke i Kjøbenhavn og Omegn, samt i Sorø Amt, men bredte sig efterhaanden til andre Egne af Landet, særlig til Aalborg Amt og Bornholm. I Tiden fra 1839 og 1886 ere 5346 blevne døbte i de baptistiske Menigheder. De have navnlig vundet mange Tilhængere i Landdistrikterne, medens den kjøbenhavnske baptistiske Menighed en Tid lang synes at være gaaet tilbage, saa at den endnu i 1885 efter Folketællingen ikke havde naaet den Størrelse, den havde i 1850, hvor imod Baptisternes Antal paa Landet tidobledes i de 30 Aar fra 1850 til 1880. Følgende lille Oversigt viser Bevægelsen:

	Antallet af Baptister i			
	Kbhvn.,	Kjøbst.,	Landdist.,	hele Landet.
1845	66	„	77	143
1850	360	52	312	724
1855	231	159	1158	1548
1860	189	171	1910	2270
1870	220	227	2776	3223
1880	236	302	3149	3687
1885	328			

I Kjøbenhavn og Kjøbstæderne udgjorde saaledes Baptisterne i Aaret 1880 omtrent 1 pro mille af Befolkningen, i Landdistrikterne noget over 2, og i hele Landet henved 2 pro mille. I Sundbyerne paa Amager fandtes ved Folketællingen i 1885 53 Baptister, og paa Frederiksberg 26, saa at der alt i alt i Kjøbenhavn og Nabokommuner var over 400 Baptister. Kvinderne ere forholdsvis talrigere end i den øvrige Befolkning; for hver 100 mandlige Baptister i Danmark, var der nemlig 113 kvindelige. — Efter Baptisternes egen Statistik var der i 1880 2209 Menighedsmedlemmer d. v. s. saadanne som havde ladet sig optage ved Daab; i 1886 var Tallet 2297. Ved Folketællingerne ere bl. a. Baptisternes Børn medregnede. Forholdsvis mange af Baptisterne udvandre.

Methodisterne have langt senere end Baptisterne begyndt at vinde Proselyter her i Landet. I Aaret 1860 fandtes her endnu kun 42 Methodister, men Antallet er i Løbet af de følgende 20 Aar steget til 746. Virksomheden begyndte nærmest i Kjøbenhavn; senere have adskillige Landboere sluttet sig til denne Sekt. I Aaret 1865 opnaaede Methodisterne Anerkjendelse. Foruden en Superintendent virker 1 Præst i Kjøbenhavn og 1 i Horsens. Nedenstaaende lille Tavle viser de methodistiske Menigheders Udvikling i Danmark:

	Antallet af Methodister i			
	Kbhvn.,	Kjøbst.,	Landdist.,	hele Landet.
1860	38	4	„	42
1870	82	73	105	260
1880	74	217	455	746
1885	154			

Ogsaa blandt Methodisterne ere Kvinderne noget stærkere repræsenterede end Mændene. Aldersfordelingen er noget nær den samme som blandt Katholikerne.

Ligesom i det egentlige Danmark have Methodisterne vundet Fodfæste paa de dansk-vestindiske Øer. Medens Antallet af Reformerte paa disse Øer i Tiden fra 1860 til 1880 aftog fra 802 til 569, voksede Methodisternes Antal fra 90 til 577, saa at de ere næsten

ligesaa talrige der, som i Danmark. De aller fleste findes paa Øen St. Thomas, særlig i Byen Charlotte Amalie, hvor ogsaa den største Del af de Reformerte bo. Omtrent 4 pCt. af Befolkningen paa St. Thomas ere Methodister, et lignende Procenttal Reformerte.

Et andet Religionssamfund, der er kommet ind i Landet efter Religionsfrihedens Indflydelse, er den katholsk-apostolske Menighed (Irvingianerne). Dette Samfund har vundet en meget betydelig Udbredelse i Danmark, og Menighedens Størrelse overgaar uden Tvivl langt de i den officielle Statistik anførte Tal, hvad der for en væsentlig Del er en Følge af den katholsk-apostolske Menigheds Stilling til Folkekirken, hvoraf mange Irvingianere vedblive at betragte sig som Medlemmer. Den officielle Statistiks Resultater ere følgende:

Antallet af Katholsk-apostolske i Danmark:

	Kbhvn.,	Kjøbst.,	Landdist.,	hele Landet.
1860	8	85	109	202
1870	154	2	193	349
1880	360	169	507	1036
1885	509			

Foruden de 509 Irvingianere i Kjøbenhavn taltes i 1885 i de tilstødende Kommuner 78 (64 i Frederiksberg, 14 i Sundbyerne), saa at det samlede Antal i Kjøbenhavn og Omegn var c. 600. Disses Aldersfordeling var omtrent den samme som i den øvrige Befolkning. Som sædvanlig er blandt Irvingianerne Kvinderne forholdsvis noget talrigere end udenfor Folkekirken.

Et Blik paa Tavlen vil vistnok vise, at man i hvert Fald ikke kan stole paa Tallene for 1860, idet de vilde tyde paa, at der først var dannet en Menighed i Kjøbstæderne og at denne derfra var indvandret i Kjøbenhavn. Der maa vel enten foreligge en Forveksling af Kjøbenhavn og Kjøbstæderne, eller der maa være ment et andet Trossamfund. Det sidste har Formodningen for sig, idet de 202 for 1860 talte i det paagjældende Bind af Tabelværket benævnes som hørende til „den apostolske Frimenighed,“ og først ved næste

Folketælling opføres sammen med de 349 i 1870 talte som „Irvingianere“. Menigheden i Kjøbenhavn dannedes overhovedet først i 1861 og voksede derefter rask, saa at den i 1864 selv anslog sit Medlemstal til c. 150. For Tiden anslaar Menigheden sit Antal af voksne Medlemmer til 950 i Kjøbenhavn og Nabokommuner, hvortil kommer 4—500 paa forskjellige Steder i Sjælland, 10 à 1200 i Jylland og 1—200 i Fyen, foruden nogle faa Tilhængere paa Lolland. Alt i alt skulde der saaledes være 2—3000 Irvingianere over 14 Aar i Danmark, og Menighedens samlede Størrelse, turde, naar Børnene medregnes, være omtrent 4000 eller c. 2 pro mille af Befolkningen.

Den Mangel, der paa dette Punkt knytter sig til Folketællingerne, viser sig ogsaa i andre Lande. I den tyske officielle Statistik henregnes endog 612 „Irvingianere“ til Protestanterne og 829 „Apostolisk-katholske“ til Katholikerne, foruden at „Kristelig-apostoliske“ og andre, der maaske for en Del ere Irvingianere, ogsaa henregnes til „andre Kristne“. I hvert Fald er den katholsk-apostolske Menighed i Tyskland adskillige Gange større end efter disse Data, og er i betydelig Tilvækst; men i det hele taget hører den til et af de mindre talrige Religionssamfund, der for Eks. i de engelsk talende Befolkninger næppe ere forholdsvis saa talrige som i Danmark.

Blandt andre Samfund kan nævnes Kvækerne, hvis Antal i Danmark synes at vokse. Ved Folketællingen i 1880 taltes der 117 Kvækere i Danmark, udelukkende udenfor Kjøbenhavn. Omtrent samme Antal havde de engelsk Episkopale, for en stor Del formodentlig Udlændinge; de fleste af disse bo i Kjøbenhavn og Nabokommuner.

Endnu fortjener „Brødremenigheden“ at omtales. Det beror vistnok paa en Fejl, naar denne for 1880 opføres med 60 Medlemmer, i det disse paa faa Undtagelser nær formentlig ere Venner af Brødremenig-

heden iblandt Folkekirkens Medlemmer, en saakaldt Diaspora (Adspredelse). Af saadanne „Kredse i Adspredelse“ findes der udenfor Danmark efter Brødremenighedens Antagelse alt i alt c. 70,000, medens de egentlige Menighedsmedlemmer udgjøre et Antal af 32,000, hvoraf omtrent Halvdelen i Amerika, 8—9000 paa det evropæiske Fastland og Resten væsentlig i Storbritannien. Hertil slutte sig endelig 27,000 Elever af Søndagsskoler og 20000 i Skoler særlig paa Missionsmarken, samt omtrent 80,000 Mennesker, der iøvrigt ere i Brødremenighedens Sjælepleje, for den allerstørste Del farvede. — Brødremenigheden har paa forskjellig Maade været i Berøring med Danmark. Den største Del af Befolkningen i den lille By Christiansfeld i Slesvig med dens bekjendte Opdragelsesanstalter hører saaledes til Brødremenigheden, og Herrnhuterne have øvet en betydelig Mission i Grønland og paa de vestindiske Øer. I Grønland begyndte Missionen i Aaret 1733. Der er for Tiden c. 1550 Personer „i Pleje“, paa 6 Stationer; henved en Sjettedel af Befolkningen i Grønland hører saaledes til Brødremenigheden, men Antallet synes at være i stadig Nedgang, som overhovedet Syd-Grønland, hvor disse Stationer ligge, lider under uheldige Befolkningsforhold, idet Antallet af Dødsfald i de sidste Aartier har oversteget Antallet af Fødsler ikke saa lidt. — Noget lignende gjælder de dansk vestindiske Øer, hvor Befolkningsforholdene ere ligesaa ugunstige, saa at Folkemængden i Tiden fra 1870 til 1880 er aftaget fra 38,000 til 34,000. Det er særlig i Landdistrikterne, hvor Brødremenigheden har sine fleste Tilhængere, at Befolkningen tager af, og dette kan forklare en Del af Nedgangen i Herrnhuternes Tal; men selv naar man tager Hensyn hertil, viser der sig en ikke ringe Tilbagegang. I 1860 var der efter Folketællingen 9200, i 1880 5900, efter Oplysninger fra Brødremenigheden i 1886 derimod kun 4526 Personer i Pleje. Missionen begyndte paa St. Thomas i Aaret 1732, paa St. Croix 1734. Den

første Station paa St. Jan oprettedes 1754. Paa denne Ø var i 1880 den væsentligste Del af Befolkningen „mæhriske Brødre“.

Blandt de Religionssamfund, der have vundet Tilhængere i Danmark, indtage Mormonerne en fremragende Plads. De begyndte deres Virksomhed her i 1850, i Begyndelsen blandt Baptisterne, senere ogsaa blandt Folkekirkens Medlemmer. Allerede i Aaret 1855 taltes der 2044 Mormoner i Danmark, hvoraf en Femtedel i Kjøbenhavn, Resten væsentlig i Sorø og Holbæk Amter, paa Bornholm og i Hjørring og Aalborg Amter. I 1860 taltes der endog 2657 Mormoner i Danmark, men senere synes Antallet at have været aftagende, saa at der i 1880 kun taltes 1722 Mormoner. Det kan imidlertid bemærkes, at denne Nedgang vilde forandres til en Forøgelse, hvis Udvandringen ikke aarlig bortførte et betydeligt Antal Mormoner. I Aarene 1875—83 var efter den officielle Statistik Forholdene følgende for de voksne mandlige Udvandreres Vedkommende:

	Antal af Udvandrere fra Danmark.	Deraf opgivet som Mormoner.
1875	873	116
1876	674	85
1877	881	118
1878	1566	125
1879	1578	86
1880	2816	103
1881	3791	115
1882	5688	87
1883	3858	140
	21725	975

Man ser, at Udvandringen blandt Mormonerne ikke har fulgt den Bevægelse, som Udvandringen i øvrigt har taget; medens denne nemlig i det niaarige Tidsrum er

gaaet stærkt i Vejret, har Mormonernes Antal været nogenlunde uforandret.

Et endnu mere talende Vidnesbyrd om Mormonernes Propaganda er den Kjendsgjerning, at af 34.739 oversøiske Udvandrere fra Danmark, der i Aarene 1881—85 forlode Kjøbenhavn, vare 2184 Mormoner, hvoraf 530 voksne Mænd, 758 Kvinder og ikke mindre end 896 Børn.

Om Mormonernes Antal i Danmark kan iøvrigt følgende Tavle give Oplysning:

	Kbhvn.,	Kjøbst.,	Landdistr.,	hele Landet.
1855	437	240	1367	2044
1860	390	363	1904	2657
1870	172	478	1478	2128
1880	178	527	1017	1722
1885	184			

I Kjøbenhavns Nabokommuner taltes i 1885 desuden 26, saa at der i det hele i Kjøbenhavn og Omegn fandtes 210 Mormoner. Blandt Mormonerne i Kjøbenhavn var der et ret anseligt Antal Børn, idet over en Tredjedel vare under 15 Aar. I det hele taget ere Kvinderne i Majoritet blandt Mormonerne i Danmark.

Endnu staar tilbage at gjøre nogle Bemærkninger om det mosaiske Trossamfund. I det 17de Aarhundrede fik de portugisiske Jøder Tilladelse til at bo her i Landet, medens de polske Jøder kun under visse Betingelser fik Lov at komme ind i Landet; kun i Fredericia fik de Religionsfrihed i Aaret 1680. Efterhaanden udvidedes Friheden, og navnlig bragte Anordningen af 29 Marts 1814 Jøderne et væsentligt Skridt fremad. De sidste Rester af Indskrænkninger forsvandt i 1851. Paa dette Tidspunkt var Antallet vokset op til omtrent 4000 og i de følgende tyve Aar gik Tallet lidt frem, men fra 1870 til 1880 kan man iagttage en Tilbagegang, saa at det mosaiske Trossamfund paa det sidstnævnte Tidspunkt ikke talte flere Medlemmer end i 1850, medens den øvrige

Befolkning i de 30 Aar fra 1850 til 1880 er tiltaget med 40 pCt. Følgende Oversigt viser Bevægelsen:

Det mosaiske Trossamfund i Danmark.

	Kbhvn.,	Kjøbst.,	Landdist.,	hele Landet.
1840	2248	1521	70	3839
1850	2500	1358	83	3941
1860	2858	1222	134	4214
1870	3145	988	157	4290
1880	3030	728	188	3946
1885	3387			

De i „Landdistrikterne" boende Jøder fandtes navnlig i Omegnen af Kjøbenhavn. Ved Folketællingen i 1885 taltes der saaledes i Frederiksberg, Sundbyerne og Utterslev 155 Mosaiter.

Antallet af Jøder i Provinserne har altsaa siden 1840 været i stadig Aftagen, og en stor Del af dem ere sikkert efterhaanden indvandrede til Kjøbenhavn, uden at dog den mosaiske Menighed der har kunnet holde Skridt med den stærke Vækst i Hovedstadens Folkemængde, som er blevet mere end fordoblet i de 45 Aar, der her er Tale om. Efterhaanden koncentreres altsaa den jødiske Befolkning mere og mere i Kjøbenhavn, men desuagtet synes den kjøbenhavnske mosaiske Menigheds Vækst at være gaaet i Staa, og naar Provinsernes Beholdning er brugt op, vil der maaske vise sig en betydelig Tilbagegang. Den lille Tilvækst, som Folketællingen i 1885 udviser, antages nærmest at hidrøre fra, at Folketællingen blev foretaget med særlig Omhu, hvorved en Del jødiske Kvinder, gifte med kristne Mænd, og en Del jødiske Børn, som tidligere paa Grund af manglende Oplysninger henførtes til Folkekirken, nu bleve opførte som Mosaiter. Grunden til disse ejendommelige Befolkningsforhold er nærmest det forholdsvis lille Antal Vielser; en Del af de Ægteskaber, der indgaas af Jøder, foregaar endog med Medlemmer af Folkekirken, hvorved Børnene ofte komme til at tilhøre denne. Hertil kommer det forholdsvis ringe

Antal af uægte Fødsler. Ved disse Aarsager modvirkes den lave Dødelighed og den betydelige Frugtbarhed indenfor Ægteskaberne, saa at der kun er et højst ubetydeligt Fødselsoverskud, og i nogle Aar endogsaa har været flere døde end fødte, hvad der under vore moderne Befolkningsforhold er yderst sjældent. — Et Vidnesbyrd om den ringe Vielseshyppighed er det store Antal af ugifte Kvinder: af Kvinder over 40 Aar vare i Kjøbenhavn i 1885 ikke mindre end 35 pCt. ugifte, medens det i den øvrige Befolkning kun gjælder 20 pCt. De ejendommelige Befolkningsforhold have ogsaa præget sig i Aldersfordelingen, der omtrent svarer til de Reformertes. I Aaret 1880 var nemlig i hele Landet Forholdet følgende:

	af 100 Mosaiter var	af 100 i hele Befolkn. var
under 20 Aar	32	43
20-40 Aar	29	28
40-60 Aar	22	19
over 60 Aar	17	10

Der er altsaa forholdsvis særdeles mange gamle og faa unge. — I Modsætning til Forholdene i de fleste andre fra Folkekirken afvigende Samfund, ere Kvinderne ikke i nogen paafaldende stor Majoritet; af 100 Mennesker vare i 1880 saavel blandt Jøderne som blandt Folkekirkens Medlemmer 51 Kvinder, medens der i de øvrige afvigende Trossamfund var henved 52 pCt. Kvinder.

Udenfor Trossamfundene var i 1880 efter Folketællingen 1074. Antallet af disse, der have betegnet sig paa forskjellig Maade, som Fritænkere, Atheister, som værende uden positiv Religion o. s. v. har efter Folketællingerne været i stadig Tilvækst, hvad omstaaende lille Tavle viser.

Indtil 1870 var Antallet højst ubetydeligt; det er endda tvivlsomt, om ikke nogle af de for 1855 nævnte blot ere Personer, for hvilke en Angivelse mangler.

I 1880 var derimod Tallet vokset op til over 1000, hvoraf de tre Fjerdedele vare Mænd, Resten Kvinder. Ved den kjøbenhavnske Folketælling 1885 havde man særlig lagt an paa at faa Spørgsmaalet forstaaet rent administrativt, men desuagtet kan man iagttage en ret anselig Tilvækst, der var forholdsvis større end Folkemængdens Forøgelse.

Antallet af Personer udenfor Trossamfundene i

	Kbhvn.,	Kjøbst.,	Landdist.,	hele Landet.
1855	7	1	11	19
1860	10	1	1	12
1870	42	8	13	63
1880	408	182	484	1074
1885	534			

I Nabokommunerne til Kjøbenhavn taltes desuden i 1885 73 udenfor Trossamfundene, saa at det samlede Antal i Kjøbenhavn og Omegn altsaa var 607 eller 2 pro mille. Alene i Sundbyerne med deres talrige Arbejderbefolkning, var det over 4 pro mille. At disse Tal kun udgjøre en lille Del af de virkelig religionsløse behøver næppe at nævnes.

Det er ret mærkeligt, at de religionsløse for en ikke ringe Del ere Børn. I 1880 opførtes 59 under 5 Aar som værende uden positiv Religion, og 226 vare under 20 Aar. Noget lignende viste sig i Kjøbenhavn i 1885. Fordelingen var nemlig følgende:

	Mænd,	Kvinder,	Tilsammen.
under 5 Aar.....	33	28	61
5-15 Aar........	25	15	40
15-20 Aar.......	14	5	19
20-40 Aar.......	242	72	314
40-60 Aar........	60	30	90
60 og derover...	4	6	10
Tilsammen...	378	156	534

Under 20 Aar vare saaledes 22 pCt., medens omtrent $^3/_5$ vare mellem 20 og 40 Aar.

Til Oversigt over de i det foregaaende skildrede Forhold skal jeg endnu gjøre et Par Bemærkninger om den geografiske Fordeling af de fra Folkekirken afvigende Trossamfund. Ved Folketællingen i 1880 vare Forholdene følgende:

	Kbhvn.,	Kjøbst.,	Landdist.,	hele Landet.
Lutheranere	228,661	276,738	1,446,114	1,951,513
andre Kristne.....	2,557	2,710	5,842	10,609
Mosaiter..........	3,030	728	188	3,946
udenfor Trossamfd.	408	182	484	1,074
andre (derunder Mormoner og uangivne)	194	550	1153	1,897
Tilsammen ..	234,850	280,908	1,453,281	1,969,039

Af de 17,500 Ikke-Lutheranere fandtes altsaa omtrent en Tredjedel i Kjøbenhavn, eller $2^2/_3$ pCt. af Befolkningen, medens der i Kjøbstæderne kommer omtrent $1^1/_2$ og i Landdistrikterne kun $^1/_2$ pCt. I Kjøbenhavn og Nabokommuner taltes i 1885 af 329,000 Indbyggere omtrent 8000 udenfor Folkekirken. Kjøbenhavn er altsaa særlig Hjemstedet for afvigende Anskuelser, ligesom Befolkningen i Kjøbenhavn overhovedet er stærkere blandet end i de øvrige Dele af Landet. Saaledes fandtes der i 1880 i Danmark omtrent 60,000 Mennesker, der vare fødte i Udlandet, og af disse boede den ene Trediedel i Kjøbenhavn, saa at hver 12te Person i Hovedstaden var kommet fra Udlandet. Et noget lignende Forhold fandt Sted i 1885; i Kjøbenhavn og Nabokommuner taltes 27,000 Mennesker, der vare fødte i Udlandet, hvoraf alene 13,000 Svenskere. Disse Bemærkninger kunne ogsaa give nogen Vejledning med Hensyn til Bedømmelsen af de borgerlige Vielser, som nedenfor skulle omtales.

Den forholdsvise Fordeling af de forskjellige Trossamfund, med Udeladelse af de „Uangivne“ var i 1880 følgende:

	Af 10,000 Indbyggere vare i			
	Kbhvn.,	Kjøbst.,	Landdist.,	hele Landet.
Lutheranere	9737	9852	9952	9912
andre Kristne	109	97	37	54
Mosaiter	129	26	1	20
Mormoner	8	19	7	9
udenfor Trossamf...	17	6	3	5
Af de kristne Samfund anføres:				
Reformerte........	18	26	1	7
Methodister	3	8	3	4
Romersk-katholske.	49	43	4	15
Baptister	10	11	22	19
Irvingianere	15	6	4	5

Det kan endnu nævnes, at Fredericia indtager en særlig Stilling blandt Kjøbstæderne. Af de 8000, der taltes i denne By i 1880, var omtrent 900 Ikke-Lutheranere, særlig Reformerte og Katholiker. — Man vil selvfølgelig ogsaa finde de afvigende Trossamfund i Landdistrikterne meget ulige fordelte. Da den sidste Folketællingsberetning ikke giver Oplysning herom, skal jeg iøvrigt ikke komme nærmere ind paa dette Forhold.

Det vilde være meget interessant at faa statistiske Oplysninger om, hvorledes de i det foregaaende omtalte Tilgange og Afgange for de forskjellige Trossamfunds Vedkommende gaa for sig, hvilke Samfundslag Proselyterne tilhøre, hvorledes de fordele sig efter Alder o. s. v. Saadanne Oplysninger ere imidlertid vanskelige at indsamle, om der end selvfølgelig indirekte kan sluttes noget af, hvad ovenfor er meddelt. For en Del sker Tilgangen ved de blandede Ægteskaber, idet den ene Ægtefælle vel undertiden drages over i den andens Trossamfund, og det blandede Ægteskab i hvert Fald faar Betydning overfor Børnene. Efter de spredte Oplysninger, der haves derom fra Tyskland og Østerrig, synes Ægteskabet i disse Lande at være Hovedaarsagen til Over-

gangen fra et Religionssamfund til et andet, men i Danmark er det vistnok den direkte Missionsvirksomhed, der bevirker de fleste Overgange fra en Religion til en anden. Ret interessante Oplysninger ere i den nyeste Tid indsamlede i østerrigske Byer. De Jøder, der i disse Byer opgive deres Religion, gaa væsentlig over til den romerske Katholicisme, medens dog et ret anseligt Antal Jøder blive konfessionsløse. Protestanterne synes næsten udelukkende at gaa over til den romersk-katholske Religion, medens de Romersk-katholske sprede sig mere over de forskjellige Trossamfund: en Del blive saaledes gammel-katholske, nogle enkelte gaa over til den mosaiske Tro, omtrent $^2/_5$ blive Protestanter — især Kvinder — og $^1/_4$ konfessionsløse — især Mænd. Disse Forhold ere selvfølgelig i højeste Grad afhængige af de særlig østerrigske Tilstande og kunne sikkert ikke overføres paa Danmark.

Spørger man, hvorledes de forskjellige Religionssamfund ere stillede med Hensyn til Forsyningen med Kirker og Sjælesørgere, vil man se, at de lutheranske Lande i det hele staa en Del tilbage for de katholske Lande. Foran er saaledes Tilstanden i det russiske Rige omtalt. Som et andet Exempel kan nævnes Italien, hvor der i Aaret 1881 taltes 52,000 Kirker og Kapeller, d. v. s. gjennemsnitlig c. 500 Mennesker til hver og henimod 77,000 Gejstlige eller 3—400 Mennesker til hver. Til Sammenligning hermed kan det anføres, at Danmark til over 2 Millioner Lutheranere kun har noget over 1100 Sjælesørgere eller c. 1900 Mennesker til hver, og omtrent 1200 Mennesker til hver Kirke. Der er altsaa langt flere Kirker end Præster, medens det omvendte er Tilfældet i Italien. Dette Forhold er opstaaet efter Reformationen i Danmark, idet man mangfoldige Steder slog to Embeder sammen til et for at forbedre Indtægterne. Endnu ringere er Norges Forsyning med Gejstlige, idet der her kommer over 3000 Indbyggere paa hver Gejstlig.

Paa Færøerne med deres 11.000 Indbyggere og vanskelige Kommunikationsforhold er der kun 7 Præsteembeder, hvoraf de 2 ved Udgangen af 1886 vare ubesatte, medens Tilstanden paa Island er bedre — omtrent 500 Mennesker til hver Præst — hvad der dog i en saa spredt Befolkning ikke er for meget.

Langt bedre end Danmark ere med Hensyn til Antallet af Sjælesørgere og Kirker de engelsk talende Befolkninger stillede. Den engelske Statskirke i Storbritannien og Irland har saaledes vistnok 24.000 Gejstlige til sin Raadighed, og Baptisterne sammesteds have 6000 Prædikanter, hvad der er forholdsvis meget mere. Særlig ere i de lutheranske Lande de store Byer stærkt forsømte; man har ladet den rivende Befolkningstilvækst gaa for sig uden at tænke paa at forsyne Byerne med Kirker, saa at store Kvarterer lades fuldstændig uden Kirker. I Berlin er der i den lutheranske Befolkning omtrent 39,000 Mennesker for hver Kirke, i Kjøbenhavn er Tilstanden ikke meget bedre, idet der er omtrent 20,000 for hver Kirke. I intet af de 11 Sogne i Kjøbenhavn taltes i 1885 mindre end 12.000 Mennesker, medens St. Pavls Sogn havde 28.000 Indbyggere, Matthæus Sogn henved 39.000 og St. Johannes Sogn henved 70.000. Der foreligger her en storartet Opgave, som Kjøbenhavn i den papistiske Tid sikkert ikke havde ladet ligge. At de forskjellige afvigende Trossamfund i Danmark ere langt bedre forsynede med Præster og Kirker, behøver knapt at nævnes.

Til nærmere Oplysning tjener omstaaende Tavle, bygget paa Statskalenderen for 1887.

Foruden de i denne Tavle anførte Kirker fandtes der 13 Valgmenighedskirker med 9 Præster. Under de 15 Kirker i Kjøbenhavn ere Vartov-, Petri-, Citadels- og Slotskirken medregnede, medens iøvrigt Embeder ved Stiftelser, Hospitaler og Fængsler ere regnede sammen med Kapellanier og Kateketembeder. Det samlede Antal af residerende Kapellanier var 77, hvoraf 15 ubesatte; dertil kom 23 personelle Kapellaner

og ordinerede Medhjælpere; endelig 30 Kateketembeder, hvoraf 12 ubesatte (i Kjøbenhavn henholdsvis 15 og 6). Det samlede Antal af Gejstlige var c. 1100, der ere noget uligelig fordelte over de enkelte Dele af Landet. I Jylland var der saaledes 537 Præster eller 1 til hver 1700 Indbyggere; paa Sjælland udenfor Kjøbenhavn var der 1 til hver 1900, medens Bornholm har over 2000 Indbyggere til hver Sjælesørger; paa Fyen og Lolland-Falster er der derimod kun 1500 til hver Sjælesørger. Langt bagud staar, som anført, Kjøbenhavn, selv om man medregner 9 Kateketer og 6 Fængsels- og Hospitalspræster. Man ser, at det særlig er i Jylland, at Præsteembederne ere slaaede sammen, idet der gjennemgaaende er to Kirker til hver Præst. Det er ogsaa i Jylland, at de fleste Embeder staa ubesatte; ialt var saaledes 30 Sognekald ledige (deriblandt 5, der vare besatte midlertidig med Nabopræster) eller henved 6 pCt. af Sognekaldene, medens i den øvrige Del af Landet kun 2 pCt. stode ledige.

	Antal af Kirker	Sognepræster.	Antal af Kapellaner, Kateketer o. s. v.	Antal af ubesatte Embeder. Sognepræstembeder.	Antal af ubesatte Embeder. Resider. Kapellanier m. m.
Kjøbenhavn....	15	15	29	„	8
Den øvrige Del af Sjælland...	412	247	33	5	5
Bornholm......	22	16	1	1	„
Fyen...........	215	144	14	2	„
Lolland-Falster.	99	60	7	2	4
Jylland........	1001	507	30	30	12
Hele Landet...	1764	989	114	40	29

Til Oplysning om det kirkelige Liv i Kjøbenhavn anføres omstaaende Tal, der ere byggede paa de af Stiftsprovst Rothe til „Fra Bethesda“ givne Meddelelser.

Fraregnes de udenfor Folkekirken staaende, og Børn under 15 Aars Alderen, faas en Befolkning af henimod

	Sognets Folketal 1 Februar 1885	Gjennemsnitligt aarl. Antal Konfirmander 1884—85	Antal Altergæster 1884—85.	Antal af Altergæster for hver Konfirmand
St. Pavls Kirke	28000	315	1866	6
Garnisons »	12000	328	3112	9
Holmens „	15000	281	2908	10
Vor Frelsers „	19000	296	2838	10
Helligaands „	14000	155	2423	16
Trinitatis „	18000	331	3075	9
Vor Frue „	21000	479	4559	10
Matthæus „	39000	531	5161	10
Stephans „	25000	385	2136	6
Johannes „	70000	498	4064	8
Jakobs „	21000	228	4400	19
Petri „	„	96	478	5
Citadels „	„	23	227	10
Slotskirken	„	58	470	8
Vartov Kirke	„	37	2186	59
Hospitaler og Stiftelser...	„	3	582	
Tilsammen...	282000	4044	40485	10

200,000 Voksne. Paa dem falder der kun 40,000 Altergjæster, saa at i det allerhøjeste kun 1 af 5 gaar til Alters om Aaret. Da de fleste stadige Altergjæster gaa mere end 1 Gang aarlig, maa Tallet reduceres betydeligt, og fraregnes Konfirmanderne med deres Ledsagere, kommer man til det Resultat, at der maaske ikke er 15,000 regelmæssige Altergjæster i Kjøbenhavn. Det vil heraf fremgaa, i hvilken Grad den kjøbenhavnske Befolkning er afkristnet, og man vil tillige af de anførte Tal faa det bestemte Indtryk, at de afvigende kristne Trossamfund i Kjøbenhavn spille en langt større Rolle i det kirkelige Liv end man skulde vente efter det ringe Tal, som ved Folketællingerne henføres dertil. Forhaabentlig vil Indførelsen af Nadvertjeneste om Aftenen bringe Tallet af Altergjæster til at vokse; af Erfaringerne for 1886 lader der sig endnu ikke udlede noget med Hensyn hertil. — Gjennemsnitlig er der efter de meddelte Oplys-

ninger 10 Altergjæster for hver Konfirmand. Tallene pege imidlertid hen paa ret ejendommelige Forskjelligheder, idet enkelte Kirker have forholdsvis overordentlig mange Altergjæster.

Sammenligner man Forholdene i Kjøbenhavn med den kirkelige Tilstand i en Storstad som Berlin, vil man iagttage mindre Forskjelligheder, end man skulde tro. Paa den samlede lutheranske Befolkning, noget over 1 Mill. Mennesker, faldt der i 1884 15—16.000 Konfirmationer, og der var i samme Aar 147,000 Altergæster, hvoraf $^3/_5$ Kvinder. Langt større vil det forholdsvise Antal af protestantiske Altergjæster vise sig i Byer som Wien, hvor Protestanterne ere i Mindretal, ligesom man ogsaa gjennemgaaende finder en langt større Tilstrømning til Nadverbordet paa Landet end i Byerne.

Hvor stor en Del af Befolkningen, der om Søndagen søger til Kirkerne, har man forskjellige Steder søgt Oplysning om. I Baden har det vist sig, at paa Landet omtrent 30 pCt. af den protestantiske Befolkning gaar til Gudstjeneste om Søndagen, medens det i Byerne kun er nogle faa Procent. I England og Wales talte man i 1851 18 Mill. Mennesker, hvoraf man regnede, at $7^1/_2$ Mill. ikke kunde komme i Kirke, af Resten antoges ikke mindre end $7^1/_4$ Mill. at være Kirkegængere; der taltes nemlig paa en Søndag Landet omtrent 11 Mill. Kirkegængere, til Morgen-, Middags- og Aftengudstjeneste, men adskillige antoges at gaa mere end en Gang i Kirke, saa at den „kirkelige“ Del af Befolkningen ansloges til $^2/_3$ heraf. Antallet af Siddepladser i Kirkerne optaltes da ogsaa til over 10 Mill., saa at over Halvdelen af Befolkningen paa en og samme Tid kunde komme til at sidde i Kirkerne.

Med Hensyn til Vielser vil man i de forskjellige Lande og Samfundslag kunne iagttage store Forskjelligheder. En stor Vielseshyppighed findes i Sydøst-Evropa

og navnlig i Rusland. I Mellem-Evropa ere Forholdene omtrent de for hele Evropa gjennemsnitlige (noget over 8 pro mille aarlig af Befolkningen, medens Syd-Evropa og Frankrig ere en Del under Gjennemsnittet. I England er Vielseshyppigheden ret høj, men paafaldende lav i Irland (nemlig knap 5 pro mille af Befolkningen), medens den i Rusland er 9—10 pro mille). I Danmark stiftes der forholdsvis lidt færre Ægteskaber end gjennemsnitlig i Evropa. Man kunde maaske fristes til at forklare nogle af disse Uligheder ved Religionsforskjelligheder, men en nærmere Undersøgelse vil snart vise, at de snarere skyldes sociale og økonomiske Aarsager, Forskjelligheder i Aldersgrupperingen o. s. v., end de kirkelige Forhold, og i hvert Fald er Vielsesstatistiken endnu ikke saa gjennemarbejdet, at man kan udsondre de kirkelige Forholds Virkning. Hvilken overordentlig Indflydelse de økonomiske Forhold udøve, vil ses deraf, at Antallet af Vielser i Danmark i Tiden omkring 1870 aarlig var omtrent 13,000; i de følgende Aar med det stærke økonomiske Pulsslag, gik Antallet stærkt op, saa at det i 1876 var 16,000, men derefter sank Antallet og udgjorde i Slutningen af Halvfjerdserne kun lidt over 14,000 aarlig; over for saa stærkt virkende Aarsager svinder i Reglen andre Aarsagers Indflydelse ind.

De allerfleste Vielser i Danmark ere kirkelige. Loven af 13 April 1851 indførte vel borgerlig Vielse i visse Tilfælde, men disse vare nærmest at betragte som rene Undtagelsestilfælde. Anderledes i Lande, hvor kirkelig Vielse kun er fakultativ, og hvor derfor Antallet af kirkelige Vielser kun bliver afhængigt at Befolkningens Sædvaner og religiøse Liv. I Tyskland gjælder det dog, at Størsteparten af Ægteskaberne modtage Kirkens Velsignelse; selv i Berlin blive over Halvdelen af Ægteparrene kirkelig viede; kun for de temmelig talrige blandede Ægteskaber gjælder dette ikke, hvad der let lader sig forklare. Men medens man i Danmark i det hele taget endnu kan betragte de borgerlige Ægteskaber som Undtagelser, har der dog i den senere Tid i Kjøbenhavn vist

sig mærkelige Tegn til et Omslag[1]). I de første 30 Aar, efter at Loven af 13 April 1851 var traadt i Kraft, foretoges der i Kjøbenhavn af c. 50,000 Vielser kun 333 borgerlige Vielser, væsentlig mellem Baptister, Irvingianere og Medlemmer af den evangelisk-lutherske Frimenighed, eller blandede Ægteskaber mellem Medlemmer af forskjellige Trossamfund, og kun enkelte af de borgerlig viede angave sig direkte eller indirekte som Fritænkere. Men i de sidste Aar har Antallet af de borgerlige Vielser faaet en uventet Stigning, saa at der fra 1 Jan. til 15 Nov. 1887 endog foretoges 207 borgerlige Vielser, eller mere end i de 22 Aar fra 1851 til 1872 tilsammen. Oftere og oftere kan man se den ene eller i den senere Tid begge Ægtefæller erklære sig for at være uden positiv Religion. Nedenstaaende Tavle viser Stigningen:

Borgerlige Vielser i Kjøbenhavn.

1851—55	20	ɔ: 0,3 pCt. af samtlige Vielser,
1856—60	44	0,6
1861—65	43	0,6
1866—70	64	0,9
1871—75	76	0,8
1876—80	86	0,8
1881—85	262	2
1886—	160	6

I de sidste 10 Aar have Tallene været:

1877	20	1882	39.
1878	17	1883	36.
1879	16	1884	55.
1880	20	1885	93.
1881	39	1886	160.

Dette stigende Antal borgerlige Ægteskaber vil sikkert snart give sig tilkjende ved et voksende Antal af

[1]) De efterfølgende Oplysninger har jeg med velvillig Tilladelse uddraget af Protokollerne over borgerlige Vielser i Magistratens 1ste Afdelings Sekretariat.

udøbte Børn. En lignende Stigning kan iagttages i Sverige, hvor Antallet af blandede og borgerlige Vielser i 1861—70 var i aarlig Gjennemsnit 7, i det følgende Decennium 20, og i Aarene 1881—85 135.

Foretager man en Sondring efter de borgerlig viede Personers Religionsforhold, faar man følgende Resultat:

Borgerlige Vielser i Kjøbenhavn 1851—86 mellem

	Personer af ikke anerkjendte Samfund.	Mosaiter og Kristne	Medlemmer af andre afv. Trossamfund og af Folkekirk.	Medlemmer af et Trossamfund og Personer uden Konfession.	Personer uden Konfession	Tilsammen
1851—60	54	6	1	„	3	64
1861—70	74	9	9	5	10	107
1871—80	104	23	15	13	7	162
1881—86	67	51	41	71	192	422
Tils...	299	89	66	89	212	755
1881	17	9	6	4	3	39
1882	8	5	6	14	6	39
1883	9	6	6	11	4	36
1884	15	10	8	12	10	55
1885	9	13	7	16	48	93
1886	9	8	8	14	121	160

299 Vielser ere altsaa foretagne mellem Personer af ikke anerkjendte Trossamfund, væsentlig Baptister (94 Tilfælde), Irvingianere (78), Medlemmer af den evangelisk-lutherske Frimenighed (86) og Mormoner (30). Hertil slutter en Del blandede Ægteskaber mellem Medlemmer af Folkekirken og Baptister, Katholiker o. s. v., deriblandt 5 mellem Lutheranere og Mormoner. Antallet af saadanne blandede Ægteskaber er steget en Del i den senere Tid. Dernæst er der indgaaet 89 Ægteskaber mellem Mosaiter og Kristne, for den allerværsentligste Del Medlemmer af Folkekirken, hvortil komme 5 Ægteskaber mellem Mosaiter og konfessionsløse. Antallet af denne

Art af blandede Ægteskaber er steget en Del og afgiver som foran omtalt for en Del Forklaringen af det mosaiske Trossamfunds Tilbagegang. Ved Vielserne have Ægtefællerne i noget over $^1/_3$ af disse 94 Tilfælde erklæret at ville oplære Børnene i den mosaiske Tro, i de øvrige Tilfælde gik Erklæringen, undertiden dog med Forbehold, ud paa at opdrage dem i den kristne Religion. — I 89 Tilfælde havde den ene af Ægtefællerne, oftest Manden, ingen Konfession; den anden Ægtefælle hørte i 81 af disse Tilfælde til Folkekirken, i 5 til det mosaiske Trossamfund og i 3 til andre Samfund. Endelig er der et stedse voksende Antal af fuldstændig konfessionsløse borgerlige Ægteskaber, alene i 1886 121 i Tallet; i Reglen udgaa de af de lavere Samfundsklasser.

Grunden til den stærke Stigning i de borgerlige Vielsers Antal er altsaa kun for en mindre Del at søge i de fra Folkekirken afvigende Trossamfund; for den største Del hidrører Stigningen fra en voksende Tilbøjelighed til at løse sig fra Kirken. Man kunde spørge, om ikke en Del af de borgerlig Viede hørte til Samfundets løsere Elementer, paa hvilke en stor By som Kjøbenhavn altid udøver stor Tiltrækning, men dette er i hvert Fald ikke Tilfældet i nogen fremtrædende Grad, om der end blandt de borgerlig Viede uden Konfession synes at være forholdsvis mange fraskilte (eller separerede, hvis Ægtefælle er død), og Udlændinge. Den væsentlige Del af de borgerlig viede Par adskiller sig uden Tvivl ikke i saadanne Forhold fra Mængden af de kirkelig viede.

De allerfleste Ægteskaber opløses ved en af Ægtefællernes Død. Kun i et Land som Japan hører Skilsmisse til Dagens Orden, idet der i Aarene 1883—85 aarlig stiftedes 308,000 Ægteskaber, eller 8 pro mille af Befolkningen, og ophævedes 117,000, eller 3 pro mille; om Tilstanden i Evropa og Vestasien var bedre i Oldtiden er vel vanskeligt at afgjøre (jfr. f. Eks. Matt. 19,10).

Men i de fleste Lande lyder der stærke Klager over det stigende Antal af Separationer eller Skilsmisser; navnlig øver den voksende Storstadsbefolkning i saa Henseende en uheldig Indflydelse. Ogsaa i Danmark kan man høre Klager herover; Stigningen har dog ikke været saa stærk som i adskillige andre Lande, men paa den anden Side er Danmark — med sin lemfældige Lovgivning overfor Ægteskabet — et af de Lande, hvor der opløses forholdsvis flest Ægteskaber. I Tiaaret 1875—84 var Antallet af Separationer i Danmark tilsammen 4004 og af Skilsmissebevillinger 2068, og Antallet af Separationer udgjorde 26 pro mille af Vielserne (Skilsmisserne 13 pro mille). En Sammenligning med andre Lande støder imidlertid paa store Vanskeligheder, fordi Lovgivningen paa dette Omraade er særdeles varierende. Det er f. Eks. vistnok væsentlig en Følge af den strængere Lovgivning, naar Norge i Tiaaret 1875—84 kun har havt tilsammen 79 Skilsmisser. Det synes imidlertid at kunne fastslaas, at i de katholske Lande, navnlig hvor Gejstligheden har nogen Indflydelse paa Befolkningen, er Tilbøjeligheden til at søge Ægteskabet hævet mindre end i protestantiske Befolkninger, selv hvor Lovgivningen i de katholske Lande i den senere Tid har lettet Ægteskabets Opløsning særdeles meget. Af andre Forhold vedrørende Separationer og Skilsmisser kan anføres, at de blandede Ægteskaber efter Erfaringer fra Schweiz have langt ringere Bestandighed end Ægteskaber, hvor Ægtefællerne have samme Religion; at de barnløse Ægteskaber synes at opløses forholdsvis lettere end Ægteskaber med Børn, og at der allevegne viser sig en overordentlig Forskjel mellem By og Land. I Kjøbenhavn er f. Eks. Antallet af Separationer 6—7 pCt. af Vielserne, tildels vel paa Grund af, at Kjøbenhavn, som alle store Byer, suger en hel Del løse Elementer til sig. Af 10,000 bestaaende Ægteskaber ophævedes aarlig ved Separation i Tiden fra 1871—84 i Kjøbenhavn 38, i den øvrige Del af Landet 8; i Kjøbenhavns Amt var det aarlig 13, medens Separationshyp-

pigheden var under Gjennemsnittet i det mere uberørte Vestjylland og Bornholm.

Ligesom ved Vielserne kan man i Fødselsstatistiken agttage meget store Forskjelligheder i forskjellige Lande og Samfundslag, men ogsaa her gjælder det, at det er sociale og økonomiske Aarsager, der staa i første Række, medens Religionsforholdenes Indflydelse i alt Fald for Øjeblikket vanskelig lader sig paavise. Forrest staar Rusland med en overordentlig stor Fødselshyppighed, 5 pCt. aarlig af Befolkningen, medens der i Nordevropa kun fødes noget over 3 aarlig for hver 100 Mennesker, i Irland kun noget over $2^1/_2$ pCt. og i Frankrig kun ca. $2^1/_2$ pCt., ligesom Fødselshyppigheden er ringe i de østlige amerikanske Fristater. I Evropa som Helhed er Fødselshyppigheden aarlig henimod 4 pCt. De iagttagne Forskjelligheder staa tildels i Forbindelse med Uligheder i Frugtbarheden indenfor Ægteskabet. I Rusland med de mange unge Ægtepar fødes der saaledes gjennemsnitlig 5 Børn i hvert Ægteskab, medens der i Frankrig kun kommer 3 Fødsler paa hvert Ægteskab, hvorimod Irland har en forholdsvis betydelig ægteskabelig Frugtbarhed. I Evropa som Helhed falder der noget over 4 ægte Fødsler paa hvert Ægteskab. Danmark svarer omtrent til Gjennemsnittet.

Man kan regne, at omtrent 6 pCt. af Fødslerne i Evropa ere uægte. Forholdsvis sjældne ere de i Rusland, derimod temmelig hyppige i Østerrig og Tyskland, og navnlig var tidligere Antallet af uægte Børn meget stort i Syd-Tyskland som Følge af en stræng Ægteskabslovgivning. I Danmark er der forholdsvis mange uægte Fødsler — omtrent 11 pCt. af samtlige Fødsler, — medens der i England og Wales er meget faa — $3^1/_2$ pCt. Ogsaa i Rusland synes der at være faa uægte Fødsler. Interessant er det at se, hvor ringe Antallet af uægte Fødsler er blandt Jøder. Af 3000 Børn fødte i Tiden fra 1815 til 1869 i den kjøbenhavnske jødiske

Menighed vare kun 66 uægte fødte, altsaa ikke mere end 2 pCt. Lignende Erfaringer om de jødiske Kvinders Sædelighed har man gjort i Tyskland. Iøvrigt ser man snart den katholske, snart den protestantiske Del af et Lands Befolkning optræde med forholdsvis flest uægte Fødsler.

Forskjellen i Fødselshyppigheden udjævnes undertiden noget ved Dødeligheden, idet Børnedødeligheden ofte er stor i Lande med stor Fødselshyppighed. I Rusland dø saaledes over $^{2}/_{5}$ af Børnene inden de blive 5 Aar gamle, i Danmark, Norge og Sverige kun $^{1}/_{5}$, og Overskudet af Fødsler over Dødsfald, som i de skandinaviske Lande ikke er meget mindre end i Rusland, indvindes derfor med ulige større Ofre i Rusland end i Skandinavien. Et anseligt Fødselsoverskud have, foruden de nævnte Lande, Storbritannien og Tyskland, medens Syd- og Sydøst-Evropa med sin betydelige Børnedødelighed har et forholdsvis lille Fødselsoverskud, og særlig Frankrig har en meget lille naturlig Befolkningsforøgelse. Dette Forhold har sin store Betydning med Hensyn til de forskjellige Folkestammers og Religionssamfunds Vækst. Den russiske Befolkning og dermed den græske Kirkes Tilhængere vokser meget rask; det samme er Tilfældet med de germanske Folkestammer, medens de romanske Folkeslag i det hele kun vokse lidt. I det enkelte er der dog selvfølgelig store Undtagelser herfra, hvad det imidlertid vil være for vidtløftigt her at komme nærmere ind paa. I det hele taget er det aarlige Fødselsoverskud i Evropa 3 Mill. Mennesker, eller henimod 1 pCt. af Befolkningen. Heraf falder over 1 Mill. paa Rusland, medens Befolkningen i Nord- og Mellem-Evropa har en aarlig naturlig Forøgelse af ialt 1,200,000, i Syd- og Østevropa derimod kun af omtrent 800,000 og i Frankrig kun af 100,000.

Jødernes ringe Dødelighed er foran omtalt; noget Bevis for denne foreligger der dog ikke fra de Egne, hvor de ere særlig koncentrerede. Iøvrigt vides der kun

lidet om Dødeligheden indenfor forskjellige Trossamfund, og hvor en Forskjel viser sig, hidrører den, som anført, snarest fra sociale og økonomiske Aarsager.

Man har søgt Maalestokke for et Folks religiøse Liv i Antallet af Børn, som ikke blive døbte eller konfirmerede, og i Antallet af Begravelser „uden Krans". Disse Maalestokke have dog endnu ikke for Danmarks Vedkommende nogen Betydning, men spille derimod en Rolle i Tyskland. I Berlin med de store vantro Masser er det dog kun en ringe Del af Børnene, der ikke blive døbte — indenfor den lutheranske Kirke kun $^1/_8$ —, medens der derimod er et forholdsvis meget betydeligt Antal Begravelser, der foregaa uden Medvirkning af Gejstlige, — indenfor den lutheranske Befolkning omtrent $^3/_4$.

Om Religionsforholdenes Indflydelse paa Dannelsen foreligger der en Del Undersøgelser for Tyskland og Østerrig. Af de ved østerrigske Universiteter studerende, var f. Eks. i 1884—85 over $^1/_5$ Jøder, og til omtrent det samme Tidspunkt var i de højere Skoler $^1/_7$ af Eleverne Jøder, medens disse kun udgjøre $4^1/_2$ pCt. af Befolkningen. Protestanterne indtage i disse Forhold en Mellemstilling mellem Jøderne og Katholikerne. En lignende Rækkefølge kan iagttages i Ungarn. Hvor stor en Del af denne Jødernes Overlegenhed der maa skrives paa Racens og Religionens Regning, er selvfølgelig umuligt at afgjøre.

Ogsaa angaaende Religionens Indflydelse paa Selvmord og Forbrydelser foreligger der en Del Undersøgelser, uden at man dog endnu er naaet til blivende Resultater. Selv tilsyneladende simple Opgaver maa endnu betragtes som uløste, og navnlig er Kriminalstatistiken, trods store Anstrængelser, endnu meget langt tilbage. Det har snart vist sig, at et Lands katholske Bestanddele begaa forholdsvis flere Forbrydelser end de protestantiske, snart 'ere omvendt Forholdene bedst blandt Katholikerne. I det hele taget synes det, som om de

Religionssamfund, der ere i Minoritet i Befolkningen, frembyde de gunstigste Forhold, hvad der let lader sig forklare. Fuldt oplyst er denne Sag dog ikke.

En særlig Opmærksomhed har man helliget Selvmordstatistiken, der dog endnu lider af meget store Mangler. Naar forskjellige Myndigheder indsamle Oplysninger fra samme Land, blive Resultaterne oftest meget afvigende. Dog synes man at kunne fastslaa, dels at Selvmordshyppigheden i det hele er i Tiltagende i de civiliserede Lande, dels at Protestanterne gjennemgaaende have mindre Modstandsevne overfor Selvmordsfristelserne end Katholikerne, ligesom der er Antydninger af, at Protestanterne ere mere udsatte for Sindssyge. Denne Forskjel mellem Protestanters og Katholikers Selvmordstendens kan blandt andet iagttages i Schweiz, hvor Afvigelserne imellem Kantonerne Neufchatel og Waadt paa den ene Side og Skovkantonerne, Freiburg, Tessin o. a. ere ganske overordentlig paafaldende. I Storbritannien, hvor Selvmordshyppigheden iøvrigt ikke er særdeles stor, registreres der forholdsvis langt flere Selvmord end i Irland. — Som Motiver til Selvmord spille iøvrigt Religionsskrupler en underordnet Rolle, medens Hovedmassen af Selvmord skyldes andre Aarsager, navnlig Drikfældighed. Dette kan afgive en Del af Forklaringen af den store Forskjel i Selvmordshyppighed mellem de tre nordiske Riger. I Danmark med det store Forbrug af stærke Drikke er Selvmordshyppigheden 4 Gange saa stor som i Norge, hvor Drikfældigheden bekæmpes med stor Kraft, og 2—3 Gange saa stor som i Sverige, hvor der ligeledes er udfoldet en stor Virksomhed for at indskrænke Misbrugen af de stærke Drikke.

Forrest blandt de evropæiske Lande staa Sachsen, Schweiz og Danmark. Kongeriget Sachsen med 3 Mill. Mennesker har aarlig 1200 Selvmord, Schweiz med næsten samme Folketal c. 700 og Danmark med 2 Mill. c. 500 aarlig; derimod har Storbritannien og Irland tilsammen kun 2300 Selvmordere aarlig, Italien med henved 30 Mill.

Mennesker kun 1400, hvorimod Frankrig har en ret anselig Selvmordshyppighed (6—7000 Tilfælde aarlig), navnlig i den nordlige Halvdel. — Det gjentager sig i alle Lande, at Mændene langt hyppigere begaa Selvmord end Kvinder; i Danmark er f. Eks. henved $^4/_5$ af Selvmorderne Mænd. Selvmordstilbøjeligheden stiger stærkt med Alderen; det synes endvidere godtgjort, at den er større blandt ugifte end blandt gifte i samme Alder, og at den er forholdsvis betydelig blandt fraskilte og separerede. Men da disse Forhold endnu ikke ere bragte i nærmere Forbindelse med kirkelig Statistik, vil det ligge uden for nærværende lille Skrifts Opgave at give én Skildring deraf.

DARWINS LÆRE

OM

MENNESKETS OPRINDELSE.

TO FOREDRAG HOLDTE I BETHESDA

AF

C. HENRIK SCHARLING,
PROF., DR. THEOL.

KJØBENHAVN.
KARL SCHØNBERGS FORLAG.
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.
1887.

Efter Opfordring af Bestyrelsen for den indre Mission holdt jeg i afvigte Foraar nogle apologetiske Foredrag i Bethesda over Menneskeslægtens Oprindelse og første Livsvilkaar. Tvende af disse Foredrag, som behandle et af Hovedpunkterne, meddeles her i noget udvidet Form.

H. S.

At udgrunde Tingenes Oprindelse, det er at udgrunde deres Væsen, og omvendt, hvor vi ikke have fuld og klar Indsigt i Tingenes Oprindelse, have vi heller ikke den fulde Forstaaelse af deres Væsen. Livet selv er nu baade i sit inderste Væsen og i sin første Oprindelse et Mysterium, ufatteligt og uigjennemtrængeligt for al menneskelig Tænken, men de Love, hvorefter, og de Betingelser, hvorunder Livet udfolder sig, være intet Mysterium. De kunne ganske vist ofte ligge dybt skjulte og kræve en ihærdig og skarpsindig Undersøgelse, men med en saadan ville de ogsaa efterhaanden drages frem og derved bidrage til en dybere og inderligere Forstaaelse af Livet, om end dette i sit inderste Væsen ikke kan fattes eller gjennemtrænges af den menneskelige Tanke. Et vigtigt og betydningsfuldt Skridt til en dybere Forstaaelse af Livet og dets Fremtrædelsesformer har den store og geniale engelske Naturforsker Darwin (f. 1809, d. 1882) givet ved sin Lære om de organiske Livsformers successive Udvikling fra de første elementære Dannelser til de højeste og mest udviklede. Men paa den anden Side vil den Anke ogsaa kunne rettes mod Darwin, at han ikke i Tide har set, hvor Grænserne ligge for vor Naturerkjendelse, og at han som Følge deraf har draget Problemer ind under Naturvidenskabens Behandling, som ligge ganske udenfor denne Videnskab og derfor kræve en ganske anden Behandlingsmaade, om de overhovedet

kunne løses. Naar Darwins Lære ikke des mindre har vundet en høj Grad af Popularitet, saa skyldes dette dens store Simpelhed og Letfattelighed i sine almindelige Grundtræk, dernæst at den i høj Grad tiltaler Fantasien, samt endelig at den synes at være i bedste Overensstemmelse med det daglige Livs Erfaringer. Naar man stundom sammenstiller Darwinismen med det kopernikanske System, overses, at med det sidste er netop det modsatte Tilfældet. Det er hverken simpelt eller letfatteligt, tiltaler heller ikke i nogen særlig Grad Fantasien og er endelig i aabenbar Modsigelse med den daglige Erfaring. Derfor maatte det kopernikanske System kæmpe en haard Kamp, inden det vandt almindelig Anerkjendelse, medens Darwinismen forholdsvis let har vundet sine Sejre. Den Omstændighed, at Darwins Lære er i tilsyneladende god Overensstemmelse med den daglige Erfaring, maatte nu rigtignok for en dybere Eftertanke snarere vække Mistanke mod den; thi medens det daglige Liv overalt viser os Omdannelser og Forandringer, saa viser det os ingen Sinde Livet selv i dets allerførste Vorden, og heraf maa da den Slutning drages, at ethvert Forsøg paa at løse dette sidste Problem maa ligge udenfor det daglige Livs Erfaring. Men Hovedgrunden til, at den saakaldte Darwinisme har vundet saa mange Tilhængere, maa søges deri, at den saa godt kan lægges til Rette for den materialistiske Verdensanskuelse, der i vore Dage har vundet saa stor Udbredelse, og at den i dennes Hænder kan benyttes som et kraftigt Angrebsmiddel saavel over for Kristendommen som over for enhver religiøs Tro overhovedet.

Saalænge Undersøgelsen drejer sig om de forskjellige Plante- og Dyrearters Oprindelse og indbyrdes Stilling over for hinanden, vil den dog kun have underordnet Betydning for den sædelig-religiøse Livsbetragtning, hvor stor Interesse den end kan frembyde fra et naturvidenskabeligt Standpunkt. Anderledes stiller Sagen sig derimod, saasnart Skabningens Krone og Herre, selve

Mennesket, drages med ind i Undersøgelsen, og Spørgsmaalet rejses, om det er fremkommet ved en lignende Selvudvikling som hele den øvrige Naturorden, eller om der skal tilskrives det en højere Oprindelse ved en umiddelbar guddommelig Skaberakt. Besvarelsen heraf vil have den største Betydning og de videst rækkende Følger for hele Livsopfattelsen. Thi i nær Forbindelse hermed staar en Række andre Spørgsmaal om Menneskets Bestemmelse, om Livets Værd, om Samfundets politiske og sociale Ordning, hvis Løsning i meget høj Grad vil være afhængig af hint første Spørgsmaals Besvarelse.

Det kan derfor ikke undre, at de tvende diametralt modsatte Livsopfattelser, som i vore Dage kæmpe om Herredømmet, mødes netop her i et haardt Sammenstød, og at man fra begge Sider anspænder sine Kræfter til det yderste for at sikre sig Besiddelsen af dette vigtige Punkt, der vil være afgjørende for den endelige Sejr.

Paa den ene Side møde vi Kristendommen, der fastholder Sandheden af den Skabelseshistorie, med hvilken vore hellige Skrifter indledes. Efter at det er fortalt, hvorledes Guds almægtige „Bliv!“ har fremkaldt den ganske Verden, vender Fremstillingen sig særlig til Jorden og de paa denne værende Skabninger. Disse frembringes i en opad stigende Rækkefølge, hver efter deres Orden, men saaledes at deres Oprindelse ikke føres umiddelbart tilbage til den guddommelige Almagt, men derimod til skabende Livskræfter, som af Gud ere nedlagte i Naturen („Gud sagde: Jorden frembringe — Havet frembringe!“). Men forinden Mennesket skabes, indtræder en Standsning, Gud raadslaar med sig selv (1. Mos. 1, 26), med hvilket billedlige Udtryk antydes, at den ny Skabning vil blive noget helt nyt og ganske forskjellig fra alt tidligere. Saa skabes Mennesket i Guds Billed, og med dette Udtryk betegnes atter en Væsensforskjel fra al den øvrige Skabning. Der skabes kun et Par Mennesker, en Mand og en Kvinde, og fra dette ene Par nedstamme alle Jordens senere Mennesker, alle Slægter, Stammer, Folke-

slag og Racer. Dette første Menneskepar er skabt i en relativ Fuldkommenhedsstand med kraftige, sunde, fuldt udviklede Legemer, og en Aand, der vel ikke i Livserfaring og Dannelse, men vel i umiddelbar Begavelse stod paa lige Højdepunkt med Menneskeaanden nu om Stunder, og dertil med det uvurderlige Fortrin, at den var ren og ubesmittet af Synd.

Paa den anden Side staar den moderne Evolutionstheori eller Udviklingslære, der ikke vil anerkjende nogen væsentlig Forskjel mellem Mennesket og de andre Naturvæsener. Hint er fremkommet ganske paa samme Maade som disse ved en umærkelig Omdannelse, der har varet mange Tusender, maaske endog Hundredtusender af Aar. Menneskets nærmeste Stammefrænder maa søges mellem de store menneskelignende Aber i den gamle Verden; fornemmelig kommer her i Betragtning Orang-Utangen, Gibbon-Aben, Chimpansen og endelig den vilde og stærke Gorilla, med hvilken man først har haft den Glæde at gjøre Bekjendtskab i den allernyeste Tid. Dog skulle disse store Aber ikke betragtes som Menneskenes umiddelbare Stamfædre, saaledes som det hyppig fremstilles dels af Modstandere, der ville gjøre sig lystige over den ny Lære, dels af ivrige Tilhængere, som i deres altfor store Iver ikke kunne fremstille Sagen med tilstrækkelig kras Materialisme. De mere besindige og moderate erkjende, at Menneskene ikke direkte kunne nedstamme fra Aberne, dertil er Forskjellen mellem dem for stor, men de antage en fælles Stamfader for begge, et Abe-Menneske eller Menneske-Abe, som nu er ganske forsvunden, og hvoraf der ikke findes fossile Levninger, men hvorom det kan antages, at den eller han (det er vanskeligt her at finde den rette Betegnelse) har forenet visse af Abens og visse af Menneskets fysiske Egenskaber. Herfra tager da Urmennesket sin Oprindelse, der i sin første Begyndelse har staaet endnu lavere end de nuværende laveste Menneskestammer og ikke meget over de store

Aber, men efterhaanden dels gjennem det kjønslige og naturlige Udvalg, dels gjennem Arvelighed har vundet et Forspring for de nærbeslægtede Aber og nu gjennem mange Tusender af Aar, ganske vist ikke med Kæmpeskridt, men med Sneglefjed, dog aldeles ustandselig har arbejdet sig op til det høje Aandsliv, hvorpaa Menneskeslægten nu om Stunder befinder sig. Tilhængerne af denne Lære paastaa, at det vilde være taabeligt og uforstandigt, om Menneskene vilde skamme sig over deres lave Herkomst, tværtimod bør de med berettiget Stolthed glæde sig over det mægtige Opsving, Menneskeaanden har taget fra en saa ringe Begyndelse, og de undlade ikke at kaste begejstrede Blik ud i en Fremtid, hvor Menneskeslægten efter Aartusenders ny Fremskridt vil staa ligesaa højt over os, som vi Nutidsmennesker staa over vore kjære Næstsødskendebørn, Gorillaerne og Orang-Utangerne.

Det er Darwinismen, der har gjort den sidste Opfattelse gjældende i Tilslutning til den Evolutionstheori, hvorved den søger at forklare de organiske Skabningers Fremkomst. Efter at Darwin med sin Lære om Arternes Oprindelse havde bragt Udviklingslæren, hvis almene Grundtræk alt var fremsat af tidligere Tænkere og Naturforskere, i et fastere System og havde givet den et bestemtere videnskabeligt Grundlag ved sine mangfoldige og ihærdige Undersøgelser paa Zoologiens og Anthropologiens Omraade — maatte det ligge nær at tage Spørgsmaalet om Menneskeslægtens Oprindelse under særlig Overvejelse. Darwin har da ogsaa besvaret det i Konsekvens af sin øvrige Naturopfattelse i et selvstændigt større Arbejde: *The descent of man.* I—II. 1871. Han viser sig her ligesom i sine tidligere Arbejder som en skarpsindig og genial Naturforsker, men kun lidet øvet i filosofisk Tænkning. Heri danner han en paafaldende Modsætning til den tyske Filosof Schelling: ligesom denne store Tænker ved Siden af en overvættes filosofisk Idérigdom besad et saare mangelfuldt Kjendskab til Naturen

og derfor hyppig fremsatte Paastande, mod hvilke Naturvidenskaben nedlagde en højst berettiget Indsigelse — saaledes udviser Darwin ved Siden af en glimrende Iagttagelsesevne og et omfattende Kjendskab til Naturlivet saare ringe filosofisk Tænkerevne, hvorfor han jævnlig opstiller svagt begrundede og lidet holdbare Læresætninger. Til Begrundelse af sin Lære om Menneskets Oprindelse fremsætter Darwin en Række skarpsindige og omhyggelige Iagttagelser af saavel det lavere som det højere Dyreliv. Dernæst bringer han sin Lære om Kjønsvalget, det naturlige Udvalg og Arveligheden i Anvendelse paa disse og kommer omsider til det Resultet, at Stamfaderen for Menneskeslægten maa søges blandt Kvadrumanerne eller de firhændede Aber, men at han nu er uddød, og indtil videre ethvert Spor af ham forsvundet. Støttende sig til Fosterudviklingen og en omhyggelig Undersøgelse af den menneskelige Legemsbygning med dens rudimentære Anlæg mener Darwin dog at kunne udkaste et løseligt Omrids af Stamfaderens Udseende: han maa have været dækket med Haar over hele Legemet, haft Hale og spidse Øren. Hans Hjemstavn maa søges i den gamle Verdens varme Lande, hvor han levede paa Træerne af Blade og Frugter. Under de følgende Slægtled har Haarbeklædningen efterhaanden trukket sig mere og mere tilbage til enkelte Dele af Legemet, hvor den tjener dels til Pryd, dels til Beskyttelse, som det nu er Tilfældet hos Menneskene — Halen er bortfalden, den oprejste Gang er begyndt, og som Følge deraf have visse Omdannelser af Legemsbygningen fundet Sted — en begyndende Sprog- og Tankedannelse have gjensidig fremkaldt hinanden, indtil omsider de første virkelige Mennesker ere fremkomne og nu gjennem lange Rækker af Slægtled stedse udviklede sig videre indtil Slægtens nuværende Standpunkt.[1])

Først ved at bringe Mennesket ind under den samme

---

[1]) Darwin: The descent of man. 1871. II, S. 389 sq.

fremskridende Omdannelseslov, som gjælder for alle organiske Livsformer, er det lykkedes Darwin at sammenfatte hele Tilværelsen i et nøje sammenhængende System. Ligesom Menneskenes Stamtavle kan føres tilbage til nu uddøde Overgangsformer blandt Aberne, saaledes kan Abernes Stamtavle atter føres tilbage til et Pungdyr, som atter viser tilbage til et Krybdyr eller Amfibium, der atter nedstammer fra et tvekjønnet Vanddyr, hvorfra vi endelig naa tilbage til en af hine primitive Stamformer, ud af hvilke hele den organiske Skabning har udviklet sig.[1] Hvad der gjælder om det enkelte Menneske, at det begynder sin Tilværelse som en enkelt Celle og derfra udvikles først gjennem Fosterdannelsen, dernæst som det nyfødte Barn gjennem de forskjellige Livsaldre — det samme gjælder ogsaa for hele Menneskeslægten: ogsaa den har begyndt sin første Udvikling i Form af de allerlaveste Organismer, men derfra arbejdet og kæmpet sig op gjennem en Mangfoldighed af Livsformer til sit nuværende høje Aandstrin. Darwins Fortjeneste bliver det da at have fastsat Lovene for denne Udvikling gjennem en Række sindrige og skarpsindige Undersøgelser. Atter her indtræder en Parallel med Schelling, idet Darwin kan, rigtignok paa hel anden Maade og i anden Forbindelse, tilegne sig dennes stolte Ord: „über Natur philosophiren heisst Natur schaffen". Thi er det virkelig lykkedes Darwin at eftervise de Love, hvorefter de organiske Livsformer omdannes, og saaledes at skabe Fiske og Fugle om til Pattedyr, og disse atter til Mennesker — da kan det med Føje siges, at hans Granskninger over Naturen have ført os ind i selve Skabelsens Mysterium og lært os ad Reflektionens Vej at gjennemleve Skabelsen paa ny. Ja ikke nok hermed, men vi maatte endog i Besiddelse af disse Kundskaber kunne gjøre Skabelsesværket om paa ny, omdanne Krybdyr til Fiske og Fugle, disse til Pattedyr, og disse atter

[1]) Ssteds.

til Mennesker. Den eneste Hindring, som her turde stille sig i Vejen for os, vilde være de meget lange Tidsrum, hvilke Darwin finder nødvendige, for at de nævnte Omdannelser skulle foregaa. Men da den menneskelige Opfindsomhed paa mange Omraader ved kunstige Midler har formaaet at fremskynde den langsomme Naturproces, maatte det samme vel ogsaa kunne lykkes her, og derved de vises Sten være funden, der sætter sin lykkelige Ejermand istand til at øve alle mulige Tryllekunster. Ved den stedse fremskridende Videnskabs Hjælp maatte Mennesket, om end først efter mange Aartusenders Forløb, komme saa vidt, at det kunde tage Skaberværket i sin egen Haand og frembringe hele Verden paa ny, uden at man længer behøver at kalde Guds skabende Almagt til Hjælp. Dette maatte utvivlsomt ske, om ikke Darwins hele Theori savnede sit nødvendige Grundlag og svæver i Luften som en blot og bar Hypothese — hvad der navnlig lader sig paavise overfor hans Lære om Menneskets Oprindelse.

Her maa der imidlertid skjelnes mellem Darwins Lære og den Anvendelse, som mange af hans Tilhængere gjøre af den. Darwin selv har ikke villet benytte sin Udviklingslære til at rette noget Angreb paa den religiøse Tro. Uagtet han vistnok for sit personlige Vedkommende stillede sig meget tvivlende overfor denne, fastholder han dog, at religiøs Tro ikke er uforenelig med hans Anskuelse. Ængstelige Gemytter, som nødig ville give Afkald paa de sædelige og religiøse Traditioner, i hvilke de ere opdragne, og hvilke de derfor helst ville bevare til Støtte og Beroligelse, gjør Darwin opmærksom paa, at man meget vel kan forene Troen paa Sjælens Udødelighed og en personlig Gud med hans Udviklingslære. Hvad den første angaar, henviser han til, at man jo ogsaa efter den sædvanlige Opfattelse har ondt ved at eftervise, paa hvilket Punkt i Fosterudviklingen Sjælen bliver udødelig, som jo ogsaa Fortidens Theologer have brudt deres Hoveder med dette vanskelige Problem.[1]) Man

kan da ogsaa overfor hele Naturudviklingen antage, at paa et vist Punkt af denne indtræder Udødeligheden, f. Ex. naar Sproget og dermed Tankelivet har naaet den fornødne Modenhed.[2]) Men netop ved at fremsætte saadanne Meninger viser Darwin, hvor overmaade svag en filosofisk Tænker han er. Thi den Tanke, at Udødeligheden skulde komme ind et eller andet Sted midt i Udviklingen, er utænkelig, thi hvorledes skulde dødelige Naturvæsener kunne frembringe udødelige Sjæle? Man maatte i saa Fald nødes til at gaa længere og længere tilbage og tilsidst paastaa, at Aber, Pungdyr, Krybdyr, Østers og Amfibier — kortsagt hele Dyrefamilien i opadstigende Række lige til de første Celledannelser ogsaa er udødelig, hvad Darwin dog aldrig har villet antage. Vil man fastholde Troen paa Sjælens Udødelighed, da nødes man ogsaa til at antage en kvalitativ forskjellig Oprindelse for Menneskeslægten i Kraft af en guddommelig Skaberakt; forlader man dette, og vil man ikke anerkjende anden Oprindelse for Menneskene end for de andre Naturvæsener, da nødes man ogsaa til at lade Udødelighedslæren falde. Og samme Skæbne maa Troen paa en personlig Gud faa, thi det er umuligt at fastholde denne i Forening med den darwinske Omdannelses-Hypothese. Det er jo ikke Darwins Mening, at Naturudviklingen foregaar i Kraft af visse i Skabningen af Gud nedlagte Principer og altsaa med et bestemt Formaal for Øje, men hans Mening er, at Urformerne paa Grund af de ydre Livsvilkaar gjennemgaa en Række Omdannelser af aldeles uberegnelig Art. Vil man hertil tænke sig en personlig Gud, da kommer han til at spille en passiv Tilskuerrolle og maa i Grunden blive ligesaa forbavset over alle de Mærkeligheder, Naturen frem-

---

[1]) De skolastiske Theologer lærte, at først paa den 40de Dag efter Undfangelsen forenedes den af Gud skabte udødelige Sjæl med Fosteret.

[2]) Darwin: The descent of man. II, S. 395.

bringer, som vi Mennesker blive derover. Men en saadan Ukyndighed og Afmagt overfor Naturens Vilkaarlighed kan dog ikke tillægges Gud. Vil man fastholde Troen paa en personlig Gud, bliver det ogsaa nødvendigt at tilskrive ham en ordnende og styrende Indgriben i Verdensudviklingen, men dermed bliver den formaalsløse Tilfældighed, som raader i Darwins Naturopfattelse, en Umulighed. Ikke rent ydre Tilfældigheder, men en bestemt Visdomsplan, der leder Naturudviklingen mod sine bestemte Formaal, bliver da raadende og styrende. Ganske vist skjuler denne Visdomsplan sig for vort Øje bag de ydre Tilfældigheder, men netop derfor bliver Opgaven for den dybere Granskning at eftervise, at den er til Stede og virker gjennem Naturordningen.

Medens der hos Darwin endnu er bevaret et vist Maadehold og Hensynsfuldhed over for den religiøse Overbevisning, saa sætte mange af hans ivrigste Tilhængere alle saadanne Hensyn til Side og havne i en kras Materialisme, saaledes Karl Vogt og Häckel. Navnlig den sidste fortaber sig i fantasifulde Udmalinger af Menneskeslægtens ukjendte Stamfader og sammes Livsvilkaar. Han opstiller en stolt Anerække af 21 Grupper, der føre Menneskets Stamtræ helt op til de saakaldte Monerer, en Slags primitive Urceller i et Protoplasma. Herfra lader han Udviklingen gaa for sig i fremskridende og opadstigende Rækker, indtil han omsider naar frem til den attende Gruppe, der omfatter Halvaberne, hvormed vi begynde at nærme os Menneskene. I den nittende Gruppe kommer Hale-Aberne, og i den tyvende de store menneskelignende Aber, hos hvilke Halen og en Del af Behaaringen falder bort. Næseborene ere nedadvendte og kun adskilte ved en smal Skillevæg, og Tændernes Antal er 32 som hos Mennesket. Blandt disse store Aber maa da Menneskeslægtens ukjendte Stamforældre søges, der imidlertid nu ere uddøde, og hvoraf der ikke er funden Levninger. Häckel opstiller dem i en særegen Gruppe, den 21de, hvilken

han benævner som *Alali* (ἄλαλοι, umælende), og derefter opstilles i den 22de Gruppe de talende Mennesker.

Naturligvis fæster Opmærksomheden sig i Særdeleshed paa den opstillede Mellemgruppe mellem Aberne og Menneskene, de saakaldte Alali. Uagtet ethvert Spor af den er forsvundet, véd Häckel dog gjennem Analogislutninger at meddele adskillige Oplysninger om dem. De have staaet Menneskene nærmere end de nulevende store Aber, og navnlig maa deres Hjerne have været mere udviklet end disses; paa den anden Side have de bestemt adskilt sig fra Menneskene derved, at de ikke kunde tale. Alali optræde i Slutningen af Tertiærperioden, og deres første Hjem er et stort Fastland, der har ligget Syd for Asien og Øst for Afrika, men som nu er sunket i Havet. Häckel giver dette forsvundne Fastland Navnet Lemurien efter en Art Halvaber, Lemurini, som have levet her i stor Mængde. Her opholdt Alalierne sig paa Træerne og levede af Blade og Frugter. Klimatiske Forandringer tvang dem lidt efter lidt til at forlade Træerne, og hermed forandredes baade deres Skikkelse og deres Levevis. I første Henseende udvikledes navnlig Bækkenet, der bliver bredere og stærkere, hvorefter lidt efter lidt den oprejste Gang begynder. Nu forandres ogsaa Skulderbladene, de forreste Lemmer benyttes ikke længer til at støtte paa, men til Angreb og Forsvar. Paa lignende Maade udvikles Hjernen og Struben, hvormed en begyndende Tænkning og et tilsvarende Sprog udvikles: begge Dele komme først frem i den næste Gruppe, de talende Mennesker. Hele denne Udvikling ligger selvfølgelig udenfor al historisk Erindring og Tradition, og der antages at være medgaaet mange Tusinder af Aar til dens Fuldførelse.[1]

Vi maa vel sige, at denne Udvikling ligger ikke alene udenfor al historisk Erindring, men ogsaa udenfor al fornuftig Tænkning og udenfor al sand Videnskab.

---

[1]) Häckel: Natürliche Schöpfungsgeschichte. 1868.

Alali og Lemurien er ikke andet end Fostre af Fantasien og have ikke mere med Videnskaben at gjøre end de talende Træer og de tænkende Heste i Niels Klims underjordiske Rejse. Man kan kun undre sig over den Dristighed, hvormed Häckel og andre Naturforskere fremsætte saadant som virkelige videnskabelige Opdagelser. Og naar Häckel blandt andre Beviser paaberaaber sig, at der i det indre Afrika findes vilde Menneskestammer, der ikke have ordentlige Boliger eller Hytter, men leve i store Flokke og drage om i Skovene, uden at kjende Brugen af Ild og uden andre Vaaben end Sten og Køller — da er ogsaa dette et Foster af hans meget livlige Fantasi; thi ingen rejsende har nogen Sinde truffet sammen med dem. Nej, baade Alali og Lemurien og alt deres Tilbehør har hjemme i Eventyrets Verden sammen med Søslangerne og de gloende Drager. Man kommer til at mindes, hvad den gamle norske Digter Peter Dass siger i sin Beskrivelse af Nordlandenes Mærkværdigheder:

„Om Sø-Ormen ved jeg ej megen Besked,
Jeg haver ham aldrig med Øjnene set,
Begjærer ej heller den Ære —“

thi det samme kan siges om hin Menneskeslægtens lodne Stamfader: der er ingen, som har set ham, og vi begjære heller ikke den Ære at gjøre hans Bekjendtskab.

Det afgjørende Bevis for, at Menneskene skulle nedstamme fra de højere Aber, mangler altsaa; thi det er ikke lykkedes at eftervise Existensen af de nødvendige Overgangsformer. Og det hjælper ikke, at man stadig paaberaaber sig Muligheden af at kunne finde dem ved at henvise til de store Strækninger af Asien og Afrika, der henligge aldeles ubearbejdet af Videnskaben, og hvor geologiske Undersøgelser og Udgravninger kunne bringe os fossile Levninger af de hidtil ukjendte Aber eller Abemennesker; thi med samme Ret vil man kunne paastaa, at der findes endnu ukjendte og ulodded

Havdybder, hvor Søslangen kunde have sit mulige Opholdssted, eller at man i de endnu uopdagede Strækninger af Afrika eller Avstralien kunde finde Bjerghuler, i hvilke der bor ildspyende Drager. Skal der her tales om Muligheder, da maa Tanken følge ganske andre Veje end saadanne, der kun føre ind i Eventyrets Verden. Vi maa da anstille en sammenlignende Undersøgelse af Dyrets og Menneskets Natur, og der maa spørges: er Ligheden mellem de højere Pattedyr og Menneskene saa stor, at disse kunne tænkes at nedstamme fra hine gjennem en langsomt fremskridende Omdannelse — eller maa vi sige, at der mellem Dyret og Mennesket finder en virkelig Væsensforskjel Sted, altsaa en kvalitativ, ikke blot en kvantitativ Forskjel, hvorefter atter følger, at der mellem begge er sat én uoverstigelig Kløft, som umuliggjør enhver gradevis Overgang fra Dyret til Mennesket —?

En blot ydre Iagttagelse vil ikke kunne besvare Spørgsmaalet. Den vilde maaske nærmest tale for Ligheden mellem begge og altsaa maatte indrømme Muligheden af en fremskridende Omdannelse, selv om der ikke kan afgives direkte Beviser for at en saadan har fundet Sted. Fra gammel Tid har man plejet at paaberaabe sig visse ydre Fortrin, hvoraf Menneskene skulle være i Besiddelse, saaledes fornemmelig den oprejste Gang og Hovedets Stilling, der giver Mennesket én vis kongelig Holdning fremfor Dyret — Ansigtets Form og Ansigtsvinkelen — Hjernens Udvikling — Haandens kunstige Bygning — endelig fremfor alt Talen og Sproget. Herimod er imidlertid blevet gjort gjældende, at disse Fortrin ikke ere udelukkende forbeholdte Mennesket, men at de i al Fald delvis kunne eftervises hos Dyrene. Den oprejste Gang findes tildels hos de store Aber, ligesom jo ogsaa Hunden og Bjørnen kunne lære at gaa oprejst, ja endog Hesten, den sidste rigtignok kun med megen Besvær. I Ansigtets Dannelse afgiver ganske vist den fremstaaende Næse og Hage et ejendommeligt

Kjendemærke, men hos de laveste Negerstammer bliver Næsen saa fladtrykt og Hagen saa lille, at Forskjellen forsvinder. Det samme gjælder om Ansigtsvinkelen, der hos de mest udviklede Menneskeracer danner en næsten ret Vinkel, hos Aberne og de højere Pattedyr en meget stump Vinkel, hvad der ganske vist fremkalder et ganske forskjelligt Ydre, men ogsaa her kan der paavises Overgangsformer, thi hos de laveste Negerstammer synker Ansigtsvinkelen ned til en Vinkel paa 65°, medens den hos den unge Orang-Utang stiger til 60° — en Overgang er altsaa her ingenlunde utænkelig. I Hjernens Dannelse kunne lignende Overgange eftervises, og det er ikke lykkedes at eftervise nogen særlig Del af Hjernen, som udelukkende findes hos Mennesket. Med Hensyn til Haanden er Knokkelbygningen i Menneskets og Gorillaens Haand saa nærstaaende, at der skal et øvet Øje til at opdage Forskjellen. Og endelig Sproget — ja det danner ganske vist den mest fremtrædende Forskjel mellem Mennesker og Dyr; men det skal dog erindres, at Dyrene paa mange Maader kunne modulere deres Lyde som Udtryk for deres Følelser og Begjær (hvor højst forskjellige Udtryk kan ikke en Hund lægge i sin Gjøen!), og endelig at enkelte Fugle, som Papegøjer og Skader, kunne lære at udtale enkelte Ord paa en helt forstaaelig og tydelig Maade.

Vilde man herfra gaa over til anatomiske Undersøgelser, da ville disse næppe hidføre andre Resultater. De kræve imidlertid en saa bestemt naturvidenskabelig Fordannelse, at næppe andre end de faglærde kunne indlade sig paa dem. Det vil ikke kunne nægtes, at der er bestemte Forskjelligheder mellem Abernes og Menneskenes Benbygning; men paa den anden Side maa det erindres, at disse Forskjelligheder ikke ere saa store som de, der adskille de højere og lavere Aber fra hinanden. [1])

---

[1]) Th. Huxley: Evidences as to man's place in nature. London. 1863. — C. Vogt: Vorlesungen über den Menschen, seine Stellung in der Schöpfung und der Geschichte der Erde. 1863.

Saa længe man bliver staaende ved en blot udvortes Betragtning, maa det indrømmes, at for saa vidt man overhovedet kunde godkjende Darwins Lære om Arternes Oprindelse, vilde der intet være til Hinder for at antage, at Menneskene vare opstaaede paa samme Vis som alle Dyrearterne, nemlig ved en langsom Omdannelse af de foregaaende lavere Udviklingsformer, her altsaa de store menneskelignende Aber. Men en saadan ren udvortes Betragtning er dog i Virkeligheden lige saa overfladisk som upaalidelig. Hvor ofte træffe vi ikke blandt de Mennesker, som vi omgaas, overraskende Ligheder med denne eller hin, uden at der er mindste virkelige Lighed til Stede! Ja endog med store verdensberømte Personligheder kunne saadanne ydre Ligheder indtræde, uden at der kan paavises det ringeste Glimt af en tilsvarende aandelig Begavelse. En ligner ganske mærkværdig den store Napoleon — en anden har en paafaldende Lighed med Shakespeare eller Schiller: men hin er en overmaade fredsommelig og sagtmodig Mand, der passer sin stille Kontorgjerning, denne er en Hædersmand, men uden mindste Draabe Digterblod i sig. Og paa samme Vis forholder det sig med de store Abers Lighed med Menneskene. Den ydre Lighed kan her være lige saa tilfældig og lidet betydende som i de nævnte Exempler.

Vi nødes derfor til at anstille en dybere Undersøgelse for at komme til Klarhed i Sagen. Vi maa forsøge en Sammenligning af Dyrelivet og Menneskelivet, eller, hvad hermed bliver enstydigt, af Dyresjælen og Menneskesjælen for at komme til Kundskab om, hvorvidt de kunne antages at staa hinanden saa nær, at den ene kan tænkes at fremkomme ved en sukcessiv Omdannelse af den anden — eller om der maa erkjendes at være en saadan Væsensforskjel mellem dem, at en graduel Overgang fra den ene til den anden er utænkelig, hvoraf atter vil følge, at Menneskelivet maa have en ganske anden og fra Dyrelivet væsentlig forskjellig Oprindelse.

En saadan Undersøgelse er imidlertid forbunden med store Vanskeligheder. Den vil altid beholde et stærkt subjektivt Præg, og der vil ikke kunne opstilles objektivt afgjørende Beviser for Rigtigheden af den ene eller den anden Opfattelse. Man kan tage et Gorillaskelet og et Menneskeskelet for sig, omhyggelig udmaale Knoklerne, undersøge Benbygningen og deraf uddrage sine videnskabelige Resultater; men man kan ikke paa samme Vis lægge en Dyresjæl og en Menneskesjæl for sig og anstille Sammenligninger mellem dem. Her ere vi henviste til meget flygtige Iagttagelser, ved hvilke mangehaande Misforstaaelser og Fejltagelser kunne indsnige sig. Allerede ved Iagttagelserne af vort eget Sjæleliv ville Vanskelighederne vise sig, idet vore forudfattede Meninger og vore Fordomme ofte ville føre os paa Vildspor. Men endnu større blive Vanskelighederne, naar vi gaa over til at undersøge Dyrenes Sjæleliv. Her mangle ligefremme Meddelelser i mangfoldige Tilfælde, og vi henvises til vore egne Slutninger, men herved sker det altfor let, at vi enten undervurdere eller overvurdere Dyrelivet. Det første bliver Tilfældet, naar vi trykke Dyrene ned i Række med den livløse Skabning og frakjende dem et bevidst Sjæleliv — det sidste hænder, naar vi uformærket underskyde Dyrene vore egne Tanker og Følelser og dermed hæve dem i Højde med os selv. Skulde man tro, hvad mangen Hunde- eller Hesteelsker fortæller os, for ikke at tale om de mange vidunderlige Jægerhistorier, da maatte man antage, at Dyrene have en hartad menneskelig Forstand og egentlig kun mangle Talen for at kunne opføre sig som vore aandelige Ligemænd. Denne Fejltagelse fremkommer ved, at man tillægger Dyrene et Overlæg og frit Valg, hvor de i Virkeligheden kun handle af Instinkt eller af umiddelbar Efterlignelsesdrift.

Disse Vanskeligheder skulle imidlertid ikke afskrække os fra at indlade os paa den nævnte Undersøgelse, og det vil maaske ved Anvendelse af fornøden kritisk Omhu

lykkes os at drage Hovedomridsene af det dyriske og det menneskelige Sjæleliv med saa megen Klarhed, at deraf vil kunne udledes afgjørende Resultater med Hensyn til det rejste Spørgsmaal.

Allerførst ville vi opstille det som Udgangspunkt for vor Undersøgelse, at Dyrene have en Sjæl. Dette har man til sine Tider villet benægte. Saaledes opstillede den franske Filosof Cartesius († 1650) den besynderlige Lære, at Dyrene ere Maskiner, som ingen Sjæl have, men alle deres Bevægelser og Livsytringer kunne forklares rent mekanisk ved Legemets Sammentrækninger eller Udvidelser. Grunden til, at Cartesius opstiller denne i vore Øjne saa højst forunderlige Lære, maa søges i Frygten for de Konsekvenser, som kunne drages, hvis man vil tillægge Dyrene en virkelig Sjæl. Han mener nemlig, at man i saa Fald vil udslette Forskjellen imellem Mennesker og Dyr og antage, at Menneskene efter Døden ikke have mere Dom eller Ansvar at frygte end en Flue eller Myre, hvad der naturligvis vilde forlokke dem til alskens Letsindighed og sædelig Forvildelse.[1]) Nu om Stunder vil sagtens næppe nogen Filosof godkjende denne Opfattelse, men desværre er den endnu herskende Folkemening hos de sydlandske Folkefærd, navnlig Italienerne. Disse behandle ofte Dyrene med stor Grusomhed; ikke sjældent vil man se et Barn more sig med at plukke Fjerene af en levende Fugleunge, og om man desaarsag henvender Irettesættelser til de ældre, fordi de ikke hindre saadant Dyrplageri, faar man til Svar Latter og Udraabet: „fa niente! Dyret har jo ingen Sjæl og mærker det ikke mere, end naar man river Bladene af en Blomst!“

At Dyrene have en Sjæl, fremgaar med tilstrækkelig Tydelighed af alle deres Livsytringer. De vise heri en afgjørende Forskjel fra Planterne, thi at disse ingen Sjæl have, derom vidner den fuldkomne Mangel paa

---

[1]) B. J. Fog: Cartesius. 1856. S. 58 flg.

Tilkjendegivelse af enhver Fornemmelse hos dem. Naar vi stundom tillægge Planterne visse Følelser, f. Ex. af Sorg, fordi de hænge med Bladene, da sker dette kun, fordi vor Fantasi underlægger dem vore egne Følelser paa lignende Maade, som vi overalt ere tilbøjelige til at tillægge den os omgivende Natur de samme Følelser og Stemninger, hvoraf vi selv bevæges; saaledes naar vi f. Ex. tale om et smilende Solskin eller det vrede Hav. Men ville vi følge denne Tankeretning, da komme vi ogsaa til at tillægge Bohavet i vore Værelser Tanker og Følelser saaledes, som Digteren skæmtende gjør det i sine Æventyr.

Men med Dyrene forholder det sig ganske anderledes. Hos dem strømmer Livet ikke ligelig ud i alle Organismens enkelte Dele, men de samle sig i et bestemt Livscentrum. I Dyret begynder en vaagnende Inderlighed eller Subjektivitet, paa de lavere Trin endnu meget svag, men stærkt udviklet paa de højere. Et Nervesystem, der stedse udvikles mere og mere, vidner om, at de have bestemte Fornemmelser, ja de højere Dyr ville gjennem Nerverne kunne fornemme fysiske Smerter eller et fysisk Velbehag, der ikke kan staa meget tilbage for de tilsvarende hos Menneskene. Dyrene ere herved hævede over den ubevidste, eller om man vil, rent objektive Væren, hvori Planterne og hele den livløse Natur befinder sig; Livet begynder hos dem at antage et Præg af Inderlighed og subjektiv Fornemmen, som er ukjendt i den lavere staaende Skabning. Heri viser sig et begyndende Sjæleliv med dettes ejendommelige Rørelser.

Det dyriske Sjæleliv antager bestemtere Form og Skikkelse gjennem Sansningen. Herved sættes Dyrene i Forhold til Omverdenen; de have ikke blot en almindelig ganske ubestemt Livsfornemmelse i Behag eller Ubehag, men denne modtager sit bestemte Præg af de omgivende Gjenstande, til hvilke de træde i Forhold gjennem Sansningen. Ogsaa denne udvikler sig i opadstigende Række fra de første rudimentære Anlæg hos

de laveste Dyreorganismer, indtil vi hos de højere Dyr træffe de samme fem Sanser som hos os selv, udviklede paa en lignende Maade, saa at Sanse-Indtrykkene, betragtede blot som saadanne, ikke kunne være meget forskjellige fra, hvad de ere hos Menneskene.

Men Sanse-Indtrykkene hos Dyrene føre os med Nødvendighed til den Antagelse, at disse ogsaa maa have en Sjæl, der kan modtage hine Indtryk og forme dem til Enhed paa lignende Maade, som Tilfældet er hos os selv. Gjennem sit Sjæleliv bliver Dyret over for Omverdenen en afsluttet sammenhængende Helhed i bestemt udpræget Form eller et Individ.

Og som det menneskelige Sjæleliv fremtræder i tre Hovedvirksomheder, nemlig Erkjendelse, Følelse og Villie, saaledes ogsaa det dyriske, ganske vist under en Begrænsning, der atter fremkalder en Væsensforskjel mellem Dyret og Mennesket, som nedenfor nærmere skal blive paavist. Men dette udelukker ikke, at Grundelementerne af Sjælelivet ogsaa findes hos Dyrene.

Gjennem Sansningen modtage Dyrene bestemte Indtryk af de omgivende Gjenstande, af hvilke der i deres Bevidsthed danner sig Billeder. Dyrene have altsaa Forestillinger, og disse naa hos de højere Dyr en saadan Klarhed og Tydelighed, at de bestemt kunne skjelne mellem Gjenstandene. Saaledes kjende Husdyrene meget vel deres Herre og deres Opholdssted (jfr. Es. I,3: en Okse kjender sin Herre, og et Asen sin Herres Krybbe, men Israel kjender ikke og forstaar ikke), de vilde Dyr kjende deres Huler, Stederne, hvor de skulle søge Næring o. lign. Disse Forestillinger kunne bevares længe efter, at selve Gjenstandene, som have fremkaldt dem, ere komne Dyret af Syne, hvilket altsaa viser, at det har Hukommelse. Hunden og Elefanten, maaske de to mest udviklede Dyr, siges gjennem Aarrækker at bevare Mindet om Personer, som have behandlet dem vel eller ilde, hvilket de tydelig tilkjendegive ved deres Adfærd, naar de atter mødes med dem. Ogsaa kunne

Dyrene paa Grundlag af Hukommelsen sammenknytte deres Forestillinger, have Ide-Associationer: Lyden af Hornenes Klang fremkalder Tanken om Jagtens Glæder hos Hundene saa vel som hos Menneskene — paa lignende Maade som Trompetens Klang overfor Dragonhesten. At Dyrene som Følge heraf besidde Indbildningskraft, ses deraf, at de kunne drømme: Hunden gøer i Søvne, hvoraf det vil ses, at den drømmer, og det samme gjælder da vel ogsaa om andre Dyr. At endelig disse Forestillinger kunne røre sig paa en friere Maade, der gjør Indtrykket af Overlæg og Reflektion, fremgaar af de mange bekjendte Fortællinger om Rævens Snedighed, Abens List og Elefantens Klogskab. Her opstaar imidlertid det Spørgsmaal, om saadant virkelig udspringer fra en friere Tankeforbindelse, eller om det muligvis kunde hidrøre fra Instinkt og Efterligning, hvorved altsaa den tænkende Reflektion bortfalder.

Som Dyret har en vis Art af Erkjendelse, saaledes har det ogsaa tilsvarende Følelser. Disse kunne endog stige til en betydelig Styrke. Hvilken levende Glæde kan ikke Hunden lægge for Dagen ved Synet af sin Herre — det er, som om den skulde gaa ud af sit gode Skind af bare Henrykkelse. Og med ikke mindre Styrke fremtræder Dyrets Sorg, naar man f. Ex. har frataget det dets Unger: i flere Dage kan det gaa klagende og jamrende rundt for at søge efter dem. Ligeledes kan saavel Skræk og Angst som Uro og Kamplyst besjæle Dyrene, og den ophidsede Vrede kan stige til blind Lidenskab og Raseri, svarende til, hvad vi se hos Menneskene.

Endelig have Dyrene et begyndende Villiesliv. Men her viser sig rigtignok som paa Erkjendelsens Omraade afgjørende Forskjelligheder mellem Dyret og Mennesket, men Elementerne for Villieslivet ere dog til Stede, Drift og Attraa samt et Valg mellem forskjellige Motiver. Hunden vakler mellem Lyst til at fortære Kjødet og Frygt for de Prygl, der venter den i saa Fald, og træffer

sit Valg i Henhold til det stærkeste af disse Motiver. Det samme gjælder, naar tvende Personer, til hvilke begge den slutter sig, gaar hver sin Vej; den løber da frem og tilbage mellem dem og viser stor Tvivlraadighed, hvem af dem den skal følge. At Hesten kan lægge en ikke ringe Villieskraft for Dagen, vil enhver Rytter og Kusk kunne fortælle adskilligt om.

Af alt dette vil det være klart, at Dyrene have et stærkt bevæget Sjæleliv, som hyppig frembyder mærkelige Analogier med det menneskelige, og at det altsaa paa ingen Maade gaar an at holde dem for Maskiner eller Avtomater, som drives af en følelsesløs og bevidstløs Naturkraft. Imidlertid træffe vi her en ejendommelig Naturvirkning hos Dyret, som et Øjeblik truer med at tilintetgjøre Resultatet af vore tidligere Overvejelser: det er Instinktet. Dette optræder nemlig som en blindt virkende Naturmagt, der tvinger Dyret til at handle paa en vis bestemt Maade, uden at der tages Hensyn til Dyrets Reflektion, Følelse eller Valg. Stærkest fremtræder Instinktet hos de lavere Dyr, især hos Insekterne. Biernes og Myrernes Boliger og Samfundsliv frembyde mærkelige Paralleler med Menneskenes Statsliv, kun at her al Frihed og Overlæg er udelukket. Instinktet virker som en blind Naturkraft, det træder i Stedet for Opdragelse, Dressur, Erfaring. I Kraft af Instinktet træffe Insekterne Foranstaltninger mod den kommende Vinter, navnlig for at beskytte deres Afkom, uden at de selv have ringeste Kjendskab til Kulde og Vinterstrænghed. Ligeledes lærer Instinktet Dyret med aldrig fejlende Sikkerhed at vælge mellem de giftige Urter, som kunne volde det Skade, og de sunde Urter, som ere dets Næring — endog kort efter Fødslen vil Dyret her kunne træffe sit Valg. Fremdeles spiller Instinktet en meget væsentlig Rolle for Dyret ved Valget af dets Bolig og den Maade, hvorpaa det indretter denne, saaledes ved Fuglenes kunstige Redebygning, dernæst ved dets Vandringer og ved den Maade, hvorpaa det skaffer sig sin Føde.

Saare meget, der tilsyneladende viser stor Snildhed og Opfindsomhed, er i Virkeligheden kun et Værk af Instinktet, der fører Dyret aldeles blindt sikkert gjennem Livet.

Det Spørgsmaal kunde da paatrænge sig os, om ikke hele det saakaldte Sjæleliv hos Dyrene i Virkeligheden kun udspringer af et blindt virkende Instinkt, og om ikke den afgjørende Forskjel mellem Dyret og Mennesket maa sættes deri, at Dyret i al sin Færd drives af Instinkt, Mennesket derimod ledes af Reflektion og Overlæg. I saa Fald vilde vi drives tilbage til den ovenfor fremsatte Anskuelse, om end i betydelig modificeret Skikkelse, at Dyrene dog ere som en Art Maskiner eller Organismer, der bevidstløst og villieløst drives af en blind Naturkraft, medens Menneskene handle i Kraft af Overlæg og frit Valg.

En nærmere Undersøgelse af Instinktet vil dog vise os, at dette ikke forholder sig saa. Instinktet udelukker ikke al Bevidsthed og Overlæg, men kan ofte være forenet dermed. Instinktet driver saaledes Fuglen til at bygge sin Rede og vejleder den sikkert ved Byggemaaden, men Stedet, hvor Reden bygges, bestemmes efter nærmere Overlæg, og ikke sjældent er Valget her uheldig truffet. Den Vaklen og Usikkerhed, som Dyret ofte lægger for Dagen, og hvorpaa der ovenfor anførtes Exempler, viser, at her raader ikke et blindt og villieløst Instinkt, men forskjelligartede Forestillinger bryde sig i Dyrets Bevidsthed og aabne Vejen for flere Muligheder. I mange Tilfælde ere Instinkt og Reflektion saaledes sammenblandede, at det er umuligt at sige, hvad eller hvor meget der kan tillægges hver af dem. I det hele rører Instinktet sig kraftigst i de lavere Dyreformer, men jo højere vi komme op, desto mere træder det tilbage og lader Pladsen aaben for friere Livsrørelser. Paa den anden Side kan det heller ikke siges, at Mennesket er ganske blottet for Instinkt. Vistnok er det her trængt stærkt tilbage, navnlig hos de mere dannede

Folkeklasser, men kan dog ogsaa stundom her glimtvis bryde frem og vise sig i uvilkaarlige Bevægelser, navnlig naar en pludselig Fare truer umiddelbart, saaledes ved at holde Armen op mod et uventet Slag eller holde Hænderne frem ved et Fald o. lign. Men ogsaa i Bevidsthedslivet lader Instinktet sig paavise, saaledes i den forunderlige Stedsans, som er egen for mange Mennesker, ja vi træffe det endog i det højere ideale Aandsliv i Kunst og Videnskab, hvor det ytrer sig i den overraskende Sikkerhed, hvormed det rette og sande træffes. Instinktet gaar her over til at blive Geni, hvilket kan betragtes som den højeste Aandskraft, der tildeles Mennesket.[1])

Det er den her angivne Tankevej, som Darwin og hans Disciple følge. De nægte paa ingen Maade, at der finder en overordentlig Forskjel Sted mellem det dyriske og det menneskelige Sjæleliv, men de paastaa, at Forskjellen udvikler sig gradevis, og at der ingensteds kan drages afgjørende Grændseskjel. Fremdeles paastaa de, at Forskjellen mellem en Abe og et Menneske hverken i legemlig eller aandelig Henseende kan siges at være saa stor som mellem en Abe og en Østers. Stille vi Aben op mellem Mennesket og Østersen, da lader der sig til begge Sider drage Forbindelseslinier, saaledes at man hæves umærkelig i en fortsat Trinrække lige fra Østersen og endnu lavere staaende Existentser op til Mennesket.

Dette forholder sig nu ganske rigtig saaledes, saalænge man udelukkende vil fæste Blikket paa Lighedspunkterne med Forbigaaelse af de væsentlige Uoverensstemmelser. Saadant er imidlertid en højst ensidig Fremgangsmaade, der nødvendig maa føre til urigtige Resultater. Drage vi ogsaa den anden Side frem, da finde vi her afgjørende

---

[1]) Jfr. I. Bona Meyer, Thier und Mensch (Philosophische Zeitfragen 1870).

Uligheder, som sætte en uoverstigelig Kløft mellem Dyret og Mennesket.

Til alle Tider har man peget paa tvende i Øjne faldende Ejendommeligheder, som udmærke Menneskene fremfor Dyrene: Sproget og Benyttelsen af Naturkræfterne samt Forfærdigelsen af allehaande Redskaber og Vaaben. Begge staa i dyb indre Sammenhæng og vise en Væsensforskjel fra Dyrene.

Hvad Sproget eller Talen angaar, da er intet Pattedyr istand til at frembringe artikulerede Lyde, deres Stemmeredskaber ere ude af Stand til at frembringe menneskelig Tale. Et Par Fugle, Papegøjen og Skaden, kunne vel lære at udsige enkelte Ord, men herpaa vil ingen videre Vægt kunne lægges, da disse Dyr i sjælelig Udvikling staa langt tilbage for de højere Pattedyr. Der kan heri kun ses Frembringelser af en stærkt udviklet Efterlignelseskunst, uden at de nævnte Fugle derved bringes Menneskene i mindste Maade nærmere. Dyrene kunne ikke frembringe Ord, men kun Lyde, dèr tjene til Udtryk for de Sindsstemninger, som for Øjeblikket ere de raadende i dem, Vrede, Frygt, Glæde, Velbehag — eller for de sandselige Drifter og Begjæringer, der betage dem, saaledes fornemmelig Sult og Tørst eller Kjønsdriftens Rørelser. Hos de allerlaveste Menneskestammer finde vi derimod Tale og Sprog, hvori de kunne meddele hinanden, hvad der ligger udover Øjeblikkets blot sanselige Fornødenheder.

Og paa samme Maade gaar det med Anvendelsen af de omgivende Naturkræfter. Intet Dyr formaar at drage Fordel af Ilden; ja den rent umiddelbare Benyttelse af den fra Ilden udgaaende Varme kjender ganske vist enhver Hund eller Kat, der lægger sig hen i den lune Kakkelovnskrog; men intet Dyr forstaar at skaffe sig Ild, at tænde den, ja ej engang at holde den ved lige, end sige at de skulde drage Fordel af den ved Tilberedelsen af deres Spise eller paa nogen som helst anden Maade. Lige saa lidt evne Dyrene at danne sig

noget som helst Redskab eller benytte et saadant, hvor det ikke er blevet dem tillært. Det faar staa hen, hvad der forsikres, at de store Aber stundom bruge Stene eller Grene af Træerne til at forsvare sig med; muligvis dette kun er en Efterligning af, hvad de have set Menneskene gjøre, men vist er det, at de ingen Sinde falde paa at tilsnitte eller tilskjære en Gren eller paa nogen som helst Maade gjøre Stoffet mere brugbart. Derimod har man aldrig truffet Mennesker, som ikke forstode at anvende Ilden dels til Madlavning dels i andre Øjemed, ligesom de ogsaa vidste at tildanne sig mangehaande forskjellige Redskaber og Vaaben. Og ved at danne sig alle Slags Hjælpemidler forstaa Menneskene ikke alene at besejre Dyrene, som i Hurtighed og Styrke ere dem langt overlegne, men i det hele at sikre deres Tilværelse og berige Livet med en saadan Mangfoldighed af Nydelser og Fortrin, at dette i sine forfinede og kultiverede Former næppe er til at jævnføre med det simple og umiddelbare Naturlivs uslebne Renhed.

Begge de nævnte Fortrin, Sproget og Opfindelsen af allehaande Redskaber, have deres fælles Ophav i den menneskelige Tanke. Og hermed have vi angivet det uoverstigelige Grænseskjel mellem Mennesket og Dyret. Dyret har Forestillinger, men ingen Begreber og derfor ingen Tanker. Igjennem Sansningen optager det et Billede af Gjenstanden, og dette Billede bevarer det atter i Hukommelsen; det samler sig efterhaanden en hel Række af Forestillinger, men det kommer aldrig ud over disse. Ogsaa Mennesket danner sig paa lignende Maade Forestillinger, men det anstiller Sammenligninger mellem dem, udfinder visse fælles Kjendemærker, udsondrer og samler dem og danner herigjennem et Begreb. Dette formaar Dyret aldeles ikke. Det kan vel f. Ex. mærke sig en Række Huse og mellem disse atter særlig det Hus, hvori dets Herre bor, og det selv har hjemme, men det evner ikke at blive sig bevidst, hvad der er det fælles for alle Huse, og hvori disse altsaa adskille sig

fra andre Gjenstande f. Ex. Træer. Dyret kan altsaa kjende baade Træer og Huse, deriblandt ogsaa bestemte Træer og bestemte Huse, men det kommer aldrig til Begrebet et Træ eller Begrebet et Hus. Og kan Dyret ikke engang danne et Begreb, men forbliver stedse bundet i den umiddelbare sanselige Forestilling, saa kan det selvfølgelig endnu mindre danne en Række Begreber, der paany sammenstilles og derved fremkalde Slutninger og Domme. Netop heri bestaar Tankelivet. Gjennem dette omsættes hele den sandselige Naturexistents for Bevidstheden i en aandelig Existents, som faar sit Udtryk i Sproget. Efterdi Dyret mangler al Abstraktionsevne, efterdi det hverken kan danne Begreber eller Domme og Slutninger, behøver det heller ikke Sproget. Alle Dyrets sjælelige Rørelser ere knyttede til det umiddelbare Sanseliv og naa aldrig ud over dette, men derfor behøves heller ikke andet end uartikulerede Lyde af forskjellig Modulation for at udtrykke dets rent sanselige Fornemmelser. At Papegøjen kan sige enkelte løsrevne Ord og Sætninger, betyder derfor intet, thi den forbinder ingen Tanker med Ordene; for dens eget Vedkommende have disse Ord ikke en Smule mere Betydning end de naturlige Lyde, hvormed den ellers udtrykker sine Krav. Overhovedet maa man her ikke lade sig skuffe af de mange Fortællinger om visse Dyrs Klogskab og Snildhed og deraf ville drage den Slutning, at der kan røre sig et virkeligt Tankeliv (altsaa mere end blot sanselige Forestillinger) hos Dyrene. Alt saadant vil kunne føres tilbage til umiddelbar Efterligning af, hvad de have set Menneskene gjøre, eller til Dressur. Hvorledes Dyrene ere ganske blottede for al Abstraktionsevne, som danner Betingelsen for al Tænkning, vil kunne ses deraf, at intet Dyr forstaar Billeder, naar de ikke ere i samme Størrelse som Gjenstanden og dertil udførte med en vis skuffende Lighed. Medens det lille Barn i en meget tidlig Alder forstaar smaa Billeder, endog daarlig udførte Billeder, vil en

Hund, hvis sanselige Opfattelse er langt videre udviklet end Barnets, aldrig have den fjærneste Forstand paa saadanne. Dette viser, at Barnet kan abstrahere, men Dyret ikke. Naar Dyrene derfor intet sige, saa er det simpelt hen, fordi de intet have at sige; de ere i den Grad bundne og hildede i de umiddelbare Sansefornemmelser, at de ikke i fjærneste Maade kunne hæve sig over dem.

Paa dette Punkt er det umuligt at danne en Overgang fra Dyresjælen til Menneskesjælen. Selv de laveste Menneskeracer danne Begreber og Tanker og udtrykke sig i et Sprog, som de ikke blot selv forstaa, men som ogsaa kan læres og forstaas af andre. Men man kan leve, saa længe man vil, mellem Orang-Utanger og Gorillaer, og tage sig, saa meget man vil, af deres Dressur eller Opdragelse: aldrig vil man faa lært dem at tænke en eneste Tanke eller sige et eneste Ord. Alle Darwins og Häckels Formodninger og Paastande om en sukcessiv Omdannelse af Aberne gjennem nu uddøde Overgangsformer til Mennesker lide fuldstændigt Skibbrud paa den Omstændighed, at Aberne ikke kunne tænke og følgelig heller ikke tale. Talende Aber eller et Samfund af umælende Mennesker er noget lige saa umuligt som ildspyende Drager, og man kan kun undre sig over, at grundige og dygtige Naturforskere i ramme Alvor kunne hengive sig til Troen paa slige Ammestue-Æventyr.

Den Omstændighed, at Dyrene ikke kunne danne Begreber og Tanker, eller at de ere blottede for al Abstraktionsevne, er nu atter Aarsag i det andet ovenfor anførte Moment, som fastsætter Grænsen mellem dem og Menneskene, at de nemlig ikke kunne benytte Ilden eller noget andet Naturelement, og at de ikke kunne danne sig blot de allertarveligste Redskaber. Hertil kræves nemlig, at man kan hæve sig over Tingene i deres umiddelbart sanselige Væsen og derved bringe dem i andre Forbindelser end dem, hvori de rent umiddelbart befinde sig. Blot saa simpel en Handling som

at tilspidse eller tilhugge en Gren i et bestemt Øjemed, kræver, at man kan abstrahere fra Grenen i dens Naturskikkelse og tænke sig den i en anden Form. Men netop dette formaar Dyret ikke. Mennesket tager Dyret i sin Tjeneste og benytter det til forskjelligt Arbejde, men Arbejdet ligger altid som et fremmed Øjemed udenfor Dyrets Bevidsthed. Vel kan Dyret, naar det først er blevet dresseret og oplært, af sig selv gjøre, hvad der er det paalagt, som det navnlig ses paa Hunden, Hesten og Elefanten, men det handler her efter Hukommelsen, blandet med et vist Instinkt, og naar det ganske overlades til sig selv, ophører det efterhaanden dermed, fordi det selv ingen Brug har derfor. Nogen egentlig Kultur vil derfor aldrig kunne tilføres Dyrene; man kan tage sig af Aberne, saa meget man vil, og saa længe man vil, aldrig vil man faa dem til at tilegne sig blot de allerførste Elementer af den menneskelige Kultur. Atter her er det ren Fantasi, naar der tales om, at Aberne skulle gjennem forskjellige Overgangsled have forladt Træerne, begivet sig ned paa Jorden og efterhaanden begyndt at indrette sig mere menneskeligt, indtil de omsider bleve virkelige Mennesker. Det hjælper ikke, at man vil dække over Urimeligheden ved at tage Hundredtusender af Aar til Hjælp, thi det umulige bliver lige umuligt, om der saa hengaar Millioner af Aar.

Hvor mange overraskende Ligheder der end kunne drages mellem Dyresjælen og Menneskesjælen, saa er der lige saa bestemt sat en Væsensforskjel mellem dem derved, at Dyresjælen altid er og bliver bunden i det sanselige, medens Menneskesjælen i Tænken og Talen hæver sig over det umiddelbart sanselige og bliver Aand. Dette er ingen kvantitativ Forskjel, som lidt efter lidt kan udjævnes, men det er en kvalitativ Forskjel, som bliver urokkelig staaende trods al ydre tilsyneladende Lighed. Herigjennem oplades en hel ny Existens for Mennesket, nemlig Aandens Verden, til hvilken Dyrct ingen Adgang har, og herved sættes til alle Sider

afgjørende Grænsebestemmelser mellem Dyret og Mennesket.

Vi betone her først Selvbevidstheden. Mennesket kan sondre sit eget Jeg ud fra alle de Fornemmelser og Forestillinger, i og af hvilke det bestemmes, og opstille det som Modsætning til disse; Dyret kan ikke sondre sit Jeg ud fra Sansning og Forestilling, men har stedse Selvfornemmelsen i uadskillelig Enhed med Erkjendelsen af de Gjenstande, som omgive og paavirke det. Men dette vil da atter sige, at Dyret har ingen Selvbevidsthed i dette Ords egentlige Betydning, men kun en højst uklar Selvfornemmelse. At dette virkelig forholder sig saa, erkjendes deraf, at Dyrene intet Sprog have, ingen Tale eller Mæle; thi igjennem dette udtrykker Selvbevidstheden sig i sin Adskillelse fra de subjektive Sansefornemmelser.

Idet Dyrene mangle Evnen til Selvobjektivering, mangle de ogsaa Evnen til at opstille højere Formaal for deres Stræben, saadanne, som ligge udover den umiddelbare Sanseligheds Tilfredsstillelse. De have intet frit aandeligt Indre, der løfter sig op over den sanselige Tilfredsstillelse eller Instinktets bydende Nødvendighed. Derfor mangle Dyrene al Moralitet og sædeligt Aandsliv. Vel kan der findes en skuffende Tilnærmelse hertil, men en nærmere Undersøgelse vil vise, at der her kun finder et Valg Sted mellem rent sanselige Motiver, men aldrig mellem et sanseligt og et højere moralsk Motiv. Hunden, der ikke tør tage Kjødet, som er blevet den forbudt, vælger ikke mellem den sandselige Tilfredsstillelse og moralsk Pligtfølelse, men den vælger mellem de to Motiver: enten at tilfredsstille sin Lyst og faa Prygl eller at undgaa Prygl, men samtidig heller ikke tilfredsstille sin Lyst. Nogen Erkjendelse af, at det i og for sig er Uret at tage Kjødet uden Hensyn til de behagelige eller ubehagelige Følger deraf, har Dyret slet ikke. Man vil derfor kunne lære Dyret umoralske Handlinger, f. Ex. at stjæle, uden at det vil

have nogen som helst Betænkelighed derved. Dyrene kjende intet sædeligt Pligtkrav og ingen Samvittighedsrørelse. Atter her kan der findes skuffende Tilnærmelser, dunkle Rørelser hos de højere Pattedyr, der ligesom pege hen paa det højere Aandsliv, som kommer til Gjennembrud i Mennesket, men i Virkeligheden dog kun ere umiddelbare Naturtilskyndelser. Naar Løvinden sætter Livet til for at forsvare sine Unger, da gjør den det i ren Affekt og er ude af Stand til at gjøre andet. Selv hvor Hunden sætter Livet til for at forsvare sin Herre mod Voldsmænd, er det ligeledes kun i ren Affekt eller umiddelbar Tilskyndelse; her er slet ingen sædelig Erkjenden af et højere Pligtbud til Stede. Dyret har kun fysisk Mod, som fremgaar af den umiddelbare Drift, men intet moralsk Mod, som fremgaar af Pligtfølelse. Mennesket tager Dyrets fysiske Mod og Affekter i sin Tjeneste og benytter det i sine højere Øjemed, f. Ex. i Krigen, paa Jagten, men Dyret har ingen Forstand paa eller Tanke om disse højere Øjemed. Med Urette taler derfor Menneskehaderen om, at Hundens Troskab er større end Menneskenes; thi den fri Tilslutning, som er Betingelsen for Menneskenes Troskab, kjender Hunden slet ikke. Dens Tilslutning til Herren er ganske ufri, kun fremkaldt ved den aandelige Magt, som Herren har over den. Det har derfor for Hundens Vedkommende ingen som helst Betydning, om dens Herre er god eller slet, en brav Mand eller en Skurk, thi den tjener ham lige godt og er lige redebon til at lyde hans Bud. Saaledes er da Moralitet og sædeligt Aandsliv og alt, hvad dertil knytter sig, Pligtfølelse, Ansvar og Samvittighed en lukket Verden for Dyret.

Det samme gjælder om alt, hvad der falder ind under Benævnelsen Religion samt den hertil sig sluttende religiøse Kultus. Atter her mangler enhver Betingelse herfor fuldstændig, nemlig Erkjendelsen af oversanselige, rent aandige Væsener. Medens der selv hos de lavest staaende Folkestammer findes saadan Erkjenden, om end

i raa og lidet udviklet Form, saa ere Dyrene ganske blottede derfor, og ethvert Forsøg paa at bibringe dem saadan Erkjenden vilde være aldeles frugtesløst, thi de, som selv ere uden al Aand, ville selvfølgelig være ude af Stand til at fatte, hvad en Aand eller et oversanseligt Væsen skulde være. Vel har man ogsaa her ment at kunne paavise Analogier til det religiøse Liv i Dyrelivet, og saaledes særlig henvist til det Afhængighedsforhold, som Hunden viser over for sin Herre. Men det væsentlige Kjendemærke for Religionen, nemlig Forholdet til et højere usynligt Væsen, fattes her, efterdi Hundens Herre jo baade er synlig og sanselig for den. Ogsaa er al Reflektion, alt frit Valg her udelukket for Hundens Vedkommende; dens Lydighed er blind og skyldes en umiddelbar Naturtilskyndelse. I Virkeligheden frembyder altsaa Hundens Afhængighed af sin Herre ingen Analogi med de religiøse Livsrørelser.

Dog ikke blot Moral og Religion staa som fremmede Aandsmagter overfor Dyret, til hvilke det ingen som helst Adgang har, men overhovedet al højere Idé-Erkjendelse. Gjennem denne træder selve det uendelige eller absolute Menneskeaanden i Møde og løfter den over Endelighedens snævre Skranker. Men efterdi hele Dyrelivet bevæger sig indenfor Endeligheden, kan her ingen saadan Opløftelse finde Sted. Derfor er al Kunst, al Videnskab aldeles fremmed for Dyret, og det er ude af Stand til at fatte blot de allerførste Elementer deraf. Medens der hos Barnet meget tidlig spores Rørelser af denne Art, saaledes i dets levende Glæde over allehaande Billeder, i dets stærke Videbegjær, der lægger sig for Dagen i en Uendelighed af Spørgsmaal, og medens selv de Vilde, der staa paa det allerraaeste Standpunkt, kunne paavirkes i denne Retning, saa er og bliver Dyret udelukket for enhver saadan Paavirkning.

Delagtigheden i det højere Idérige betinger al aandelig Udvikling, alle Fremskridt, med andre Ord al Historie. Atter her viser den kvalitative Forskjel sig mellem Dyre-

verdenen og Menneskeslægten — denne har Historie, hin har ingen. I Dyrelivet er alt et uforanderligt Kredsløb, Generation efter Generation bevæger sig indenfor de selvsamme Livsformer, uden at nogen Forandring finder Sted. Naar først Arten er tilvejebragt, saa leve og virke alle dens Individer fra Slægtled til Slægtled paa selvsamme Vis. Her er ikke Tale om ny Opfindelser eller Forbedringer, kort sagt ikke om nogen som helst Perfektibilitet. Heller ikke er der nogen som helst Erindring eller Tradition, der overleveres fra den ene Slægt til den anden. Instinktet er her den ufejlbare Læremester, der træder i Stedet for al Tradition. I Menneskeslægten træder derimod omvendt Tradition og Opdragelse i Instinktets Sted. Hvad den ene Slægt gjennem Kamp og Anstrængelse har udfundet, overleverer den til den næste, og saaledes er her en stedse tiltagende Sum af Kundskaber og Indsigt, en stedse voksende Livserfaring. Selv hos de raaeste Vilde, hvis hele Existents ikke højner sig synderlig over Dyrets, opbevares dog enkelte Sagn og Traditioner fra tidligere Dage, og hvad der er endnu betydningsfuldere, de kunne i hvert Fald opdrages dertil, den historiske Bevidsthed kan vækkes, og saasnart de blive hævede til et noget højere Kulturtrin, vil ogsaa den historiske Sans vækkes, og dermed en rigere Meddelelse finde Sted fra Slægt til Slægt.

Til alle Sider se vi saaledes faste og urokkelige Grænseskjel befæstede mellem Dyret og Mennesket. Alle disse Væsensforskjelligheder samles til sidst i den Hovedsum, at Mennesket i sit Grundvæsen er Aand og derfor har Adgang til Aandens evige og uendelige Verden, medens Dyret hverken er eller har Aand og derfor er udelukket fra det evige og uendelige. Kun rent objektivt som den uendelige Skabermagt kundgjør det evige sig i Dyret, men Dyret selv er udelukket fra al subjektiv Bevidsthed herom, og derigjennem fra

al Erkjenden eller Fornemmen af det evige som saadant.[1])

Det højere Aandsliv, i hvilket Mennesket er delagtigt, men hvorfra Dyret er udelukket, paatrykker nu ogsaa det menneskelige Sjæleliv et fra Dyrene forskjelligt Præg. Thi om end Dyresjælen er erkjendende, følende og villende og herigjennem frembyder betydelige Ligheder med Menneskesjælen, saa faar denne sidste dog ved Aandsindholdet en bestemt kvalitativ Forskjel. Mennesket har Tanker, men Dyret har kun Forestillinger: Menneskesjælen kan i sit Tankeliv gjennemflyve Verdensrummet indtil Mælkevejens fjærneste Kloder — Dyresjælen kommer i sine Forestillinger aldrig udover den snævre Kreds, som ligger indenfor dets umiddelbare Sansning. Og om Følelseslivet gjælder det samme: Menneskesjælen luer i varm Begejstring for det sande og det skjønne, begejstres over Kunstens herlige Idealverden, omfatter i varm Kjærlighed hele Menneskeslægten — Dyrets Glæde og Sorg indskrænkes til dets rent sanselige Fornemmelser og kan i det højeste omfatte Ungerne, medens de endnu ere smaa og hjælpeløse, men saasnart de ere udvoksne, taber Moderdyret dem ganske af Sigte og bryder sig ikke længer om dem. Endelig er Menneskets Villie bestemt af sædelige Motiver, der stedes til Valg mellem Ret og Uret, og kan for Retfærdigheds og Sandheds Skyld tilsidesætte al jordisk Fordel, ja endog hengive sit Liv, medens Dyret kun vælger mellem sanselige Bevæggrunde af Lyst og Ulyst, for saa vidt det ikke drives umiddelbart af Instinktet, uden at der overlades det noget Valg.

Fra Sjælelivet udstrækker Forskjellen sig videre til Legemet. Thi vel er det sandt, som ovenfor blev bemærket, at Menneskets oprejste Gang, Ansigtets Dannelse, den kunstfærdige Haand o. lign. som løsrevne Enkeltheder

[1]) Jvfr. J. Frohschammer: Das Christenthum und die moderne Naturwissenschaft. Wien. 1868.

intet have at betyde, men anderledes stiller Sagen sig, naar de betragtes fra Totalitetens Synspunkt under den Bestemmelse, at Mennesket er Aand. Thi herved træde disse rent legemlige Bestemmelser i Aandens Tjeneste, og Menneskelegemet bliver et Aandens Tempel, en beaandet Legemlighed, hvad Dyret ikke er og heller aldrig kan blive. Den oprejste Gang bliver Udtryk for Menneskets kongelige Herskerstilling blandt Dyrene og muliggjør Armenes og Hændernes frie Brug. Ansigtets Form med den fremstaaende Næse og Hage udtrykker Karakter og Villiefasthed, og Haandens Bygning sætter Mennesket i Stand til alskens kunstfærdig Idræt, som Dyret ikke kan gjøre og heller ikke behøver at gjøre, da det ligger ganske udenfor dets Behov. Derfor kan det menneskelige Legeme i Kunsten gjøres til Udtryk for den ideale Skjønhed og bliver særlig for Plastiken det højeste Skjønhedsæmne, medens Dyrelegemet kun kan benyttes som Udtryk for den sanselige Livsfylde og derfor altid kun faa et underordnet Værd for den kunstneriske Fremstilling. Endelig har Mennesket i Talen og Sproget et aandeligt Meddelelsesmiddel til at knytte Forbindelser ej blot med de nærmeste, men med Slægter, der staa fjærnet baade i Rummet og Tiden, medens Dyret gjennem sine uartikulerede Lyde kun kan udtrykke sine sanselige Begjæringer for de faa Øjeblikke, hvori det er besjælet af dem.

Er der saaledes en kvalitativ Væsensforskjel, en dyb Kløft mellem Dyret og Mennesket, da er der ogsaa al Grund til at opstille Menneskeriget som et særligt Rige overfor de tre andre Naturriger, Stenriget, Planteriget og Dyreriget. Thi det ejendommelige for hver af disse Riger er dette, at der kommer noget absolut nyt til, som ikke fandtes i det foregaaende: i Planteriget det organiske Liv, i Dyreriget Sjælelivet og i Menneskeriget Aandslivet. Fra et materialistisk Standpunkt vil man nægte dette og betragte det som et latterligt Hovmod af Mennesket, at det vil skille sig fra sine nære Stamme-

frænder.[1]) Ja, naar man forkaster al Aand, saa hører selvfølgelig Forskjellen mellem Dyr og Menneske op, men da kan man i følgerigtig Konsekvens ogsaa ophæve Forskjellen mellem Dyr og Plante, og til sidst hører al Forskjel og dermed al fornuftig Tænkning op, men dermed er man da ogsaa udenfor al Videnskab.

Aandens Væsen er det overalt at fastsætte og opretholde Grænserne, medens det aandløse altid vil udviske og ophæve Grænserne. Og netop det sidste er det, som finder Sted, naar man gjennem en Række uendelig smaa Tilnærmelser mener til sidst at kunne stille Menneske og Dyr paa samme Linie. Det er dette, som Darwinismen gjør ved sin Transmutationslære eller sin Lære om en umærkelig fremskridende Omdannelse, i Kraft af hvilken alt muligt kan blive til alt muligt. Dermed hører al Forskjel op, men tillige ogsaa al Tænkning; thi at tænke er netop at sætte Forskjel mellem Ting og mellem Begreber og ikke at lade dem flyde ud i en forskjelsløs Enhed eller i hin mørke Nat, i hvilken alle Katte ere sorte, fordi man ikke kan se dem. Det er den falske Sorites, som her bringes i Anvendelse, eller den Slutningsmaade, der ved at tage lidt efter lidt fra eller lægge lidt efter lidt til kan faa en Verdensklode til at blive et Sandskorn eller et Sandskorn til at blive en Verdensklode. Og Darwinismen opfatter i Virkeligheden alle organiske Former som Sanddynger, der af Tilfældets Hvirvel dannes i alle mulige tilfældige Skikkelser, kun at man tager Tiden til Hjælp og ikke lader det ske i nogle faa Øjeblikke, men gjennem lange Rækker af Aartusender eller maaske Millioner af Aar — det ene ligesaa godt som det andet, da den menneskelige Aand staar ligesaa maalløs som tankeløs overfor disse uoverskuelige Tidsbestemmelser. Overalt, hvor man ikke vil lade sig nøje med denne i sin Grund rent materialistiske

[1]) Saaledes Rudolf Varberg: Udflugter paa Naturvidenskabens Enemærker. 1868. S. 134 flg. — Jvfr. Carl Vogt: Vorlesungen über den Menschen, seine Stellung in der Schöpfung und in der Geschichte der Erde. 1863.

Synsmaade, vil man ogsaa fastholde Grænsens Nødvendighed og erkjende, at hvad der findes paa denne Side Grænsen, hverken er eller kan blive det samme som det, der findes paa den anden Side.[1]) Man vil erkjende, at om end i mange Tilfælde Forskjellen mellem Tingene er blot kvantitativ, altsaa beror paa et blot mere eller mindre, som efter Behag kan føjes til, saa er den i andre Tilfælde absolut kvalitativ, det vil sige en indre Væsensforskjel, der ikke lader sig ændre ved et tilfældigt Sammenstød af ydre Omstændigheder, men har sin Grund i selve Existensen og derfor ikke kan hæves, uden at selve Existensen hæves. Og dette er netop Tilfældet med de ovenfor nævnte Naturriger. Selv om det over for enkelte lavt staaende Former kan være vanskeligt at afgjøre, om de høre til det ene eller til det andet af disse Naturriger, f. Ex. til Plante- eller Dyreriget, saa er der dog en bestemt kvalitativ Forskjel mellem dem, som ikke lader sig afvise. Og i endnu højere Grad er der kvalitativ Forskjel mellem Dyreriget og Menneskeheden. Den ydre organiske Lighed i Legemsdannelsen er her ingenlunde tilstrækkelig til at bestemme Forholdet. Ganske vist kan man i Enkeltheder jævnføre de anatomiske Former og de organiske Livsfunktioner hos det højere Pattedyr og Mennesket, men overalt, hvor det gjælder en Totalitetsbetragtning, vil Forskjellen gjøre sig gjældende med stor Styrke. Hos Mennesket ere saavel Legemsbygningen som alle de sanselige Livsrørelser tagne i en højere Magts Tjeneste, nemlig Aandens, og de ville ikke kunne forstaas, ej engang rent naturvidenskabeligt, uden naar de opfattes og forstaas i Lyset heraf. Men forholder dette sig saaledes, da er der al god Grund til at opstille Mennesket som et særegent Rige over for de andre Naturriger, og ethvert Forsøg paa at løfte Dyrene op i Menneskeriget eller drage

[1]) Jvfr. Professor M. J. Monrad: Tankeretninger i den nyere Tid. Kristiania. 1874. S. 346.

Menneskene ned i Dyreriget, er et vilkaarligt Forsøg paa at omstyrte Tilværelsens faste Love og at sætte sine egne subjektive Indfald i Steden for. Sligt hører hjemme i Eventyrdigtningen, men har ingen Plads i Videnskaben.

Et enkelt Punkt, der tildrager sig særlig Opmærksomhed i Darwins Evolutionslære, er hans Lære om de tvende Kjøn. Atter her viser han sig som den skarpe og sikre Iagttager ved den Maade, hvorpaa han fremstiller begge Kjøns Ejendommeligheder, saavel i Legemets Bygning som i Sjælelivets Rørelser. I begge Henseender tillægger han Manden en ubetinget Forrang for Kvinden. Ikke alene er Manden i rent fysisk Henseende større og stærkere end Kvinden, men ogsaa i intellektuel Henseende er han bedre udrustet. I alt, hvad Mændene tage sig for, naa de videre frem end Kvinderne, og det lige meget hvad enten der kræves Dybsindighed, Forstand og Indbildningskraft eller blot Brug af Sanser og Hænder. Ikkun i moralsk Henseende har Kvinden et vist Fortrin for Manden, idet hun er blidere og mindre selvisk, hvad der er Tilfældet ikke blot hos de højt staaende Kulturfolk, men ogsaa hos vilde og ukultiverede Folkestammer, hvorom man vil finde samstemmende Vidnesbyrd i mangfoldige Rejseberetninger. Kvindens moralske Fortrin udleder Darwin af Moderkjærligheden, der tidlig tilskynder hende til at lide Savn og vise Selvopofrelse og dernæst ved Nedarvningen gjennem de mangfoldige Slægtled overhovedet har givet hendes Natur et mindre egoistisk Præg end Mandens. Denne Opfattelse er som bekjendt meget almindelig, dog turde det være, at man her skuffes af, at Egoismen hos Kvinden antager andre Former end hos Manden. Hun er ganske vist mere redebon til rent personlige Opofrelser end Manden; men saa viser hun til Gjengjæld langt større Selviskhed, hvor det gjælder Børnenes og den nærmeste Families Interesser, og hun vil her ofte vise en fuldstændig Hensynsløshed over for andres Rettigheder, medens Manden er mere tilbøjelig

til at vise Ret og Billighed ogsaa over for andre. En dybere Iagttagelse vil vistnok komme til det Resultat, at Selviskheden (som er det fælles Udtryk for den almindelige menneskelige Syndighed) er lige stor hos begge Kjøn, men at den hos Manden viser sig mere i Smaating og derfor er mere i Øjne faldende i det daglige Liv, medens den hos Kvinden mere fremkommer, hvor det gjælder andre Individers eller Samfunds Rettigheder. I alle religiøse og politiske Stridigheder ville Mændene derfor gjennemgaaende vise større Tolerance, Kvinderne derimod større Fanatisme over for anderledes tænkende, og dette bliver en af Hovedgrundene til, at Samfundets Ledelse maa lægges i Mændenes og ikke i Kvindernes Hænder.

Forskjellen mellem de to Kjøn udleder Darwin som overhovedet al Forskjel i Livet fra Udviklingen. Han indtager derfor en meget reserveret Holdning overfor de moderne Ideer om Kvindens Emancipation, thi han mener, at den Skade, som Kvinderne have taget, er altfor gammel, til at der længer kan raades Bod derpaa. De samme Faktorer, som have været bestemmende for hele den øvrige Livsudvikling, have ogsaa her været de afgjørende, nemlig Kampen for Tilværelsen. Kjønsvalget og Arveligheden. Mændenes Overlegenhed i fysisk Kraft samt Mod og Energi udleder Darwin deraf, at de fra først af have maattet kæmpe om Kvinderne. Som det endnu stedse gaar til blandt Dyrene, at Hannerne indbyrdes kæmpe om Hunnerne, saaledes har det ogsaa i de ældste Tider været blandt Menneskene. Ja, endnu stedse finder dette Sted blandt adskillige vilde og halvvilde Folkestammer, hvorpaa Darwin anfører forskjellige Exempler, ligesom han ogsaa minder om den latinske Digters Ord: *nam fuit ante Helenam mulier teterrima belli causa.*[1]) Og selv om vi ikke havde ligefremme Exempler, vilde vi dog kunne slutte os dertil ved Analogier

[1]) Horats' Satirer I, 3 Vers 107.

fra Dyreverdenen. Oprindelig har Forholdet da været det, at Mændene kæmpede indbyrdes, medens Kvinderne saa' til. Men heraf fulgte da, at Modet og Kamplysten udvikledes hos Mændene samtidig med, at deres Legemer bleve større og kraftigere. Paa et senere Stadium faldt den fysiske Kamp bort paa Grund af den fremskridende Kultur, men den antog nu et mere aandeligt Præg, idet Mændene under deres Bejlen til Kvinderne maa overbyde hinanden i Snildhed, Vid og Begavelse, ligesom det jo ogsaa tilfalder Mændene at skaffe den unge Familie det fornødne materielle Underhold. Paa denne Vis ere ogsaa de intellektuelle Evner blevne i højere Grad udviklede hos Mændene end hos Kvinderne.

De Fortrin, som Mændene have erhvervet sig, gaa i Arv til Børnene. Til al Lykke er det nu ikke saaledes, at Faderens Fortrin udelukkende nedarves til Sønnerne, thi da vilde i Tidernes Løb Forskjellen mellem de to Kjøn være bleven saa stor, at der vilde være betydelig Fare for, at de ikke længer kunde forstaa hinanden. Men her gjælder heldigvis en anden Lov, nemlig den, at de Egenskaber, som et af Kjønnene have erhvervet i en tidlig Alder, nedarves ligelig til Børn af begge Kjøn, medens de Egenskaber, som ere erhvervede i en senere Alder, kun nedarves til Børn af samme Kjøn. Herved bringes atter en vis Ligelighed til Veje mellem de to Kjøn, og Naturen har draget Omsorg for, at selv om Mændene nu en Gang have vundet Forspring, saa kunne Kvinderne dog saa nogenlunde holde Trop med dem derved, at i al Fald nogle af Mændenes Fortrin nedarves ikke blot til Sønnerne, men ogsaa til Døtrene. Derimod mener Darwin, at de Forsøg, som gjøres paa at hæve Kvinderne op paa lige Linie med Mændene ved ligeartet Undervisning og Opdragelse, ikke ville føre til noget; thi den nedarvede Forskjel mellem de to Kjøn er for stor og for dybt indgribende, til at den vil kunne hæves paa saadan Vis. For at dette skulde ske, maatte en forandret Nedarving tilvejebringes,

derved at man særlig udviklede de unge Kvinders intellektuelle Evner i den Alder, da de næsten ere voksne, og ligeledes deres Legemer ved gymnastiske Øvelser. Den herved erhvervede større Forstand og større Legemsdygtighed vilde da, fordi den er erhvervet i en senere Alder, gaa i Arv til Døtrene. Om dette nu fortsattes gjennem mange Slægtled efter hinanden, kunde det ventes, at Kvinderne lidt efter lidt vilde hæves op og muligvis til sidst komme paa lige Linie med Mændene.

Endelig vil ogsaa Kjønsvalget have en betydelig Indflydelse paa de tvende Kjøn, navnlig paa deres forskjellige Udseende. Ved at henvise dels til Fosterudviklingen, dels til forskjellige Skikke hos vilde Folkefærd, dels endelig til ligeartede Ejendommeligheder hos Pattedyrene og Fuglene søger Darwin at forklare, hvorledes Skjægget hos Manden og det lange Hovedhaar hos Kvinden ere fremkomne. De skyldes væsentligst det Behag, som det modsatte Kjøn har fundet deri, saaledes at Kvinderne foretrak Mænd med et stort og kraftigt Skjæg, hvorfor Mændene droge Omsorg for Skjæggets Pleje, hvilket da maa tænkes fortsat gjennem mangfoldige Generationer. Paa lignende Vis vilde det kunne forklares, at Kvinderne i Udviklingens lange Løb have faaet en blidere Stemme, blødere og mere afrundede Legemsformer o. s. v. [1])

Darwins Lære om Forholdet mellem de to Kjøn frembyder de samme Fortrin og de samme Mangler som hans Lære om Menneskeslægtens Ophav. Skarp Iagttagelse, mange ypperlige og træffende Bemærkninger — og paa den anden Side stor Vilkaarlighed og paafaldende Mangel paa videnskabelig Begrundelse. Grundlaget for hans Bevisførelse er i høj Grad vaklende. Naar han saaledes henviser til de Vildes indbyrdes Kampe om deres Kvinder, saa bliver det et Spørgsmaal, om saadanne Kampe altid finde Sted, eller om det ikke snarere er Undtagelsestilfælde overfor særlig attraaede Kvinder.

---

[1]) Darwin: The descent of man. 1871. II, capp. 19—20.

Men selv bortset herfra, er der i Virkeligheden intet som helst vundet, som kan forklare os Oprindelsen til de to Kjøn. Thi Betingelsen for, at Mændene skulle kæmpe indbyrdes om Kvinderne, maa dog nødvendigvis være den, at der er Kvinder til, men hvorledes ere disse blevne til? Har der oprindelig været ensartede Væsner til, ville disse jo ikke fremkalde Kamp; og har der oprindelig været uensartede, sexuelt differentierede Væsener, hvorfra kommer da Uensartetheden? Herpaa faa vi intet Svar. Fremdeles maa bemærkes, at hvor stor Indflydelse Opdragelsen og de forskjellige Livsvilkaar kan have haft paa de to Kjøn, saa finde vi dog selve Grundtypen for de to Kjøn uforanderlig den selvsamme fra de laveste Folkestammer til de mest civiliserede Samfund. Dette vil da atter sige, at Grundforskjellen mellem de to Kjøn er til Stede før Udviklingen og uafhængig af Udviklingen. Men i saa Fald vil det heller ikke nytte at ville forklare Kjønsforskjellen af Udviklingen, selv om det gjærne kan indrømmes, at denne sidste kan have øvet Indflydelse paa disse og hine Enkeltheder af Kjønsforskjellen, navnlig paa Sjælelivets Omraade.

I Virkeligheden har Darwin slet ikke forklaret Oprindelsen til de to Kjøn, og denne Opgave maa da ogsaa siges at ligge ganske udenfor Naturvidenskaben. Naturforskeren kan fremstille Grundforskjellen mellem de to Kjøn i faste og sikre Træk, hvad Darwin ogsaa har gjort, men videre formaar han ikke at komme; thi Menneskeslægtens Sondring i de to Kjøn er en Kjendsgjerning, som ligger udover al Erfaring og derfor maa tages, som den nu en Gang foreligger. Den tænkende Betragtning vil henlede Opmærksomheden paa, at denne Sondring strækker sig gjennem hele den organiske Skabning, at den fra de første svage Antydninger hos de laveste Former stedse udpræger sig mere og mere, indtil den i Menneskeslægten naar sit Højdepunkt. Fremdeles kan bemærkes, at denne Sondring, foruden at afgive de nødvendige fysiske Betingelser for Slægtens Formering, tillige giver Anledning til en rigere Ud-

foldning ikke blot af det sanselige Liv, men ogsaa af Aandslivet.[1]) Men spørges der om Oprindelsen hertil, da bliver der ingen anden Udvej for Tanken end at gaa tilbage til den guddommelige Livsorden, som ligger til Grund for hele Tilværelsen, eller til Guds skabende Almagt. Dette bliver da den religiøse Opfattelse af Kjønsforholdet og dets Betydning for Menneskeslægten, og denne staar her, som andensteds, ingenlunde i Strid med den videnskabelige Opfattelse, som man med Urette har villet paastaa, men giver tværtimod denne sin nødvendige Udfyldning og sin faste Begrundelse.

Og denne religiøse Opfattelse har sin Hjemmel i den hellige Skrift. Thi i denne lægges hele Vægten paa, at Gud har skabt Mennesket, og dernæst at han fra Begyndelsen skabte det som Mand og Kvinde (1. Mos. 1, 27 jvfr. Matth. Ev. 19, 4). Naar det dernæst i den nærmere Beskrivelse af Skabelsen hedder, at Gud skabte Kvinden af Mandens Ribben (1. Mos. 2, 21), da er der ingen Grund til at fastholde dette i bogstavelig Form saa lidt som til at fastholde de seks Skabelsesdage i Betydningen af seks Døgn, hver paa 24 Timer. Alt dette er kun billedlig Indklædning og maa betragtes som en religiøs Symbolik, i hvilken Forfatteren fremstiller sine Tanker paa en levende og anskuelig Maade. At Kvinden er dannet af Mandens Ribben, vil da kun sige dette, at hun er Mandens jævnlige, hverken bedre eller ringere end ham, hverken halv Engel eller halvt Dyr, som man senere har villet opfatte det, men hun er trods Forskjellen i Legems- og Sjælsdannelsen dog ligeartet med Manden, eller som det saare træffende siges: Ben af hans Ben og Kjød af hans Kjød. Endvidere er hermed antydet det Inderlighedsforhold, hvori de tvende Kjøn ere satte til hinanden, og som finder sin Fuldbyrdelse i Ægteskabet. Men iøvrigt er her som overalt i Tilværelsen selve Skabelsesakten, hvorved de to Kjøn

---

[1]) Jvfr. Forf.s Kristelige Sædelære S. 60 flg.

dannedes i deres indre Modsætning, et for al menneskelig Tænken og Gransken uudgrundeligt Mysterium.

Darwins Lære om de to Kjøn kommer da til at dele Skæbne med hans Lære om Menneskeslægtens Oprindelse; det ene som det andet er Fantasier, der svæve i Luften, men savne Fundament. Hans Paastand, at Menneskeslægten nedstammer fra en nu uddød for de store Aber og de laveste Menneskeracer fælles Stamfader, lader sig ikke paa nogen Maade opretholde. Fra et naturvidenskabeligt Standpunkt savner den den nødvendige Begrundelse, idet det ikke er lykkedes at eftervise noget som helst Spor eller Levning af den formentlige Stamherre, og fra et fysiologisk og psykologisk Standpunkt viser den sig at være en Urimelighed, da der er en kvalitativ Væsensforskjel mellem Dyresjælen og Menneskesjælen, saa at en sukcessiv Fremskriden fra den ene til den anden er utænkelig.

Hermed er altsaa Darwins berømte Forsøg paa at forklare Menneskeslægtens Oprindelse paa ren naturlig Maade ved en langsom Omdannelse af de højere Pattedyr falden til Jorden, og vi føres atter tilbage til den bibelske Skabelseslære, i Følge hvilken Menneskets Oprindelse skyldes en guddommelig Skabelse og derfor til alle Tider vil blive et for den menneskelige Tanke uigjennemtrængeligt Mysterium.

Men hermed skal nu ingenlunde være sagt, at Darwins Hypothese taber al Betydning. Der ligger utvivlsomt en dyb Sandhed skjult i den, kun at denne maa gjøres frugtbringende i anden Retning og ses i en anden Sammenhæng end den af Darwin angivne. Dennes Hovedfejl er den, at han opstiller som videnskabeligt Resultat, hvad der i Følge Sagens Natur aldrig kan blive andet end Hypothese, og dernæst, at han opstiller sin Lære i delvis Modsætning til den religiøse Tro, i Stedet for at det gjælder om at bringe den i Samklang med denne. Vil man underkaste Darwins Lære disse nødvendige Begrænsninger, da turde den indeholde værdifulde

Sandhedsmomenter med Hensyn til vor Opfattelse af Verdensudviklingen.

Betragte vi nemlig hele den organiske Skabningsrække i alle sine forskjellige Former, da fremstiller sig for vor Tanke en sammenhængende Visdomsplan, der gjennemføres i en opadstigende Række fra de laveste mest primitive Former indtil den mest udviklede, som er Menneskelegemet. Dette danner Afslutningen paa hele den foregaaende Udviklingsrække og viser sig herved at være det τέλος eller det Formaal, hvortil hele Skabningen arbejder sig frem. Vistnok formaa vi ingenlunde at gjennemføre denne Tanke for alle de enkelte Dyreformers Vedkommende, men i de store almindelige Grundtræk lader den sig eftervise. Det bliver Naturfilosofiens Opgave at eftervise denne fremskridende Udvikling, saa vidt dette overhovedet lader sig gjøre ud fra den menneskelige Erkjenden. Hele den foregaaende Udvikling vil herved ses at danne den nødvendige Forudsætning for Mennesket. Jo højere vi komme op i Skabningsrækken, desto nærmere komme vi Maalet, og desto større bliver Ligheden med Mennesket. Fremfor alt gjælder dette om de i legemlig og sjælelig Henseende rigest udviklede Pattedyr, Aben, Hunden, Hesten og Elefanten. Med disse er der naaet frem til organiske Legemsformer og et tilsvarende Sjæleliv, der danner det nødvendige Grundlag for Mennesket. Lige saa lidt som dette er blevet hensat mellem de hvide Skyer for at leve mellem dem, men derimod paa den faste Jord, lige saa lidt falder det ned paa Jorden uden nogen forudgaaende Forberedelse, eller forinden de nødvendige Forudsætninger ere tilvejebragte. Disse ere til Stede i de nys nævnte højeste Dyreformer; først paa Grundlag af dem kan Menneskeskjælen med dens tilsvarende Legeme fremkomme. Men hermed er atter Grundlaget fremkommet for en hel ny Tilværelse, nemlig en tænkende Fornuft, der gjennem sædelige Villiesbestemmelser med tilsvarende Tanker og Følelser atter aabenbarer sig som

et Sandhedens, Retfærdighedens og Kjærlighedens Rige. Dettes synlige Aabenbaring finder først Sted i Menneskeverdenen. Saaledes er Mennesket med uløselige Baand knyttet til hele den foregaaende Naturexistents og dog atter uendelig ophøjet over den derved, at det faar Del i hint Aandsliv, hvorfra hele den foregaaende Skabningsrække er udelukket, fordi den savner alle Betingelser for at faa Del i det.

Den Erkjendelse, at hele den fysiske Natur danner et sammenhængende Hele med Mennesket som sit sidste Formaal, har i lange Tider været erkjendt og udtalt med større eller mindre Klarhed af forskjellige Filosofer og Naturkyndige. Men Darwin tilkommer Æren for gjennem en Række omhyggelige empiriske Undersøgelser at have givet den en naturvidenskabelig Begrundelse, som den ikke før har haft. Heri bestaar hans store og uvurderlige Fortjeneste. Men des værre forringes denne atter betydelig ved, at han har villet give sine Opdagelser en langt større Rækkevidde, end der tilkommer dem. Han har muligen løftet en Flig af det Slør, som hviler over Skabelsens Mysterium, men han, eller i hvert Fald hans Tilhængere, bilde sig ind at have borttaget hele Sløret. Og dette er en taabelig Formastelighed; thi hint Mysterium vil aldrig blive afsløret af den menneskelige Indsigt under de nuværende Livsvilkaar; vi staa her ved de uoverstigelige Grænser, som ere satte for den menneskelige Erkjenden i dette Jordeliv. Og medens Darwin endnu har bevaret en vis ærefrygtsfuld Sky for det religiøse, hvad der rigtignok atter lægger en besynderlig Usikkerhed og Vaklen over hans Udtalelser, som ikke sjælden komme i ligefrem Strid med hinanden, saa have mange af hans Tilhængere taget Skridtet fuldt ud og optræde som aabenbare Gudsfornægtere og Atheister, medens de i latterligt Hovmod og Indbildskhed fremsætte deres kortsynede Tanker som den højeste Levevisdom.

Det gjælder da om at give Darwins Lære den rette

Begrænsning. Vi kunne indrømme ham Rigtigheden af mange af hans Iagttagelser, skjønt det dog ogsaa maa siges, at hans rige Fantasi ikke sjældent synes at have spillet ham et Puds ved at lægge et dybere Indhold i Dyrenes Sjæleliv, end dette virkelig besidder, saaledes især ved hans Lære om Kjønsvalget (the sexual selection), hvor han tillægger mange Fugle og Dyr en æsthetisk Dømmekraft, som vistnok ligger langt udover deres Opfattelsesevne. Vi kunne ogsaa indrømme ham paa Grundlag af hans Iagttagelser, at Frembringelsen af de forskjellige Dyrearter synes at foregaa gjennem en langsom Omdannelsesproces, saaledes at de lavere og ufuldkomnere Arter arbejdes op gjennem en stedse rigere Organisationsproces, indtil omsider den højeste Organisme er naaet i det menneskelige Legeme. Men naar Darwin mener at forklare alt dette ved lutter ydre Tilfældigheder, hidrørende fra de forskjellige Livsvilkaar, da er han, som det synes uden selv at have gjort sig det klart, kommen ind paa en materialistisk Verdensopfattelse, der til sidst maa føre til Fornægtelsen af en guddommelig Skabervillie. Denne Grundvildfarelse er atter fremkommen derved, at Darwin vil omsætte det rent ideale Baand, som sammenknytter alle de organiske Skabninger til en sammenhængende Enhed, til et kjødeligt Baand, saaledes at alt udelukkende tilskrives Kjønsforholdet og den deraf følgende fysiske Nedstamning. Dette gaar paa ingen Maade an og gjendrives ved den Strænghed, hvormed de forskjellige Dyrearter holdes borte fra hinanden. Overhovedet ville blotte ydre Tilfældigheder aldrig kunne forklare os det Fremskridt mod et bestemt Formaal, hvilket saa klart træder os i Møde i den organiske Livsudvikling. Det lader sig kun forklare af en personlig Skabervillie, der virker i og gjennem Udviklingen og fører den frem gjennem en Række Omdannelser til sit bestemte Maal. Overalt, hvor de ny Former træde os i Møde, maa vi tænke os en særlig Skabningsakt, der paa en for os aldeles ubegribelig og

uforklarlig Maade kalder dem til Live paa Grundlag af de tidligere nærstaaende Former.

Denne Tanke om en indgribende Skabervirksomhed maa fremfor alt fastholdes, naar Talen ledes hen paa Menneskets Oprindelse. Vi kunne, som ovenfor bemærket, tænke os denne indledet og forberedet ved en Række foregaaende Udviklingstrin, der føre de organiske Former frem til Aberne og de højere Pattedyr, som frembyde størst legemlig og sjælelig Lighed med Mennesket. Men med dette kommer noget absolut nyt frem, nemlig det ideale Aandsliv, hvilket kun kan forklares af en umiddelbar guddommelig Skaberakt. Det er derfor frugtesløst ved Fantasiens Hjælp at ville udtænke sig forskjellige Overgangsformer mellem Mennesket og Dyret, thi saadanne ville dog aldrig kunne dække over den absolute Adskillelse, som er sat imellem begge.

Saaledes vises vi da atter tilbage til den bibelske Skabelsesberetning som den eneste, der er holdbar for Tanken. Den viser os Skabelsesrækken i en bestemt Trinfølge indtil det Punkt, hvor alt er forberedt til Menneskets Komme. Naar Gud her indføres talende og kundgjørende Menneskets Skabelse (1 Mos. 1,26), da udtrykkes hermed det absolut ny, som fremføres ved Menneskets Skabelse, idet herved indføres et Fornuftvæsen, som i selvbevidst Tænken og Handlen kan og skal udfolde et guddommeligt Aandsliv. Selve Skabelsesakten er som al Livets første Oprindelse en uudgrundelig Hemmelighed, der lukker sig for al menneskelig Granskning; den religiøse Overbevisning vil derfor heller ikke forsøge at trænge dybere ind i den, men føle sig tryg i Erkjendelsen af, at ikke en Række blinde Tilfældigheder, men Guds alvise Skabervillie har kaldet Menneskeslægten frem til Liv og Virksomhed paa Jorden.

